

SANSKRIT TEXT SOCIETY.

श्रीवर्धमानविरचितः स्खकीयवृत्तिसहितो

गणरत्नमहोदधिः ॥

VARDHAMĀNA'S GANARATNAMAHODADHI,

WITH THE AUTHOR'S COMMENTARY.

EDITED, WITH CRITICAL NOTES AND INDICES,

BY

JULIUS EGGERLING, PH.D.

PROFESSOR OF SANSKRIT AND COMPARATIVE PHILOLOGY IN THE UNIVERSITY OF EDINBURGH.

PART II.

LONDON:

TRÜBNER & CO., 57 AND 59, LUDGATE HILL.

PRINTED FOR THE SANSKRIT TEXT SOCIETY
BY STEPHEN AUSTIN AND SONS, HERTFORD.

1881.

SANSKRIT TEXT SOCIETY.

श्रीवर्धमानविरचितः खकीयवृत्तिसहितो

गणरत्नमहोदधिः ॥

VARDHAMĀNA'S

GANARATNAMAHODADHI,

WITH THE AUTHOR'S COMMENTARY.

863

EDITED, WITH CRITICAL NOTES AND INDICES,

BY

JULIUS EGGERLING, PH.D.

PROFESSOR OF SANSKRIT AND COMPARATIVE PHILOLOGY IN THE UNIVERSITY OF EDINBURGH.

Sa4V
Var/Egg

PART II.

LONDON:

TRÜBNER & CO., 57 AND 59, LUDGATE HILL.

PRINTED FOR THE SANSKRIT TEXT SOCIETY

BY STEPHEN AUSTIN AND SONS, HERTFORD.

1881.

CENTRAL

LIBRARY REG.

Acc. No. 863

Date. 22-1-54

Cat. S.A.V / Var / Eng

Received - 26/11/2025 / 29/

PREFACE TO PART II.

For the last thirteen sheets (pp. 273-480) of this, the concluding part of Vardhamāna's work, I have had the good fortune of being able to make use of another MS., lately purchased and kindly lent to me by my friend Professor Kielhorn. This MS. (K.) is about 300 years old, and consists of 96 leaves, beautifully written in Devanāgarī, and containing the whole of the text and commentary, with the exception of a small piece broken off from the last leaf but one. It is intimately related to my MSS. B. and C.; so much so indeed that, from several passages, it seems not unlikely that those two MSS., or at any rate B. and the prototype of C., were directly copied from it. MS. K. contains, however, not a few marginal corrections by a different hand, perhaps added after those copies had been made, since no trace of these corrections appears in the other two MSS. The paper on which it is written is extremely brittle and embrowned, evidently from long exposure to damp.

For the whole of the present part I have, moreover, compared the ganas in Hemachandra's larger commentary (*brihad-vṛitti*) on his Sanskrit grammar, an excellent MS. of which was, with wonted liberality, placed at my disposal by Mr. K. M. Chatfield, Director of Public Instruction of the Bombay Presidency. The coincidences between Hemachandra's ganas and the various readings noticed by Vardhamāna, as will be seen from my notes, are

very striking; and I can only regret that this comparison was not extended over the whole text. This deficiency, will, however, be to some extent supplied in the alphabetical list of *gaṇas*, where Hemachandra's readings will be given. Since the Jain grammarian is nowhere mentioned by Vardhamāna, it must remain uncertain whether the latter used Hemachandra's grammar, or whether both drew their materials from the same sources.

I have again to tender my most hearty thanks to Dr. v. Böhlingk, and Professors Aufrecht, Stenzler, Weber, Roth, Haas, and Pischel, for the continued valuable assistance they have kindly rendered me in revising the proof-sheets. To Dr. Zachariae also I am indebted for several suggestions and corrections.

J. EGGEILING.

EDINBURGH,
July 1, 1881.

CORRECTIONS AND ADDITIONS.

Pref. to Part I., p. vi., MS. F., as stated in a *śloka* at the end, was copied in Samvat 1729 (नन्दाचिमूधरधरामितवत्सरे).

P. 2, l. 10, read °चिपदा with B. D. F. K., instead of °चिपादा.

P. 3, l. 7, probably °निवन्धानि with B. K., instead of °निवद्धानि.

P. 24, l. 4, विनिश्चितार्थामिति° is from Kirāt. i. 3.

P. 29, l. 8, लावण्य उत्पाद° is from Kumāras. l. 35.

P. 54, l. 2, separate लद्धी भण्डल°.

P. 191, l. 5, Hemach. reads न विद्यन्ते प्राः श्रियश्कृदांसि वा, as B. C. F. K.

P. 220, l. 6, cf. Mahābhāṣya, Kiell., i. p. 2, l. 11.

P. 243, l. 2, read राधयश्च; *ib.* l. 12 read विराधयः etc.; cf. p. 422, l. 15.

P. 439, l. 13, probably रुमङ्ग्लवण° instead of रुमङ्ग्लवण°.

P. 430, l. 14, वामनमतेन° cf. Vāmana's KāvyaL. v. 2, 84.

P. 462, l. 10, read इला शब्द.

दामनिवैन्दवितुलभाः शाचुंतपिसार्वसेनिकाकन्दि॑ ।

साविचीपुचौडविमौज्ञायनकाकदन्तकयः२ ॥ १९६ ॥

दामनिभ्यश्च इत्यनेनैभ्य आयुधजीविसंघवाचिभ्यश्चो भवति ॥ * ॥

दामनयः शस्त्रजीविसंघः । दामनीयः । दामनीयौ । दामनयः ॥ * ॥

वैन्दवीयः । वैन्दवीयौ । वैन्दवयः ॥ * ॥ तुलया भान्तीति३ तुलभाः

शस्त्रजीविसंघः । पुषोदरादिः । तुलभीयः४ ॥ * ॥ शाचुंतपीयः५ ॥ * ॥

सार्वसेनीयः ॥ * ॥ काकन्दीयः । काकन्दकिरिति भोजः६ ॥ * ॥ सावि-

चोपुचीयः ॥ * ॥ औडवीयः ॥ * ॥ मौज्ञायनीयः७ ॥ * ॥ काकदन्त-

कोयः८ ॥ १९६ ॥

आौलपिराच्युतदन्तिः९ शाकुन्तकिराविदन्तिरौदङ्किः१० ।

ब्रेयश्च बैजवापिर्विन्दुश्चाच्युतन्तिश्च११ ॥ १९७ ॥

आौलपीयः ॥ * ॥ आच्युतदन्तीयः१२ ॥ * ॥ शाकुन्तकीयः ॥ * ॥ आ-

१ सार्वसेनिकाकंदी F.

२ मौज्ञायन C. D. E.; काकवंचकयः B. C. F. and D. a. m.; A. om. text and comment.

३ भान्तीति C. D.; not given in the (*dkritigana*) *prishodarāddi* šl. 144-9.

४ तौलभीयः F.

५ Bö., Yajñ. have शाचुंतपि; Kāś. V. ed. & MSS. श्चुंतपि.

६ B. C. om. काकन्दीयः—काकन्दि॒ Bö., Yajñ.; om. Kāś. V. ed. MSS.; Hem. has both words.

७ मौज्ञायनीयः D.; मौज्ञायः C.

८ काकवंचकीयः B. C. F.; काक-रंचकीयः D.—काकदन्तकि Bö., Yajñ.,

and Kāś. V. MS. a. [ed. काकदन्ति । काकरन्ति]; काकुन्दकि । कुकंदकि । Hem.; काकदंतकिस्थाने काकवंचकी-ति केचित्पठति Yajñ.

९ आच्युतदंतिः C. F.; cf. note १२.

१० साकुन्तकिं D.; आविंदति० E. and corr. C.; दंतिरोदङ्किः F.; औ-दङ्किः C. D. (against metre).

११ चियश्च० D.; चाचाच्युतंतिश्च E.;

A. om. text and comment.

१२ आच्युतदंतीयः B. C.—Bö., Yajñ. have आच्युतन्ति । आच्युतदन्ति (Bö. var. II. आच्युतन्ति, आच्युतदन्ति); Hem. only आच्युतन्ति (also var. I. Kāś. V. ed.; MS. a. आच्युतन्ति).

विदन्तीयः^१ ॥ * ॥ औदङ्कीयः^२ । औदकिरित्यन्यः ॥ * ॥ वैजवापीयः ॥ * ॥
विन्दवः शस्त्रजीविसंघः । विन्दवीयः । विन्दवीयौ^३ । विन्दवः ॥ * ॥
अच्युतोऽन्तो यस्यासौ । अच्युतन्तः । पृष्ठोदरादिलात्पररूपे । आच्यु-
तन्तीयः^४ ॥ * ॥ मौञ्ज्ञायनशब्दो नडादिफण्नः^५ । तुलभिन्दुशब्दा-
वप्रत्ययान्तौ । शेषास्त्रिभन्नाः^६ ॥ १८८ ॥

ब्राह्मगुप्तस्त्रिगर्त्तेषु^७ कौण्डोपरथजानकी^८ ।

दाराडकिर्जालमानिश्च षष्ठः स्यात्कौष्टुकिस्तथा^९ ॥ २०० ॥

ब्राह्मगुप्तीयः । ब्रह्मगुप्त^{१०} इति वामनः ॥ * ॥ कौण्डोपरथीयः ॥
कुण्डोऽतीक्ष्ण^{११} उपरथः समोपवर्ती रथो यस्य स कुण्डोपरथः ।
तस्यापत्यं शिवाद्यणि । कौण्डोपरथ^{१२} इति शाकटायनः ॥ * ॥ जान-
कीयः ॥ * ॥ दार्ढकीयः ॥ * ॥ जालमानीयः ॥ * ॥ क्रौषुकीयः ॥ * ॥
एषां प्रथमदितीयौ शिवाद्यणन्तौ । अन्ये विभन्नाः^{१३} ॥ १८० ॥ चिगर्तेष्विति
किम् । कौण्डोपरथः । कौण्डोपरथौ^{१४} ॥ २०० ॥ इति दामन्वादिः ॥

^१ आविदतीयः C.—आकिदन्ति Bö., Vajñ.; आकिदन्ती Kāś. V. ed. om. MSS.

^२ औदकीयः^० D.—Bö., Vajñ. have both औदकि and औदङ्कि; Kāś. V. v. 3, 116 MSS. औदकिः (ed. wanting, but var. l. औतकी!).

^३ वैन्दवीयः । वैन्दवीयौ C. F.

^४ अच्युतन्तीयः D.; cf. last page, note १२.

^५ ऊपाणतः B.; ऊपाणतः F.; नडाद्याणतस् C.; D. corr. फण्णत (P. iv. 1, 99); nadāḍdi, sl. 232.

^६ लिङ्गन्ताः F.

^७ ब्रह्मगुप्तस्त्रिगर्त्तेषु F.

^८ कुण्डोपः F.; कौड्यापरथः E.

^९ दाराडविः D.; डाराडकिः F.; क्रो-
षुकिः B. F.; A. om. text and comm.

^{१०} ब्राह्मगुप्त MSS.; but ब्रह्मगुप्त Kāś. V. v. 3, 116 ed. & MSS.; Hem. includes both ब्रह्मगुप्त & ब्राह्मगुप्त in this *gāpa*; om. Bö., Vajñ.

^{११} कुण्डोऽभीक्ष्ण C.; कुण्डोऽभीक्ष्णः D.

^{१२} कुण्डोपरथः कौडीपरथ C. D.—
कौण्डोपरथ Kāś. V.; कौण्डोपरथ ।
कौण्डोपरथ । कौण्डोपरथ Hem.; om.
Bö., Vajñ.

^{१३} किं । कौडापरथौ । C.; कौडोप-
रथः । कौडापरथौ B.

कम्बोजो जवनश्चोलो मुरलः केरलः शकः ।

खसी जर्तो व्युपापेभ्यो धारयश्च^१ मतो बुधैः ॥ २०१ ॥

कम्बोजादेः स्मुगित्यनेन कम्बोजादेर्गणाद्राष्ट्राख्यात् चन्द्रियवाचि-
नस्त्वापत्यं राजा वेद्यर्थे जातस्याभ्रादेः स्मुभवति^२ ॥ * ॥ कम्बोज-
स्यापत्यं राजा वा । कम्बोजः ॥ * ॥ एवं जवनः^३ ॥ * ॥ चोलः ॥ * ॥
मुरलः ॥ * ॥ केरलः ॥ * ॥ शकः ॥ * ॥ खसः ॥ * ॥ जर्तः ॥ * ॥ चो-
लशकखसजर्तानां द्वाचां पुरुद्वाच्मगधेत्यादिना^४ कृतस्याणः स्मुक् शेषे-
भ्यस्त्वजः^५ । चोलकेरलनाथं तमापतन्तं विलोक्य सः ।

शकं भशकवन्देने कम्बोजमजवन्नृपः ॥

भयोत्सृष्टविभूषाणां तेन केरलयोषिताम् ।

अलकेषु चमूरेणुश्चर्षप्रतिनिधीकृतः^६ ॥

विधारयः । उपधारयः । आधारयः । अपधारयः^७ ॥ २०१ । इति
कम्बोजादिः ॥

भर्गः करुषसुस्थालकश्मीराः^८ केकयोरसौ^९ ।

चिर्गर्तशाल्वकौरव्या भरतोशीनरौ क्वचित्^{१०} ॥ २०२ ॥

१ व्युपापाभ्यः D. E.; धारयश्च all MSS. and Hem. (शकादि vi. 1, 120).

A. om. text and comment.—Yajñi. has the *gana* thus: कंबोजश्चोलयवनौ मु-
रलः केरलः शकः । खसी जर्तो व्युपा-
पेभ्यो राधयश्च⁽¹⁾ मतो बुधैरिति कम्बो-
जादिसंयहपत्यं गणरत्नमहोदधी प-
द्यते⁽²⁾. cf. note⁽³⁾.

२ C. twice लुकः स्मुभवति D.

३ अवन Bö., Yajñi., Käs. V., Hem.

४ चोलशकश्वद्योपोद्वाचोः पुरुद्वाच्य-
गवेत्या० D.; पुरुषद्वा० C.; पुरुद्वाच्यग-
B.; cf. p. 77, l. 13.

५ लुक० C.; स्मुकः शै० D.; शेषेभ्य-
स्त्वजः B.

६ Raghuv. 4, 54.

७ Thus all MSS. and Hem. ! om.
Bö., Käs. V.—Cf. *gana* ब्राह्मणादि sl.
395-404 where विराधय etc. as Yajñi.
here (cf. n. 9).

८ सुस्थलकश्मीराः० D.; करुषसु-
स्थालं कश्मीरः B. C. E. F.

९ कैकयोरसै० B. C. F.

१० भरतोशीनरौ० D.; A. om. text
and comment.

अतोऽप्राच्यभर्गादेरित्यनेन^१ प्राच्यभर्गादिवर्जिताद्राद्रास्याद्रा-
जवाचिनः स्त्रियामतः शुग्ग^२ भवति ॥ पूरसेनस्यापत्यं पूरसेनानां वा
राज्ञी । पूरसेनी । उशीनरी^३ ॥ * ॥

भर्गादिभ्यः ॥ भार्गी ॥ * ॥ कारूषी । करूष^४ इत्यन्यः ॥ * ॥
सौस्थाली । सुखल इति भोजः^५ ॥ * ॥ कश्मलभीरथत्यपनयतीति
कश्मीरः । ततोऽन्त्र । काश्मीरी^६ । यथा ।

काश्मीरीकुचकुभविभ्रमकरः श्रीतांपूरभुद्रुतः^७ ॥ * ॥
केकथस्यापत्यं केकथानां वा राज्ञी । मित्रयुप्रलयकेकथस्येद् यादे-
स्त्रिति^८ । आरैजियादेरिति^९ च । कैकेयी ।

तं कर्णमूलमागत्य रामे श्रीन्यस्तामिति ।

कैकेयीशङ्कयेवाह पलितच्छाना जरा^{१०} ॥ * ॥

उरसस्यापत्यम् । औरसी । उरस् इत्यन्यः^{११} ॥ * ॥ चिर्गतस्यापत्यं चि-
र्गतानां वा राज्ञी । चैर्गती^{१२} ॥ * ॥ शास्त्रस्यापत्यं शास्त्रानां वा राज्ञी ।

१ अणी० D.; cf. p. 77, l. 14.

२ लुक् C.; अण: शुक् D.

३ सूरसेना (सू० throughout) उसी-
नवा D.

४ : कारूषी । करूष B.C.; कारूषी ।
कारूष F.; कारूषी । D. (om. करूष
इत्यन्यः).—Kāś. V. iv. 1, 178: करूष
ed., कुरूष MS. a.; करूष Bō., Yajñ.;
करूष । करूष । Hem.

५ सोस्थाली सस्थल इति० C.; सी-
स्थाली । सुख इति श्रीभोजः D.—The
other works have सुस्थाल.

६ कश्मलभीरथति० कश्मीर० का-
श्मीरो D.

७ यथा कारमीकुभविभ्रमधरः० D.;

८ भुद्रुतः C. D.

९ केकथस्येत्यादिस्त्रिति C.; केकथ-
स्येयादे० D.; अदिस्त्रिति F.—Cf.
Pān. vii. 3, 2.

१० आरैचियादेस्त्रिति आरिविपा-
देरित्यव C.; आरैचियादेरिपि च D.;
आरैचियादेरिचि च B. F.

११ उरसीत्यन्यः C.; उरसोपत्यमै-
रसी । (om. उरस०) D.—उरस् Yajñ.
and (var. l. उरश) Bō.; उरश Hem.,

Kāś. V. ed., MS. (var. l. ed. उरस).
उरस् ।

द्वाच्चादणि नेत्रप्रत्यये शाल्वाद्वि स^१ उच्यते । शाल्वी ॥ * ॥ कौरवी^२ ।
 कौरव्यशब्दः क्षत्रियसमानवचनोऽस्मि तस्माद्भू क्षत्रियदिति शाकटा-
 यनेन ॥ * ॥ भरतोशीनरशब्दावुत्सादिषु पद्येते^३ । तयोरिहोपादा-
 नात्पत्यथणपवादे चेत्यस्मिन्नुत्साद्यजं वाधिलाऽचेव^४ भवतीति ज्ञा-
 यते । तेन भरतानां राजानो भरताः । उशीनराणाम् उशीनरा
 इति राज्ञि स्मुक् सिद्धा । उत्साद्यजि लगोचलान्न स्थात्^५ ॥ स्तोणां
 राज्येऽनधिकाराद्वाजनि प्रत्ययो न भवतीति भोजः ॥ २०२ ॥ इति
 भर्गादिः ॥

वाहुः स्यात्खरनादिपुष्करसदौ प्राकारमर्द्यर्जुनौ
 जद्वाशृङ्खलतोदिविन्दुशिरसः संकर्षणोदश्चितौ ।
 चूडा रामसुधामलोमवृक्लाजीर्गर्तकृष्णानुदृ
 विज्ञेयाश्च वचाकुसमजलडाः सांबोपवाकू परणीर्द ॥ २०३ ॥

अद्वाक्षादेरिजित्यनेन^७ वाङ्गशब्दप्रभृतिभ्यस्यापत्यमित्यर्थ इत्य्
 भवति ॥ * ॥ बाधते परबलमिति वाङ्नाम कश्चिदाद्यपुरुषः^८ । तस्या-
 पत्यं वाहविः ॥ * ॥ खरवन्ददतीति खरनादी^९ । तस्यापत्यं खारना-

१ द्वाच्चादणि० शाल्वाद्विस B.; द्वा-
 चोदणि० C.; द्वाच्चादणि० शाल्वाशा-
 द्विस D.; °णिने अत्याथशाल्वाद्विस F.;
 cf. Pāṇ. iv. 1, 170-3.—Hem. reads सल्ल;
 the other works साल्व.

२ कौरवी Yajñeśv.

३ Cf. sl. 254.

४ सत्यणपवादे चेत्यस्मिन्नुत्साद्यं वा-
 धिलाद्वयेव °यचेव F.; वाधित्वाद्यचेव
 B. C.; D. om. from भरतोशीनर° to
 चेत्यस्मिन्; नत्याद्वावाधिलारेव D.

५ उत्सादमित्यं गोचत्वं न व्याप्ति स्थात् C.;
 D. corrupt.

६ °लाजार्गर्तकृष्णा० C. F.; °अन्न-
 डुक्षदा स्मुक् सवाकुसमजलडाः डाः० D.;
 ववाकुसप्त० C. (B. ?); सांबोपवाकू० F.;
 °चाकुः परणी E.; A. om. text and comm.

७ अर्द्धात् वाङ्गा० C.; वाङ्गादिष्ठ
 इत्य० D.; P. iv. 1, 95-6.

८ °कश्चिद्वाजा Yajñeśv.

९ खरनादीस B.; खरवन्दमचोणद-
 तीत्वेवशीलः खरनादी D.

दिर्णपः ॥ * ॥ पौष्ट्ररसादिर्मुनिः ॥ * ॥ प्राकारं मर्दयतीति^१ प्राकार-
मर्दी । तस्यापत्यं प्राकारमर्दिर्णपः ॥ * ॥ अर्जुनस्य । आर्जुनिः ॥ * ॥
जड्णायाः । जाह्निर्णपः ॥ * ॥ गृह्णन्तानि तुदति मोचयतीति गृह्ण-
लतोदी नृपः । तस्य शार्ङ्गलतोदिः । गृह्णन्तनोदीति^२ भोजः ॥ * ॥
विन्दोः । वैन्दविर्व्विः ॥ * ॥ शिरस्शब्दस्तदन्तः केवलस्यापत्यप्रत्य-
यासंभवात्^३ । हस्तिशिरसो पत्यं हास्तिशीर्षिः । यथा कादम्बर्याम्^४ ।
श्रूयते हि । पुरा किल स्थूलशिरा नाम महातपा मुनिरखिलत्रिभुव-
नललाभभूतामध्यरम्भं रम्भाभिधानां शशाप ॥ तस्यापत्यं स्थौलशीर्षिः
॥ * ॥ संकर्षणस्य सांकर्षणिर्णपः^५ । संकर्षणस्यादन्ततादित्रिं सिद्धे पा-
ठः^६ । शिवाद्युषिवृष्णिकुर्वन्धकादिति^७ विशेषवचसा प्राप्तस्याणो वा-
धनार्थः । एवमदन्तेषु सर्वेष्वपि द्रष्टव्यम् ॥ * ॥ उदश्चितः । औदश्चि-
तिर्व्विः ॥ * ॥ चूडेव चूडा काचित् । तस्याञ्छौर्डिर्मुनिः ॥ * ॥ रामस्य ।
रामिः ॥ * ॥ सुधावतः^८ । सौधामिर्मुनिः ॥ * ॥ लोमनश्शब्दस्तदन्तः ।
औडुलोमिः^९ शारलोमिः ॥ * ॥ ट्रकलायाः । वार्कलिः ॥ * ॥ अजी-
गर्तस्य । अजीगर्तिः^{१०} ॥ एत च्छययः ॥ * ॥ कृष्णस्य कार्णिः । यथा ।
कार्णिः प्रत्ययहीदेकः सरस्यानिव निन्दगाः^{११} ॥ * ॥

१ प्राकारमर्दयतीति C. D.

४ Ed. Calc. 1849, p. 71, 24.

२ ? Thus F.; शृङ्गलतोदीति B.;
तस्य शार्ङ्गलतोदीति C.; शृङ्गलतोदी-
नृपः । तस्य शार्ङ्गलतोहिः । शृङ्गलातो-
दीति श्रीभोजः D.—Kâś. V. iv. 1, 96
शृङ्गलतोदिन ed., सृङ्गलातोदिन MS.
a.; सृङ्गलतोदिन Bö., Yajñ.; शृङ्ग-
लनोदिन Hem.

५ C. F. om. from संकर्षणस्य.

६ इनि० B. C.; cf. P. iv. 1, 95.

७ Cf. Pâp. iv. 1, 112-114.

८ Om. by others; (सुधावतः I. 205).

९ औडुलोमिः C. D.; C. om. शार-
लोमिः.१० अजागर्तस्य F., om. C.; अजा-
गर्तिः C. F.३ केवलस्यापत्यतया । सं० B.; केवलं
तस्याप्रत्ययासं० C.

११ Śisup. 19, 10.

अनडुहः । आनडुहिर्वृषिः ॥ * ॥ वचाकोः । वाचाकविः^१ ॥ * ॥ सप्ता-
नाम् । सांसिः ॥ * ॥ जलडायाः । जालडिः ॥ * ॥ सहाम्बया वर्तते ।
साम्बः । तस्यापत्यं साम्बिः ॥ * ॥ उपवाकोः । औपवाकविः^२ ॥ * ॥
पणिनः । पाणिनिः ॥ एत च्छषयः^३ ॥ २०३ ॥

दुर्मिचानुरहस्युनामकृकलोदङ्गासुरा मूषिका
पञ्चोदञ्चुकुनामसत्यकगदाः^४ स्युः स्मैमधृत्वी^५ सखा ।
प्रद्युम्नधुवकानिवाकुलहकासंसेविमध्यंदिनार्थ
वल्मीकस्तृणविन्दुशूरधुवका उदालकाष्टाहणाः ॥ २०४ ॥

दुर्मिचायाः । दौर्मिचिः^६ ॥ * ॥ अनुरहतः । आनुराहतिः^७ ॥ * ॥
सुनाम्बः । सौनामिः । सुदामन्त्रित्यन्यः^८ ॥ * ॥ छक्कलायाः^९ । कार्क-
लिः ॥ * ॥ उदङ्गस्य । औदङ्गिः ॥ * ॥ असुरस्य । आसुरिः ॥ * ॥ मूषि-
केव मूषिका । तस्या मौषिकिः ॥ एत च्छषयः ॥ * ॥ पञ्चानाम् । पाञ्चिः
॥ * ॥ उदञ्चोपत्यम् औदञ्चिः । गणपाठान्त्रलोपाभावः । अर्चा
वाच गम्यते^{११} ॥ अपर उदञ्चिति धातुमाचं निर्दिशन्ति । तत्त्वते

१ ? वचाकोर्वावाकविः C. (? B.) ; not in Bö., Yajñi., Hem., Kāś. V. (ed. विवाकु read निवाकु ; var. l. अवाकु) ; cf. वटाकु sl. 206.—Profs. Aufrecht and Weber suggest that this may be an old corruption for वचकोः । वाचकविः ॥

२ उपवाकोरौपवाकविः B. ; उप-
कोरौपवाकविः D. (cf. निवाकु sl. 204).—Yajñi. has उपवाकु ; Bö., Hem. उप-
चाकु ; om. Kāś. V.

३ F. om. एत च्छषयः ॥

४ पंचादंचिकुभामसत्यकं D.

५ ? Thus B. ; चैमधृत्वा C. ; चैम-
वृत्ती D. ; चैमधृत्वी E. F. ; see note 3,
next page.

६ निचाकुलहकाऽ B. ; निकवाकु^०
D. ; A. om. text and comment.

७ दौर्मिचिः चुच्चिद्यः Yajñi.

८ अनुरहतः Bö., Yajñi., Kāś. V. ed.
(अभ्यहत MS. a.) ; अनुरहत Hem., cf.
sl. 164 and 173.

९ Om. D. — सुदामन् Hem. ; om. by
others.

१० Thus also Hem. ; om. by the other
works (? कुशला Bö., Yajñi.).

११ Cf. Pāṇ. vi. 4, 30 (= Hem. अञ्चो
ऽनर्चायाम्).—D. om. from उदञ्चो to
धातुरुच्चपात्रत्ययः.

प्रातिपदिकाङ्गातुरुपात्रत्ययः । यथा । उदीचोऽपत्यम् औदीचिः ॥
केचिद् उदज्जित्यत्रिकारमुच्चारणार्थं न मन्यन्ते । तत्पत औदञ्चविः^१
॥ * ॥ कुनावः । कौनामिनृपः ॥ * ॥ सत्यकस्त्वैः । सात्यकिनृपः ॥ * ॥
गदस्य । गादिनृपः ॥ * ॥ चेमध्यलिनः । चेमध्यलिः^२ ॥ * ॥ सख्यः ।
साखिः ॥ * ॥ प्रद्युम्नस्य । प्राद्युक्तिः ॥ * ॥ ध्रुवकाश्याः । ध्रौवकिः ॥ * ॥
निवाकोः । नैवाकविः^३ ॥ * ॥ लहकाश्याः । लाहकिः । लगहेत्यन्यः^४ ॥
एत चषयः ॥ * ॥ संसेविनः^५ । सांसेविर्वृषिः ॥ * ॥ मध्यंदिनस्यर्षे ।
माध्यंदिनिः ॥ * ॥ वल्मीकस्यर्षे । वाल्मीकिः । यथा ।

इति राज्ञा स्वयं पृष्ठौ तौ वाल्मीकिमशंसताम्^६ ॥ * ॥
दण्डिन्दोर्मुनेः । तार्णविन्दविः ॥ * ॥ शूरस्य यदुविशेषस्य । शौरिः
॥ * ॥ ध्रुवकाश्याः । ध्रौवकिनृपः ॥ * ॥ उद्वालकस्यर्षे । औद्वालकिः ॥ * ॥
अष्टानाम् । आष्टिः ॥ * ॥ अरुणस्यर्षे । आरुणिः ॥ २०४ ॥

शर्मा देवामिमद्रेन्द्रादृप उपविन्दुसुधावती ।

अजघेनुर्वलाका स्यादुपबाहुयुधिष्ठिरौ^७ ॥ २०५ ॥

१ Hem. has both उदंच् and उदंचु; Bö., Kāś. V. उदञ्चु.

२ Thus also Yajñ., Hem.; सत्यक (सालकि) Bö.; सत्यक ed. Kāś. V. (om. MS.)—सात्यकिः । वृष्णिवशः Yajñ.

३ ? Thus B.C.; चेमध्यन्विनः । चेमध्यविः F.; चेमध्यतिनः । चेमध्यतिनः चैवथ ।—D.—Cf. *gahiddi* (sl. 320) where MSS. चेमध्यतिन् or °वृत्तिन्; and *raivatikddi* (sl. 356), where चैम-वृत्तिः—Bö., Kāś. V. चेमवृद्धिन् (MS. a. °वृत्तिः); Yajñ. चेमवृद्धिः; Hem. चेमध्यतिन् (var. l. MS. धृतिन्).

४ निचाकीनिचाकविः B.; cf. last p. n. 3.—निचाक Hem., निचाक others.

५ ? लहंगेत्यन्यः F.—लगहा Hem.; the others have neither; for लहका cf. *yadūdi*, sl. 62.

६ संवेशिन् Hem., om. others.

७ Raghuv. 15, 69.

८ शर्मादेवामिमद्रेन्द्रादृप E.; शर्मदेवामिमद्रेन्द्रादृप F.; °माहिन्द्रादृप B. C.

९ °धेनु बला० B. C. E.; D. om. from शर्मा० to स्यादृप; A. om. text and comment.

दैवशर्मिः । आग्निशर्मिः । माद्रशर्मिः^१ । ऐन्द्रशर्मिः ॥ * ॥ औप-
विन्दविः ॥ * ॥ सौधावतिः । सुधावदित्यन्यः^२ ॥ * ॥ आजघेनविः ।
शकटाङ्गजस्त्रजादिभ्यो धेनोर्ब्राह्मणादेति सूचदयमाह^३ ॥ * ॥ वा-
लाकिः ॥ * ॥ औपबाहविः ॥ एत च्छयः ॥ * ॥ यौधिष्ठिरिः ॥ २०५ ॥

उत्तानपादकश्यपविदाः सुमित्राथ नगरतो मर्दी ।
माषशराविच्छगलावटाकुभगलाशिवाकवी गलडा^४ ॥ २०६ ॥

उत्तानपादस्वर्णेः । औत्तानपादिः । श्रुवः ।

औत्तानपाद भद्रं ते तपसा परितोषितः ॥

इत्यपि दृश्यते^५ ॥ * ॥ कश्यपस्वर्णेः । काश्यपिः^६ । गृहडायजः ॥ काश्यप
इत्यन्ये ॥ * ॥ विदस्वर्णेः । वैदिः ॥ * ॥ श्रोभनानि मित्राणि यस्याः ।
सुमित्रा । तस्याः सौमित्रिः । लक्ष्मणः । यथा ।

सौमित्रिणा तदनु संसृजसे मुहूर्तम्^७ ॥ * ॥

नगरमर्दिनः । नागरमर्दिर्नृपः ॥ * ॥ माषशराविण च्छयः । माषश-
राविः^८ ॥ * ॥ छगलायाः । छागलिर्चर्षिः ॥ * ॥ वटाकोर्चर्षिः । वाटा-

१ मांद्रशर्मिः F.; माहिंद्रशर्मिः B.
C.—Hem. has मद्रशर्मन्; the others
भद्रशर्मन् (cf. Burnell, Vāṇśabhr. p. 11).

२ ? Thus B.C.; सूधावदित्यन्यः F.;
om. D.—Bō. has सुधावत् (var. l. सुधा-
वत्); Hem. सुधावन् and सूधावन्;
Kāś. V. only var. l. सुधावन्; om. Yajñ.

३ आजादिभ्यो धेनो ब्रा० C.; D. om.
from शकटाङ्गज०

४ माषसराविं MSS.; चटाकु० B.
D.; सिवाकवी गलडा D.; लगडा C.;
A. om. text and comment.

५ D. om. from औत्तानपाद.

६ कश्यपस्त्र० C.; कस्त्र च्छये: B.;
काश्यपिः B. D.—Om. by other works.

७ पदा सौ० संसृजते० D.; संसृजे०
F.; ? cf. Ragh. 13, 73 संसृजे स चैनं.

८ माषशिरविण (शिर०?) माष-
सराविः B.; माषसरावीण० माष-
सराविः D.; माषशराविः C.—Bō.,
MS. Kāś. V. have माष । शराविण;
ed. Kāś. V. शराविण (var. l. माष);
Yajñ. माष । शराविण; Hem. माषशि-
रोविण (शिराविण).

कविः^१ । वाटाकुरित्यन्ते^२ ॥ * ॥ भगलाचा अपत्यम् । भागलिर्वैषिः
॥ * ॥ श्रिवाकोच्छेः । श्रैवाकविः ॥ * ॥ गलडाचायाः । गलडिः^३ ॥ २०६ ॥

उच्चे घाडिः घघो भूयः संभूयोऽम्भोऽमितौजसाम् ।
सलोप उदकस्योदः कृताकारः शलङ्कु च^४ ॥ २०७ ॥

स्थाम् । घाडिः ॥ * ॥ भूयसः संभूयसोऽम्भोऽमितौजस उद-
कस्य शलङ्कोश च्छेः । भौयिः । सांभूयिः । आभिः । आमितौजिः ।
आौदिः । शालङ्किः ॥ भूयः शब्दो भोजमतेन । केचिदत्रोदकभूयस्-
संभूयसिति सामान्येन पठन्ति । तत्त्वत आौदकिः । भौयसिः । सांभूय-
सिरिति भवति ॥ अत्र गोचादिभूता अगोचादिभूताच्च प्रत्येतव्याः
साधारण्येनोपादानात् ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन नृनामन्त्रमिचाप्रभृतयो इष्टव्याः^५
॥ २०७ ॥ इति वाङ्कादिः ॥

व्यासः सुधातृवरुटौ^६ निषादचण्डालविस्त्रयुक्तौ च ।

व्यासादीनामकञ्जेत्यनेन व्यासादेः शब्दगणादित्वा भवति । तत्संनि-
योगे चाकञ्चादेशः^७ ॥ * ॥ व्यासस्यापत्यम् । वैयासकिः ॥ * ॥ एवं सौ-
धातकिः ॥ * ॥ वारुटकिः^८ ॥ * ॥ नैषादकिः^९ ॥ * ॥ चाण्डालकिः ॥ * ॥

१ च्छेष्वाटाकविः B. D.; वटाको-
र्वाटाकविः च्छषिः F.

२ Thus C.; चाटाकुरित्यन्ते B. F.;
om. D.—Hem. has चटाकु & चाटाकु;
Bö., Käś. V. वटाकु; om. Yajñ.

३ गडलाचायाः गडलिः D.; not in the
other works.

४ A. om. text and comment.

५ तृनामन्^० C.; D. om. from भो-
जमतेन.

६ ? Thus B. C. F. (Hem.); वरुट-
निं E.; वरङ्गौ निखाद० D.; cf. n. ८.
—A. om. text and comment.

७ तकंनियोगे वा^० C.; योगेन क-
ञ्चा^० D.; वाकञ्चा^० F.

८ ? Thus B. C. F. and Hem.; वा-
रुटकिः D., Pāṇ. iv. 1, 97, Mbh.; Käś.
V. ed. (MS. a. वरुट, वारुटकिः). Cf. sl.
348, where D. also वरुट, E. वरुट.

९ नैखादकिः D.

बैमकिः ॥ * ॥ व्याससुधा त्रोऽपवादः^१ । कारुलचणस्येच्च विधेयः
शेषाणामित्रस्येव^२ ॥ केचिदत्र व्याघ्रकर्माराग्निशर्मणोऽपि पठन्ति ।
वैयाप्रकिः । कार्मारकिः^३ । आग्निशर्मकिः । यथा ।

यदन्न वैयासिकैम्बकी वा^४ सौधातकिं चेह परिस्थृशन्ति ।

चाष्टालकिर्वारुटकिश्च^५ नैषादकिश्च तद्द्विरितानि मा वः ॥
इति व्यासादिः ॥

कुरुशूर्पणायवृहतीकाराः६ कारो वडभ्याश्च^७ ॥ २०८ ॥

कुर्वादिभ्य दद्यनेन कुर्वादेः शब्दगणाङ् ष्यप्रत्ययो भवति ॥ * ॥
कुरोर्ब्राह्मणस्यापत्यम् । कौरव्यः । यथा ।

कौरव्याः पश्वः प्रियापरिभवल्लेशोपशान्तिः फलम् ॥
तिकादित्वात्किञ्चिपि^८ । कौरवाचणिः ॥ उत्सादेश्चात्तिवज्ज् पुनरा-
भ्यां^९ वाधितोऽपत्वे न भवति ॥ कौरव्यशब्दस्य चत्तिवचनस्य तिका-
दिपाठात् । कौरव्याचणिः ॥ * ॥ शोर्पणाश्चो^{१०} मुनिः ॥ * ॥ वार्हती-
कार्यः ॥ * ॥ वाङ्मीकार्यः^{११} ॥ २०८ ॥

१ ऊणोपवादः B.; ऊणोपवादः C.

२ लचणस्येच्च विं F.; लचणस्येत्वं—(lau-

cuna to सन्धिलेखो in §. 213) C.

३ कर्मारकिः F.; D. om. from के-
चिदत्र.

४ वैयासकिः चिव कीवा B.; वैया-
सकिरैव कीवा D.

५ वारुडकिश्च D., cf. last page n. ८.

६ सूर्पणाश्च^० D. (Hem.); सूर्पणाश्च
B.; सूर्पणाश्च F.

७ वडव्याश्च B.; A. C. om. text and

comment.

८ पिञ्चिपि B. D.; s. कुरु and कौ-
रव्य in *tikādi*, §. 229-30.

९ उत्सादेश्चात्तिवताभाँ D.; cf. P.
iv, 1, 86; *utsāddi*, §. 254.

१० शोर्पणाश्चो^० B.; सौपणाश्चो F.;
कौरव्याश्च—पूर्णाश्चो D.

११ वाङ्मीकार्यः B. F.; वाङ्मी-
कार्यः F.—Hem. has वलभीकार; the
others as above.

ज्ञेया वायथकारगर्गमुराः^१ कैशोरिचप्पट्टकौ
सत्यंकारचफट्टकौ^२ च हृदिकः कापिञ्जलादिः कविः ।
दामोष्णीषिकुटार्द्वृक्षविमतिशयापुच्छन्त्रेरकास^३
तक्षा शुभ्रशकन्धुशङ्कपितृमच्छाकीनपिरडीपुराः^४ ॥ २०९ ॥

वाचः । वाच्यः ॥ * ॥ रथकारस्य । राथकार्यः ॥ चैवर्णिकेभ्यः
किंचिन्द्युना रथकारजातिः^५ । तद्वचनोऽयं शृङ्खते । यस्तु कारुवाची
तस्मादिजपि^६ ॥ * ॥ गर्गस्य । गार्गर्यः ॥ * ॥ मुरस्य राज्ञः । मौर्यः^७
॥ * ॥ किशोरस्यापत्यं कैशोरिः । तस्यापत्यं युवा । कैशोर्यः ॥ भोजस्तु
किशोरस्य कैशोर्यो राजेत्याह ॥ * ॥ चप्पटकस्यर्थः । चाप्पटक्यः^८
॥ * ॥ सत्यंकारस्य । सात्यंकार्यः ॥ * ॥ चफट्टकस्य नृपस्य । चाफट्टक्यः^९
॥ * ॥ हार्दिक्यः । मुञ्च हार्दिक्य शङ्काम् ॥ दृष्णालच्छणेऽपि ॥ * ॥
कापिञ्जलादेरपत्यं गुर्वायन्तम्^{१०} । कापिञ्जलाद्यः । वेदकृषिः ॥ * ॥
काव्यः । पुकः ॥ * ॥ दामोष्णीषेरपत्यं^{११} युवा । दामोष्णीयो मुनिः
॥ * ॥ कुटस्य । कौव्यः ॥ * ॥ आर्द्वृचस्य । आर्द्वृच्छ्यो मुनिः ॥ * ॥
विमतेः । वैमत्यः ॥ भतिरित्यन्यः । भतिमदित्यप्यन्यः^{१२} ॥ * ॥ श्यापुच्छः ।

१ ०गार्गर० E.; ०मुराः D.; मुराः F.

२ कैशोरिचापट्टकौ० चयट्टकौ E.

३ ०कुट्टा० B.; कुटार्द्वृक्ष० E.; कुटार्द्वृक्ष० वृक्ष० D.

४ A. C. om. text and comment.

५ Kāś. V. iv. I, 151.

६ तस्मादपि अञ्ज F.; D. om. अपि.

—Cf. P. iv. I, 153.

७ मुरस्य० सौर्यः F.; मुरस्य रा-
मौर्यः D.

८ चप्पटक्यः B.; not in other works.

९ चप्पटस्य० चापट्टक्यः D.—चपट्टक

Hem.; om. others.

१० गुर्वपित्तम् D.; गुर्वनेयन्तम् B.—Yajñ.
reads कपिञ्जलादिन्; Bö., Hem., Kāś.

V. कापिञ्जलादिः.

११ Yajñ. has दामोष्णीषिन्; Bö.,
Hem., Kāś. V. as above.

१२ D. om. from भतिरित्यन्यः.—Kāś.

V. भति ed.; विमति MS. a.; विमति
Yajñ.; विमति (var. l. भति) Bö.; भति
and विमति Hem.

श्वावपुच इति भोजः ॥ * ॥ हन्तुः । हाच्यः ॥ हन्त्रिय^१ इति वामनः ।
 हन्त्रि तिप्रत्यये हन्त्रिरित्यन्यः^२ ॥ * ॥ एरकायाः । ऐरक्यः ॥ एडके-
 त्यन्यः^३ ॥ * ॥ तत्क्षणः । ताच्यस्यः^४ ॥ पाठसामर्थ्यात्काहलचणमित्रं बा-
 धते । शिवादिपाठाच्च । ताक्षणः^५ ॥ * ॥ शुभ्रस्य । शौभ्यो राजा । शु-
 भ्रादिलाङ्गपि समानविषयतात् ॥ * ॥ शकन्योः । शाकन्यव्यः । शा-
 कन्मूरित्यन्यः^६ ॥ * ॥ शाङ्कव्यः । बज्जषु शाङ्कव्याः । शाङ्कव्या स्त्री ।
 गर्णादिपाठात्यौ चादौ यत् । शाङ्कव्यः । बज्जषु स्त्री । शाङ्कव्या स्त्री ।
 शाङ्कव्यायनी^७ ॥ * ॥ पितृमतः । पैतृमत्यः ॥ पितृमनुरित्यन्यः । तत्त्वते
 पेतृमन्तव्यः^८ ॥ * ॥ शाकिनः । शाक्यः ॥ * ॥ दनस्य । ऐन्यः ॥ * ॥ पिष्ठाः ।
 पैतृः ॥ * ॥ पुरस्य । पौर्यः ॥ २०७ ॥

शाकः शलाकागणकारदभ्याः^९

पीलाभवैवाकविभर्तृमूढाः^{१०} ॥

शालीनकर्वेजनितान्तवृक्षा-^{११}

६जमारकश्यावरथाश्च वेनः^{१२} ॥ २१० ॥

शाकं शाकमिति य आह स शाकः । तस्य शाक्यः ॥ * ॥ शला-

१ ?हन्त्रिय D.—हंत, हंति, हंतु Hem.; हर्तुं Kāś. V. ed. MS.; Bō., Yajñ. (? cf. P. vii. 4, 27).

२ हन्त्रियप्र० B.; हंतिरिं D.

३ एरका Bō., Yajñ.; एरक Kāś. V.; एदका Hem.

४ ताच्यस्य F. (thus also wrongly ed. Kāś. V. iv. 1, 153).

५ Cf. sl. 213.

६ शाकंधूरिं F.; om. D.—Hem. has शकंधु and शाकंभू; the others शकन्य-

७ Cf. sl. 247; 60.

८ D. om. from पितृमन्तुर्.—Hem. has both forms; the others पितृमत् only.

९ पैलावैवाक० E.; पीलावै० D.; पेलाभ० B.; ऐलाभ० F.

१० दर्भा E.; cf. next page, n. २.

११ कर्वेजनितान्तवृक्षा E.; कर्वेक-
निं D.

१२ श्वावरथेहवेना B. F.; वेणा D.; A. C. om. text and comment.

कायाः । शास्त्राक्षः ॥ * ॥ गणकारस्य । गाणकार्यः ॥ गणकारिरित्यन्यः^१ ॥ * ॥ दास्थो नृपः । दर्भ इति वामनः^२ ॥ * ॥ पीलायाः^३ ॥ पैखः ॥ * ॥ आक्षः ॥ * ॥ विवाकोरपत्यं वैवाकविः । तस्यापत्यं युवा । वैवाकव्यः ॥ वैवाभविरित्यन्यः^४ ॥ * ॥ भार्चः ॥ * ॥ मौक्षः ॥ * ॥ शास्त्रीन्यः ॥ * ॥ कार्चः ॥ * ॥ ऐज्यः^५ ॥ * ॥ नैतान्तवृक्ष्यः ॥ * ॥ आजमारक्षः । अजमार इत्यन्यः^६ ॥ * ॥ श्वावरथः^७ ॥ * ॥ वैन्यः^८ ॥ एते राजानः ॥ वामनादयसु च्छन्दसि वैन्यो भाषायां तु वैनिरित्याङ्गः^९ ॥ २१० ॥

वानुजिः कर्णकारश्च केशिनीपथिकारिणौ ।

श्याप्रथो^{१०} वान्तवृक्षश्च श्यावनायश्च मङ्गुषः^{११} ॥ २११ ॥

वनोर्जातः^{१२} । वनुजः । तस्यापत्यं वानुजिः । तस्यापत्यं युवा । वानुज्यः ॥ वातकिरिति^{१३} भोजः ॥ * ॥ कार्णकार्यः । कार्णकारिरित्यन्यः^{१४} ॥ राजा ॥ * ॥ केशिन्याः । कैशिन्यः ॥ अन्तपाठसामर्थ्यादेव स्त्रीवानिवृत्तिः । स्त्रीविवृत्तौ हि नोऽनक्षो व्ये शित्पणादावित्यनेन

१ गणकारि Bö., Kāś. V. ed. (MS. a. ०कार); गणकारिन् Yajñ.; गणकारि Hem.

२ दर्भ Kāś. V., Bö.; दध् Yajñ.; दध् orig. MS. Hem., corr. दर्भ.

३ ? पैलायाः F.; पैलायाः B.; cf. §L 169 (where पीलायाः पैलः).

४ ?वैवाभविरित्यन्यः D.—Hem. has only वैराजकिः; the others neither.

५ ऐज्यः D.—ऐजि Bö., Yajñ.; om. Hem., K. V.

६ आजमार D. F.—Kāś. V. ed.,

Hem. have अजमारक, MS. a. and Bö, अजमार; Yajñ. अजभार.

७ B. F. add ऐह्यः.

८ वैखः D.

९ वैखो० वैनिरिं D.

१० ? श्वाप्रथो E.; श्वाप्रथो B.

११ वातवृक्षं मङ्गुषः D.; श्वावनायश्च F.; A. C. om. text and comment.

१२ वन्नी जाती F.

१३ वातकि Bö., Yajñ.; धानुजि MS. Hem.; om. Kāś. V.; ०श्रीभोजः D.

१४ Om. D.—कर्णकार् Hem.; not given by the others.

न लोपः^१ स्यात् ॥ * ॥ पाथिकार्यः । पथिकार^२ इति भोजः ॥ * ॥
स्याप्रथः । स्यावप्रथ^३ इति कस्ति ॥ * ॥ वान्दृच्छः ॥ * ॥ स्यावनायः^४
॥ * ॥ माङ्गुष्ठो राजा । मङ्गुष्ठ^५ इत्यन्यः ॥ * ॥ कविमतिपीलाश्ला-
कैरकाकेशिनीप्रभृतीनां ठणि^६ प्राप्ते । हृदिकाङ्गुष्ठिण्लचणे^७ णि^८ ।
अन्येषां विज्ञि प्राप्ते स्यविधिः ॥

आङ्गतिगणो^९ यम् । तेन । अविमारकषडाकैन्द्रजालिकूटप्रभृ-
तयो^{१०} इष्टव्याः ॥ २१ ॥ इति कुर्वादिः ॥

शिवः प्रोष्ठश्चरणो जटिलकवतरणौ बधिरकः^१

पिटाकस्तृक्षाकः पिटकपरिलौ प्रोष्ठिकमुनी^{१०} ।

ककुत्स्यः खञ्जारस्तृणमसुरकणौ जलहृदो

विरूपाक्षः पिष्ठः कहयवदबाभूमिककुम्भाः^{११} ॥ २१२ ॥

शिवाङ्गुष्ठिण्लच्छिकुर्वन्धकादित्यनेनापत्यमात्रेण भवति ॥ * ॥ शि-
वस्यापत्यम् । शैवः ॥ * ॥ एवं प्रौष्ठः ॥ * ॥ चाण्डः ॥ * ॥ जाटिलकः ।

१ नोनहौवेशित्यणा० F.; नोनहौ-
भ्येशि० B.; नोनहौवेशित्यणादावि-
त्यनेन लोपः D.; cf. P. vi. 4, 144-5;
167 ff.; see same sūtra under sl. 257.

२ Thus Bö., Yajñ.; पथिकारिन्
ed. Kāś. V.; Hem. has both words.

३ स्याप्रथ B.; स्याप्रत्यय D.; स्याप्रथ
F.—Hem. has स्याप्रथ, स्याप्रथ and
स्याषत्र (besides स्यापुच, cf. sl. 209);
not in the other works.

४ वीतवृच्छः^० D.; शावनायः B. F.

५ मांगुष्ठ F.—Hem. orig. मंदुष्ठ, corr.
मंजूष; the others मङ्गुष्ठ (Kāś. V. MS.
a. मङ्गुष्ठ).

६ कविमतिं ठणि D.; ठणि F.

७ D. om. fr. हृदिका; हृडिप्राप्ते D.

८ ? अविमारकषडा० B.; अविमारक-

षडाकैन्द्रजालिककूट० F.; अधिमारक-
षडाककूटप्रभृतयो D.—Of these words
Bö., Yajñ. only हृद्वलाजी; Kāś. V. ed.
हृद्वलालि (MS. a. जाल); Hem. has
अविमारक (cf. अविमारक sl. 210), ख-
दाका and ऐद्वलालि.

९ शिवः प्राशंडो जटिलाक० D.;

प्रोष्ठशंडो० F.

१० प्रौष्ठिकमुनी F.

११ ककुत्स्यः० B. E.; A. C. om. text
and comment.

जटिलिकेति भोजः^१ ॥ * ॥ वातष्टः ॥ * ॥ बाधिरकः । बधिरिकेति
भोजः^२ ॥ * ॥ पैटाकः ॥ * ॥ तार्चाकः ॥ * ॥ पैटकः ॥ * ॥ पारिलः ॥ * ॥
प्रौष्ठिकः ॥ * ॥ मौनः ॥ * ॥ ककुदि३ तिष्ठति । ककुत्थः । तस्य का-
कुत्थः ॥ * ॥ खाञ्चारः । खञ्जेर इति भोजः^४ ॥ * ॥ तार्णः । नडा-
दिपाठात् तार्णायनः^५ ॥ * ॥ मासुरकर्णः^६ ॥ * ॥ जलह्रद इव जल-
ह्रदः । तस्य जालह्रदः । संख्ते द्विर्वचनाभावे संयोगपरोऽपि न
गुरुः । यथा । स्यृष्ट वजेत्यपह्रियः खलु कीर्तयन्ति^७ ॥ * ॥
वैरूपाचः ॥ * ॥ पैष्टः ॥ * ॥ काहयः । कह्रय इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ वडबेव
वडबा । तस्या वाडबः । विदिद्युते वाडबजातवेदसः^९ ॥ * ॥ मौमः ।
मङ्गलः ॥ * ॥ काकुभः ॥ २१२ ॥

गङ्गाकुञ्चाकोकिलायस्कलह्या^{१०}
दुह्यः पर्णः कर्णमञ्जीरकौ च ।
रेखस्तक्षा वर्तनाशः कहोडः
संधिलेखो भूरिजम्भोर्णनाभाः^{११} ॥ २१३ ॥

१ जटिलिकः । जटिलिकेति० B.; ज-
टिलिकेति० F.; श्रीभोजः D.—Bö., Yajñ.
have जटिलिका; Kāś. V. ed. जटिलिक
(MS. a. जटिलिक); Hem. जटिल.

२ बधिरिकः B.; बधिरिकेति० F.;
वाधिरिकेति श्रीभोजः D.—Bö., Yajñ.
Kāś. V. ed. have बधिरिका (MS. a.
बधिरक); Hem. बधिरक.

३ ककुदे B. D.

४ श्रीभोजः D.—The other works
have खञ्जार.

५ Cf. sl. 233.

६ Bö., Yajñ. मसुरकर्णः Kāś. V. ed.
मसूरकर्णः Hem. both.—Bö., Yajñ.,

K. V. have मसूरकर्ण besides (cf. *kakud*-
rak on sl. 216).

७ यथा । भवेत्यपह्रियः खलु कीर्तय-
ति । D.

८ Thus B.; कह्रय इत्यन्यः F.; om.
D. (A. C.)—Bö. has कहय and कह्रय;
Yajñ. कहय and कुलूय (कुह्रय । इति
केचित्); Hem., Kāś. V. MS. a., ed. var.
lect. कह्रय (cf. कह्रष sl. 217).

९ The MSS. write वडबा, वाडब;
but cf. sl. 146 com.

१० गंगाकुञ्चा० D. E.; कौकिला० D.

११ वर्तनाशः B.; A. om. text and
comment; C. om. to संधिलेखो (see p.
251, note 2).

गाङ्गः । शुभ्रादिषु तिकादिषु च पाठात्^१ । गाङ्गेयः । गाङ्गा-
यनिः ॥ * ॥ क्रौञ्चः ॥ * ॥ कौकिलः । यथा ।

स कौकिलश्वामवनेन कूजत्कौञ्चेन सिप्रोपतटेन गच्छन्^२ ॥
यास्कः ॥ * ॥ लाञ्छः ॥ * ॥ द्रौञ्चः ॥ * ॥ पार्णः ॥ * ॥ कार्णः ॥ * ॥
माञ्चीरकः । मजिरक^३ इत्यन्यः ॥ * ॥ रैखः ॥ * ॥ ताञ्छः^४ । कुर्वा-
दिलात् ताच्छः ॥ * ॥ वार्तनाचः ॥ अन्यस्तु वर्तनश्वासौ च्छक्ष्य । वार्त-
नर्च^५ इत्याह ॥ * ॥ काहोडः ॥ * ॥ सांधः ॥ * ॥ लैखः ॥ * ॥ भौरः
॥ * ॥ जाम्बः । जम्ब इत्यन्ये^६ ॥ * ॥ और्णनामः ॥ २१३ ॥

दण्डो रोधः कोहितेलासपत्न्य^७

आर्यश्वेतार्पिकागोपिकाः^८ स्युः ।

खञ्जालश्वालेखनो ब्रह्मगुप्तश्

चायःस्थूणः^९ स्यान्नभागो विपाद् च^{१०} ॥ २१४ ॥

दण्डः ॥ * ॥ रौधः ॥ * ॥ कौहितः ॥ * ॥ ऐलः ॥ * ॥ सापदः ॥ * ॥

१ Cf. §. 219, 229.

२ कूजत्कौ० B.; कूजः तौविन० C.;
श्वामवननताजक्रौचेन शिप्रोपतटेन ग-
हता D.

३ मंजरीक C.; मजिरक D.; मंजी-
रक F.—Bö., Yajñ. have मञ्जीरक and
मजिरक [मंजरीक (मांजरीक) इत्यन्ये
Yajñ.]; Hem. मंजिरक; Kāś. V. ed.
मञ्जीरक, MS. a. मजिरक.

४ ताचः B. C. F.; ताचुः D.; cf. P.
iv. 1, 153 वार्त.; vi. 4, 135—कुर्वादि
cf. page 253, line 3.

५ वार्तनश्वासौ० D. F.; वा॒र्त्तनाच

D.—Hem. has वर्तन॑ च्छक्ष॑ । वर्तनर्च॑ ।;
the other works वर्तनाच॑; Yajñ. also:
वर्तनश्वासौ च्छक्ष्य॑ वर्तनर्चस्तस्य वा-
र्त्तनर्च॑ इति कस्यित्.

६ D. om. fr. जम्ब.—Hem. has जंब॑;
the others जश्व (Kāś. V. ed. var. I. भण्ड).

७ कोहितेलासपत्न्य B. F.; अपत्न्य-
रायश्वेता० C.

८ अर्यश्वेता० C. D., cf. next page,
n. १; अपार्णिका० E., cf. next page, n. २.

९ लैखनप्रब्रह्मगुप्तावाचः० B.C.E.F.

१० ऊभोगी० D.; विपश्च C.—A. om.
text and comm.

आर्येतः^१ ॥ * ॥ पार्षिकः^२ ॥ * ॥ गौपिकः ॥ * ॥ खाञ्चालः ॥ * ॥
आलेखनः^३ ॥ सुलेखन इति भोजः ॥ * ॥ ब्राह्मगुप्तः । वामनसु
नास्य पाठमङ्गीकुरुते^४ ॥ * ॥ आथःस्थूणः ॥ * ॥ नाभागः । नाभाक^५
इत्यन्यः ॥ * ॥ वैयाशः । कुञ्जादिपाठाद् वैपाशायन्यः^६ ॥ २१४ ॥

भलन्दनानभिस्तानतृणकर्णकलापिनः ।

जरत्कारुः^७ सुपिष्टश्च कुटारश्च खटूरकः^८ ॥ २१५ ॥

भालन्दनः । भलन्द इत्यन्यः^९ । कलन्दन इति भोजः^{१०} ॥ * ॥
आनभिस्तानः ॥ * ॥ तार्णकर्णः ॥ * ॥ कालापः ॥ * ॥ जारत्कारवः ॥
जरत्कारुशब्दादत एव ज्ञापकात् स्थियामूळः । यस्तु मुनिवचनस्तथ-
तीवचनश्च जरत्कारुशब्दस्त्रादौसर्गिकोऽण्^{११} ॥ * ॥ सौपिष्टः ॥ * ॥
कौठारः^{१२} । कुथानियर्ति कुथार इत्यन्यः ॥ * ॥ खादूरकः^{१३} ॥ २१५ ॥

विश्ववणरवणखञ्जनकुपिञ्जलमृथोत्तिष्ठपापुरोहितिकाः^{१४} ॥

कुरुपाणुहस्तिपादा वृष्णिकखर्जूरकणौ^{१५} च ॥ २१६ ॥

१ Bö. has आर्येत (var. l. आर्य-
ेत); Yajñ., Hem., Kāś. V. आर्येत.

२ Bö. has पार्षिका; Yajñ. पर्षिकः
and पर्षिका(); om. Kāś. V., Hem.; cf.
परिषक sl. 217.

३ Bö., Kāś. V., Hem. read आलेखन;
Yajñ. आलेखनस्य आलेखनः.

४ Not in Bö., Yajñ., Hem. either.

५ नभाक Bö., Hem., Kāś. V. नाभा-
कस्य नाभाकः । नाभाग इत्यन्ये Yajñ.

६ Cf. sl. 245.

७ जरत्कारु Bö., Y., K.V.; उल्ल. Hem.

८ Thus also Bö., Yajñ., Hem.; खटू-
रक F.; खटरक Kāś. V. ed., खडुरक
MS. a.; cf. खद्वार sl. 220.—A. om. text
and comment.

९ भालंद इत्यन्यः C. F.

१० भलन्दन इति श्रीभोजः D.—Hem.
has भलन्द & भलन्दन; the others only
भलन्दन (MS. a. Kāś. V. कवंधन । ह-
लंदन).

११ जरत्कारुशब्दः D.; cf. note ७,
and M. Bhār. I, 1056.

१२ कौठिरः B.; कैवारः D.; कौवरः
C.—Hem. has कुथार, the others कुठार.

१३ खादूरकः F.; खाद्वुरकः D.;
cf. note ८.

१४ पृथोचिप्य B. D. E.; पुरोहित-
काः C.

१५ °खर्जूरकणौ (against the metre)
E. (& Bö.); A. om. text and comment.

वैश्ववणः ॥ रावणः ।

रावणावयहक्षान्तमिति वागमृतेन सः^१ ॥

विश्रवसोऽपत्यं वाक्यमेव । विश्रवणरवणाभ्यां तु नित्यं वृत्तिविषयाभ्यां
प्रत्ययः^२ । अन्ये तु एत्य विश्रवसो विश्लोपश्च^३ वेद्यनेन सूचेण वैश्रव-
णरावणशब्दौ साधयन्ति ॥*॥ खाञ्जनः^४ ॥*॥ कौपिञ्जलः^५ ॥*॥ पार्थः ।

पार्थानन् वक्षिकणावदाता दीप्तिः स्फुरत्पद्ममिवाभिपेदे^६ ॥
आौत्खिपः^७ ॥*॥ पौरोहितिकः । रोहितिकेति भोजः^८ ॥*॥ कौ-
रवः ॥ कुर्वादिपाठाऽप्यः । कौरवः ॥ चत्तियवचनान्तु कुरुक्षेष्वले-
त्यादिना प्यः^९ । तस्य बङ्गषु शुक् । कुरवः ॥*॥ पाण्डवः । पाण्डवा-
यस्य दासाः ॥ शुभ्रादिपाठात् पाण्डवेयः ॥ अत्र कुरवो जनपदस्य स्थ
राजा पाण्डुः^{१०} । यस्मु राङ्गाख्यस्तः पाण्डोर्द्युषिः^{११} । पाण्डुः । बङ्गषु
शुक्^{१०} । पाण्डवः ।

तस्यामेव रघोः पाण्डाः प्रतापं न विषेहिरे ।

इति तु चिन्त्यम्^{११} ॥*॥ हस्तिपादस्य । हस्तिपदः । अत एव गण-
पाठात्पादस्याणि पद्मावः ॥

कौपिञ्जलः पिञ्जलवाजिनां तं तं हस्तिना हस्तिपदः प्रपेदे^{१२} ।

स ब्राह्मगुप्तो भुजवीर्यगुप्तं रथेन कौण्डोपरथोऽन्वयासीत्^{१३} ॥

१ Raghuv. 10, 49.

२ उपलं वास्कमेव० भुनित्यं वृ-विषय०
D.; उृत्तिः विषय० B.

३ विसूलुक् च F.; चिविसलोपश्च D.

४ Kirāt. 3, 25.

५ उत्तिपा Kāś. V. ed.; उत्तिप MS.
a., Bō.; उत्तिप Yajñ.; ? उत्तया Hem.

६ श्रीभोजः D.—रोहितिक Kāś. V.
ed. (MS. a. रोहितिक); पुरोहितिका
and सुरोहितिका (besides सुरोहितिका)
Bō., Yajñ.; om. Hem.

७ कौशलेत्या० C.; कौशले० D.; cf.
Pāp. iv. 1, 171-2.

८ D. om. from शुभ्रादि०.

९ पाण्डोर्द्युषिः D.—Cf. P. iv. 1, 168
vārtt.; Kāś. V. iv. 1, 171.

१० शुका D.; लुक् C.

११ C. om. चिन्त्य, D. om. from त-
स्यामेव—Ragh. iv. 49.

१२ B. D. om. कौपिञ्जलः; कौपिञ्जल-
वाजिः हस्तिना० C.

१३ उगुप्तो रथेन० F.; उगुप्तरथेन कौ-
ण्डो० D.; कौडोपरथात्पयासीत्०.

वृष्णिरेव वृष्णिकः । तस्य वार्षिकः ॥ * ॥ खार्जुरकर्णः^१ ।

खार्जुरकर्णेन ध्रुतातपत्रो मायूरकर्णेद्ध्रुतचामरौघः^२ ।

सापब्रयुग्मानुगतोऽध्योध्यं स रावणारातिरिवावभास्ये^३ ॥ २१६ ॥

उरलः कहूषकोहडहेहयगोपालिकाश्च गोफिलकः^४ ।

परिषककुरुडोपरथौ चिवणादेशे^५ सति चिवेणी च ॥ २१७ ॥

औरलः ॥ * ॥ काङ्घषः ॥ * ॥ कौहडः^६ ।

तमन्युः खाञ्चनमाञ्चरीकसौपिष्ठसौलेखनतार्णपार्णा^७ ।

काहोडजालह्रदवार्तनाचैरह्रदप्रौष्टिकतार्णकर्णा^८ ॥

हैहयः ॥ * ॥ गौपालिकः ॥ * ॥

काङ्घपैष्टीरलयास्कलाह्रदौद्यानभिञ्जानकभौरमीना^९ ।

तार्चीकगौपालिकगौपिकार्यश्वेतादयस्तं परितः प्रसस्तु^{१०} ॥

गोफिलकः^{११} ॥ * ॥ पारिषकः^{१२} ॥ * ॥ कौण्डोपरथः ॥ * ॥ चिवेणी
नदो तस्याः । चैवणः^{१३} ॥ * ॥ २१७ ॥

१ खार्जुरकर्णः । D.; cf. p. 258, n. 15.

२ मायूरकर्णेद्ध्रुतवाप्रौघः D.; मायूरकर्णेद्ध्रुतः F.—On मायूरकर्ण (मसुरकर्ण) cf. p. 256, n. 6.—The कार्किल
do not always tally with Vardh.'s text.

३ °युग्मा न गतो^० B. C.; वभासि
D.; °वभासि C.; °वभास्ये B.

४ °कौहनहैहयः E.; कौडडहेहयः
B.; कहोडहिहयः D.; गोफिलिकः F.

५ चिविणादेशे B. D. E. F.; चिवि-
णादेशे^० C.; A. om. text and comment.

६ काहोडः D. [cf. sl. 213; Yajñ. has
कोहडस्य कीहोडः (!) । कहोडस्य का-
होडः !].

७ °स तत्त्वसुः खंजन° पार्णः B. C.;
सोपिष्ठ° D.; °तार्णकर्णा^० F.

८ काहोडजालह्रद० चैरह्रद० C.;
पौष्टिक० B. C. F.

९ °सौरमीना^० F.; °कारोमीना^०
C.; °कारोरमीना^० B.

१० तार्चीकः गौपालिकः । गौविल०
परितः प्रसस्तु^० D.

११ Om. MSS.—Kāś. V. ed. has गो-
फिलिक (var. l. गोभिलिक); गोफिल
& गोहिल Hem.; om. Bö., Yajñ.

१२ परिषक Hem.; K. V. ed., MSS.;
om. Bö., Yajñ.; cf. परिषका p. 258, n. 2.

१३ चैविणः B. C.; चैवणः F.; चैवणः
D.; cf. n. 4.

उत्कारुक्षीरहूदौ॑ सुरोहिकाकपिलिकर्षिषेणाः स्युः ।

अौत्कारवः । उत्कारुशब्दस्यात् एव पाठादृढ़् भवति॒ ॥ * ॥ चैरहृदः ॥ * ॥ सुषु रोहति॑ । सुरोहिका॑ । तस्याः॑ सौरोहिकः॑ ॥ * ॥ कापिलिकः॑ ॥ * ॥ आर्षिषेणः॑ । सेनान्तर्खावाधनार्थै॒ स्य पाठः॑ ॥ * ॥ केषांचिदृ॒ अत दृत्रि॑ प्राप्ते॔ केषांचिदृ॒ इतो॑ ढणि॑ च॑ प्राप्ते॑ पाठः॑ ॥

एते शिवाद्यो॑ एतप्रत्ययान्ता ऋषिवाचकाः॑ काकुत्स्यादथस्तु रा-
जवाचकाः॑ प्रतीता॑ एव । कौञ्जादीनां॑ लर्थो॑ व्याख्यात॑ एव ॥ * ॥
आकृतिगणो॑ यम् । तेन सिलिन्द्रप्रभृतयोर्हृ॒ द्रष्टव्याः॑ ॥ * ॥ इति॑
शिवादि॑ः ॥

शुभ्रशलाकाशुकविशदेवतरा गन्धपिङ्गलाशकुनी॑ ॥ २१८ ॥

द्वाच्छुभाभिष्ठ ढणित्यनेन॑ शुभार्देर्गणादृण॑ भवति॒ ॥ * ॥ शुभ-
स्यापत्यम् । शौभेयः॑ ॥ * ॥ शालाकेयः॑ ॥ * ॥ शौकेयः॑ ॥ * ॥ वैश्येयः॑ ॥ * ॥ दैवतरेयः॑ ॥ * ॥ गान्धपिङ्गलेयः॑ । नदीनाम्नयणि॑ ॥ * ॥ शाकु-
नेयः॑ ॥ २१९ ॥

१ उत्कार० E.; उत्कार० F.; A.
om. text and comm.

२ उत्कार० पाठाद्ववति॑ C.; उत्त-
वति॑ B.C.

३ सेनांगवाध० C.; सेनांतरभावाध०
B.; सेनांतरच्यवा० F.; सेनीत्तर-
वाध० D.; cf. Pāṇ. iv. 1, 152.

४ इति॑ प्राप्ते॑ B.C.; दृत्रि॑ प्राप्ते॑ D.

५ केषांचित्तर्घड॑ इतो॑ F.; केषां-
चिद्विद्रृद्वतो॑ दृणि॑ च॑ D.; घड॑ इतो॑
B.; इतो॑ णि॑ च॑ C.; cf. P. iv. 1, 122
(f. inst. भूरि, संधि॑ sl. 213).

६ शिलिंद्रप्रभृतयो॑ D.—Hem. has
शिलिंद्र; Yajñ. आकृतिगणो॑ यम् ।
तेन॑ सिंदिलस॑ सैद्धल इत्यादि॑ द्रष्टव्यम्.

७ विशादेवतरा॑ C.; A. om. text
and comment.

८ द्वाच्शुभा॑ B.C.F.; द्व्योच्चु-
भादिष्ठ द्वृणित्यनेन॑ D.; cf. Pāṇ. iv. 1,
121-3.

९ Cf. Pāṇ. iv. 1, 113.—Kāś. V. ed.
has शुभ्रपिङ्गला, MS. a. गङ्गुपिंगला;
the others as above.

कर्षो विष्टपुरः शकंधिविधवाशालूकगोधाच्चिका^१

लेखाभूविकसाजवस्तिशकलाशोकाश्वबीजाश्मनः^२।

गङ्गा पाराडवभारताजिरदिशः^३ शुक्रोपविमेतरा-

शेणीवालीढमुदन्तभाणशतलाः कर्पूरकटू तुदः^४ ॥२७९॥

कार्षेयः ॥ * ॥ वैष्टपुरेयः । विष्टपर इत्यन्यः^५ ॥ * ॥ शाकंधेयः ॥ * ॥
वैधवेयः । चुद्राभ्यो वा ऐर इति^६ पचे ऐरप्रत्ययवाधनार्थः ॥ * ॥ शा-
लूकेयः^७ ॥ * ॥ गौधेयः ॥ गोधाद्या द्रगपि^८ । गौधेरः ॥ आरगुदीचा-
मित्यारगपि^९ । गौधारः ॥ अर्थव्यवस्था तु लोकतः^{१०} । तेन योऽहिना
गोधाद्यां जन्यते स गौधेरो गौधारश्च^{११} भवति । वामनस्तु द्रव्यमपि न
मन्यते । कारणं न विद्वः ॥ * ॥ आच्चिकेयः । मानुषीनाम्यणि^{१२} ॥ * ॥
स्त्रैखाभ्येयः^{१३} ॥ * ॥ वैकसेयः^{१४} ॥ चतुर्घाज्ञातिवाच्चिनी छकासेति
भोजः^{१५} । किमपि कश्तीति किकसेत्यन्यः^{१६} ॥ मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥

१ कर्षविं D. E.; कर्षु विं B. F.;
कर्षिविं C.; विष्टपुरं D. E. F.; शकंधु^०
शकंधिं E.; शालूकिमोदांविं B.

२ लेखाभः विकशां शोकाश्वबीजाः
श्म च D.; विकशाजवस्तिं F.; शो-
काश्व बीं C.

३ पाराडवां विशः B.; विशाः F.

४ शस्तलाः^० E.; शस्तलाः B. C.;
कंद्रुतुदः C.; कंद्रुतुदः F.; A. om. text
and comm.

५ D. om. from विष्टपुर.—Hem. has
both forms; Yajñi. also विष्टपर इति
केचित्पेतुः; Bö. विष्टपुर (var. l. विष्ट
पुर).

६ Cf. P. iv. 1, 131 (द्रव्य).

७ शालूकेयः B. C.

८ डरोपि D.; द्रगपि F.; P. iv. 1,
120.

९ Cf. Pān. iv. 1, 130.

१० अर्थव्यवस्थभुलोकैः D.

११ गौधेरो गौधारश्च B. C.

१२ Cf. Pāp. iv. 1, 113.

१३ स्त्रैखाभ्येयः B. C. F.—Yajñi. forms
स्त्रैखाभ्येयः; cf. however P. vi. 4, 147;
also p. 58, note 15.

१४ वैकशेयः B. C. D. F.

१५ ? छकसेति^० B. C.; श्रीभोजः D.

१६ कश्तीति किकशेत्यन्यः D.—Bö.
has विकास (var. l. विकंसा); Yajñi.
विकसा & विकास; Hem. विवशा & कि-
कशा; Kāś. V. ed. छकसा (for which MS.
a. विकसा). Cf. also छकसास 1. 221,

आजवस्तेयः । शृग्यादिपाठाङ्गुञ्जपि१ ॥ * ॥ शकलस्य । शकलेयः२ ॥ * ॥
 आशोकेयः । मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥ आश्वेयः ॥ वैजेयः ॥ वीजाश्व
 इत्यन्यः३ ॥ * ॥ आश्वेयः ॥ अश्वादिपाठाद् आश्वायनः ॥ * ॥ गाङ्गेयः
 ॥ * ॥ पाण्डवेयः । भोजस्तु पाण्डुशब्दाङ्गुकि । अकद्रुपाण्डोर्द्धे उलोप४
 इत्युकारलोपाभावं सन्तते । अत्र वामनमतानुसारेण पाण्डवशब्दः
 पठितः ॥ * ॥ भरतस्यापत्यम् उत्साद्यज्ञि । भारतः । तस्यापत्यं युवा ।
 भारतेयः ॥ भरत इति भोजः५ ॥ * ॥ आजिरेयः ॥ * ॥ दैश्वेयः ॥ * ॥
 शौक्रेयः ॥ * ॥ आणीवेयः ॥ * ॥ वैयेयः ॥ * ॥ इतरस्य । इतराया वा ।
 ऐतरेयः ॥ * ॥ आणीवियः । आणीविरित्यपरः६ ॥ * ॥ आलोढेयः ॥ * ॥
 सौदन्तेयः ॥ * ॥ भाणेयः ॥ * ॥ शात्वेयः । शबल इत्यन्यः७ ॥ * ॥
 कार्पूरेयः ॥ * ॥ कद्रुनाम दिच्या गौः । तस्याः काद्रवेयः ॥ यस्तु मंज्ञा-
 यामूडन्तः कद्रुशब्दस्य ढण् अस्त्वेव८ ॥ * ॥ तौदेयः ॥ २१६ ॥

कुवेरिकान्यतरविमानृतन्यकी-

कुमारिकाः परिधिमृकण्डुविश्वयः ।

किशोरिकाजरतिखदूररोहिणी-

कुटारिकास्त्वतिथिमुदक्षवादनाः९ ॥ २२० ॥

१ See sloka 226.

२ सकलस्य० B.; om. C.; साकलेयः B.C.F.; कलेयः D.—शकल Bō; श-
 कला Yajñ.; Hem. doubtful; Kāś. V. wrongly कवल (var. L. & MS. a. शकल).

३ वैजाश्वेये इत्यन्य । D.—Hem. वीज । अश्व । वीजाश्व । Yajñ. also वीज । अश्व । वीजाश्वस्य वैजाश्वेये इत्यन्य ।

४ ०पाण्डोढोलोपै० B.; ०पाण्डोट्टोलोपै० E.; (श्रीभोज०) अकद्रुपाण्डोढोलोपै० D.; अकद्रुपाण्डोढे लोपै० F.—Cf. P. vi. 4, 147; Vop. 7, 6.

५ Bō. has भारत (var. L. भरत); Yajñ., Hem. भारत; Kāś. V. भरत.

६ आणीवेयः आणीविं० C.; D. om. from आणीवि०.—Hem. has आणीवि० the others आणीव०

७ शात्वेयः । शबल० B. C.; इत्यन्यः० C.; D. om. from शबल०.—Bō. has शतल (var. L. ज्ञातल); Yajñ. शतल; Hem. शतल and शबल; Kāś. V. ed. var. L. शबल०

८ Viz. by Pāṇ. iv. 1, 120-1.

९ A. om. text and comment.

कौवेरिकेयः । मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥ आन्यतरेयः ॥ * ॥ विरुद्धाया
मातुः । वैमात्रेयः । असोदर्यो भ्राता ॥ * ॥ बान्धकेयः । बान्धकि-
नेय इत्यपि^१ । चुद्राभ्यो वा ऐर इति ऐरप्रत्यये ॥ * ॥ कौमारिकेयः ।
मानुषीनाम्यणि^२ ॥ * ॥ पारिधेयः ॥ * ॥ मार्कण्डेयः । सूकण्डुरि-
त्यपि^३ वामनः । कथं मार्कण्डः । सूकण्ड इति प्रकृत्यन्तरम् । तेन^४
च्छये भविष्यति ॥ * ॥ वैश्रेयः । गृष्णादिपाठाङ्गजपि^५ ॥ * ॥ कैशो-
रिकेयः । मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥ जरतिनः । जारतेयः^६ ॥ * ॥ खादू-
रेयः^७ ॥ * ॥ रौहिण्येयः । रोहिणी मानुषी गौरपि ॥ * ॥ कौठारि-
केयः । मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥ आतिथेयः ॥ * ॥ सौदचेयः ॥ * ॥ वा-
दनेयः ॥ २२० ॥

बलीवर्दिशतद्वारशलाकाभूशलाथलाः^८ ।

अकशायोऽनुहृष्टिश्च कृकलासप्रवाहणो^{९०} ॥ २२१ ॥

बालीवर्देयः^{११} ॥ * ॥ शतद्वारेयः ॥ * ॥ शालाकाभ्रेयः ॥ * ॥ शा-

१ Yajñ. has only: बंधकी स्त्रिणी तस्या अपर्यं बांधकिनेयः ॥

२ C. D. om. from आन्यतरेयः ॥

३ मृकण्ड^० C. D. F.; शुकण्ड^० B.—Bö., Hem. मृकण्ड & सूकण्ड; Yajñ. मृकण्ड & सूकण्ड, Kāś. V. ed. मृकण्ड var. II. मृ-कण्ड & मृकण्ड, MS. a. सूकण्ड । मृकण्ड ।

४ कथं मार्कण्डः । मृकण्ड इत्यपि प्रकृत्यतरं तत D.

५ Cf. sl. 226.—विस्ति Bö., Pāp. eds.; विश्यि Yajñ.; om. Hem.

६ ? जरतिनः । जारतेयः D.—जरतिन् Kāś. V., Bö.; जरति Yajñ. (जरतिर्ज-रठा तस्या जारतेयः); om. Hem.

७ खादूरेयः F.; खाङ्गरेय D.—ख-डूर Bö., Hem.; खदूर Yajñ.; खडूर Kāś. V. ed., खदूर MS. a.—Cf. खदूरक sl. 215; page 258, note 8.

८ बलीवर्दिशतः F.; शलाभूशलाथलाः D.; शलाकाभ्रशलाप्यलाः C.; शलाघलाः F.

९ Thus D. E. & Bö., Yajñ.; अक-शायो B. F. & Kāś. V. ed. (अकशाक MS. a.); आकशायो C.; अकश्यप Hem.

१० A. om. text and comment. Yajñ. has the same stanza.

११ Kāś. V. has बलीवर्दिन्; Bö., Yajñ. as above; om. Hem.

लाथलेयः^१ ॥ * ॥ आकशायेयः^२ ॥ * ॥ आनुदृष्टेयः ॥ * ॥ कार्कला-
सेयः^३ । एष चतुषाङ्गातिः ॥ * ॥ प्रावाह्येयः ॥ २२१ ॥

जीवभारमरुक्निरण्यो वायुदत्तमुवक्षसौ ।

मृदुमृदौ सुदामा च वासिष्ठे श्यामलक्ष्मणौ^४ ॥ २२२ ॥

जैवेयः ॥ * ॥ भरमस्यापत्वं भारमः । तदपत्वं युवा भारमेयः ।
भरम इति भोजः^५ ॥ * ॥ रुक्मो वर्णः । सोऽस्या अस्तीति रुक्मणी ।
तस्या रौक्लिष्येयः^६ । मानुषीनाम्यणि ॥ * ॥ वायुदत्तेयः ॥ * ॥ सौ-
वचसेयः ॥ * ॥ मार्देयः । उर्ढ॑ इत्यनेनोलोपे ॥ * ॥ मार्देयः ॥ * ॥
सौदामेयः ॥ * ॥ श्यामेयः । लाक्ष्मणेयः । वासिष्ठश्वेत् ॥ अन्यत्र श्या-
मायनः । अश्वादिपाठात् । श्वामिरिति वामनः^८ । लाक्ष्मणिः^९ ॥ २२२ ॥

गोदन्तकुशास्वानिधिमकष्टजिह्वाशिनः^{१०} खडोन्मत्ताः^{११} ।

श्वब्रह्मकृतशताहरयमष्टवष्टिकसुनामधर्मिण्यः^{१२} ॥ २२३ ॥

१ शालाप्यलेयः C.; शालाघलेयः F.
—श्लाथल Bü., Yajñ.; श्लाथल Hem.;
शालाचल (!) Kāś. V. ed., श्लालस्त्वल
MS. a.

२ आकशायेयः B. C. F.; p. 264, n. 9.

३ कार्कलाशेयः D.; काकालासेयः C.

४ A. om. text and comment.

५ श्रीभोजः C. D.—Bö., Yajñ. have
only भरम; Hem., K. V. ed. only भारम.

६ सोऽस्यास्तीति^० MSS.; रुक्मणी^०
D.; रौक्लिष्येयः C.

७ ऊढ़ F.; ? और्ड cf. P. vi. 4, 146-7;
p. 263, n. 4.

८ ? Kāś. V. has श्वाम in the *agniddi*,
iv. I, 110; cf. §. 239.

९ ? Thus also Yajñ.; ज्ञात्वणः D.
(Hem., Kāś. V.); लाक्ष्मणः B. C. R.

१० कुशावानिधिः^० D.; कुशांबामिधः
C.; जिह्वासिनः D. E.

११ खडोन्ताश्च E.; खडोन्डोन्तक-
श्वरोन्द्राचाच D.

१२ D. E. om. श्व (च preceding); शु-
खब्रह्म^० C.; शुन्नब्रह्म^० B. F.; श्याता-
हर^० E.; श्तोहर^० F. (copied from
शाताहर?); cf. n. 5, next page; श्य-
मष्टिक^० B. C. F.; श्यमष्टिक D.; श्य-
मष्टिक E.; cf. n. 6, next page.

गौदन्तेयः ॥ * ॥ कौशान्वेयः ॥ * ॥ आनिधेयः^१ ॥ * ॥ माकष्टेयः ॥ * ॥ जैद्वाशिनेयः^२ । दाण्डिनायनेत्यादिनाऽन्याजादिलुगभावः ॥ * ॥ खडोन्मत्तेयः । एषा नदी ॥ खर इवोन्मत्ता खरोन्मत्तेयभयनन्दी^३ ॥ * ॥ शौवेयः^४ ॥ * ॥ ब्राह्मक्तेयः ॥ * ॥ शाताहरेयः^५ ॥ * ॥ यामष्टेयः । मघष्टुरित्यन्यः^६ ॥ * ॥ टैकेयः ॥ * ॥ सुनाम्भः । सौनामेयः । वाङ्गादिलात् सौनामिः^७ ॥ * ॥ धार्मिणेयः । मानुषीनाम्ब्यणि ॥ २२३ ॥

कुषीतकविकणौ च काश्यपे परिकीर्तितौ^८ ।

कौषीतकेयः । वैकर्णेयः । काश्यपस्त् ॥ अन्यत्र कौषीतकिः । वैकर्णिः ॥ * ॥ एते प्रायेष्वर्षिवाचकाः । बह्नामित्रि प्राप्ते केषांचिदिष्ठि ढञ्जि च प्राप्ते पाठः ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन कुदन्तानुदन्तश्चतत्प्रभृतयो^९ द्रष्टव्याः ॥ * ॥ इति शुभादिः ॥

कल्याणी सुभगा मध्या ज्येष्ठानुहष्टिवन्धकी^{१०} ॥ २२४ ॥

१ आनिधेयः C. D.—This word is not given by the other works.

Yajñi. यवष्टुरिकः; Hem. मखंडु, मघुङ्गु
(? मधुङ्गु), and (for मकष्टु above) मकघु
(? पश्चु); also मचक्त्र.

२ Cf. sl. 204.

८ कुषीतकाविकणौ^९ B.; all MSS. read कुषीतक, कौशी^{१०} etc.; A. om. text and comment.

९ ?कुदन्तान्वदंत० B.; कुदंतीतुदंत० C.; सुदचानुदश्चतत्प्रभृतयो^{११} च द्रष्टव्या इति वर्जमानः.

१० जेष्ठा^० D.; ज्येष्ठानुबंधकी तथा । C.; A. om. text and comment.

२ जैद्वासिनेयः D.; cf. P. vi. 4, 174.
३ अभयर्णदी B.; उभयर्णदी F.; उभयर्णदी D.—Bö., Hem., Kāś. V. have खडोन्मत्ता, Yajñi. खडोन्मत्तः.

४ शौवेयः C.

५ शातोहरेयः F.; शाताहारेयः D.—Bö., Yajñi. शाताहर (as E.; cf. note 12, preceding page); Kāś. V. ed., MS. शतावर; Hem. शताहार.

६ Thus F.; मघष्टुरित्यन्यः C.; अमष्टुरित्यन्यः C.; om. D.—Kāś. V. ed. has मघष्टु & var. I. अमष्टु; Bö. पवष्टुरिकः;

कल्याणादेविंन् चेत्यनेतस्मादपत्ये ढण् तद्योगे डिनादेश्च १
 ॥ * ॥ कल्याणा अपत्यम् । काल्याणिनेयः ॥ * ॥ सौभागिनेयः २ ॥ * ॥
 माध्यनेयः ॥ * ॥ ज्यैषिनेयः ३ ॥

कृते कानिष्ठिनेयस्य ज्यैषिनेयं विवासितम् ।

को नश्चमुषितप्रख्यं बङ्ग मन्येत राघवम् ४ ॥

भरतस्य राममित्यर्थः ॥ * ॥ आनुदृष्टिनेयः ॥ * ॥ बान्धकिनेयः ॥ २२४ ॥

मध्यमा च परस्ली च प्रोक्ता॑ नुसृष्टिदुर्भगे ५ ॥

बलीवर्दी६ कनिष्ठा च जारस्ली जरती तथा ॥ २२५ ॥

माध्यमिनेयः ॥ * ॥ परस्य स्ली । परस्ली । तस्याः पारस्खैणेयः ।
 यथा । पारस्खैणेयपुच्चयश्चित्तिलघुच्च शक्तमाराघयाव ७ ॥
 यदा तु परा चासौ स्ली च । परस्ली । तस्याः कर्मधारये परस्लियाः
 परश्चुचेत्यनेन पारश्च ८ इति भवति ॥ अन्ये द्रुभयथापि पारस्खैणेय
 इति मन्यन्ते ॥ * ॥ आनुसृष्टिनेयः ॥ * ॥ दौर्भागिनेयः २ ॥

कृते सौभागिनेयस्य भरतस्य विवासितौ ।

पिचा दौर्भागिनेयौ यौ पश्चतं चेष्टितं तद्योः ९ ॥ * ॥

बलीवर्द्याः । बालीवर्दिनेयः १० ॥ * ॥ कानिष्ठिनेयः ॥ * ॥ जारस्लै-

१ ० डिशेत्यनेन० डिनादेश्च C.D.F.
 (Pāṇ. इनङ्ग).

२ Thus all MSS.; Yajñ. makes सौ-
 भगिनेयः (of दुर्भगा the metron. is not
 given), cf. however Pāṇ. vii. 3, 119.

३ माध्यनेयः० B.; ज्यैषिनेयः B. D.

४ Bhaṭṭik. 5, 84.

५ प्रोक्तानुसृष्टि दुर्भगा B. C. E. F.

६ बलिवर्दी० F.—बलिवर्दिन् (? ब-

लिवर्दिकनिष्ठ०) Yajñ.; बलीवर्दी Bö.;
 बलीवर्दी० Hem.; बलवती Kāś. V. a.—

A. om. text and comment.

७ ० आराघयावः D. F.

८ पारश्च D.; cf. विदादि (हरिता-
 दि) P. iv. 1, 104; §. 238.

९ Bhaṭṭ. 4, 85.—च for यौ B. C. D.;
 पश्चतश्च० B. C. F.; पश्चता चेष्टितं० D.

१० बालिवर्दिनेयः C. and Yajñ.

ऐयः ॥ * ॥ जारतिनेयः^१ ॥ * ॥ कल्याणादीनां प्रभाद्यन्तलाङ्गणि^२
सिद्धे डिनर्थे^३ वचनं शेषयोरुभयार्थम् ॥ २२५ ॥ इति कल्याणादिः ॥

गृष्टिर्हृषिस्तथा विश्रिवालिकुदी^४ च मित्रयुः ।

हत्या युक्तोऽजबस्तिश्च गृष्णादौ विदुषां मतः^५ ॥ २२६ ॥

गृष्णादेर्ढजित्यनेनास्माङ्ग्न्यः ॥ * ॥ गृष्टेरपत्यम् । गार्णेयः । अस्य
चतुर्घात्वाङ्ग्न्ये सिद्धे^६ लक्षणया मनुव्यादिवृत्तेर्यहणम् ॥ * ॥ हायर्थे^७:
॥ * ॥ वैश्रेयः ॥ * ॥ वालेयः ॥ * ॥ कौट्रेयः ॥ * ॥ मित्रयुप्रलयकेक-
यस्य यादेरित्यनेनारैचि यादेरियच्च^८ । मैत्रेयः ॥ * ॥ हत्ये । हा-
लेयः ॥ * ॥ आजबस्तेयः^९ ॥ * ॥

विश्वजबस्तिभां प्रभादिलाङ्गणि ॥ गार्णेयस्यापत्यं पूज्यमित्या-
दिविवचायामत इति^{१०} विहितस्येत्रो जिण्ण्यार्थेभ्योऽणितोरिति^{११}
जित्ताङ्ग्न्यः परस्येत्रः सुगमवति । तेन गार्णेयः पिता । गार्णेयः पुत्र^{१०}
इत्यादिः । ढणः परस्य लिङ्गः श्रुतिरेव । शौभ्रेयः पिता । शौभ्रेयिः
पुत्रः ॥ २२६ ॥ इति गृष्णादिः ॥

रेवती कुकुटाक्षश्च याहः कर्णेवृकादिकः ।

मणिद्वाराश्वतः पाली स्याद्^{११} वृकाङ्गन्युवज्ज्ञिनौ ॥ २२७ ॥

रेवत्यादेष्टणित्यनेनास्माङ्गणि ॥ * ॥ रेवत्या अपत्यम् । रैवतिकः

१ जारमिनेयः C.; जारस्तिनेयः D.
—Yajñii. has जगती, जागतिनेय; K. V.
a. जनकी; the others जरती.

२ द्याङ्गतत्वात् B.; द्याङ्गतत्वात्^०
F.; द्याङ्गतत्वाङ्गणि C.; डिनर्थ C. F.

३ ? Thus (वाचि) B.C.D.F. & Hem.;
वालिं E.; वलि Bö., Yajñii., Kâś. V.—
A. om. text and comment.

४ Cf. Pâp. iv. 1, 135.

५ Yajñii. reads हृषि (हार्षेय).

६ Cf. Pân. vii. 3, 2.

७ आजबस्तेयः B. (व F.; Yajñii.,
Kaumudîm.; व Bö., Kâś. V., Hem.).

८ सुवामित्यादिं C.; द्यति B.C.F.
—P. iv. 1, 95.

९ इणितोरिति B. C. F.—Cf. P. ii.
4, 58.

१० गार्णेयः पिता गार्णेयिः पुत्र B.C.F.

११ वंचितौ F.—A. om. text and
comment.

॥ * ॥ कौकुटाचिकः^१ । डजिओरपवादः ॥ * ॥ याहः कर्णटकादिक
इति कर्णटकावादी यस्य स कर्णटकादिकः^२ । कार्णयाहिकः । वार्क-
याहिकः ॥ दाष्ठयाहिक इत्यन्ये ॥ * ॥ माणिपालिकः ॥ दौवारपा-
लिकः ॥ आश्वपालिकः ॥ ठणो^३ पवादः ॥ * ॥ वार्कवन्धुकः^४ ॥
वार्कवच्चिकः ॥ चत्वयि प्राप्ते ॥ २२७ ॥ इति रेवत्यादिः ॥

वाकिनः काकलङ्घे च गाधेरश्चर्मिवर्मिणी ।

तथा कृतनलोपे स्तः कार्कट्यश्च निगद्यते^५ ॥ २२८ ॥

वाकिनादेरित्यनेनासात् फित्रं^६ भवति वा । कग् यथाप्राप्तं च^७
॥ * ॥ वाकिनस्यापत्यम् । वाकिनकायनिः । वाकिनिः ॥ * ॥ काकका-
यनिः । काकिः ॥ * ॥ लाङ्घकायनिः । लाङ्घेयः ॥ लाङ्घकायनिर्लो-
ङ्खिरिति भोजः^८ ॥ * ॥ गाधेरकायणिः । गाधेरिः ॥ गारेट इति
भोजः^९ ॥ * ॥ चर्मिणश्चर्मिण्या वा । चार्मिकायणिः । चार्मिणः ॥ वा-
र्मिकायणिः । वार्मिणः ॥ पचे चार्मः । वार्म इति भोजः ॥ * ॥ वार्कच्च-
कायनिः । कार्कच्चिः^{१०} ॥ २२८ ॥ इति वाकिनादिः ॥

१ Yajñ. has कुदाचस्य कौकुदा-
चिकः (!); Bö. कुदाच (var. l. कुकूट-
टाच!); Kaumudīm. and Kāś. V. ed.
कुकूटाच and var. l. कुदाच; MS. a.
and Hem. कुकूटाच.

२ F. adds एवंभूतो याहशब्दः ।

३ ठणो B. C.; दर्णा D. (ठण् = Pāṇ.
दक् iv. l, 120-1).

४ Yajñ. forms वार्कवन्धविकः; om.
Hem.

५ कार्क्षद्यस्य D. E.; कार्क्षवस्य C.,
A. om. text and comment.

६ पित्रं B. D.; इत्रं C.

७ चथाप्रोक्तं B. C.; D. om. कग्
(Pāṇ. कुग्).

८ लाङ्घकायनिः ०श्रीभोजः D.—
Yajñ. makes लाङ्घकायनिः; Hem.
says: लंका । लंकाकायनि ॥ लंकशब्दं
केचिदिच्छन्ति । तच्चते लंककायनिः ॥

९ ? गारेटिइतिं B.; गारेटिरितिं
C.; गाढिरं F.; गाटेट दात आमाजः
D.—Bö., Yajñ. have गौधेर; Kāś. V. ed.
गारेध; MS. a. गोरेध; Hem. गारेट.

१० कार्क्षद्यकायनि । कार्क्षिः D.;
कार्क्षिः B.; F. om. कार्क्षिः.—Bö.
has कार्क्षष; Yajñ. कविष; Kāś. V. ed.
कार्क्षय (MS. a. कार्ष्णवा); Hem. का-
र्क्षय (कर्कटस्यापत्यं).

तिको यमुन्दौरसैन्धवोरसाः
संज्ञा शिखा देवरथोऽथ शत्यकां१।
शुभः सुयामा कुरुशीतलोमका२
गङ्गा वरेण्यः कितवश्च तैतलः ॥ २२६ ॥

तिकादेरित्यनेनैतस्मात् फित्र भवति ॥ * ॥ तिकस्यापत्यम् । तैका-
यनिः ॥ * ॥ यामुन्दायनिः ॥ * ॥ उरसस्य चत्रियस्यापत्यम् औरसः ।
तस्य । औरसायनिः ॥ * ॥ सैन्धवायनिः ॥ * ॥ औरसायनिः । उर
इति भोजः३ ॥ * ॥ सांज्ञायनिः४ ॥ * ॥ शैखायनिः५ ॥ * ॥ दैवर-
आयनिः । दैवरै६ इत्यन्यः ॥ * ॥ शत्यकायनिः७ ॥ * ॥ शौभायनिः ।
शुभेत्यन्यः८ ॥ * ॥ सुयाम्नः । सौयामायनिः९ ॥ * ॥ कौरवायणिः ॥ * ॥
शैतायनिः । भैतायनिरित्यपि१० ॥ * ॥ लौमकायनिः११ ॥ * ॥ गाङ्गा-

१ सिखा० E.; ऋथो प श० F.;
MSS. apparently शत्यका, cf. note ७.

२ कुभसीतलोमगा E.; शुकः० सी-
तलोमवा D.—A. om. text and comm.

३ और इति० F., om. D.—Bö. has
उरस (var. l. उरश) & औरस (var. l.
औरश); Hem. उरश, औरश & उरस;
Kāś. V. ed. उरस (om. a.); औरस (औ-
रश MS. a.) & var. l. रस; Yajñi. उरस
& रस.—Cf. also उरसा (?) in §l. 231.

४ संज्ञायनिः B. (also Yajñi.); सां-
चायनिः D.

५ शैषायनिः B.; शैखायनिः D.

६ Thus also Kāś. V. MS. a. (ed.
दैवरथ); दैवरथ F.; Hem. दैवर ।
दैवरथ । दैवर । दैवरथ ।

७ शत्यकायनिः (?) B. D.; शाल-
कायनिः F.—Hem. has शत्यका (or
श्त्य०); om. the others (for शत्यका s.
next §l.).

८ शुभेत्यन्यः D.—Hem. has शुभ and
शुभा; the other works only शुभ.

९ Cf. सुपामन् §l. 231.—Bö., Yajñi.,
Hem. have only सुपामन्; Kāś. V. ed.
सुयामन् and var. l. सुपामन्; MS. a.
सुयामा & सुयामन्.

१० कौरवायणिः। भैतायनिः। भैता-
यनिः D.; B. C. om. भैतायनिरित्यपि.
—Hem. (and Kāś. V. ed. var. l.) भीत
only; the other works have neither
word.

११ लौमिकायनिः D.

यनिः । चत्रियद्वन्निर्गङ्ग इत्यन्ये^१ ॥ * ॥ वारेष्यायनिः ॥ * ॥ कैतवा-
यनिः ॥ * ॥ तितिलसापत्वं तैतिलः । तस्य तैतिलायनिः^२ ॥ २२८ ॥

प्राम्यामिचोदन्यकौरव्यरूप्या

बालानीलौ^३ वह्यकाखत्वं के च^४ ।

शाद्यो यज्ञश्चन्द्रमा लङ्कवश्च

दक्षश्चोखा रुक्षगोकस्यवन्याः^५ ॥ २३० ॥

याम्यायणिः ॥ * ॥ आमिचायणिः ॥ * ॥ औदन्यायनिः^६ ॥ * ॥
कौरव्यस्य चत्रियस्य । कौरव्यायणिः ॥ ब्राह्मणवाचिनस्त्विभेव तसुचि-
च । कौरव्यः पुचः ॥ * ॥ रौष्यायणिः^७ ॥ * ॥ बालायनिः ॥ बाल इति
भोजः ।^८ बालशिख इत्यन्यः ॥ * ॥ नैलायनिः ॥ * ॥ वाह्यकायनिः^९
॥ * ॥ खाल्वकायनिः^{१०} । खल्वेत्यन्यः ॥ * ॥ शटसापत्वं शाच्यः । तस्य
शाच्यायनिः ॥ * ॥ याज्ञायनिः ॥ * ॥ चान्द्रमसायनिः ॥ * ॥ लाङ्क-
वायनिः । लाङ्कटम् अणन्मित्यन्यः^{११} ॥ * ॥ दाच्यायणिः ॥ * ॥ औ-

१ गंगा । गंग । Hem.; D. om. from
चत्रियः.

२ ? Thus B. F.; तितिल^० तैतिल^०
तैतिलायनिः B. F.; तितिल^० तैतिल^०
तैतिलायनिः C.—तैतिल Bö., Hem.;
तैतिल Käs. V. ed. (तैतिल MS. a.); ति-
तिलस्य तैतिलस्तस्य तैतिलायनिः Yajū.
—? Cf. §I. 163 तैतिलिन्.

३ रुप्या० F.; बालानीलौ MSS.

४ वाह्यका० D. E.; खल्वका० च E.,
cf. note १०.

५ दक्षाचाखा० E.; दक्षश्चोषारुच-
गोकच० B. C. F.; रुप्यगोक० D. E.;
A. om. text and comment.

६ उदन्य Käs. V., Hem.; उदञ्ज Bö.,
Yajū.

७ रुप्य also Bö., Hem.; Käs. V. ed.
(MS. a. रुष्य); रुप्य Yajū, cf. रुच.

८ इति च भोजः B. F.; चाल इति
श्रीभोजः (om. बालशिख इत्यन्यः) D.—
बाल । शिखा । बालशिखा । Hem.

९ All works read वह्यका (not वा०).

१० साल्वकायनिः F.—खल्वका Yajū.
& (var. I. खल्वा) Bö.; खल्वका & खल्व
Hem.; खल्व Käs. V. ed.; खल्वका (as
E.) MS. a.

११ लांकावायनिः C.; लाङ्कटमण०
F.—Hem. has लंकच; om. the others.

खायनिः^१ ॥ * ॥ रौच्चायणिः^२ ॥ * ॥ गौकच्छायणिः^३ ॥ * ॥ बन्धा-
याः । बान्धायनिः ॥ विम्ब इत्यन्यः^४ ॥ २३१ ॥

ध्वजवदुतस्यारथ्याः^५ सुपामधैवरवसूरसारद्वाः^६ ।

भौरिकिभौलिकिजाजलचैटयताश्वापि७ सैकयतः ॥ २३१ ॥

ध्वाजवतायनिः । ध्वाजवत इत्यायन्यः^८ ॥ * ॥ औतथायनिः ॥ * ॥
आरथ्यायनिः^९ ॥ * ॥ सुपाम्बः । सौपामायनिः ॥ * ॥ धैवरायणिः ॥ * ॥
वास्तवायनिः ॥ * ॥ औरसायनिः ॥ * ॥ आरद्वायनिः^{१०} ॥ * ॥ भूरि-
कस्यापत्यं भौरिकिः । तस्य भौरिकायणिः ॥ * ॥ भौलिकायनिः^{११}
॥ * ॥ जाजलिनो१पत्यं जाजलः । तदपत्यं जाजलायनिः^{१२} ॥ * ॥
चैटयतायनिः ॥ * ॥ सैकयतायनिः^{१३} ॥ * ॥

१ औषायणिः B. C. F.; उखा Hem.; wanting in the other works.

२ ? रौश्चायणिः B. D.—Kāś. V. ed. var. l. चृष्ट्य (MS. a. वृष्ट, and रुष्ट for रुष्ट cf. note ७, last page); om. Bō., Yajñ., Hem. (cf. रुष्ट same note).

३ गौकच्छायणिः F.

४ वंधीयाद्वांधायनिः । (om. विम्ब०)
D.; इत्यन्ये F.—Hem. has वंधा & विंबा,
the others neither [Kāś. V. ed. has
var. ll. वंधु & आवन्धका].

५ ०उततथ्योररथ्याः D. F.; ०उतव्या-
रथ्याः E.

६ सुयाभवैवर० D.; सुयामधीव-
रवासवोरसारद्वाः F.; ०धैरव० B.; वै-
वरवसूरसारद्वाः E.; ०सूरद्वाः B.; ०सू-
रसारद्वाः C.

७ ०जाजलि० B. C. F.—A. om. text
and comment.

८ ध्वाजवतायनिः B. C. F.; ध्राज-

वत इत्यन्यः D.; इति पृथगन्यः B. C.—
Kāś. V. ed. has ध्वाजवत (var. l. ध्वज-
वद्) MS. a. ध्वाजयत; Bō., Yajñ. वा-
जवत; Hem. ध्वाजवत & ध्वाजवत (!).

९ ? औरथ्यायनिः D. F.; om. B.—
आरथ्य Hem.; wanting in the other
works; cf. आरद्व (आरद्व) next note.

१० ? आरद्वायनिः MSS.—आरद्व Bō.
Yajñ., Kāś. V. ed. (MS. a. आरद्व);
Bō., var. l. आरटव; Hem. आरद्व।
आरद्वा। आरद्व। आरद्वा। (or ०द्व० for
०द्व०).—Cf. sl. 83 notes.

११ Yajñ. has: भुलिकस्यापत्यं भौलि-
किस्यस्य भौलिकायनिः..

१२ Hem. & var. l. Kāś. V. ed. जाजल,
MS. a. जाजलि; om. Bō., Yajñ.

१३ शैकयतायनिः B.; शैकतायनिः
F.; सैकयनिः D.—Bō., Yajñ. have शै-
कयत; Kāś. V., Hem. शैकयत; but cf.
slokas 37 and 267.

अदन्तानामिति हस्तन्तानामणि यज्ञिभन्तानां फणि^१ । आद-
न्तानां ढणि^२ च प्राप्ते वचनम् ॥ एते प्रायेणर्षिवाचकाः ॥ * ॥ आच्छति-
गणोऽयम् । तेन कैजयतचौपयतशैलालप्रभृतयो द्रष्टव्याः^३ ॥ २३१ ॥
इति तिकादिः ॥

नदश्वरो बको मुञ्ज^४ उपको लमको नरः ।

दासमित्रेतिकप्राणा द्वीपकिंकरकातराः ॥ २३२ ॥

नडाच्छहरितादीच्यन्तात् फणित्यनेन^५ नडादेर्गणात्यौचादा-
वपत्ये फण्^६ भवति ॥ * ॥ नडस्यापत्यं पौचादिः । नाडायनः ॥ * ॥
चारायणः ॥ * ॥ बाकायनः ॥ * ॥ मौञ्जायनः ॥ * ॥ औपकायनः ॥ * ॥
खामकायनः ॥ * ॥ नारायणः ॥ * ॥ दासायनः ॥ मैचायणः ॥ दासा-
मित्रायस्य । दासमित्रः । तस्य दासमित्रायण इत्यन्यः^७ ॥ * ॥ ऐति-
कायनः ॥ * ॥ प्राणायनः ॥ * ॥ उपचाराद् द्वीपस्यो मुनिदीपः । तस्य
द्वैपायनः ॥ द्वीपे जातो भवो वा । तदपत्यतया विवचित इत्येके ।
द्वीपेत्येवंनामा स्त्रीत्यन्ये^८ ॥ * ॥ केंकरायणः ॥ * ॥ कातरायणः ॥ २३२ ॥

१ फणि B. C. K.; यज्ञि F. (P. iv. 1, 101 फक्).

२ ढणि B.; टणि C. (P. iv. 1, 120 ठक्).

३ कैजयतचौपवौपयतवौपयतशैलाल
B.; कैवववौपयतशैलालप्र० D.—B०,
Yajñi, Kāś. V. ed. have चौपयत । कै-
तयत (MS. a. कैजयत).

४ शुंज E.; चरो पको मुञ्ज C.—A.
om. text and comment.

५ ? नडात् हरिं B. C. F.; नडान्
हरितादीच्यन्यडस्यत्पणि^० K.; यज्-
यद्वसूत्पणि (i.e. यज्ञसूत्पणि) B. C.;
०दीच्यप० यद्वसूत्पनेन F.; पणित्य^० D.;
cf. P. iv. 1, 99-101.

६ पण् or यण् MSS. [फक् Pāṇ.].

७ दासायनः । मैचायणः । दासा-
मित्रायण यस्य स दासमित्रस्य गोचा-
पत्यं दासमित्रायण इति केचित् Yajñi.

८ Hem. has both द्वीप and द्वैपा.

चटकखरपशोणा लङ्कसंकृत्यनाथ्या^१

मिमतसुमतदुर्गव्रह्मदत्ताजलोहाः ।

तृणवदरकुमारस्तस्वचिचायकाश्याश्

चमसिशकटदरिडनिन्धजालंधराश्च^२ ॥ २३३ ॥

चाटकायनः । चटकेत्यन्यः^३ ॥ * ॥ खारपायणः ॥ * ॥ शौणा-
यनः^४ ॥ * ॥ लाङ्कायनः ॥ * ॥ सांकृत्यायनः । सुकृत्य इति भोजः^५
॥ * ॥ नटस्यापत्यं नाथ्यः । तस्य नाथ्यायनः^६ ॥ * ॥ मैमतायनः । मित
दत्यन्ये^७ ॥ * ॥ सौमतायनः ॥ * ॥ दौर्गायणः ॥ * ॥ ब्राह्मदत्तायनः ॥ * ॥
आजायनः ॥ * ॥ लौहायनः । अलोह इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ तार्णायनः ॥ * ॥
बादरायणः ॥ * ॥ कौमारायणः ॥ * ॥ स्तावायनः^९ ॥ * ॥ चैचा-
यणः ॥ * ॥ आयायणः ॥ * ॥ कास्यायनः^{१०} ॥ * ॥ चमसिनः । चा-
मसायनः ॥ * ॥ श्वकटमिव भारचमः^{११} । तस्य श्वाकटायनः ॥ * ॥
दण्डिनः । दाण्डिनायनः ॥ * ॥ दन्वस्य । ऐन्वायनः ॥ * ॥ जालंधरा-
यणः ॥ जनंधर इति भोजः । जलंधर इत्यन्यः^{१२} ॥ २३३ ॥

१ संकृत्यनाथ्या B. C. K.; शंकृत्य-
नाथामिसुत० D.

२ दंहि लिंध० D.; कास्याश० जा-
नंधराश० B.C.K.; A. om. text & comm.

३ चाटकेत्यन्यः B. C. K.

४ लौकायनः D.

५ सांस्कृत्यायनः । सुकृत इति^० F.;
श्रीभोजः D.—? श्रंकृत्य or संकृत्य; Bō.,
Hem., Kāś. V. ed. have सुकृत्य (MS. a.
शस्कृत्य); om. Yajñi.

६ नाटस्याऽपत्यं^० F.; नावस्य० ना-
व्य० नाव्यायनः B. C. K.—? नाव्य var. l.
Kāś. V. ed.; also MS. a. (besides भाव्य
& वाच्य); Hem. twice नाव्य; om. Bō., Y.

७ सैवतायनः । (om. मित०) D.—
Hem. has both; the others om. मित.

८ अलोहश्वदं केतिपठंति तत्त्वे
आलोहायनः Yajñi.; Bō., Hem., Kāś. V.
both; Hem. also आलोह.

९ Hem. has both संव & संभ; the
others स्तम्; स्तावायन इत्यन्ये । Yajñi.

१० कास्यायनः B. C. K.

११ F. adds श्वाकटः (!).

१२ ? जालं-र इति श्रीभोजः || D.; जा-
लंधर इति भोजः । जालंधर इत्यन्यः F.;
जानंधरायणः । जानंधर इति भोजः ।

जालंधर इत्यन्यः B. C. K.—Hem. has
जनंधर and जलंधर; Yajñi. जालंधर
(comm. जालंधरायणः । जानंधरायण
इति भोजः); Bō. जलंधर; om. Kāś. V.
ed. MS. a.

कामुकोदुम्ब्रौ सायकः किंकलस्
त्यास्को१ वालिशः पिङ्गरः पिङ्गलः ।
हंसकः कातलः काथलः काश्यपो
दण्डपाशाधराः शिंशपाहस्तिनौ२ ॥ २३४ ॥

कामुकायनः । कामक इत्यन्यः३ ॥ * ॥ औदुम्बरायणः । राङ्गा-
खराजउच्चौ४ लौदुम्बरिरिति स्यात् ॥ * ॥ सायकायनः ॥ * ॥ कैक-
लायनः ॥ * ॥ त्यास्कायनः५ ॥ * ॥ वालिशायनः ॥ * ॥ पैङ्गरायणः
॥ * ॥ पैङ्गलायनः ॥ * ॥ हंसकायनः ॥ * ॥ कातलायनः ॥ * ॥ काथ-
लायनः६ ॥ * ॥ काश्यपायनः ॥ * ॥ दण्डपायनः । दण्डम इत्यन्यः७
॥ * ॥ आश्रायणः८ ॥ * ॥ आधरायणः ॥ * ॥ शंशपायनः९ ॥ * ॥ हा-
स्तिनायनः ॥ * ॥

कीर्तितैषा चद्वरेफिका स्वग्विषेति वृत्तम् ॥ २३४ ॥

लिगुर्युगंधरामित्रौ१० ब्राह्मणस्थिरकाश्वलाः ।
अयिशर्मेतिशामुष्ठपञ्चालाः सप्तलस्तिकः११ ॥ २३५ ॥

१ ? Thus K.; त्यास्को० B.; त्या-
स्काको C.; त्यत्वको E.; त्यस्त्वको F.;
किंकलस्को D.

२ दण्डपाशाधरः B. K.; दण्डपाशा-
धराः E.; शंशपा० B. C. K.; शिंशिया०
E.; शिंशिया० D.; A. om. text & com.

३ D. om. from कामक—Hem. has
कामकः the others कामुक(कामकायन
इति केचित् Yajñ.).

४ राङ्गाख्या राजा० C.; राङ्गाख्य-
रा० F.; राजांच्यतः D.

५ Om. by the other works.

६ Thus also Hem., Yajñ.; om. Bö.,
Kāś. V.; Hem. om. कातलः.

७ D. om. दण्डम०—Hem. has both
words; Bö., Kāś. V. om. दण्डमः दण्ड-
पातीति दण्डपञ्चस्त्र दण्डपायनः । दण्ड-
मशब्दं केचित्पठति Yajñ.

८ अस्त्र Bö.; अस्त्र Yajñ.; om. Hem.,
Kāś. V.

९ All MSS. & Y. make शंशपायनः;
but cf. comm. on sl. 286; P. vii. 3, 1.

१० लिगु० C. D. F.; चुगधरा० D.

११ शर्मेतिशामुष्ठ० B. D. E.; A.
om. text and comm.

सैंगवायनः^१ ॥ * ॥ यौंगंधरायणः ॥ * ॥ आमित्रायणः ॥ * ॥ ब्राह्मणायनः ॥ * ॥ स्वैरकायणः ॥ * ॥ आश्वलायनः ॥ * ॥ आग्निश्चर्मायणः । अग्निश्चर्मन् वृषगण इति वामनः^२ ॥ * ॥ ऐतिशायनः^३ ॥ * ॥ आमुच्छायणः । गणपाठात् षष्ठ्यलुक् ॥ * ॥ पञ्चालो ब्राह्मणगोचराची^४ । तस्य पाञ्चालायनः ॥ चत्रियवाचिनस्तु पाञ्चालः^५ ॥ * ॥ साम्प्रायनः । सत्प्रल इत्यन्यः^६ ॥ * ॥ तैकायनः ॥ २३५ ॥

चूर्णजनवृषगणकाव्याः^७ केकरसुमनःशणाश्च वाजन्यः^८ ।

क्रोष्टशलङ्कूलोपे ब्राह्मणवाशिष्ठयोश्च कृष्णरणौ^९ ॥ २३६ ॥

आर्गायणः^{१०} ॥ चृगिन्थ इत्यन्यः । चृग इत्यपरे^{११} ॥ * ॥ जानायनः^{१२} ॥ * ॥ वार्षगणायनः ॥ * ॥ काव्यायनः^{१३} ॥ * ॥ कैकरायणः^{१४} ॥ * ॥

^१ सैंगवायनः: C. F.—All the other works have लिङ्.

^२ Yajñ. has वृषगणे चृषिगणे वर्तमानोऽभिश्चर्मनश्चल्लो नडादौ बोधः । अभिश्चर्मणे चृषिगेऽचापत्यम् अभिश्चर्मायण इति वृत्तिमतम् । गणरत्नमहोदधौ तु वृषगणश्चल्लो नडादिरितिस्थितं तदनुरोधादृष्टगण इति प्रथमांतं बोधम् ॥

^३ ऐतिसायनः: D.

^४ ब्राह्मणो गोचरः C.; पञ्चालो गोचराची ब्राह्मणः: Yajñ.

^५ पञ्चालः: B. C. K.; याचावाल D.

^६ शाम्प्रलावनः: (om. सत्प्रल) D.; साम्प्रलायनस्तु सत्प्रल इत्यन्यः: C.—Hem. has both words; Bö., Kāś. V. सप्तप्लः Yajñ. सप्तप्ल (साम्प्रलायनः).

^७ °काव्याः^० E.; काश्चाः: B. C. K.; काश्चाः: F.

^८ °सणाश्च B. C. F. K.; शणाश्च^० D.; सणाश्च वाजन्यः: E.

^९ क्रोष्टशलङ्कूल D.; °वासिष्ठ^० B.C. F. K. (cf. sl. 25); A. om. text and comm.

^{१०} आर्गायन(!) B.C.F.K.; आर्चायन D.—चृगिदाधापकः कश्चिदाचार्योऽप्युपचारादृक् तस्य गोचापत्यम् आर्चायनः। आर्गायण इति तु वर्ज्ञमानः। तच पदसंज्ञा मृग्या^१ Yajñ.

^{११} D. om. fr. चृगिन्थ; Hem. has all three words; the other only चृगच्च (चृग).—

^{१२} Hem. has जनः; Kāś. V. ed. जत(!), MS. a. जंत; om. Bö., Yajñ.
^{१३} काश्चायनः B.C. F. K. (sl. 233).—Bö., Yajñ., Kāś. V. ed. काश्च and काव्य (MS. a. काश्च | काव्य | काप्य | काव्य; Bö. var. l. काच्च); Hem. only काश्च.

^{१४} कैकरायणः C.; कैकरायणः F.—Not given in the other works, exc. Hem.

सौमनसायनः ॥ * ॥ शाणायनः^१ ॥ * ॥ वाजव्यायनः^२ ॥ * ॥ क्रोष्टुश-
लङ्घु लोप दत्यन्त्वर्णस्येति शेषः । क्रोष्टायनः । शालङ्घायनः ॥ * ॥
कार्णीयनो ब्राह्मणः । कार्णिरन्यः ॥ * ॥ राणायनो वाशिष्ठः । रा-
णिरन्यः ॥ * ॥ अस्योदाहरणानि ।

नाडायनि ब्रीड जडेह मा भृशारायणि स्फारथ चारुचक्षुः ।
विलोक्य वाकायनि^३ मुञ्जकुञ्जान्मौञ्जायनी मालवराजमेति^४ ॥ १ ॥
किमैतिशायन्यसि^५ नीरसा लं सख्यैतिकायन्यतिकौतुकं मे ।
लघ्वीपकायन्युपयाम लामकायन्यं लोकललाम भूपः ॥ २ ॥
स्वाक्षाप्तलायन्युपसर्पे^६ शालङ्घायन्यलं कालविलम्बनेन ।
प्रतीचते लं पथि लैगवायनेह्याग्निशर्मायणि शर्मणे नः^७ ॥ ३ ॥
उत्तिष्ठ काश्यायनि^८ काश्यपायन्यागच्छ काव्यायनि को विलम्बः ।
वलाश्वलायन्यनु कातलायन्या^९ कातरायण्यतिकातराषि ॥ ४ ॥
वीचस्त्रैकायनि शंसको^{१०} यं शाणायनि कायुधबाणशाणः^{१०} ।
प्राणायनि प्राणसमस्तिलोक्यास्तिलोकनारायणभूमिपात्रः ॥ ५ ॥

१ साणायनः B. C. F. K.—Hem. also सणः wanting in the other works.

२ Bü., Käs. V. ed. वाजप्य (cf. वाजस्य E. (in text); Hem., K. V. MS. a. वा- जव्य; om. Yajñi.

३ काव्यायनि^० B. C. F. K. (cf. kār.). ४; विलोक^० राज एति F.

४ ०राज एति F.; मुञ्जकुर्जानधौर्जाय- अनी अलव^० D.

५ ०ऐतिसायिन्यसि D.—Yajñi. has only one *kārikā*: आङ्गतिगणीयमिति वर्जमानः । दिङ्गाचमुदाह्रियते । ना-

डायनो ब्रीड जडां स्वपत्नीं चारायणीं चिचकथां ब्रवीति । किमैतिशायन्यसि नीरसा लं सख्यैतिकायन्यतिकौतुकं मे ॥

६ आकू^० B. C. F.; आं साप्त^० D.; अपसर्प^० C.

७ लैगवायने ह्यापि^० B. C. K.; लैग- वायनेह्या० F.; शर्मणे न B. C. D.

८ काश्यायनि काश्यपा० B. C. K.
९ वलाश्वलायन्यनु० D.; वलाश्व- यन्यप्त्तु० C.; चलाश्वलायन्युत्तु० F.

१० सकको यं साणायनी० साणः D.; शाणायनी० B. C. K.; कायुध० C.

मैत्रायणायायणवादरायणाश्रायणाजायनजामयो वः १ ।
 ब्रुवेऽकरोद्दार्हवने यदीशः २ कर्ता तद्द्वायभिहावनीशः ॥ ६ ॥
 दास्यस्मि दासायनकिंरेव लां कैकरायष्टभिराधयिष्ठे ३ ।
 स्थां कैकलायन्यनुयायिनी ते मार्चायनीव ब्रज मां विहाय ४ ॥ ७ ॥
 जालंधराभित्तपराश्च ५ दृष्टेवौजव्यपाञ्चालपराश्च भूपः ।
 मौक्षत्यकौमारपराश्च ६ भूयादायन्य एषोऽद्य रसायनं वः ॥ ८ ॥
 दैपायनीतो भव सायकायन्युपेहि दौर्गायणि देहि मार्गम् ।
 लरस्य चैत्रायणि चाटकायन्यौदुम्बरायष्टयमेति भोजः ॥ ९ ॥
 क्व श्राकटायन्यटसि स्तनाभ्याम् ७ ऊर्णेषि तार्णायनि किं दृशो नः ।
 लौहायनीमाक्षय शत्रुधान्ति स्ताम्बायनि स्थास्यति तन्त्रितमः ॥ १० ॥
 ऐ कार्ष्णिकार्ष्णायनिराणिराणायनादयो विप्रनृपर्षयस्तान् ८ ।
 मा ब्राह्मणायन्यवहेलयेहामुव्यायणे ९ राजनि विन्दमाने ॥ ११ ॥
 किं ब्राह्मदत्तायनि जोषमास्ते किं मैमतायन्यमितं १० ब्रवीषि ।
 किं सौमतायन्यलमुन्मनास्ते किं स्तैरकायष्टयस्मितासि ११ ॥ १२ ॥

१ ०जायननामयो नः B.; बादरा-
यणाजायन्नजामायनि कः प्रणावः C.;
K. om. आयणा; वादरायणायाय०
D.; बादरायणा आश्रा० F.

२ कुवै० तद्ध्वाय० D.; दार्हचते
यदीशः F.

३ दास्यस्मि प्रसायन० त्वा D.; किं-
करे च C.; कैकराय० C. D.

४ कैकलाय० मा विहाय C.; कैक-
लायन्य० B.K.; कैकलाय० मार्चायनी-
यनुजमा विं D.; कैकलायन्यनुया-
यिना० F.; cf. also note ६.

५ ? जातल्वराभित्त० B.D.E.F.(? जा-
नधर०); प्रजात्वराँ० C.

६ संक्षत्य० F. (as in the text, but cf.
p. 260, n. 2; and आर्चायनी for आर्का-
यणी kdr. 7).

७ किं सनाभ्यां D.; स्तनाभ्यां B.

८ ०रारायना० B. C. K.; राणाय-
न्यादयो० F.; D. corrupt.

९ ०ञ्चवहैल० D.

१० पोषमास्ते० B.C.K.; ०जोषमासु
०अमतं D.

११ स्तैरिकायष्ट० B. C. F. K.

दृशा किमाचामति चामसायन्वधेति किं वार्षगणायनीत्यम्^१ ।
 किमाध्वरायण्णनुवथु बुद्धा न कामुकायन्ववुधते^२ सान् ॥ १३ ॥
 मा हांसकायन्वनुधाव हंसान् मा शांशपायन्वयुपशिंशपे^३ स्थाः ।
 मा पैङ्गरायण्णनु पैङ्गल्लायन्वयुपैहि दृष्टो नृपतिर्ब्रजामः ॥ १४ ॥
 क्रौष्टायनि यावधनो^४ यमध्वा शोणे न शौणायनि तेऽद्विकोणः^५ ।
 यौगंधरायण्णपथेन मा गाः किं वालिशायन्वसि वालिशेव ॥ १५ ॥
 मा हास्तिनायन्वपहस्यासान् मा दाष्ठिनायन्वतिपष्ठिता भृः ।
 मा दाष्ठपायन्ववमुच्च धैर्यं धिक्खारपायण्णतिनिस्तपासि ॥ १६ ॥
 आकृतिगणो^६ यम् । तेन च्छागप्रभृतयो ज्ञेयाः^७ ॥ २३६ ॥ इति
 नडादिः ॥

हरितगविष्टिरमठराः^८ किंदासो मिच्युः सृदाकुश्च ।
 वस्त्रस्कप्रतिबोधौ निषादशबरौ पृदाकुश्चर्द ॥ २३७ ॥

अञ्जन्नाद्वरितादेः फण्^९ । अञ्ज विदादिपाठात्^{१०} । अत उभय-
 मपि दर्शने ॥ * ॥ हारितः । हारितौ । हरिताः । तदपत्यं प्रशस्यं
 हारितायनः ॥ * ॥ एवं गविष्टिरः । गविष्टिरायणः^{११} ॥ * ॥ माठरः ।
 कश्चिद् गोपवनादिपाठं भन्यमानो माठरा इत्याह । माठरायणः^{१०}
 ॥ * ॥ कैदासः । कैदासायनः ॥ * ॥ मिच्युर्मुनिः । तदपत्यं मैत्रेयः ।

१ दृशां किमाचामसि चा० F.; °नी
त्वं D.

२ शांशपायन्वयुप० MSS.

३ तेऽद्विकोणः B.; ते न्हिकोणः C.;
ते द्विकोणः D.; तेऽद्विकोणः F.

४ D. om. from आकृतिगणो. Several
words are not exemplified in the *kārikās*.

५ °यतरा० D.

६ वस्त्रस्क० B.; वयस्क० सवरौ० E.;
A. om. text and comment.

७ पण् B. D. K.; °हरितादेर्यण०
C. F.

८ अञ्च विदादि० B. K.; अञ्च वि० F.

९ गविष्टिरः गविष्टिरायणः B. C.

१० मतिरः । कश्चिद् माठरा इत्याह ।
माठरायणः D.

मैत्रेयायणः^१ । वामनमतेनास्त्र पाठः ॥ * ॥ सार्दीकवः । सार्दीकवायनः^२ ॥ * ॥ वाह्यस्कः । वाह्यस्कायनः ॥ वस्त्रस्क^३ इत्यन्यः ॥ * ॥ प्रातिबोधः । प्रातिबोधायनः ॥ * ॥ नैषादः । नैषादायनः ॥ अपत्यमात्रे नैषादकिः ॥ * ॥ शावरः । शावरायणः ॥ * ॥ पार्दीकवः । पार्दीकवायनः ॥ शकटाङ्गजस्त्रच सृदाकुपृदाकु न मन्त्रते४ ॥ २३७ ॥

वधोगविष्णुवृद्धौ रथीतरथन्तरार्कलूषाः स्युः ।

दुहिता ननान्वपुचौ गविष्टिलो भूस्त्रियौ पुनः परतः५ ॥ २३८ ॥

बाधोगः । बाधोगायनः^६ ॥ * ॥ वैष्णुवृद्धः । वैष्णुवृद्धायनः ॥ वृष्णिवृद्धिरित्यन्ये^७ ॥ * ॥ राथीतरः । राथीतरायणः ॥ * ॥ राथन्तरः । राथन्तरायणः ॥ * ॥ आर्कलूषः । आर्कलूषायणः^८ ॥ अर्कलुष^९ इत्यन्यः । अकलुष^{१०} इति कथित् ॥ * ॥ एते गविष्टिलशब्दस्य सुग्रहरितादिफण्भाजो नान्ये शकटाङ्गजप्रभृतिमतेन^{११} ॥ * ॥ दौ-

१ मैत्रेयायणः F.—? not Kāś. V. iv. 1, 104, nor Bō., Yajñi., Hem.

२ Thus all MSS.—For सृदाकु and पृदाकु Bō. has मृदाकु । सृपाकु; Yajñi. मृडाकु । पृडाकु; ed. Kāś. V. om. both; मृडक। यपाक MS. a.—मृदाकु। पृदाकु। केचिदेतौ हरितादैः प्राक् (in *vidūdi*) पठन्ति । तत्राते हरितादेरित्य इत्यायनण् न भवति ॥ Hem. [cf. सार्दीकव Bō.—R.]

३ ? वाह्यस्क B. C.; वस्त्रस्क D.—Bō., Yajñi., ed. Kāś. V. give only वाह्यस्क; Hem. only वस्त्रस्क.

४ D. om. from शकटाङ्गज—On पृदाकु see note २.

५ °आर्कलूखा स्युः° C.; गविष्टिरो° D.; A. om. text and comment.

६ Thus C. D. F. K.; वाध्योगः वाध्योगायनः B.—? बाधीग° cf. sl. 166.—Kāś. V. ed. has वधोग (MS. a. वधोग); Yajñi. वधोगस्य वाधोगः वाधोगायनः; Bō. वधोग; Hem. वधोग.

७ इत्यन्यः C.; D. om. from वृष्णिं.—Hem. has both; Bō. reads विष्णु। वृद्ध।

८ आर्कलूखः । आर्कलूखायनः B. C.

९ आर्कलुष D.; अर्कलुय इ° F.; अर्कलूश्विति B. C.; अर्कलूशु, corr. °श K.; cf. sl. 281.

१० अर्कलुष F.—Hem. only अर्कलूष; the others अर्कलूष (Bō. var. l. अर्कजूष).

११ शकटाङ्गजवामनमतेन F.; शकटाङ्गज[कामनभोज suppl.]प्रभृतिमतेन K.

हितः । दुहितरः । दौहित्रायणः ॥ * ॥ नानान्दः । ननान्दरः । नानान्द्रायणः ॥ * ॥ पौत्रः । पुत्रः । पौत्रायणः ॥ * ॥ गविष्ठिलः । गविष्ठिलाः । गविष्ठिलायनः ॥ * ॥ पौनर्भवः । पुनर्भवः । पौनर्भवायणः ॥ * ॥ परा चासौ स्त्री च । परस्त्री । तदस्या विदादित्वादजि
तत्संनिधोगेन । परस्त्रियाः परशुभ्येत्यनेन परश्वादेशे च । पारश्वः ।
बङ्गसु परस्त्रियः । तदपत्यं युवा पारश्वायनः ॥ * ॥ चन्द्राचार्येण
यज्ञित्रोर्बङ्गस्त्रियामित्यचै॒ सूचे॑ पत्यमात्र इत्येव बाह्या उत्सा॒
इत्युदाहृतम् । रत्नतिना तु हरितादयो गणसमाप्तिं आवदिति
आस्थातम् । तत्ततानुसारिणा मथायेते किल निबद्धाः ॥ २३८ ॥ इति
हरितादिः ॥

अश्वयीवाचपलमुमनोगीष्मधूमाः पवित्राः

धर्म्यो वैत्यार्जुनगिरिवनाः४ स्मान्तकाणौ विशालः ।

गोमी वाग्मिप्रहृतकितवाश्वकरामोदपादाः५

खर्जूरार्कस्वनशिवविदाः श्यामगोलाङ्ककाशाः६ ॥ २३९ ॥

अश्वविदकुञ्जगर्गादिभ्यो अफाञ्फच्यत्र७ इत्यनेन चतुर्भ्यो गणेभ्यः
पौत्रादावर्थे चलारः प्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति ॥ * ॥ अश्वस्यापत्यं पौ-
त्रादिः । आश्वायनः । आश्वायनाः ॥ विदादित्वादत्रपि८ । आश्वः ॥ * ॥

१ ? अचित्रोर्ब० F.; अचित्रो व० B.
C. D. K.; but cf. P. ii. 4, 64 (where
अौत्सः । अौत्साः; because अगोचि); ? P.
iv. 1, 85 वर्त्त. 4; 86.

२ ? चाह्या उत्सा F.K.; चाह्या उत्सा B.
B.; चाह्या उत्सा C.; बहूद्या उत्सा D.

३ Thus B. C. D. E.; पवित्रो F. (the
other works have पवित्रः).

४ धार्म्यो E.; धार्म्यो B. C. F. K.;
वैत्यार्जुन० D. E.

५ ? वाग्मी प्र० MSS.; ०प्रहृतकित०
E.

६ खर्जूरार्कश्चन० B. F. K.; ०सिव०
E.; खर्जूरार्काश्वानशिव० C.; A. om.
text and comment.

७ अयाञ्यच्यत्र० B.C.F.; अयाञ्यत्र
K.; अयाञ्यच्छ० D.

८ ? इत्रपि B. C. K.; विदादित्रपि
D.; not in *vidādi*, 243-4 (cf. अश्वाव-
तान, page २८८, note २).

चैवायणः ॥ * ॥ चापलायनः ॥ * ॥ सौमनसायनः ॥ * ॥ चैश्वायणः ।
 अस्योत्सादौ पाठोऽनन्तरार्थोऽनपत्यार्थश्च ॥ एवमुत्सर्वदोऽपि ॥ * ॥
 धौम्भायणः^२ ॥ * ॥ पाविचायणः ॥ * ॥ धार्म्यायणः^३ । धार्येत्यन्यः ॥ * ॥
 विलीनां^४ चन्द्रियाणामपत्यं पौत्रादिः कुरुकोसलेत्यादिना षष्ठ्यचि ।
 वैत्त्वः^५ । तदपत्यं युवा । वैत्त्वायनः^६ ॥ * ॥ आर्जुनायनः । अस्य वा-
 कादावनन्तरार्थः पाठः^७ ॥ * ॥ गैरायणः । गिरिचपल इत्यपरे^८ ॥ * ॥
 वानायनः । वत इत्यपत्यन्यः^९ ॥ * ॥ चान्तायनः ॥ * ॥ काणायनः ॥ * ॥
 वैशालायनः ॥ * ॥ गोमिनः । गौमायनः ॥ * ॥ वारिमनः । वारमायनः
 ॥ * ॥ प्राहृतायनः ॥ * ॥ कैतवायनः ॥ * ॥ चाक्रायणः ॥ * ॥ रामोदा-
 यनः ॥ * ॥ पादायनः ॥ * ॥ खार्जूरायणः । खर्जूल इत्यन्यः^{१०} ॥ * ॥ आ-
 कार्यायणः । अर्कस्वनेत्यन्ये ॥ स्वानायनः^{११} ॥ * ॥ शैवायनः ॥ * ॥ वैदायनः
 ॥ * ॥ श्वामायनः ॥ * ॥ गौलाङ्गायनः ॥ अपरे गोल । अङ्ग । इति
 च्छिन्दन्ति^{१२} ॥ * ॥ काशायनः । आकाश इति चन्द्रः ॥ २३८ ॥

१ अनन्तरापत्यार्थो Yajñi.

२ Besides धूम्, the other works have also धूम् which is also given in *kārikā* 7 on sl. 242.

३ धार्म्यायनः B. C. F. K.; D. om. धार्येत्यन्यः—धर्म्य Bō., Yajñi.; धर्म्य & धार्या Hem.; धर्म् ed. Kāś. V. (धार्य MS. a.).

४ विलीनां D.

५ षष्ठ्यः^{१०} F.; D. om. from कुरु-

६ Bō., Yajñi. have वैत्त्वः; Hem., Kāś. V. ed. वैत्त्वः.

७ Cf. shloka 203.

८ गैरायणः^० B. D. K.; D. om. from गिरि.

९ C. om. from विलीनां चन्द्रियां;

D. from वत.—Hem. has both words, the others neither.

१० F. om. from खर्जूलः—Bō. has खर्जूर (v. l. खजूर); Yajñi. खर्जूर; Kāś. V. खर्जूर & खजूल; Hem. खर्जूर, खर्जूल & खजूल (Bō., Yajñi. have also खज्ञार).

११ ? अर्कस्वनेत्यन्ये ॥ स्वानायनः B.K.; अर्कस्वनपत्ये आस्वानायनः C.; F. om. अर्कस्वनेत्यन्ये—Hem. has अर्कं । स्वन । अर्कस्वन ।; the others स्वर (Kāś. V. MS. a. स्वत्).

१२ गौलाङ्गकं B.; गौलः कं अंकं C.; D. om. from अपरे—Bō., Yajñi. have गौलाङ्ग; Kāś. V. ed. गौलाङ्ग, MS. a. गोपाल; Hem. गोल । आङ्ग । गोलाङ्ग ।.

विश्वानरः पिङ्गलशूद्रकोत्सा-
तवस्फुटा धन्यगदश्चविष्टाः ।
जनाश्मवीस्याः^१ खदिरो नमाह-
पिञ्जूरबस्ताः^२ सनखः पविन्दा^३ ॥ २४० ॥

वैश्वानरायणः । विश्वतर इति कश्चित्^४ ॥ * ॥ पैञ्जलायनः ॥ * ॥
शौद्रकायणः ॥ * ॥ औत्साधनः ॥ आतवायनः ॥ उत्सातवेति भोजः^५
॥ * ॥ स्फोटायनः^६ ॥ * ॥ धान्यायनः ॥ * ॥ गादायनः^७ ॥ * ॥ अवि-
ष्टायाः^८ । आविष्टायनः ॥ * ॥ जानायनः ॥ अस्य नडादिलात्कणि^९ ।
अस्मिन्बन्धं च यूनि विशेषः^{१०} ॥ * ॥ आश्मायनः ॥ * ॥ वैच्छायणः^{११} ॥ * ॥
खादिरायणः ॥ * ॥ नामायनः ॥ * ॥ आर्हायणः ॥ * ॥ पैञ्जूरायणः^{१२}
॥ * ॥ वास्तायनः ॥ * ॥ सानखायनः^{१३} ॥ * ॥ पविन्दाया०^{१४} । पा-
विन्दायनः ॥ २४० ॥

१ वीष्या० (or वीष्या॑) C. F. K.

२ वास्ता० B. (च MSS.; व Yajñ.)

३ पविन्दि० B.C.K.; पविन्दा० E; पवि-
दा० D.; cf. note १४.—A. om. text
and comment.

४ विशूतर० इति० C.; om. D.—Hem.
has both; the others विश्वानर् only.

५ उत्सातवेति श्रीभोजः D.—Hem.
has all three.

६ On the स्फोटायन P. vi. 1, 123,
Yajñ. remarks: स्फोटोऽयनं यस्येत्यर्थे
स्फोटायनः शब्दान्तरम्.

७ वादायनः D. (not in text); Bō.,
Yajñ. have likewise वद् (cf. वन्, वत्,
p. २८२; n. ६); Hem. गद् om. Kāś. V.

८ Thus also Hem., Kāś. V.; अविष्ट
Bō., Yajñ. doubtful.

९ पणि० B. C. D. K.

१० अस्मिन् एति० भिविशेषः D.; अ-
स्मिन्बन्धं च० B. K.; अस्मिन् यद्य० F.

११ वैष्यायणः (or घ) B. C. F. K.;
तैच्छायणः D.—Hem. has वीच० Kāś.
V. ed. वीच्छ०; om. MS. a., Bō., Yajñ.

१२ पैञ्जूरायणः B.; पैञ्जरायणः D.—
Bō. has पिङ्गूल०; Yajñ. पिङ्गूल०; Hem.,
Kāś. V. ed. पिङ्गूर०; om. MS. a.

१३ मानखायनः C.—सनख० Hem.;
the other works om. this word.

१४ Thus Hem., Kāś. V. ed.; पविन्दि०
Bō., Yajñ.

रोहिणभरिडतभडिलाः^१ सुनभरिडलदासकानदुर्व्वां^२ च ।
पुटकुटकुलखडभडिताः^३ प्राहृतचुपकितविशंपदुर्मेनसः^४ ॥ २४१ ॥

रौहिणायनः ॥ * ॥ भाष्डितायनः ॥ * ॥ भाडिलायनः^५ ॥ * ॥
शौनायनः^६ ॥ * ॥ भाष्डिलायनः ॥ * ॥ दासकायनः^७ । चुपदासक
इत्यन्यः^८ ॥ * ॥ अनडुहो^९ पत्वं पौचादि । आनडुह्याम् । तदपत्वं
युवा । आनडुह्यायनः ॥ स्त्रियामत दञ्जि । आनडुहीत्यन्यः^{१०} ॥ * ॥
पौटायनः ॥ * ॥ कौटायनः ॥ * ॥ कौलायनः^{११} ॥ * ॥ खाडायनः ॥ * ॥
भाडितायनः ॥ * ॥ प्राहृतायनः^{१२} ॥ * ॥ चौपायनः ॥ * ॥ कैतायनः ।
खिव इत्यप्यन्यः^{१३} ॥ * ॥ विविधं शं सुखं पातीति विशंपः । तस्य^{१४}
वैशंपायनः ॥ * ॥ दौर्मनसायनः ॥ २४१ ॥

जडलतशङ्खःप्राच्या धनवहमन्दा भवेन्नरे जातः ।

अथ भर्गस्त्वैर्गर्ते स्यादाच्चे शपो भरद्वाजः^{१५} ॥ २४२ ॥

१ सुनमंडितभविताः E.; सुनहिण-
डितविताः D.; उभलिताः B. F. K.;
०ललिताः C.; cf. note ५.

२ सुनभरिडिलः B.C.F.K.; सुनभंडि-
तः E.; सुनभडिलः D.; दाशकाः B.C.K.

३ पुटकाकुटः C.; पुटकुडकुलः B.;
०षडभडिताः B. K.

४ प्रहृतचुपः E.; प्राहृ ॥ नुपः D.;
किव for कित B. C. K.; किच F.; A.
om. text and comment.

५ ?भालितायनः B.F.K.; लालिता-
यनः C.; भावितायनः D.—The other
works and *kārikā* 14 have भडिल (be-
sides भण्डिल, भडित, and भण्डित).

६ ? Hem. has सुन; the others omit
this word (Kāś. V. ed. var. *ll.* सूनु, शुव?).

७ दाशकायनः C. K.

८ D. om. from चुप—Hem. appa-
rently चुपदासक; the others चुप (Kāś.
V. ed. has चुम्प) । दासक.

९ आनडुहो न्यः C.; आनडुही अन्यः
K.—आनडुहीति गणादिव्यजंतान्नोचे फ-
ड्नो^{१५} संभवेन सामर्थ्याद्यून्ययम् । आन-
डुहो युवापत्वमानडुह्यायनः । Yajñi.

१० कौडायनः D.

११ ? प्राहृतायनः D.; cf. प्रहृत sl. 239.
—Bö., Yajñi. have प्रहृत and प्रकृत;
Hem. only प्राहृत; Kāś. V. only प्रहृत.

१२ कैचायनः । खिवः F.; कैवायनः
B. C.; D. om. from खिव.—Hem. has
किव, खिव, & खिय; the others कित.

१३ D. om. from विविधं.

१४ A. om. text and comment.

जाडायनः ॥ * ॥ जातायनः ॥ * ॥ शाङ्खायनः ॥ विदादिलादभि
शाङ्खः । गर्गादिलादभिः१ शाङ्खः । कुञ्चादिलात्मभिः२ शाङ्खा-
यनः ॥ * ॥ प्राच्यायनः ॥ * ॥ ध्वानायनः ॥ * ॥ वाहायनः ॥ * ॥
मान्दायनः३ ॥ * ॥ जातायनः । पुमांश्चेत् ॥ अन्यत्र जाताया जातेयः
॥ * ॥ भार्गायणः । चैर्गर्तश्चेत् । भार्गिरन्यः ॥ * ॥ शापायनः । भारद्वा-
जायनः४ । आचेयश्चेत् ॥ शापिर्भारद्वाजश्चान्यः ॥ * ॥ एत च्छिवा-
चकाः ॥ अखोदाहरणानि ।

अथैष वातण्डवतण्डभीकवातण्डवातण्डभिकप्रियाणि५ ।

आश्वायनाम्भायनसेवितानि इुचीनि सिप्रापुलिनान्यगच्छत् ॥ १ ॥

पौटायनास्तेषु पुटान्मृजन्तो वैदायना वेदमुदीरयन्तः६ ।

चान्नायनाः चान्निम्भृतोऽस्य चेतः शाङ्खायनाः शङ्खंभृतश्च जहुः७ ॥ २ ॥

चैवायणार्हायणरौहिणायनार्कायणन्यस्तस्मित्कुशेषु ।

पादायनासन्दृष्टिषष्ठः८ चाक्रायणेष्वेषु पदं स चक्रे ॥ ३ ॥

औत्सायनैरूत्यमिहोत्पत्तिः काश्यायनैः९ काशकुशं लुनद्विः ।

खानायनैः खानमनुदृणद्विर१० चैप्यायणैर्ब्रह्ममुदं स लेभे ॥ ४ ॥

१ ०यणि F.

२ ०पत्रि B. C. D. K.

३ मादायनः C. D.; om. B.—Not in the other works.

४ The other works have also आचेय भरद्वाजे (cf. also आचेयायण in *kārikā* 13).

५ अथैष वातंडवतंडमेव पाराश-
रेयं अभिकप्रियाणि C.; ०भीका वा-
तंडवातंडतिवाप्रियाणि F.; D. om.
the first stanza, but numbers २ to १४.
The first half-couplet appears to refer

to गर्गादि; on वतण्डी, वातण्डी cf.
§l. 60 comm.

६ अर्थौर्जवनो वैदायना वेदमुदी-
रयत्वाः I D.

७ शंखज्ञतश्च B. C. K.; शंखद्वतश्च०
F.; ०शाखायना शंखद्वतश्च जुङः D.

८ वादायनासन्न० D.

९ धात्सायनैरूत्य० C.; जस्तायनै-
भवांमिहोत्पत्तिः D.; ०कासायनै B.C.

१० खानायनखानमनुदृ० B. C. K.;
०अनुगृह्णिः F.; अनुदृण० D.

धार्म्यायणं धर्मस्तचो जपनं वाग्मायनं वाग्मितमं यजूषि ।
 गौमायनं गोग्मिनमेष साम धाच्यायनं धन्वमथावमेने^१ ॥ ५ ॥
 वैच्यायणं वीच्य विशालवचा ननाम नामायनमायताचः ।
 अदुर्मना दौर्मनसायनं स महामनाः सौमनसायनं च ॥ ६ ॥
 धौमायनं^२ सोऽधरधूमशुभं धौमायणं ब्रह्मपरायणं च ।
 श्यामायनं श्यामलकण्ठभक्तं काणायनं काणभुजं च भेजे ॥ ७ ॥
 श्रैवायने श्रैवमतानुकूले कौलायने कूलकुटीरभाजि ।
 कौटायने धाच्यकुटैकवृत्तौ वासायने वाक्तव वासनं सः^३ ॥ ८ ॥
 गीर्वाच्च गैरायणमुद्दिरन्तं जातायनं जाततदर्थबोधम्^४ ।
 ध्यानायनं^५ सध्वनिदत्तचित्तं जाडायनं ध्यानजडं प्रपेदे ॥ ९ ॥
 भक्त्यानुद्व्यायनमेष नत्वार्जुनायनं वार्जुनतुख्यकीर्तिः ।
 वैश्यायनं चोपजगाम वैश्वानरायणं विश्वजनीनवृत्तिः ॥ १० ॥
 आविष्टवैशालपरौ कराभ्यां पाविच्चपाविन्दपरौ गिराच ।
 खार्जूरपैञ्चूरपरौ तु शश्वन्मूर्धाभिषिक्तोऽनमदायनौ सः ॥ ११ ॥
 वैशंपगीलाङ्गपरौ च तौ तान् खाडातवप्राह्वदासकेभ्यः^६ ।
 रामोदतः कैतवखादिराभ्यां स चापलाद्वाचपलौ ववन्दे^७ ॥ १२ ॥
 विद्वान्मुदं को^८ न बभार भारद्वाजायनं राजनि वन्दमाने ।
 आचेय नौमीत्यभिधाय तत्राचेयायणं^९ वास्य विपर्ययेण ॥ १३ ॥

१ धाच्यमथावमेने D. F.

५ ध्यानायनं B. C. F.; ध्यानायनं D.;

२ Cf. page २८२, note २.

० सध्वनिदत्तचित्तं B. C. D.

३ वातनं सः C.; वासनां सः D.
[वास or वस does not occur in the text;
we should probably read वास्तायने
here].६ ऽप्राहृतं D.; ऽप्राहृतं B. C.;
दाशकेभ्यः B. C. F. K.४ गीर्वाच्चां B.; गीर्वाच्चां D.; गौ-
रायणं B. C. F. K.; जातवर्द्धं B. C.७ स चापलौ विश्वतनू ववदे C.; स
चापलाद्वावलोप ॥ D.; चापलाद्वाच-
पलौ^{१०} F.

८ विद्वान्मुदं B.C.; विद्वान्पुदको D.

९ Cf. page २८५, note ४.

स भाडिताङ्गाप्तिभाडिलाभ्यां नवायनान्भाप्तिलतश्च भूपः ।
शापायनं शापिमयेह भार्गि भार्गायणं चैव नमश्चकार॑ ॥ १४ ॥
२४२ ॥ इत्यश्वादिः ॥

विदोर्वकिंदर्भकिलातधेनु-
विश्वानरा भाजनकश्यपौ च॒ ।
अश्वावतानः प्रियकोपमन्यू
हर्यश्वविन्दू कुशिकर्तभागौ३ ॥ २४३ ॥

अश्वविदेत्यादिना पौचादावपत्ये५ ऋभवति ॥ * ॥ विदस्यापत्यम् ।
वैदः । वैदौ । विदाः ॥ * ॥ और्वः ॥ * ॥ कैदर्भः । कीदर्भ इति शक-
टाङ्गजः४ । विदर्भ इति भोजः ॥ * ॥ कैलातः५ ॥ * ॥ धैनवः । अयम्बृ-
षिवचनः । उत्सादौ तु प्रत्ययप्रसवगच्छादिवाचकः६ ॥ * ॥ वैश्वानरः७
॥ * ॥ भाजनः । ताजम इत्यन्यः८ ॥ * ॥ काश्यपः ॥ अथ । इन्द्रहः
सप्तमः काश्यपानाम९ इत्यत्रः स्त्रुक् कसाच्च भवति । सामान्येनापत्या-

१ A number of words in the text are not exemplified in these *kārikās*.

२ ०काश्यपौ च B. C. F.; भाजनक-
श्यापौ च D.

३ ०कर्त्तुभागौ D. E.; A. om. text
and comment.

४ ?कीदर्भ इति शा० B. C. K.; कच्ची-
दर्भ० F.; om. D.—०किंदंभ इति श्री-
भोजः D.—किंदर्भस्य कैदर्भः कैदर्भी किं-
दर्भीः । किदर्भ इति शाकटायनः । वि-
दर्भ इति भोजः Yajñeśv.; Bō. has
किदर्भ (*var. l.* कन्दर्प); Hem. कीदर्भ;
Kāś. V. ed. MS. a. किदर्भ.

५ Bō., Hem., have किलातः Yajñi.

किरात (किलात इति केचित्); Kāś. V.
MS. a. किरात, ed. किलालप (1) and
var. l. किलात.

६ प्रत्ययप्रवस० B.—उत्सादौ तु नव-
प्रसूतिकावचनः Yajñi; cf. sl. 254.

७ विश्वानरः B.; D. om. from कै-
लातः.

८ ?भाजनः । भजनाः ॥ D.; ०इति
कश्यि० F. K. (? भाजम० B. C.—Hem.
om. both; the other works have भाजन;
Bō., Yajñi. also भोगक; Kāś. V. MS. a.
भोजन (om. ed.).

९ अर्थेद्वौः सप्तमकां D.; अर्थेद्वौ
स० F.; Kāś. V. iv. 1, 104, where इन्द्रभूः.

भिधान चृथ्यणा सिद्धिर्भविष्यति । तस्मेदं विवक्षायामणा वा सर्वेषामपि हि पितरः काश्यपा अभेदोपचारात् । यथा बभुः । मण्डुः । लमक इति ॥ * ॥ आश्वावतानः । आश्वावतानाः^१ ॥ * ॥ प्रैयकः । प्रियकेत्यन्यः^२ ॥ * ॥ औपमन्यवः ॥ * ॥ हार्यशः ॥ * ॥ वैन्दवः ॥ * ॥ कौशिकः । यथा ।

कौशिकेन स किञ्च चितीश्वरो राममवरविधातशान्तये^३ ॥
आर्तभागः ॥ २४३ ॥

चृष्टिषेणभरद्वाजापस्तस्वाः^४ शुनकस्तथा ।

शरद्वत्सस्वकौ शियुः^५ कुचवारश्च^६ कीर्तिताः ॥ २४४ ॥

आर्षिषेणः ॥ * ॥ भारद्वाजः ॥ * ॥ आपस्तम्भः ॥ * ॥ शौनकः ॥ * ॥
शारद्वतः ॥ * ॥ साम्बकः । साम्बकाः ॥ श्वेतक इति^७ वामनः ॥ * ॥
शैयवः । शैयवाः^८ ॥ * ॥ कौचवारः ॥ कूचवार^९ इति वामनः ।
कूचवाचर^{१०} इत्यन्यः ॥ * ॥ गोपवनश्वामाकश्वापर्णश्वामकासु^{११} गो-
पवनादेर्विदाद्यन्तर्गणलाङ्गूष्यत्याः ॥

१ Kāś. V. MS. a. reads आश्व । आवतान, cf. p. २८१, note ८.

२ Om. D.—Hem. has प्रियक and प्रियक; the others प्रियक only.

३ Raghuv. II, 1.

४ ऋषिषेण^० E.; A. om. text & com.

५ शियु B. C.; शियु E.; शिय D.

६ Thus B. D. F.; कुचचारश्च C.; कूचवारश्च E.; cf. n. ७० and sl. 353.

७ ? सर्वकः । सर्वकाः । शिवक इति D.; cf. gopavanāddi, sl. 35.—Kāś. V. ed. has श्वामक, श्वामाक, श्वापर्ण, and var. ll. संबक, श्वायक; MS. a. only श्वामिका and श्वावर्ण; Hem. श्वापर्ण and twice

श्वामाक; Bō., Yajñi. श्वापर्ण, श्वावलि, श्वामाक, श्वमिक, and श्वामाक [श्वमिक (श्वमाक इत्यन्ये) Yajñi.]

८ शैयवाः D.; शैयवः F.; cf. go-pavanāddi sl. 35.

९ ? Thus Kāś. V. ed., MS.; and Bō., Yajñi.; also eds. Pāṇ. iv. 3, 94; कुचवार F.; छवाचर B.; कुवाचर K. and Hem.; छवाच C.; D. om. from कुचवार to इत्यन्यः.

१० Thus K.; कुचाचर B.; कुचाचर F.; छवाचर C.; D. cf. n. १ [? कुवाचर as Hem. n. १].

११ C. om. श्वामाक (suppl. by K.).

चृषिवाचिभ्य चृव्यणि प्राप्ते । चृषिषेणाच्छिवाद्यणि । अनृषिवा-
चिभ्योऽदन्तेभ्योऽत इति । तदन्तेभ्यो^१ इति ॥ परस्तिया च्यडो ढणि^२
च पाठः ॥ २४४ ॥ इति विदादिः ॥

कुञ्जब्रह्मशुभस्कन्दलोमस्कम्भाः शटो गणः ।

भस्मशङ्खविपाशश्च शुणा शाकश्च कीर्तिताः^३ ॥ २४५ ॥

अश्वविदेत्यादिना पौचादावपत्य एभ्यः फञ्च^४ भवति । तत्वंनि-
योगेन फञ्च्व्रातादस्तियामित्यनेन^५ स्वार्थं च्यश्च ॥ * ॥ कुञ्जस्वापत्यं
पौचादिः । कौञ्जायन्यः । कौञ्जायन्यौ । कौञ्जायनाः ॥ * ॥ ब्राह्मा-
यन्यः ॥ * ॥ श्रौभायन्यः । शुभ्य इति भोजः^६ ॥ * ॥ स्वान्दायन्यः ।
स्वन्ध इत्यन्ये^७ ॥ * ॥ लौमायन्यः । केचिच्छोमान्तस्यैव मन्यन्ते न लोक्यः ।
तत्वत औडुलोमायन्य इत्यादि^८ ॥ * ॥ स्वामायन्यः । स्वन्ध इत्यपरे^९
॥ * ॥ शाटायन्यः^{१०} ॥ * ॥ गाणायन्यः ॥ * ॥ भास्मायन्यः । भस्त्रेत्यन्यः^{११}
॥ * ॥ शाङ्खायन्यः ॥ * ॥ वेपाशायन्यः ॥ * ॥ श्रौण्डायन्यः ॥ * ॥ शा-
कायन्यः ॥ * ॥ अस्योदाहरणानि ।

१ अदंतेभ्यो C.; cf. P. iv. 2, 112.

२ ? च्याहो ढणि B.; °स्त्रियाभ्यां हो
ठणि C.; च्याडा ढणि^० F. [? cf. P. iv.
1, 120 (स्त्रीभ्यो ढक्) & sl. 225; (hari-
tādi, sl. 238)].

३ A. om. text and comment.

४ ? पन् B.; अन् F.; पत् C.; चच्^०
D.; ? फन् K. [Pāṇ. चफञ्].

५ पञ्च^० B. C. (K.); यचंतादस्तिया-
मित्य^० F.; पर्यातादस्तियामि^० D.—
Cf. P. v. 3, 113.

६ ? Thus D.; शुभ इति^० B. C. F.;
श्रीभोजः D.—Bö., Yajñ. have शुभ;

Hem. शुभा; Kāś. V. ed. शुभ (var. L.
शुभा); MS. a. & var. L. ed. शुभया.

७ स्वन्द Bö., Kāś. V. ed.; स्वन्ध Hem.,
Kāś. V. a.; स्वन्द (स्वन्ध इत्यन्ये) Yajñ.

८ औडुलोमायन्यः^० B.; D. om. fr.
केचिच्छोमान्तः; Yajñ. same as here.

९ ? Thus B. C. F. K.; D. om. from
स्वन्ध.—The other works have स्वन्ध
(Vardham. स्वन्धा?).

१० शाकटायन्यः F.—Hem. शट्, the
others शठ; Kāś. V. ed., MS. a. have
शाकट besides शाक and शठ.—Cf.
kārikā 3.

११ Om. D. (& the other works).

ऐचन्त कुञ्जानुपस्थत्य^१ कौञ्जायन्यादयोऽथर्वधूवधूव्यः^२ ।
 कौञ्जायनाः पार्थिवकुञ्जरं तं ब्राह्मायनाश्चातिकुट्रहस्तेन^३ ॥ १ ॥
 शाङ्खायनाः शङ्खकशोभिहस्ता^४ भास्मायना भास्मरहेमभासः ।
 गणायना गणपतत्रतस्याः शाकायनाः शंकरभक्तिभाजः ॥ २ ॥
 शौष्ठायना मार्जनकर्मशौष्ठाः शाटायनाः शाश्वविहीनवाचः ।
 खाम्भायनाः खमितमन्मध्यात्माः शौभायनाः शोभनवल्लुवाचः ॥ ३ ॥
 खान्दायनाः खन्दमहौजसं वैपाशायनाः^५ पाशभृतोपमेयम् ।
 प्रियोडुलोमायनमौडुलोमायन्दं तमालोक्य न दृष्टिमायुः ॥ ४ ॥
 २४५ ॥ इति कुञ्जादिः ॥

गर्गो वत्सविरोहितौ शटशकप्राचीनयोगावटा
 धूर्तः शङ्खधनंजयाजचमसा विश्वावसुः संकृतिः ।
 वृक्षागस्त्यपुलस्तिवल्लुकलिता मनुर्मनायी लिगुः
 मूनुर्लोहितकन्थकौ श्रुवलतू मणुर्जिगीषुस्तनुः^६ ॥ २४६ ॥

गर्गादेरश्विदेत्यादिना यज् ॥ * ॥ गर्गस्यापत्यं पौत्रादिः । गार्ण्यः
 ॥ * ॥ वात्यः ॥ * ॥ वैरोहित्यः ॥ * ॥ श्राव्यः ॥ * ॥ श्राव्यः ॥ * ॥ प्रा-
 चीनयोग्यः^७ ॥ * ॥ आवद्यः ॥ * ॥ धौर्त्यः ॥ * ॥ शाङ्खः ॥ * ॥ धान-
 जद्यः ॥ * ॥ आज्यः ॥ * ॥ चामस्यः ॥ * ॥ वैश्वावस्यः ॥ * ॥ सांकृत्यः^८ ॥ * ॥

१ पञ्चांतकुंजा० F.; पञ्चांतकुंजानु-
पश्चृत्य D.

२ अथर्व० B. C.; अवधूजनाद्यः C.;
अवधूः वधूघः । D.

३ कुञ्जरंतः० F.; चाध्ययनापाति० D.

४ शांखक० B. C. K.; शांखिक० F.;
शखक० D.; भास्मायना० B. F.

५ अमहौजसश वै० C.; वैशंपायना
B. C. F. K.

६ प्रियोडुलौमा० F.; प्रियोडुलौ-
मा० D.; B. om. the last two *kārikās*.

७ पंडुर्जिं E.; A. B. om. text and
comment.

८ प्राचीनयौग्यः C. D. K.

९ शांकृत्यः D.

वाच्यः ॥ * ॥ आगस्यः ॥ * ॥ पुलस्ये । पौलस्यः ॥ पुलस्य इत्यपि
प्रक्षतिरस्ति । तस्याग्रायणि पौलस्यः स्यात् । परं^१ पुलस्तिशब्दस्य चञ्च-
भावे रूपान्तरमनिष्टं स्यात् । आदौ च विशेषः । चञ्चनात्स्थायां
पौलस्ती । पौलस्यायनी । अणन्तस्य पौलस्येव स्यात् । बङ्घषु चञ्च-
न्तस्य पुलस्याय । अणन्तस्य पौलस्याः^२ ॥ * ॥ वालायः ॥ * ॥ मानायः
॥ * ॥ मानायः । पाठसामर्थ्यान्न स्वीत्वनिवृत्तिः ॥ * ॥ सैगव्यः^३ ॥ * ॥
सौनव्यः ॥ * ॥ लौहित्यः ॥ * ॥ कान्यक्यः । कथक^४ इत्यन्यः ॥ * ॥ औव्यः^५
॥ * ॥ लातव्यः ॥ * ॥ माण्डव्यः ॥ * ॥ जैगीषव्यः ॥ * ॥ तानव्यः ॥ २४६ ॥

तरडोलूकवतराडधूमशकलाः करटस्तथा द्वि कुर्गिडनी
गोकक्षैकरहूगणा^७ वृषगणः स्यूराराकाकताः^८ ।
गोलन्दानदुहौ^९ तस्याभिषजौ कृष्णोऽलिगुः पिङ्गला^{१०}
पूतीमाषसुलाभिनौ कुस्कतः शङ्कस्तितिश्वेकालूः^{११} ॥ २४७ ॥

१ पुरं C. K.

२ पुलस्य इत्यपि प्रक्षतिरस्तरमस्ति ।
तस्यापि गर्गादित्वे पुलस्तिशब्दस्य पाठ
एवोपलक्षणम् । अत एव रामायणादौ
रावणे पौलस्यपदं प्रयुज्यमानमुपयत्वे
न च पुलस्तिपदेन तस्योपपत्तिरिति वा-
च्यम् । पुलस्योऽजनयत्पत्यामगस्यं च
हविर्भुवि ।० (Bhāg. P. 4, 1, 36) यद्यपि
पुलस्यस्य ऋषित्वादणि पौलस्य इत्येव
स्यात्तथापि चञ्चभावे रूपान्तरमनिष्ट-
मापवेत । तथा हि यत्तस्य लिखां पौ-
लस्यायनी । अस्यतस्य तु पौलस्तीत्वे ।
बङ्घष्वपत्येषु चञ्चो लुकि पुलस्याः ।
ऋष्णयस्तु लुगभावात्पौलस्या इति वि-
भावनीयम् । Yajñ.

३ लौगव्यः D.; लालिगव्यः C.

४ ? कथ C., orig. K. (corr. कंथुक or
कथुक); क्वेय F.; om. D.; कन्धक and
कथक Bö., Yajñ.; कंथक, कच्छक Hem.;
कथक Kāś. V. ed. (कच्छप । कन्धर a.).

५ ? शौव्यः C.—Hem. सुव; the other
works omit this word and ज्ञातु.

६ कंठस्तथा C.D.; कंठस्तथा E.F.K.

७ ०वङ्गणा F. K.; बङ्घगणा C.

८ स्त्रीरा० C.; रराका कतः D.; वृष-
गणस्यूरा रराकाः कताः E.

९ गोलन्दानदुहौ वरुच० C. F. K.

१० पिङ्गलः D.; पिंगलः E.—Bö.,
Yajñ., Hem., Kāś. V. ed. have पिङ्गल,
MS. a. पिंगला.

११ A. B. om. text and comment.

ताण्डः । तण्डिन्निति^१ कश्चित् ॥ * ॥ औलूक्यः ॥ * ॥ वातण्डः । शिवादिपाठादण्डपि । वातण्डः ॥ * ॥ धौम्यः । युधिष्ठिरमन्त्री । यथा कादम्बर्याम्^२ । धौम्य इवाजातश्चोः ॥ * ॥ शाकल्यः ॥ * ॥ काएवः^३ ॥ * ॥ कौण्डिन्यः ॥ * ॥ गौकच्छः ॥ * ॥ ऐक्यः ॥ * ॥ राहगण्णः^४ । रहोगण इत्यन्यः ॥ * ॥ वार्षगण्णः ॥ * ॥ स्खौर्यः^५ ॥ * ॥ राराक्यः । अरराकेत्यन्यः^६ ॥ * ॥ कात्यः ॥ कात्यशब्दालोहितादिवाङ्मायनि कात्यायनी । गौरी । चृषिपत्वाकारलादर्घदृढ़ा नार्यपि ॥ * ॥ गौलन्तः^७ ॥ * ॥ आनाङुद्धः ॥ * ॥ तारुच्छः^८ ॥ * ॥ भैषज्यः ॥ * ॥ कार्ष्ण्यः ॥ * ॥ आलिगच्छः ॥ * ॥ पैञ्चल्यः ॥ * ॥ पौतीमायः । पूतिमाष इति भोजः^९ ॥ * ॥ सूलाभ्यः । सुलोभिन्निति^{१०} वामनः ॥ * ॥ कौस्तुकात्यः^{११} ॥ * ॥ शाङ्क्यः ॥ * ॥ तैतिच्छः ॥ * ॥ ऐक्यल्यः ॥ २४७ ॥

चुलुकचणकमङ्गुः शर्कराद्यामिवेशौ

चिकितकुटिलदत्त्वाः पिप्पलूतुक्षकक्षौ^{१२} ।

१ ? तंडन्निति C.; तडिन्निति D.—
Hem. तंडिन् ; the others तण्ड.

२ Ed. Calc. (1849) p. 49, 20.

३ ? काव्यः C.; कांव्यः K.; कैष (i.e.
कांव्यः?) D.; कांद्यः F.—Hem. कंठ;
the other works करख.

४ ? वाहगण्णः C. F. & corr. K.; °रो-
हण्ण इत्यः D.—Bö., Kāś. V. ed., Yajñ.
have रहगण्ण; Hem. रहोगण्ण.

५ स्खौर्यः C.—स्खूरा Bö., Yajñ.; स्खूण
Kāś. V. ed., स्खूला MS. a.; स्खूर। Hem.

६ Bö. has अररक (var. l. अदरक);
Yajñ. अरराक (or °का) । [राराक्य
इति केचित्]; Kāś. V. ed. अररक,
MS. a. आर्का; Hem. अरराका.

७ Thus D.; गौलुंदः C. F. K.—Bö.,

Yajñ. गोलन्द; Hem., Kāś. V. ed. गो-
लन्द, MS. a. गोलुद; cf. kārikā 13 on
sl. 252.

८ वारुषः C. K.; वारुच्छः F.

९ पूति इतिं C.; °ओभोज्यः D.—
The other works (and kārikā 15) give
पूतिमाष [पूतीमाष इत्यन्ये Yajñ.].

१० ? सुलाभिन्निति D.; सुलाभिन्नि-
ति C. F. K.—Kāś. V. ed. has सुलोभिन्,
MS. a. सुलोहित; Bö., Yajñ. सुला-
भिन् (सुलामिन(?) Yajñ.) & सुलोहिन;
Hem. twice सुलाभिन्.

११ कौस्तुकात्यः D.; cf. sl. 164.

१२ चकितकुटिल^{१०} C. K.; °दस्तीपि-
य्यलु^{११} C.; दत्त्वापि^{१२} E.; °कच्चो C. E.;
पिप्पलूत् K.; पिप्पलूतु^{१०} F.; तृथकच्चा;
D.

महितमुसलरेभाः१ शशिडलोकयौ च गण्डुर्२

विदभृदभयजाताविन्द्रहूतिन्निरी च३ ॥ २४८ ॥

चुलुकचणकाभ्यां चुको मङ्गुः । चुलुकचणकमङ्गुः ॥ चौलुक्यः४ ॥ * ॥
 चाणक्यः ॥ * ॥ माङ्गव्यः५ ॥ * ॥ शार्कराच्यः ॥ * ॥ आग्निवेश्यः ॥ * ॥
 चैकित्यः६ ॥ * ॥ कौटिल्यः७ ॥ * ॥ दाल्भ्यः ॥ * ॥ पैपलव्यः८ ॥ * ॥
 तार्च्यः । गरुडः ॥ * ॥ काच्यः९ ॥ * ॥ माहित्यः ॥ * ॥ मौसल्यः ॥ * ॥
 रैभ्यः१० ॥ * ॥ शाष्ठिल्यः ॥ * ॥ औत्यः११ ॥ * ॥ गारुडव्यः१२ ॥ * ॥
 वैदभृत्यः । अस्य पौत्रादौ यन् तस्य सुचि । विदभृतः । अभिजिदा-
 दावधीतस्य१३ विदभृच्छब्दसापत्यमाचे यन् तस्याणि । वैदभृताः ॥
 विवृन् साहसिकान् बधातीति विदभृत् तस्य वैदवध्य इत्यन्यः१४ ॥ * ॥
 आभयजात्यः । आभयः । जात्य इत्यन्ये१५ ॥ * ॥ ऐन्द्रह्यः ॥ * ॥ तै-
 त्तिर्यः ॥ २४८ ॥

बृहदग्निसर्वर्णार्थजमदग्निपराशराः ।

जतूकर्णः१६ कुटीगुञ्च कर्कटाशमरथौ मनुः ॥ २४९ ॥

१ °सृश्ल० F.K.; °सुश्लसोभो० C.

२ शृंडिलोत्ये० C.; शृंडिलोक्नी० E.; शृंडिलोक्नैवितज्जोर्ध्विं० D.; चतुर्डो for च गण्डु E. F.; च तंडो C. K. (sl. 247).

३. A. B. om. text and comment.

४ चुलुक्यः० D.—Bö. has चुलुक; Yajñ. चुलक; Kāś. V. ed. कचुलुक (!), MS. a. चुकित.

५ मङ्गु० Bö., Yajñ., Hem., Kāś. V. MS. a.; मनु० Kāś. V. ed.

६ Bö., Yajñ. read चिकित; Hem., Kāś. V. ed. चिकित (om. a.).

७ ? कौटल्यः० C. D. K.—Hem. कुटल; not given by the other works.

८ पैपलव्यः० C.; पौपलव्यः० D.

९ Kāś. V. ed. कष; om. MS. a., Bö., Yajñ., Hem.

१० मौश्ल्यः० C. F. K.; °रैभ्यः० K.;

११ सौभ्यः० C.

११ औत्यः० C.; औ० D.—उक्त्य Bö., Yajñ., Kāś. V. MS. a. (उक्त्य ed.); उत्य (? उच्छ) Hem.

१२ ? वातंड्यः० F.; तांड्यः० C. K.; om. D.—गण्डु Bö., Yajñ., om. others.

१३ Cf. śloka 252.

१४ वितुभद्रस्तस्य० C. K.; K. orig. वैनृ-
 बध्य; D. om. from वितृन्—वितृ from
 वा गन्धने (हिसाद्यां) Dhātup. 24, 42; as
 पितृ from पा (Weber) [Hem. पितृबध्य].

१५ D. om. आभयः०.—Bö., Yajñ., Hem. आभयजात; Hem. also divided;
 K. V. ed. उभय । जात, a. उभयजात.

१६ जतुकर्णः० C.; जर्त्तकर्णः० K.; A.
 B. om. text and comment.

बाह्वदग्न्यः ॥ * ॥ सावर्णः^१ ॥ * ॥ आचर्षः । रुच^२ इत्यन्यः ॥ * ॥
जामदग्न्यः ॥ पाराशर्यः ॥ कथं पुनरनन्तरो रामो जामदग्न्यः । व्यासः
पाराशर्य इति । पुत्रोऽपि पौत्रादिकार्यकरणात्तथा अपदिष्ठते । अन-
न्तरापत्यविवचायां लृव्यणि जामदग्न्यः^३ पाराशर इति । अन्ये तु बभुः
कौशिक^४ इति कौशिकग्रहणं गर्णादियज्ञोऽनित्यवस्थापनार्थमन्यन्ते^५ ।
तेन पाराशर्यो व्यासः । जामदग्न्यो राम इत्यनन्तरापत्येऽपि अन्
सिद्धः । वैचित्रार्थमित्यपरे^६ ॥ भोजख्यनन्तरापत्ये पाराशरिः । तस्ये-
दंविवचायां तु पाराशर इत्याह^७ ॥ * ॥ जातृकर्णः^८ ॥ * ॥ कौटी-
गव्यः^९ ॥ * ॥ कार्कव्यः ॥ * ॥ आम्भरव्यः ॥ * ॥ मानव्यः ॥ कथं मानवी
प्रजा । लोहितादिलाङ्गायन्डीभ्यां^{१०} स्त्रियां नित्यं भवितव्यम् । अन-
न्तरापत्यविवचायामृव्यण् भविष्यति ॥ २४६ ॥

पर्णवल्कस्तलुक्षश्च यज्ञवल्कश्च मन्दितः^{११} ।

व्याघ्रपाङ्गिष्ठा^{१२} देवहूस्तनुभिषिडतमुन्नलाः ॥ २५० ॥

पार्णवल्कव्यः ॥ * ॥ तालुक्ष्यः ॥ * ॥ याज्ञवल्कव्यः ।

१ सावसर्धः D.

२ रुच C.; रुक्ष्य D. F.—Bö. has
चरुच; Kāś. V. MS. a. रुच (om. ed.);
Yajñ. रुच । चरुच इत्यपि पाठः ।; Hem.
चरुच, रुच & रुक्ष.

३ जामदग्न्यः D.

४ Cf. P. iv. I, 106; also §I. 59 com.

५ °यज्ञोऽमिनित्यवस्थापनार्थः म-
न्यते D.; गर्णादिगणस्य नित्यवस्थाप-
नार्थं C.

६ विविच्यार्थमित्यपरे C. K.

७ D. om. from भीजस्तु.

८ जातृकर्णः C. K.—Bö. has जातू-
कर्ण (v.l. जातूकर्ण); Yajñ. जातूकर्ण (but
makes जातूकर्ण); Hem., Kāś. V. ed.
जतूकर्ण; MS. a. जातूकर्ण.

९ कौटिगव्यः C. K.

१० Cf. sloka 59.

११ °तुलुक्ष्यं मन्दितः E.

१२ ? Thus F. cf. note 3, next page;
व्याघ्रपाङ्गिष्ठाङ्गेव° D.; °भिषदेवहूस्तु°
K.; °भिषदेवहव्यस्तु° C.; °भिषगदेव°
E.—A.B. om. text and comment.

स योगी याज्ञवल्क्यस्त्रां वेदान्नानन्धजीगपत्^१ ॥

मन्त्रं संजातमस्य । मन्त्रितः । तदपत्यं भान्त्रित्यः । मन्त्रित^२ इति वा-
मनः ॥ * ॥ वैयाप्रपद्यः ॥ * ॥ भैष्यः^३ ॥ * ॥ दैवहव्यः । यज्ञहरित्य-
यन्यः^४ ॥ * ॥ तान्तव्यः ॥ * ॥ भाष्णित्यः ॥ * ॥ मुदं मदं वा गलतीनि
मुद्गलः । तदपत्यं^५ मौद्गल्यः ।

मौद्गल्यस्य कर्वेर्गभीरमधुरोद्गारा गिरां सूक्तयः^६ ॥ २५० ॥

आङ्गिरसे बोधकपी ब्राह्मणकुशिकाङ्गुजे च मधुवभू ।
वाजोऽसे जरमाणो भडितासंकृतितिम्भवामरथाः^७ ॥ २५१ ॥

बौधः । काप्यः । आङ्गिरसस्येत्^८ ॥ अन्यत्र बौधिः । कापेयः ॥ * ॥
माधव्यः । ब्राह्मणस्येत् । अन्यत्र माधवः ॥ * ॥ बाभव्यः । कौशिकस्येत् ।
अन्यत्र बाभवः ॥ अन्ये तु लोहितादिपठितादेव बभ्रोः कौशिके यज्ञं
मन्यन्ते । स्त्रियां बाभव्यायस्येव तन्नते स्थात्^९ ॥ * ॥ वाजोऽस इति
वाजशब्दोऽसमासे यज्ञमुत्यादयति । वाज्यः ॥ अस इति किम् । सौ-
वाजिः ॥ अस इत्यस्योपलच्छणलादन्येषामपि गणपठितानामसमाप्त
एव^{१०} प्रत्ययः । पारमविदिः । पारमगर्णित्यादि^{११} ॥ * ॥ जार-

१ Anarghyar. 3, 13.

२ Thus Kāś. V., Bō., Vajñ.; मंद्रित Hem.

३ ? Thus MSS.—Hem. has भिषज् (cf. sl. 247) & भिष ।; Bō. भिषज् (var. l. भिषज); Vajñ., Kāś. V. ed. भिषज्; MS. a. भिषज्.—The *kārikās* on sl. 252 give only भैष्य (l. 12) [? भिषज in sl. 247, and here भिषज् with E.].

४ D. om. from यज्ञहूः; Hem. has यज्ञहूः; om. the others.

५ मुदं तुदं वा० C; D. om. etymology and quotation.—Cf. Nir. 9, 24.

६ Anarghyar. 1, 8 [गिरां व्यूतयः (= राघ्यः समूहः; comm.) ed. Calc. S. 1782].

७ संकृतितंभवामरथाः C. K.; A. B. om. text and comment.

८ Cf. P. iv. 1, 107.

९ Cf. sl. 59 comm.; P. iv. 1, 106.

१० अस एव C.; असस एव D.

११ पारत्पविदिः पारमगर्णित्यादि D.; पारमविदिः० F.

मास्यः ॥ * ॥ भाडित्यः ॥ * ॥ आसंक्त्यः^१ ॥ * ॥ तिम्बन्तं भद्रयतीति
तितिभ्यः । तस्य तैतिभ्यः^२ ॥ * ॥ वामरथः ॥ २५१ ॥

गुहलुर्मनसो मङ्गुः पिङ्गभिषणजसम्बवः^३ ।

आलापी कृतवीरश्चाभिजिदादिस्तथा गणः ॥ २५२ ॥

गौहलव्यः । गूहलुरित्यन्यः^४ ॥ * ॥ मानस्यः ॥ * ॥ माङ्गन्यः ॥ * ॥
पैङ्गः ॥ * ॥ भैषणाज्यः ॥ * ॥ साम्बव्यः^५ ॥ * ॥ आलाप्यः ॥ * ॥ कार्त-
वीर्यः ॥ * ॥

अभिजिदादिः पुनरथम् । अभिजित् विदभृत् शालावत् शिखा-
वत् श्रुमत्^६ जर्णावत् श्रीमत् श्रीमीवत् शब्दाः^७ । तेषामभिजिदादेर्यज्ञो
उपित्यनेन यज्ञोऽए भवति^८ । अभिजितोऽपत्यानि । आभिजिताः ।
वैदभृता^९ इत्यादि ॥ * ॥ अस्योदाहरणानि^{१०} । यथा ।

राजन्महाकालवने^{११} च गार्घ्यो वात्यात्मजावत्सलवालवत्सम् ।

वाज्याज्यसौवाजिवटुप्रियेण विलोक्यतामाश्रममण्डनं वः^{१२} ॥ १ ॥

१ The others only संक्षिप्ति (sl. 246).

२ तैतिभ्यः C.; तितिभस्यस्य तैतिभ्यः
F. Only Hem. has this word.

३ ? ? संवचः D. E.; शंबवः K.; शंब
इव C.—A. B. om. text and comment.

४ Bū., Yajñ. गुहलु; Hem. गूहलु;
Kāś. V. ed. गुलु; MS. a. गुग्गुलु; (*kārīkā* ८ गूहलु?).

५ शंबव्यः F.; सांवच्यः D. K.—शंखु
Hem., om. the others; cf. sl. 60.

६ श्रामत् C.; श्रमत् F. K.; श्रुमत्
eds. Pāṇ., Kāś. V.; श्रृमत् Mahābh. ed.
Ben.

७ C. F. om. श्रमीवत्; K. suppl.;
D. om. from अभिजिदिवभृद०; cf. P. v.
3, 118.

८ आदेर्यज्ञो ख इत्यनेन यज्ञेण^० C.;
om. D. (Pāṇ. आणो यज्ञ).

९ आभिजितः^० C. K.; खादभृत् C.;
विदभृत् K.; अपत्यान्या तो वैदभृतः D.

१० The words अलिगु, एक, कच, क्ष-
तवीर, गण्डु, तनु, तितिभ, तित्ति, धूर्त,
पिङ्ग, भिषा, मङ्गु, मन्दित (म-
न्त्रित), लतु, वामरथ, वृच, शक, सम्बु

(संवच), सूनु, though given in the text,
are not exemplified in the *kārīkās*;
twice occur अवट (*kār.* 4b, 7a), क्षपि
(9a, 16b), बभु (5b, 16a), दल्भ (7b,
14a).—संशित is given in *kār.* 5b,
but not in the text (but cf. *lohitādi*,
sl. 60).

११ वात्यभजां वत्सलं नः D.

तथेति गौरीपतये प्रणम्य सांकृत्यपत्रीष्टतपादपं सः ।
 आसंक्तीनर्तिमन्तवर्हि१ मुनेः पदं राजमुनिर्जगाम ॥ २ ॥
 वैयाप्नपद्योपहितार्घपाद्यः२ प्राचीनयोग्योदितमङ्गलाशीः ।
 स तत्र रैभ्यायणपृष्ठवार्त्तः पौखस्त्यहाऽचेरिव धास्यभासीत्३ ॥ ३ ॥
 साम्याद्विवेश्ये सुतसांख्यशास्ये धौम्यापधौम्ये धुतम्याय्यसाध्ये४ ।
 आवश्यचामस्यमस्यानंजय्यानडुद्ये५ स जहर्ष तस्मिन् ॥ ४ ॥
 क्षा तार्च्छ्वालङ्घेह६ सकौरुकात्यवैश्वावसव्यायनजारमायान् ।
 लौहित्यसांशित्यवतो६ भिवाद्य वाभव्यमाणव्यमुखानुपेते ॥ ५ ॥
 स मङ्ग माङ्गव्यमनस्यमाङ्गीत् स वत्त्वावाल्याव्यवचस्यवालीत्७ ।
 मानव्य शाङ्गव्य मनोश्च शङ्कुर्मानाय्यमानाय्यमिवैष भेजे८ ॥ ६ ॥
 सावश्यकार्कव्यकुटीगकौटिगव्यान्तिष्ठिर्विदभृङ्गिरोद्यान्९ ।
 स वैदभृत्यायनवैदभृत्यसौलाभ्यदालभ्यान् बड्ड तत्र मने ॥ ७ ॥
 जिगीषवेऽस्मै निजुगोप जैगीषव्यो न्यगूहद्युद्गौहलव्यः१० ।
 तच्छ्रौव्यलैगव्यकथासु तत्त्वं गीर्वद्वाणो११ स्य स्यमावभासे ॥ ८ ॥

१ °नन्तीनमंतवर्हि C.; °नर्तितमं-
तवर्हि K.; °नर्तितपत्तवर्हि D.

२ वैयाप्नावो० C. F. K.

३ रैत्यायन० अमासीत् D.; पौख-
स्त्यहाऽचेरिव० F.

४ साग्यपिवेश्येसुत० C.; साग्यपि-
वेश्ये सुतसांख्यशास्य० D.; सावपिदे-
श्यसुत० F.; °सांख्यसांख्य० C. F. K.; धु-
तसावसाच्य० D.; °साध्य० C.

५ आवस्यवामस्यमस्यधामंजय्यान०
D.; °धानंजद्यानडुद्ये० C. F. K.

६ क्षोताच्य० F.

७ °ववस्य बालान् C.; वचस्यवलात्
F. K.; °वरस्य वलात् D.

८ °संकव्य० C. D. F.; °मतोश्च C.;
°शङ्कुर्मां० D.; °आनाय्यमिवैष MSS.

९ °विदभिन्नरीयान् F.; विदभित्
गरायान् C.; विदभित् गंरीयान् K.;
विदभृहिरीघां D.

१० जिगीशवोऽस्मै० C. F.; निगूह-
त्यगौहलव्यः D.; °गौहलव्य० C.

११ तद्ब्रौव्यलैगव्यकथासुतन्नं० C.;
गीर्वद्वाणी C. K.; तद्वौव्यकैंगव्यकथास-
त्वंगीर्वद्वाणी D.; तच्छ्रौव्यलैगव्य० F.

वातएख्यताएख्यायनकायकात्यमान्तयतान्तयदमैः स तस्मिन् ।
 तारुच्यतालुच्यतपेभिराच्यः कान्थक्यशाकच्यजपैश्च^१ जहे ॥ ८ ॥
 स काण्डयगौकच्यसमच्चमस्मिन्नागस्त्यकौण्डिन्यक्तातिथेयः^२ ।
 सुभाविताच्यादित पार्णवल्क्ष्यो चजूषि सूर्यादिव याज्ञवल्क्ष्यः^३ ॥ ९ ॥
 माहित्यसाहित्यविदेष जात्रकर्णस्य सावर्णसवर्णमोजः^४ ।
 भाण्डित्यपाण्डित्यमिहैव राह्गगण्यादयो वीच्य तमित्यमूर्चुः ॥ ११ ॥
 भाण्डित्यमैषज्यवचो विचिन्वन्नालायचैकित्यमतिं मिमानः^५ ।
 मौश्च्यपैद्वच्यक्ततीः स पाराशर्याप्रमाणो मनसालुलोके^६ ॥ १२ ॥
 सवार्हदग्न्यायनजामदग्न्यः स्खौर्यैकव्यतैतिच्यजिघृचिताभिः^७ ।
 कौटिल्यशास्त्रार्णवपारदृशा ननन्द गौलन्द्यमुनीन्द्रवाग्भिः^८ ॥ १३ ॥
 कार्णेकलयायनपैप्पलयदालभैन्द्रहय्यायनदैवहय्यान्^९ ।
 राराक्यचाणक्यवदाररक्यमौलूक्यचौलुक्यजुषं सिषेवे^{१०} ॥ १४ ॥
 स भाजयन्नाभयजात्यवैरोहित्याश्मरथ्यायनवार्षगण्यान् ।
 सपौत्रिमायायणशर्कराच्यशाण्डिच्यमौद्वच्ययुजो विरेजे ॥ १५ ॥

१ काथक्य^० C. F. K.; ^०साकच्य^० D.

२ स कांच्य^० C. K.; स कांद्य^० F.; स सांवगी^० कृताविधेयः D.

३ सुभाविता० पार्णवल्क्ष्याऽयाज्ञवल्क्ष्याः C. K.; पार्णवल्क्याच्य षिं D.

४ जातुकर्णीस्य^० F.; जातुकसपीस्य^० D.

५ विचिन्वन्नालालाज्यचैकित्य^० F.; वैकित्य^० D.; अलोप्यचैकित्य^० C. K.; मतिमिमानः C.

६ मौश्च्यपैगच्यक्ततीः स पारा॒ः सर्यापमाणो ममसा॑ D.; ^०कृता॒ स पारा॑शर्यायमाणो मनसलुलोकि C.; ^०कृ-

ती स पारासर्यायमाणो नुमसा लुलोके F. K.

७ सवार्हदग्न्याः स्थिरकौशलाभिः स्खौर्यैत्य^० C.; ^०स्खौर्यैैतिच्यजिघृचिताचिः D.

८ कौटिल्यशास्त्राऽ K.; नानांदगी० वाप्रिः D.; दृश्या नगौ कृषकेशमुनी० C.

९ का॒कलव्या॑ D.; कार्णेक॑ दोङ्गिद्र॑० C.

१० राराज्यचाणक्यवृच्छः स तस्मिन्नौलूक्यचौलुक्यजुषः सिषेवे D.; ^०वटारक्यमौलुक्यचौलुक्यजुषः० F.

माधव्यतो धाम स माधवश्रीर्वाभव्यधीर्वाभवतः प्रभावम्^१ ।

कापेयतः काप्यरुचिः प्रतापं^२ वौधाच्च बौधेश्च स बोधमाप्ते^३ ॥ १६ ॥

प्रथमद्वन्ते विरोहितागस्यशब्दौ^४ । द्वितीयद्वन्ते नण्डवतण्डधूमैक-
कुरुक्तानडुहलिगुशङ्कुकततरुचवर्जिताः^५ शब्दाः । द्वतीयद्वन्ते मङ्गलग्नि-
वेश्वचकचरेभवर्जिताः^६ । चतुर्थस्त्रोक चचमनुवर्जिताः^७ । पञ्चमस्त्रोके
तत्त्वुच्याष्टपत्तन्तुवर्जिताः^८ । षष्ठार्याचां भडिततिभवाभरथश-
ब्दाः^९ । सप्तमस्त्रोके भिष्णजालापिक्तवीरशब्दा^{१०} अभिजिदादिश्च
शकलादिगणयोग्या^{११} भवन्ति ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन यज्ञह्यप्रभृ-
तयो^{१२} द्रष्टव्याः ॥ २५२ ॥ इति गर्गादिः ॥

इति

ओगोविन्दसूरिश्चिष्टपण्डितश्रीवर्धमानविरचितस्त्रीयगणरामहो-

दधिद्वन्तौ तद्वितप्रक्रियाखार्थिकापत्यप्रत्ययगणनिर्णयो^{१३}

नाम द्वतीयोऽध्यायः समाप्तः ॥

१ वौ भवतः प्रभावं F.; वौभुवतः C.
प्रभावं K.; वौ भुवनप्रभावः C.

६ वृच्चक्त्रं MSS.; Bö. also has
वृच्च twice in the *gargādi*, but not in
the *kavvādi*; cf. *lohitādi*, §l. 60.

२ कोपेटातः प्रभापं D.; प्रतापा C.

७ चक्ष्यमनु० D.; भतुवर्जिताः C.

३ वाधास्त्रबोधस्त्र स बोधमाप C.;

८ वौधास्त्र वौधेश्च स बोधनाय F.; वौ-

धास्त्रबोधेस्त्र सं० K.

९ विरोहितागस्त्रशब्दौ C. F. K.; §l. 246

has अगस्त्र which in the other works is
kavvādi (अगस्त्र being *gargādi* only).

१० भिष्णजापिपक्ततः D.

११ सकलादि० D.—*sakalāddi* = *kav-*

vādi, P. iv, 2, 111.

१२ यज्ञह्यप्रभतयो D.

१३ तद्वितप्रक्रियानिरूपणं E.

४ लिंगशङ्कुकतरुच० F.; शङ्कुकत-

रुच० C. K.; D. om, from द्वितीय.

अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

धनं सेना पशुक्षेत्रे धान्यप्राणसभागृहाः ।

शताश्वधन्वराष्ट्राधिकुलधर्मगणास्तथा ॥ २५३ ॥

धनादेरपत्ये वाण् पत्युरित्यनेन धनादिपूर्वपदात्पतिशब्दादचाणधिकारे चेऽर्थास्त्रापत्ये^१ वाण् भवति । खास्यापवादः^२ ॥ * ॥ धनपतेरपत्यं धनपतिर्वा देवताऽस्य । धानपतः ॥ * ॥ सेनापतेरिदम् । सैनापतम्^३ ॥ * ॥ एवं पाशुपतम् ॥ * ॥ कैचपतम् ॥ * ॥ धान्यपतम् ॥ * ॥ प्राणपतम् ॥ * ॥ साभापतम् ॥ * ॥ गाहैपतम् ॥ * ॥ शातपतम् ॥ * ॥ आश्वपतम् ॥ * ॥ धान्वपतम् ॥ * ॥ राष्ट्रपतम् ॥ * ॥ आधिपतम् ॥ * ॥ कौलपतम् ॥ * ॥ धार्मपतम् ॥ * ॥ गाणपतम् ॥ २५३ ॥ इति धनादिः^४ ॥

उत्सोशीनरभल्लकीयविकरा धेनूदपानोष्णिहः६

पञ्चालापवदौ महानदपृथे इन्द्रावसानः कुरुः ।

सत्वन्नीष्मरथन्तरं जनपदो मध्यंदिनानुषुभौ

चिष्टुप्पङ्किंमहानसाश्च भरतो ज्ञेयः सुवर्णः ककुप् ॥ २५४ ॥

उत्सादेश्वाचित्यनेनोत्सादेर्देवपृथिवीशब्दाभ्यां^७ वास्त्रे तस्मात्पूर्वोपत्ये

१ उधान्वराष्ट्रादिकुलं E. ; A. om. (dhanāddi, vi. 1, 14) reads also गज (ग-
text and comment; B. om. to धनपते-
रपत्यं धनपतिरु-

२ चेऽर्थासेनापत्ये D.

३ खास्यापवादः C. ; खात्यापवादः D. ; खास्यापवादः K.

४ Thus also Hem.; Bö., Yajñ., Kāś.
V. a. & var. l. ed. have खानपति instead.

५ = apvapatyāddi, P. iv. 1, 84; Hem.

(जपतं) and adds केचित्तु गृहसेनाशब्दी
न पठन्ति । तत्त्वते गाहैपत्य सैनापत्यभि-
त्युत्तरेण च्य एव (P. iv. 4, 90).

६ उत्सोशीनरं D. E. ; ऋविधुरा
चिनूरपादों D. ; धेनूदपातों C. ; A.
om. text and comment.

७ The other works include देव and
पृथिवी in the gāṇa.

वार्थेऽन् भवति । अणस्त्रदपवादानां च वाधकः ॥ * ॥ उत्सखापत्यम्
उत्सो वा देवताऽस्येति । औत्तः ॥ * ॥ औशीनरः ॥ * ॥ भास्त्रकीयः
॥ * ॥ वैकरः । अस्य पथ्यादिपाठाच्चातुरर्थिको^१ एव एव ॥ * ॥ धैनवः^२
॥ * ॥ औदपानः ॥ * ॥ औचिहः ॥ * ॥ एवं पञ्चासेषु भवः । पा-
च्चालः । अके प्राप्ते^३ ॥ * ॥ आपवदः । वामनमतेन^४ ॥ * ॥ माहा-
नदः ॥ * ॥ पृथाया अपत्यम् । पार्थः ।

यियच्चमाणेनाङ्गतः पार्थेनाथ मुरुं द्विष्टन्^५ ॥ * ॥
इच्छावसानो नाम वाहीकायामस्तस्य^६ ॥ ऐच्छावसानः ॥ * ॥ कुरुषु भवः ।
कौरवः ॥ * ॥ सत्तोऽपत्यम् । सात्तवः । यथा ।

समरेषु रिपून्निजन्मता^७ शिष्टुपालेन समेत्य संप्रति ।
सुचिरं सह सर्वसात्वतैर्भवविश्वस्त्रिलासिनीजनः ॥
याद्वैरित्यर्थः ॥ * ॥ यीज्ञे भवम् । यैश्च महः^८ ॥ * ॥ रथंतरो नाम
राजा साम वा । तदपत्यं तत्र भवं वा । राथंतरम् ॥ * ॥ जानपदः
॥ * ॥ मार्थंदिनः ॥ * ॥ आनुषुभः ॥ * ॥ चैषुभम् ॥ * ॥ पाङ्गम् ॥ * ॥
माहानसोऽग्निः ॥ * ॥ भारतः ॥ * ॥ सौवर्णं कटकादि ॥ * ॥ का-
कुभम् ॥ २५४ ॥

बृहतीजगतीमहिमत्तरुणास्तलुनो महन्महाप्राणौ ।

विनदबृहत्पीलुकुणा वृषदंशो बष्कयश्चासे^९ ॥ २५५ ॥

१ This must refer to the *samkāṣṭadi* (Hem.vi. 2, 82 *supanthyāddi*), sl. 274-6 (in which Vardh. includes the *pragadyāddi*, P. iv. 2, 80).

२ Cf. p. 287, l. 11.

३ आक्षप्राप्ते B. C. (P. iv. 2, 124);
०अपवादः B. C. K.

४ The MSS. apparently refer this to the following माहानदः which is given

by all the works, whilst अपवदः is given by none of them.

५ Sis. 2, 1 [द्विष्टमुरम् eds.].

६ वाहीक^० D.; वाहाकायाम^० C.; वाहीक B. F. K., Yajñ.

७ Sis. 16, 14; रिपून्निजन्मता eds.

८ यैषमहः D.; cf. p. 304, l. 1.

९ ०महिमतरुण^० B.; पीलुकुणपृ-
ष्ठदश्मी^० E.; ०पीलुकुणवृहषदंशो बष्क-
यश्चासि D.; A. om. text and comment.

वार्हितम् ॥ * ॥ जागतम् ॥ * ॥ महिमतो^१ भावो महिमा । तस्य
माहिमः ॥ महीमदित्यन्यः ॥ * ॥ तारुणः । तालुनः ॥ तरुणाऽपत्यं
तारुणः । तालुनः । ढणि प्राप्ते^२ ॥ * ॥ माहतः ॥ * ॥ माहाप्राणः ।
महाप्रयाण^३ इत्यन्यः ॥ * ॥ वैनदः ॥ * ॥ वार्हितः ॥ * ॥ पीलूनां पाकः
पीलुकुणः । ततोऽन्ति । पैलुकुणः^४ ॥ * ॥ वृषं मूषिकं धर्मं वा दश-
तीति वृषदंशो मार्जारः पापवाच्चा । ततोऽन्ति^५ । वार्षदंशः ॥ जि-
नेन्द्रबुद्धिसु वृषदंशे^६ इति वृषच्छब्दादंशे^७ ज् । वृषद अंशो वार्षदः ।
अंश इति किम् । वार्षदोऽन्यः । अणेव भवति ॥ * ॥ बक्ष्यथशब्दोऽसे
ऽसमासेऽन्तमुत्पादयति । वाक्यथः ॥ अन्यच सुबक्ष्यथसापत्यं सौब-
क्ष्यथः ॥ अस्य समासप्रतिषेधाद् उत्सादनतस्यापि प्रत्ययः । गोधेनुभ्य
आगतं गौधेनवम् । मथुरूप्यौ न भवत इति शकटाङ्गजः । असमानते
तु तदन्तानां व्यवच्छेदः^८ ॥ २५५ ॥

देशे तूदस्थानो हंसपथं वर्धमानमहितौ च ७ ।

दंशं कुरुकतकुणपावुत्सादिगणे पठन्त्येकेऽपि ॥ २५६ ॥

उदस्थानशब्दो देशे वर्तमानोऽन्तमुत्पादयति । देशे^९ भिष्येद इ-
त्यन्यः । औदस्थानः ॥ अन्यच । उदस्थानो नाम कश्चित् तस्य । औद-

^१ महतो D.—महिमत् Hem., om.
others.

² Acc. to Pāṇ. iv. 1, 120.

³ Thus D.; महाप्रापाण^० F.; महा-
प्राण C.K.; महीप्राण [= महाप्राण]
B.—Hem. has महाप्राण & महाप्रयाण;
the others महाप्राण only.

⁴ पीलुकुणः B.—Bö., Yajñi. पीलु-
कुण; Kāś. V. ed. पीलु । कुल । (I); MS.
a. पीलुकर्णः.

⁵ D. om. from ततोऽन्ति to the end.

⁶ Kāś. V. ed. reads पृष्ठ, दंशे; MS. a.
पृष्ठदंशः; Bö. पृष्ठदंशः; Yajñi. वृषदंशो
मार्जारस्य वार्षदंशः; Hem. वृषद्
अंशे । वृषदंश इत्यन्ये.

⁷ देशे तु द० वर्धमहितौ च C.

⁸ E. om. this sloka; A. D. om. text
and comment; उदस्थान alone is given
by Bö., Yajñi., K. V., and exemplified in
the kārikās; Hem. has उदस्थान, हंस-
पथ, वर्धमान, महित्.

स्थानिः ॥ * ॥ हांसपथः ॥ * ॥ वार्धमानः ॥ * ॥ महितस्य^१ । माहितः
॥ * ॥ दांशः ॥ * ॥ कौरुकातः ॥ * ॥ कौणयः ॥ * ॥ एतेषां यथासंभ-
वमुदाहरणानि^२ ।

दृष्टोङुलोमेषु भयौङुलोमेषे श्रीवैरसिंहादिषु रुद्रभक्तिः ।

अपार्थिवा सा त्वयि पार्थिवी यां नौत्यौदपान्योऽपि न वर्णयन्ति^३ ॥ १ ॥

आनुषुभैषुभकाकुभैर्य पाङ्गौष्ठिणैर्वार्हतजागतैश्च^४ ।

सुवन्ति राथंतरभास्त्रकीयमाध्यंदिनाः सोऽर्हण्यादृतस्तेर्द्धे ॥ २ ॥

कस्तारुणस्तालुनवाक्ययौ वा सौवक्षयिर्वा हृदये करोति ।

विलासिनोर्वापतिना कल्पौ यद्युलोकि लोके च मृगाङ्गमौलिः^५ ॥ ३ ॥

न भारतेनैचि न कौरवेण नैन्द्रावसानेन न सात्वतेन ।

पाञ्चालमाहानदैवैनदैर्नौ नौशीनरेणाद्य यथा त्वयेशः^६ ॥ ४ ॥

सौवर्णमुर्ध्यादि तथा न दत्ता^७ न धैनवं जानपदं दिजेभ्यः ।

न वैकरं रत्नचयं विकीर्य लमीशमालोक्य यथा हुतोऽभूः ॥ ५ ॥

न माहतीमृद्धिमैमि माहाप्राणी न को जन्मति वार्हतीयम्^९ ।

भक्त्येह योऽभ्यर्चति रुद्रमौदस्यानं तमस्येति जनं^{१०} जयश्रीः ॥ ६ ॥

^१ Hem. omits महित, but remarks on महिमतः: महिदित्यपि कैचित्.

^२ D. om. to यथासंभवमुदा; cf. last page, note 4.

^३ मयोङुलोमेष C.F.; भयौङुलोमेष D.

^४ ? या नामौस्त्यौद० दर्शयति D.; नौस्त्यौदीपान्यो^० B.; नौस्त्यौद० पि-

वर्णयन्ति C.; नास्त्यौदपान्यो^० F.

^५ आनुषुभं काकुलधैर्य पांत्तौ म-

नौष्ठिणी C.; पांत्तोष्ठिणी F.; अ पा-

त्तौ^० D.

^६ याहृतस्ते F. & corr. D.; याहृ-
तस्ते C.; याहृतस्तौ K.

^७ विलासिनोर्वापतिन० B. C. K.;
विसेलाशिनोर्वा० नृमृगांक० D.; ग्रमृ-

गांक० C. F. K.

^८ यथो त्वयेशः B. C. K.; यथान्व-
येशः D.

^९ तथानहैत्वा० D.

^{१०} न साहती वृत्तिमषवैमि० नाह-

तीयं D.; माहाप्राणी० B. C. K.

^{११} जने B. D. K.; सुद० C.

माहानसोऽग्निः पचते इन्द्रजातं वैश्यं महः पैलुकुण्डं शृणन्ति^१ ।
वृषाङ्गभक्तोऽर्हति वार्षदंशान् भेत्तु^२ विभिन्ना हि पदार्थशक्तिः ॥७॥
॥२५६॥ इत्युत्सादिः ॥

भिक्षाखगिडकदक्षिणायुवतयो धर्मी^३ सहस्रो युगं
क्षेत्रं श्वा हलबन्धभिक्षुकशुकोलूकाः पदातिः पुनः ।

अङ्गरो वडवाऽथ पञ्चतिरहोऽर्थवा करीषं तथा

चर्मी चर्म च^४ गर्भिणी युगवरचा स्याङ्गरचा तथा ॥२५७॥

भिक्षादेरित्यनेन षष्ठ्यन्तात्प्रमूहे^५ एपत्ययो भवति ॥ * ॥ भिक्षाणां
समूहः । भैचम् । यथा श्रीसागरचन्द्रस्य^६ ।

अक्षिप्तप्राणसमासमागमा

मलीमसाङ्गा धृतभैच्छव्यत्यः ।

निर्यन्ततां लत्यरिपन्निनो गता

जगत्पते किंलजिनावल्लिनः^७ ॥ * ॥

खण्डिकानां^८ कलायानाम् । खाण्डिकम् ॥ * ॥ दक्षिणानाम् । दा-
क्षिणम् ॥ * ॥ यौवनम् । युवतिपाठः पुंवङ्गावबाधनार्थः । अचास्य पा-
ठश्वन्द्राचार्याद्यभिप्राप्येण^९ । वस्तुतस्य तद्वितोत्पत्तेः प्रागेव पुंवङ्गावेन
भवितव्यम् । ततो युवतीनां समूहो यौवनम् । यथा ।

१ पवने च जातवैष्मं महः पैलुकुण्डति
D.; वैष्ममहः against metre B. C.

२ वार्षदंशात् D. F.; भोत्तु D.

३ चर्मी F.

४ चर्मी चर्म च^० C. D.; A. om. text
and comment.

५ यथा सगराचंद्रस्य D.

६ किंतु जनावल्लिनः D.

७ Yajñ. & Kāś. V. ed. read खण्डि-
का; Bö., Hem., K. V. a. खण्डिक-

८ पाठः खण्डवार्याद्य^० D.

सूखपमितिनेपथ्यं१ कलाकुशलयौवनम् ।

यस्य पुष्ट्यकृतः ग्रैव्यं सफलं तस्य यौवनम्२ ॥

यत उक्तं भाव्यकृता३ । भिच्चादिषु युवतियहणानर्थकं पुंवद्वावस्य सिद्धुलावत्यविधाविति ॥ * ॥ धार्मिणम्४ ॥ ब्रह्मादिपाठान्नोऽनक्तो
ये श्रित्यणादावित्यनेन शुद्धं५ ॥ * ॥ साहस्रम् ॥ * ॥ यौगम् ॥ * ॥
चैत्रम् ॥ * ॥ शौवनम् । शकटाङ्गजस्तु श्वखलादिभ्योऽनिनियत्र श्वा-
देरच्वचनम्६ । शुनां समूहः शौवम् । दण्डिनां दाण्डम् । चक्रिणां
चाक्रमित्यादिषु नो पदस्येति लोपार्थमिति मन्यते ॥ * ॥ हालम् ।
पाशादिपाठाद्७ हस्त्या ॥ * ॥ वान्धम् ॥ हस्तवन्ध इत्यन्ध़ ॥ * ॥
भैचुकम् ॥ * ॥ शौकम् ॥ * ॥ औलूकम् । यजन्नो८ बङ्गपत्यवाचो
शुका निर्दिश्यते । तस्येह पाठादपत्यलक्षणोऽकञ्ज९० न भवति ॥ * ॥
पादातम् ॥ * ॥ आङ्गारम् । पाशादिपाठाद्११ आङ्गार्या ॥ * ॥ वा-
डवम् ॥ * ॥ पाद्वतम् ॥ * ॥ आङ्गाम् । आङ्गम् ॥ * ॥ अर्थवा नामर्थिः ।
तथयुक्ता मन्त्रा अर्थर्वाण उपचारान्तेषाम् आर्थर्वेणम् ॥ * ॥ कारी-

१ Thus Hem. on vi. 2, 10 where the
श्लोका is quoted; सूखपमितिनेपथ्यं B.
C. F. K.; सूखपमिति नोपथ्यं D.

२ पुष्ट्यकृतः० B.C.F.K.; जीवितं। F.

३ Mbh. on P. iv. 2, 38.

४ वार्मिणं B. C. F. K.; Hem. has
वर्मन् । वर्मिन् instead; Kāś. V. ed.
धर्मिन् var. I. धर्मन् (MS. a. वर्मन्);
om. Bō., Yajñi.

५ ०ये मित्यणादाविं० B.C.K.; सि-
त्यणा० शुक । F.; वे सित्यणौदा० शुक
D.—Cf. Pāp. vi. 4, 144-8 (व्ये = 146-8);

167; above p. 254, l. 14.

६ Hem. vi. 2, 26 also has a special
गापा श्वादि, in which श्वन् । अहन् ।
दण्डिन् । वर्मिन् (!) are enumerated
[शुनां समूहः शौव । etc.].

७ See sloka 260.

८ Hem. has them both separate and
combined; the others only combined.

९ Cf. *gargāḍī*, §1. 247.

१० ०लचणाकञ्ज० B.; इकञ्ज० D.; इनकञ्ज
F.; B. C. D. om. न.—औलूक्यशब्दस्य (!)
योवाक्त्रो वाधनार्थः पाठः । Hem.;
cf. P. iv. 2, 39.

११ Cf. §1. 259.

घम् ॥ * ॥ चार्मिणम् ॥ चार्मणम् । चार्मसित्यन्यः^१ ॥ * ॥ गर्भिष्णः
चेचभक्तयः । तासां गर्भिणम् ॥ * ॥ औगवरचम् ॥ * ॥ वारचम् ॥ * ॥

चुद्रकाणां चत्तियाणां मालवानां चापत्यानि । राष्ट्राख्याद्राजो
अजेवेत्यञ्ज तस्य सुचि । चुद्रकाश्च मालवाश्च चुद्रकमालवाः^२ । ततो
पत्याकञ्जो बाधनार्थं सेनासंज्ञायां भिच्छादिपाठादखिधिः । चौद्र-
कमालवी सेना । अन्यच चौद्रकमालवकम् ॥ * ॥ भिच्छुकवडबाष्टुक-
पदातिप्रभृतयश्चित्काष्ठादिप्रतिमावृत्तयो गणपाठं प्रथोजयन्ति ॥
२५७ ॥ इति भिच्छादिः^३ ॥

केदाराजौ राजराजन्यवत्सा उष्टोरभौ वृद्धयुक्तो मनुष्यः ।

उक्षा ज्ञेयो राजपुत्रस्तथेह केदारादौ वामनाचार्यद्वष्टे^४ ॥ २५८ ॥

अपत्यकेदारेभ्योऽक्षित्यनेनापत्यान्तात् केदारादेश्चाकञ्ज भवति
॥ * ॥ केदाराणां समूहः । कैदारकम् ॥ कैदार्यमित्यपि ॥ * ॥ आजकम्
॥ * ॥ राजकम् ॥ * ॥ राजन्यकम् ॥ * ॥ वात्सकम् । यथा धनंजयस्य ।

समं द्विष्णनः षट्कसारिकाभिर्

विपाशिता वल्लुशिष्टुं शशंसुः^५ ।

निर्मोचमाणं सह धेनुकेन

गृहे गृहे वात्सकमभ्यनन्दत् ॥

^१ C. thrice चा०; F. K. चा०; B. D. doubtful.—Bö., Hem., Kāś. V. ed. both चर्मन् & (v. I. Bö., K. V.) चमिन्; Yajū. चर्मन् only.

^२ चुद्रिकाश्च० F. K.; चौद्रकमाल-वाः D.—Cf. Kāś. V. iv. 2, 45.

^३ This *gāṇa* includes both *bhikshādī*

to Pān. iv. 2, 38, and *khaṇḍikaddī* to iv. 2, 45.

^४ A. om. text and comment.—Cf. Pān. iv. 2, 39-40; Hem. vi. 2, 12-13.

^५ शुकसारिकादिभिर० B.C.F.K.; सुकुमारिकाभिः विपारि । ता वल्लुशिसु शशंसुः D.

औष्ठकम् । लोलौष्ठभौष्ठकमुदयमुखं तरुणाम्
आभ्रलिङ्गानि लिलिहे नवपञ्चवानि^१ ॥

औरभ्रकम् । क्रीतौरभ्रकमिदमाजकं च वीथ्याम् ॥
वार्द्धकम् ॥ * ॥ मानुष्यकम् ॥ * ॥ औचकम् ।
रोमन्यमन्यरचलहुरसाक्षमासां-

चक्रेनिमोलदलसेचणमौचकेण^२ ॥ * ॥
राजपुचकम् ॥ २५८ ॥ इति केदारादिः ॥

पाशधूमतृणाङ्गाराः पिटाकः पिटको वनम्^३ ।

गोरथौ शकटं वातः खलपोतौ गलो नडः ॥ २५९ ॥

खलपाशादिभ्यां लिन्ख्याविद्यनेन खलादेः पाशादेश्च लिन्ख्यौ^४
क्रमेण भवतः ॥ * ॥ पाशानां समूहः । पाश्या ॥ * ॥ धूम्या ॥ * ॥ वृण्या
॥ * ॥ आङ्गार्द्या । भिञ्चादिपाठादण्पि । आङ्गारम् ॥ * ॥ पिटाकपि-
टकौ वंशदलादिमये भाष्डे । पिटाक्या पिटक्या ॥ * ॥ वन्या^५ ॥ * ॥
गव्या । स्त्रीलिङ्गार्थमस्य पाठः । यप्रत्ययस्तु गोर्योऽजादेरित्यनेवैव
सिद्धः ॥ * ॥ रथ्या ।

स्त्रीहादिहन्ती चणमुत्कटाचा
वेश्वेव श्ल्यं हृदये दधाना ।

उच्चाळ्यमाना तुरगैः परैश्च
स्थानादिरोधेन चचाल रथ्या^६ ॥

१ Śisup. 5, 65.

२ लिन् ॥ (लकारः स्त्री-
त्वार्थः).

३ धर्म D. E.; °तृणांगारथौ शकट°
B. C. (the missing words are supplied
by K. in the margin); A. om. text and
comment.

४ धन्या D. (cf. n. ३).—The other
words have चन.

५ Cf. P. iv. 1, 85, vārtt. 9.

६ The two corresponding sūtras of
Hem. are vi. 2, 25: पाशादेश्च श्ल्यः ॥

७ उच्चाळ्यमानसुरं B. C. K.; D.
om. from [स्त्रीहादिहन्ती] चणम् to तव
स्त्री [संनिवेशः] in the com. on sl. 260.

गोचारथकचेत्यनेन^१ गोचा । रथकच्चा ॥ * ॥ शकच्चा ॥ * ॥ वाच्या
॥ * ॥ खलानां पिण्डाकानां धान्यमर्दनभूमीनां दुर्जनानां च समूहः ।
खच्चा ॥ * ॥ पोत्या । प्रवहणसंघातः ॥ * ॥ गलो मत्स्यवन्धनविशेषः ।
गच्चा ॥ * ॥ नच्चा । वृणसंघातः^२ ॥ २५६ ॥

हलं जनः पटाकश्च ज्ञेयः पोटगलो इपरैः ।

खलोकौ कुन्दुमोऽन्ये इपि स्युः खलादौ प्रयोगतः ॥ २६० ॥

हच्चा । भिचादिपाठाद् हालम् ॥ * ॥ जन्या । यामादिस्त्रैचेण^४
जनतेति च । प्रयोगद्वयं वामनमतेन ॥ * ॥ पटाक्या । वैजयन्तीसमूहः
॥ * ॥ पोटेन संस्नेषेण गलति । पोटगलः । काश्चो नडश्च । पोटगच्चा ।
अपरैरिति शाकटायनप्रभृतिभिः ॥ * ॥ इति पाशादिः ॥

खलानां समूहः । खलिनी । खच्चा इपि ॥ * ॥ ऊककुन्दुमी निच-
यार्थै^५ । ऊकिनी^६ । कुन्दुमिनी ॥

यत्रैतास्तिलखलिनीशणोकिनीभिः^७

शिप्रायास्तमनु शालिकुन्दुमिन्यः ।

१ गोचरथ० B. C. K.; cf. Pāṇ. iv.
2, 51.

२ नच्चा० B.; C. K. om. from गला;
D. see note ७, last page.—Hem. has
नल; Bō., Yajñ. नट.

३ कुन्दमो B. C. K.—A. om. text and
comment; E. om. this sloka (but see
हच्चा p. 305, l. 9); D. see note ७, last
page.

४ Cf. P. iv. 2, 43.

५ निचयार्थौ F.; C. & orig. K. om.

from ऊककुन्दुम; K. supplies ऊककुं-
दमी (?) निचयार्थौ.

६ K. corr. ऊकिनी (?)—Hem. has
likewise ऊक & कुन्दुम; Bō., Kāś. V. डा-
किनी (Bō., var. l. छूकिनी) & कुटुम्बि-
नी | कुण्डलिनी |

७ अतिलखलिनीभिः B. C. & orig.
K.; after which K. supplies शिणाकि-
नी; अखलिनीसृणोकिनी सासि प्राया-
स्तमनु० F.; (?) तृणोकिनी); for D.
see last page, n. ७.

गोचावानिह^१ तव सैन्यसंनिवेशः
सार्थ्यामतय चृतीयते॒३ च देशे॑ ॥

अन्य॑ पीति कुलटाप्रभृतयो द्रष्टव्याः ॥ * ॥ इति खलादिः ॥ २६० ॥

तालो धनुषि पीयूषा करणकारी३ चिकरटकः ।

श्यामाकपाटलाकारण्डा४ गोधूमेन्द्राविशाविमौ५ ॥ २६१ ॥

तालादेरित्वनेन तालादेर्गणात्प्रथम्यन्तादिकारावयवयोरर्थ्योरण्
एव भवति ॥ * ॥ तालस्य विकारः । तालं धनुः । तालमयमन्त् ॥ * ॥
पीलुवाची पीयूचन्निति६ चपणकः । पीयूचायाः पैयूचम् ॥ * ॥ काण्ड-
कारम् ॥ * ॥ चैकाण्डकम् ॥ * ॥ श्यामाकस्त्रौषधिविशेषस्य । श्यामाकी
यवागूः ॥ * ॥ पाटला दृच्छः । तस्याः पाटलम् ॥ पाटलिरिति भोजः ।
पाटलीत्यन्तः७ ॥ * ॥ काण्डं भस्म ॥ * ॥ गौधूमः ॥ * ॥ इन्द्राविशस्य
वनस्पतिविशेषस्य । ऐन्द्राविशः८ ॥ २६१ ॥

वर्हिणेन्द्रालिशौ मुञ्जो वित्ववेगुगवेधुकाः ।

कुटीरवीहिकपासीकर्कन्धुशिंशपेक्षवः९ ॥ २६२ ॥

१ ? गोचावानिह F.; मोचावानिह B.—? गोचावानिव.

२ ? Suggested by Prof. Stenzler; सार्थ्यामतया० B. C. F. K.; कतीयते K.; सार्थ्यामतया चृतीयते D.—Prof. Aufrecht prop. सार्थ्यामगतय इच्यते.

३ Thus all MSS.; the other works have कण्डकार.

४ श्यामक० B.C.F.K. (not in comm.); श्यामकः पाटला कांडो D.; श्यामाक-पाटलीकांडा E.

५ अंद्रावृशा० E.; अंद्रादिशा० D.
६ पीयूचन्निति D.—Bö., Yajñ. have

पीयूचा; Kāś. V. ed., पीयुचा.—पी-
यूचा पीयूङ्गमः तविकारः पैयूचमिति
वर्ज्ञमानः ॥ चापपीयूचेविकः शब्द इति
तत्वबोधिनीखारस्म ॥ Yajñ.

७ पाटली वृक्षस्तस्याः पाटलो (om.
the rest) D.—Bö., Kāś. V., Hem. पा-
टली; Yajñ. पाटलि.

८ इन्द्रादिशस्य० ऐन्द्रादिशः D.—Bö.,
Kāś. V. have इन्द्रादृश and इन्द्रालिश
(Bö. var. L. इन्द्रासिश); Yajñ. इन्द्रादृश
and इन्द्राविश.

९ कर्कधु० D.; कर्वधुशिंशपेक्षवः E.;
शिंशपेक्षवः F.—A. om. text & comm.

वार्हिणम्^१ ॥ * ॥ इन्द्रालिशस्य वनस्पतिविशेषस्य । ऐन्द्रालिशः^२ ।
॥ * ॥ मुञ्जस्य विकारो मौञ्जी । अथा ।

पिशङ्गमौञ्जीयुजमर्जुनच्छविम्^३ ॥

वैत्त्वः ॥ * ॥ वैष्णवः ॥ * ॥ गवेधुका । ओषधिः । तस्या गवेधुकः ॥ * ॥
कौटीरः ॥ * ॥ त्रैहः ॥ * ॥ कार्पासः ॥ * ॥ कार्कन्धवः ॥ * ॥ शांश्पः^४
॥ * ॥ ऐचवः ॥ २६२ ॥

चयखदिरमसूरान्^५ सीसकंसौ शिरीषं
रजतचमरलोहान् पीतदारुं पलाशम् ।
अपि च वचकरीरेन्द्रायुधस्पन्दनानिः
शृणु तदनु यवासोदुष्वरं तीव्रदारुम्^७ ॥ २६३ ॥

चायः^८ ॥ * ॥ खादिरः ॥ * ॥ मास्त्रः ॥ * ॥ सैसः ॥ * ॥ कांसः ॥ * ॥
शैरीषः ॥ * ॥ राजतः कलशः ॥ * ॥ चामरम् ॥ * ॥ लौहः ॥ * ॥ पैतदारवः
॥ * ॥ पाल्लाशः ॥ * ॥ वचस्य वंशविशेषस्य । वाचः^९ ॥ * ॥ कारीरः ॥ * ॥
इन्द्रायुधस्य वनस्पतिविशेषस्य^{१०} । ऐन्द्रायुधः ॥ * ॥ स्पन्दनः^{११} ॥ * ॥

१ All MSS. read वर्हिण in text.—
Bö., Heim. वार्हिण ; Yajñi., Kāś. V. ed.
बार्हिण, MS. a. वर्हिण.—[वर्हिणोऽव-
यवो वार्हिणं मयूरपुच्छम् तदिकारो
बार्हिणः Yajñi.]

२ इन्द्राविशस्य० ऐन्द्रादिलिशः⁽¹⁾ D.

३ Sisup. I, 6.

४ शौश्रयः D.; शैशिपः F.

५ चपखदिर^० B. C. D. K.

६ ०स्पन्दनानिः some MSS.

७ Thus F.; चीत्रदारु B. C. E. K.;
चीत्रदर्ति D.—A. om. text and comm.

८ चायः MSS.—चय Bö.; चाप (v.l.
चर्ग) Kāś. V. ed. (वाम MS. a.); चाप
[चापं धनुः । चापी कोटिः । चयेति
क्षचित्पाठः] Yajñi.

९ Not given by the other works.

१० वनविशेषस्य D.—इन्द्रायुधं वन-
स्पतिविशेष इति वर्जमानः शक्रधनुरि-
त्यन्ते । Yajñi.

११ स्पन्दन Bö., Kāś. V. a.; स्पन्दन
Kāś. V. ed., Yajñi. [स्पन्दनस्यावयवः
स्पन्दनं रथांगम् Y.]—Cf. Aufrecht's
Rigveda, preface, p. v.

यावासः ॥ * ॥ औदुम्बरः ॥ * ॥ तैव्रदारवः^१ । स्वेभातकवृच्चविशेषवाची
नीव्रदारुरित्यन्यः^२ ॥ २६३ ॥

विकङ्गतश्च पूलासो^३ रोहीतकविभीतकौ ।

व्याघ्रकाञ्चनमर्थे स्याद्विकारेऽवयवे तथा ॥ २६४ ॥

वैकङ्गतः ॥ * ॥ पौलासः^४ ॥ * ॥ रौहीतकः ॥ * ॥ वैभीतकः ॥ * ॥
वैयाम्ब चर्म ॥ * ॥ काञ्चनस्य विकारः । काञ्चनम् । यथा ।

स काञ्चने यत्र मुनेरनुज्ञया

नवाम्बुदश्यामतनुर्विच्छत^५ ।

यथा वा । काञ्चनेन किमिवास्य यत्त्रिणा

केवलं न सहते विलङ्घनम्^६ ।

ये तु नाधीयते तेऽभेदोपचारादेवाच काञ्चनशब्दः काञ्चनविकारे
प्रथुक्त इति समर्थयन्ति ॥ * ॥ तालादीनाभादिवृद्धिमतां नित्यं भयठि
प्राप्ते तदन्येषां तु विकल्पितेऽखचनम् । अन्यमते खरस्य प्रयोजनम् ॥
तालादिषु हेमशब्दो^७ इति केषांचिन्मतम् । तथा च । तदण्ड-

१ ? Thus F.; वैव्रदारवः B. C. D. K.

पूलाक इत्यन्ये । पूलास इति पाठे पूला-

२ ? नाव्रदारु^० C.; तीव्रदारु^० F.;

सो यामविशेषस्यैकदिशः पौलासः ।

स्वेभातकः । वृक्ष^० तीप्रदारव इत्यन्यः

Yajñi; om. K. V., Hem.

D.—Bö., Yajñi, K. V. तीव्रदारु; MS.

4 Sisup. I, 19 (स्यामवपुर्वविच्छत ed.

Hem. नीव्रदार [cf. नीव्र Gobh. I, 5, 15].

Calc. S. 1769; वपुर्ववीच्छत ed. Calc.

३ पूलाशो B. C. D. F. K.—A. om.

1815).

text and comment.

६ Kirat. 13, 55.

४ पौलाशः B. C. D. F. K.—पूलाक

7 हेमन् Hem., cf. next page, n. ७७.

Bö.; पुलाकसुच्छधान्यम् पौलाकम् ।

—The others do not give the word,

मभवद्वैममिति^१ पुराणादौ। पादेन हैमं विलिलेख पीठमिति^२ कालिदासस्य। समुद्रोपत्यका हैमीति भट्टे:^३। अणि हि प्रकृतिभावे सति हैमनमिति स्यात्। न च वाच्यम् अकारान्त एवायमिति। हेत्तः संलच्यते ह्यग्नाविति^४ कालिदासस्य ॥

येषामशेषभुवनाभरणस्य हेत्तम्

तत्त्वं विवेक्तुमुपलाः परमं प्रमाणम् ।

इति च भलूटस्य^५ प्रयोगे नकारान्तस्यैवोपलब्धेः। न च मुनिचयेण साच्चादननुमतमित्येतावतोपेचापेचमेतदिति सुवचं बज्जतरलक्ष्यत्तिप्रसङ्गात्^६। तथा हि। चिफलेत्यजादिषु मुनिचयेण साच्चादननुमतमित्यथभ्युपगतमेव^७। अङ्गगचकणेभ्यस्यैतदपि मुनिचयाप्रदर्शितमपि शिष्टैरिष्टमेव॥ शाकटायनोऽपि हेमादिभ्योऽजित्यनेनाच्चिधानमन्याजादिष्ठुगर्थमाह^८। तेन हैमं सारसनं^९ हैमी यष्टिरिति सिद्धम्। सहदयचक्रवर्तिना वामनेन तु हेत्त इति सूचेण विकारे^{१०} ये^{११} न्याजादेलुक् कृत एव। अण् हेमार्थादित्यच मानव्यां दृक्षी हैमी हेममधीरशनेत्युदाहृतं च^{१०}॥ २६४॥ इति तालादिः^{११}॥

१ Manu 1, 9.

२ Raghuv. vi. 15.

३ Bhaṭṭik. 5, 89.

४ Raghuv. I, 10.

५ Thus B. C. F. K.; भद्रस्य D.; (? भस्त्र).

६ सुवचबज्जतरलक्ष्यप्रसंगा D.

७ साच्चादनुमतं D.

८ द्व हेमादिभ्यो विधानमन्त्यजादिः C; हेमादिभ्यो चिधानं K.; हेमादिभ्यो डित्यनेना० D.

९ हैममासनं D.

१० मानव्या वृत्तौ० B. C. K.; ०रसने० B. C. F. K.; D. om. fr. [वि]कारे१० ये०

११ Vardhamāna's *tālūḍī* includes *td-
lūḍī* to P. iv. 3, 152; *rajatālūḍī* ib. 159; *palāśālūḍī* ib. 141; and *bilvālūḍī* ib. 136.—

Hem. (vi. 2, 44) has only a *gaṇa he-
mālūḍī*, corresponding on the whole to *rajatālūḍī*, the other *gaṇas* being ren-
dered unnecessary by general rules (vi.
2, 30-32).

शरदर्भेकुटीसोमा भवेतां तृणबल्वजौ९ ।

स्तो राजन्यात्मकामेयौ वैकर्णश्च वसातिना ॥ २६५ ॥

शराद्येकाजप्राणिन्येवेत्यनेन २ मयट् ॥ * ॥ शराणां विकारोऽवयवो वा । शरमयम् ॥ * ॥ दर्भमयम् ॥ * ॥ कुटीमयम् ॥ * ॥ सोममयम् ॥ * ॥ वृणमयम् ॥ * ॥ बल्वजमयम् ३ ॥ * ॥

येषां शरमयोदर्भमयोस्तृणमयीः कुटीः४ ।

कुटीमयीः सोममयीस्ता बल्वजमयीः सुमः५ ॥

इति शरादिः ॥ * ॥

राजन्यभौरिक्षैषुकार्यादिभ्योऽकच्चिवधभक्ता इत्यनेन तस्य राङ्गमित्यर्थं राजन्यादेरकञ्ज भौरिक्षादेर्विधैषुकार्यादेर्भक्त एते प्रत्ययाः क्रमेण भवन्ति ॥ * ॥ राजन्यानां जनपदः । राजन्यकः ॥ पीठमर्दराजवयस्येषु रुढो राजन्यशब्द इत्यन्यः ॥ * ॥ आत्मकामेयकः ॥ * ॥ वैकर्णकः । विकर्ण इत्यन्यः६ ॥ * ॥ वासातकः । अचास्य पाठानङ्गीकारादासातमित्यन्यः७ ॥ २६५ ॥

१ ०विल्वजौ B. C.; D. om. from शर० to राजन्य; A. om. text and comment.

२ ०काजजप्राणित्यव इत्यनेन D.; प्राणित्यवयव इत्यनेन F.; प्राणित्यव इत्यनेन K.

३ D. om. from शराणां to येषां.

४ येषां शरमयी दर्भमयी तृणमयी कुटीः F. K.; ॥ शरारमयोदर्भमयी हृदीः D.; तृणमयी० B. C.; C. om. कुटीः.

५ कुटीमयी सोममयीस्ता बल्वजमयी (वि० C.) सुमः B.C.F.K.; कुटीमयी । सोममयी । स्ता बल्वजमयीः सुमः D.

६ The other works have neither word.

७ Hem. has a special sūtra (vi. 2, 61) for this word: वसातिर्वा० वासातकं । वासातैः ॥ The other works include it in the gāya rīgjan'yāddi.

बाभव्यानृतदेवयातवयुतो दाक्षायणो वातवस्

तीव्रोदुम्बरमालवार्जुनपणः१ पुचो इम्बरीषात्यरः ।

शालङ्कायनदाक्षितेलुकलितौ वैराटशैलूषकौ२

वैरगत्तश्च वसानबैत्ववनकौ स्यात्संप्रियस्तैत्वलः३ ॥ २८६ ॥

बाभवकम् ॥ * ॥ आनृतस्य४ । आनृतकः । आनृतै५ इत्यन्यः ॥ * ॥
दैवयातवकः । दैवयातव६ इत्यन्ये । दैवयात७ इत्यपरे ॥ * ॥ दाचा-
यणकः ॥ * ॥ वतोरपत्यं वातवः । तस्य वातवकः८ । वाचव इत्यन्यः९
॥ * ॥ तीव्रस्य तैव्रकः । अस्य पाठो वामनमतेन१० ॥ * ॥ औदुम्बरकः ।
चौदुम्बर इत्यन्यः११ ॥ * ॥ मालवस्य राज्ञः । मालवकः ॥ * ॥ अर्जु-
नपण१२ इति । आर्जुनायन इत्यर्थः । तस्य । आर्जुनायनकः ॥ * ॥
आम्बरीषपुचकः ॥ * ॥ शालङ्कायनकः ॥ * ॥ दाचकः ॥ * ॥ तेलोः ।
तैत्वलवकः । अस्य पाठो वामनमतेन१३ ॥ * ॥ वैराटको राजा । वि-

१ तीव्रोदुवर० D. E.; °वार्जुनपणः
B. C. D.; °यणः F.

२ विराट० C.; °शैलूषकौ D.

३ सांप्रियस्तैत्वलः B. K.; सांप्रिय-
सौत्वलः C.; सांप्रिया वैत्वलः E.; सं-
प्रियास्तैत्वलः D.; संप्रियस्तैत्वजः F.—
A. om. text and comment.

४ ? आनृतस्य B. C. K.—आनृत Bö.;
अनृतस्य आनृतकः । अचानृतशब्दस्तद-
ति वर्तते लक्षण्या ॥ Yajñ.; आवृत ।
आवृत [क suppl.; ? आनृत] Hem.; om.
Kāś. V. (v. I. आप्रोत).—Bö. (v. I.), K. V.
ed. also अव्रीड (Yajñ. ब्रीडा!).

५ आवृत्त C. K.; आवृतक D.; आ-
नृत F.

६ दैवयातव C.; दैवयातव B.; दे-
वयायातवक D.

७ दैवयात० C. D. F.—Bö., Yajñ.,
K. V. have दैवयात (Bö., v. I. दैवया-
तव); Hem. दैवयात & दैवयातव.

८ ? वातोरपत्यं० B. F. K.; वातकः
D.; दातोर० दातव० दातवकः C.
(वतु=वतू).

९ चाचत० K.; दाच इत्यन्यः C.;
om. D.—Hem. has चाचव; K. V. ed.
var. I. चाचकः om. Bö., Yajñ.

१० अन्यपाठो० B.—तीव्र Bö., Yajñ.;
om. Kāś. V., Hem.

११ Hem. has both forms; the others
उदुम्बर only.—C. om. from तीव्रस्य.

१२ अर्जुनपण B. C. D.; °यण F.

१३ तेलु Bö., Yajñ.; om. K. V., Hem.

राट्^१ दत्यन्यः ॥ * ॥ शैलूषकः । शैलूषज इति दिग्बासाः^२ ॥ * ॥ चैग-
र्तकः । चिर्गर्ते^३ दत्यन्यः ॥ * ॥ वासानकः ॥ * ॥ वैख्वने भवो जातो
वा । वैख्वनः । तस्य वैख्वनकः ॥ शैलूषवैख्वनश्वदौ सूचे कप्रत्य-
यान्तौ निर्दिष्टौ ॥ * ॥ सांप्रियकः^४ ॥ संप्रिया दाची च नाचा^५ स्त्री
पुरुषो वा राजा । तस्य सांप्रियकः । दाचक इति तु वामनः ॥ * ॥
तैख्वलकः । वैख्वल ई दत्यन्यः ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन जालंधराद्यणः । और्णनामः । जालं-
धरः । कौत्तालप्रभृतयो^६ द्रष्टव्याः ॥ २६६ ॥ इति राजन्यादिः ॥

भौरिकिसैकयतावथ चैकयतो^७ भौलिकिश्च काणेयः ।
चौपयतश्चैटयतो^८ वाणिजको वालिकाज्यश्च ॥ २६७ ॥

भौरिकीणां राज्ञां जनपदः । भौरिकिविधम् ॥ विधभक्तप्रत्य-
यान्नानां स्खभावान्नपुंसकलिङ्गतैव । चक्राद्याः पुंख्लमपि दर्शयन्ति
॥ * ॥ सैकयतविधम् ॥ * ॥ चैकयतविधम्^९ ॥ चैजयतचौदयतावित्यपि
कश्चित्^{११} ॥ * ॥ भौलिकिविधम् ॥ * ॥ काणेयविधम् ॥ * ॥ चौपय-

१ विराट् D.; the other works have neither word.

२ MS. Hem. has शैलूषज, the others शैलूष.

३ Thus Hem., om. by the others.

४ ? सांप्रियः C. F. K.; om. B.—The other works have संप्रियः.

५ सप्रियादाचीनाम्बी D.; °दाचा-
वनाम्बा C.

६ वैख्व C.; वैख्वलकः । वैख्वत D.;
तैख्वजकः । वैख्वल F.—Bö. has वैख्वज,
Yajñi, वैख्वज; Kāś. V. ed. वैख्वल, om.
a.; Hem. तैतत.

७ जालाधरः कौत्ताल^० F.; कौ-
त्तालप्रभृतयो^० D.—कौत्ताल^० Hem.,
om. others.

८ वैकयतो B. C. E.; वैकयतो D.

९ °चैटीयतो B. C. K.; °चैटयतो(!) F.; A. om. text and comment.

१० वैकयत^० B. C.—The other works
have वैकयत; but see sl. 36.

११ चैजयत^० C. F. K.; °चौदयिता^०
B. C.; चौदयिता^० F. K.; °चौदयता^०
D.—MS. Hem. ज्ञेतयत and वौदयत
(also चौपयत & वैटयत for चौ^० चै^०);
cf. sl. 231 and 36.

तविधम्^१ ॥ * ॥ चैट्यतविधम् ॥ * ॥ वणिजोऽपत्यं वाणिजः । के वा-
णिजकः । तस्य वाणिजकविधम् ॥ * ॥ वालिकाजस्यापत्यं कुरुकोसले-
त्यादिना षष्ठचि॒ । वालिकाज्यः । तस्य वालिकाज्यविधम् ॥ २६७ ॥
इति भौरिक्यादिः ॥

ऐषुकारिः शयराङ्गश्च सौवीरो वैश्वमानवः^३ ।

दासमित्रिन्दः शौण्डः शायाण्डो वैश्वधेनवः^४ ॥ २६८ ॥

इषुकारस्यापत्यानि । ऐषुकारयो राजानः । तेषां जनपदः । ऐषु-
कारभक्तम् ॥ * ॥ श्याङ्गभक्तम् । श्याभ इत्यपि भोजः^५ ॥ * ॥ सौ-
वीरभक्तम् ॥ * ॥ वैश्वमानवभक्तम् । वैश्वमाणव इत्यन्यः^६ ॥ * ॥ दास-
मित्रभक्तम् । दासमित्र इत्यन्यः^७ ॥ * ॥ नडभक्तम् ॥ * ॥ शौण्डभक्तम्
॥ * ॥ शायाण्डभक्तम् । शायाण्डिरित्यन्यः^८ ॥ * ॥ वैश्वधेनवभक्तम्^९ ।
अन्ये तु वैश्वभक्तं धैनवभक्तमिति^{१०} पृथगाङ्गः ॥ २६८ ॥

१ चीपचितः B. C.; वौः? D.

Bö.; वैश्वमाणव K. V. ed.; वैश्ववामन

२ षष्ठि B. C.; षष्ठि F. and orig. K.

Yajñ., om. Hem.

(corr. ज्ञचि).

३ एषुकारि० C.; विश्वमानवः B. C.

Bö.; वैश्वमाणव K. V. ed.; वैश्ववामन

K.; वैश्वमाणवः F.

Yajñ., om. Hem.

४ सौंडः० E.; सौंद्रः० D.; विश्वधे-
नवः C.; वैश्वधेनवः F.; A. om. text
and comment.

५ इत्यवि श्रीभोजः D.; इत्यन्यः F.—

Bö., Kāś. V. ed., Hem. have श्याङ्ग, see

also note ७.

६ श्याङ्ग and v.l. श्यापिणि Bö.;

श्यांड and श्य । अंड Yajñ.; सायाण्डि

(शायंडि a.) and v.l. श्याङ्ग K. V. ed.;

श्यांड, श्यांडि and श्यांडि Hem.

७ वैश्वधेनवभक्तं F.

९० MS. Hem. विश्व । वैश्व । धैनव २।

(i.e both separate and combined?).

८ वैश्वमाणवक इ० D.—वैश्वमानव

द्वाक्षचक्षौ दासमित्रौडचान्द्राः^१
खाडः शौद्रो दाक्षिसारस्यजौलाः^२।
शायरडो इथो तार्च्यशौधौ फणनाः^३
एते ज्ञेया विश्वतुरुणाच्च देवः ॥ २६९ ॥

द्वाक्षायणभक्तम् । च्याक्षायणभक्तम् । गणपाठाहृद्यभावः ॥ द्वाक्षा-
यणः । च्याक्षायण इत्यन्यः^४ ॥ * ॥ दासमित्रायणभक्तम् ॥ औडायन-
भक्तम्^५ ॥ * ॥ चान्द्रायणभक्तम् ॥ * ॥ खाडायनभक्तम् । खादायन^६
इत्यन्यः ॥ * ॥ शौद्रायणभक्तम् । शौद्रकायण^७ इत्यन्ये ॥ * ॥ दाक्षा-
यणभक्तम् । राजन्यादिपाठाद् दाक्षायणकम् ॥ * ॥ सारस्यायनभ-
क्तम्^८ ॥ * ॥ जौलायनभक्तम् ॥ * ॥ शायण्डायनभक्तम् ॥ * ॥ तार्च्या-
यणभक्तम्^९ । शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥ शौभ्रायणभक्तम्^{१०} । चन्द्रमतेन
॥ * ॥ वैश्वदेवभक्तम्^{११} ॥ * ॥ तुण्डदेवभक्तम् । अन्ये तु विश्वभक्तं तुण्ड-
भक्तं देवभक्तमित्याङ्गः^{१२} ॥ २६९ ॥ इत्यैषुकार्यादिः ॥

१ दासमित्रौडः B. C. K.; मित्रौ-
दुवांद्राः D.

२ सौद्रो० B. F. K.; दक्षि० E.; सौ-
रस्यजौला० B.C.K.; सारौच॒ जौला॒ F.

३ शायरडो० E. F. K.; °शुभ्रो० B.
C. D. K.; पण्ठंता० B. C. D.; यण्ठंता॒ E.;
A. om. text and comment.

४ द्वाक्षायण । च्याक्षायण (च्यायण
K. V. ed.) Bö., Yajū., K. V.; द्वाक्षा-
यण, द्वाक्ष्यायण, च्यक्षायण, च्याक्षा-
यण MS. Hem.

५ औडायन० B. C. K. (Kāś. V. a.)

D. see ६.—औडायन Bö., Yajū., K. V.
ed.; जौलायन Hem.

६ Thus Hem.; the others खाडा-
यन.—D. om. from द्वाक्षायणभक्तं.

७ Thus Hem.; the others शौद्रा-
यण.—B. C. F. K. read सौ० both times.

८ सौरस्यायनभक्तं B. C. K.; सा-
रायणभक्तं F.

९ Thus all works; तार्च्यायणभक्तं D.

१० Thus Bö., Yajū., K.V.; om. Hem.

११ Thus MSS.

१२ वैश्वदेव । तुण्ड । देव२ । Hem.

न डम्भश्चकपोतेष्टुकाष्ठचिवेचवेतसाः

कृतहृस्वन्लुचौ क्रुञ्चातक्षाणौ विल्ववेणु च १ ॥ २७० ॥

नडादेः कुक् छै इत्यनेन नडादेशातुरर्थिकं श्वोऽभवति ॥ * ॥

नडा अत्र देशे सन्ति । न डम्भल इति च ॥ * ॥ श्वकीयः ॥ * ॥

कपोतकीयः ॥ * ॥ इच्चुकीयः ॥ * ॥ काष्ठकीयः ॥ * ॥ चिभिर्च्छिभिर्निर्वृत्तं नगरम् ४ । चिकीयम् ॥ * ॥ वेचकीयः ॥ * ॥ वेतसकीयः ॥ * ॥

क्रुञ्चकीयः ॥ * ॥ तक्षणा निर्वृत्तस्तक्षणां निवासः । तक्षकीयः ॥ * ॥ विल्वकीयः ॥ * ॥ वेणुकीयः ॥ * ॥ छान्तं केचित्युखुदाहरन्ति । अपरे स्त्रियाम् ५ ॥ २७० ॥ इति नडादिः ॥

अशमयूथनदर्भशिखोषा वृन्दकन्दगुटकारडकुलानि ।

मीनगहृगुडकुरडलखण्डाः पीनपामनगकोटगुहाश्च ६ ॥ २७१ ॥

रादयोऽश्मादिभ्य इत्यनेनाश्मादिभ्योऽष्टादशभ्यो गणेभ्यशातुरर्थिका यथायथं रूपैऽत्यादयोऽष्टादश प्रत्यया भवन्ति ॥ * ॥ अश्मानोऽत्र देशे सन्ति । अश्मरम् ॥ * ॥ एवं चूथरम् । चूष ७ इत्यन्यः ॥ * ॥ नदरम् ॥ * ॥ दर्भरम् ॥ * ॥ शिखरम् । आद्यते इत्यस्त्र बज्जलमित्यनेन १०

१ A. om. text and comment.

२ Thus D.; ककुरहू B. K.; वकुख

C.; ककुच्छ F.; cf. P. iv. 2, 91.

३ नडादेशात्तात्रीवर्येदेशनान्तिश्वो D.

४ निवृत्तं B. C. F.; निवृत्तनगर D.—Hem. reads चिः; Bö., Yajñi, and

Kāś. V. तृणः.

५ D. om. from छान्तं.

६ गुडगुडलखण्डाः F.; A. om. text and comment.

७ रादयो श्मद्वादित्यनेनाश्मादिभ्यो D.; ?श्माद्वादिभ्यो.

८ तर् B. C. F. K.; om. D.

९ ?चूथ B. C. K.; चूथर F.; एवं पूथरा पूथर इ० D.—चूथ Bö., Yajñi; चूष (v.l. चूथ) K. V. ed.; चूथ and चूष Hem.

१० ? Cf. p. 195, l. 3.—आद्यते हृ० B. K.; आद्वि हृ० C.; आदर्ह० F.; आद्वैहस्वस्त्र० D.

इस्त्वले सति । इस्त्वलं नेत्यन्यः ॥ * ॥ जघरम्^१ ॥ * ॥ दृन्दरम् ॥ * ॥ कन्दरम् ॥ * ॥ गुदरम् ॥ * ॥ काष्ठरम् ॥ * ॥ कुलरम् ॥ * ॥ मीनरम् ॥ * ॥ गङ्करम् ॥ * ॥ गुडरम् ॥ * ॥ कुण्ठलरम्^२ । वामनमतेन ॥ * ॥ खण्डरम् ॥ * ॥ पीनरम्^३ । वामनमतेन ॥ * ॥ पामरम् ॥ * ॥ नगरम् ॥ * ॥ कोटरम् ॥ * ॥ गुहरम् । इस्त्वलं नेत्यन्यः^४ ॥ २७१ ॥ इत्यश्मादिः ॥

सखिकरवीराशोका वासवसख्यग्निवायुतो दत्तः ।

छगलो गोफिलदत्तौ भज्ञः पुरपालवज्ञाश्च^५ ॥ २७२ ॥

सख्यादेर्ढण् ॥ * ॥ सख्या पुरुषविशेषेण निर्वृत्तम्^६ । सखेयं नगरं मण्डलं वा ॥ * ॥ कारवीरेयम् । वैरेयमित्यन्ये^७ ॥ * ॥ आशोकेयम् ॥ * ॥ वासवदत्तेयम् ॥ * ॥ साखिदत्तेयम् ॥ * ॥ आश्विदत्तेयम् ॥ * ॥ वायुदत्तेयम् ॥ * ॥ छगलो मुनिष्वागलश्च । छागलेयम् ॥ * ॥ गोफिलेयम् । गोभिल इति भोजः^८ ॥ * ॥ दात्तेयम् ॥ * ॥ भाज्ञेयम् । अन्यजातिर्भिन्न इत्यन्यः । भज्ञपाल इति समस्तं भोजः^९ ॥ * ॥ पौरेयम् ॥ * ॥ पाखेयम् ॥ * ॥ वाच्येयम् ॥ २७२ ॥

^१ जघरं B. C. K.; D. om. इस्त्वलं नेत्यन्यः.

^२ गुडलरं F.—कुण्ठल Bö., Yajñ.; om. Hem., Kāś. V.

^३ पीन also Bö., Yajñ.; om. Hem., Kāś. V.

^४ D. F. om. from इस्त्वलं.

^५ A. om. text and comment.

^६ निवृत्तं B. C. F. K. throughout.

^७ Cf. next page, note ६.

^८ श्रोभोजः D.—गोपिल Bö.; गोफिल । गोपिलेयन्ये । गोभिलेति भोजः Yajñ.; गोपिल MS. Hem.; गोहित (v.l. गोहिल) K. V. ed.; गोचिल MS. a.

^९ इत्यन्यः । उज्जपाल इत्यन्यः समस्तं श्रीभोजः—D.—भज्ञ । पाल Bö., Yajñ., K. V. (भज्ञपाल v.l. Bö.); भज्ञ & भज्ञिपाल Hem.

कदलस्तमालरोहौ सप्तलचक्रौ कुशीरकः सरकः ।

सुरसः सीकरसमलौ^१ सरमसरसचीरचक्रवाकाश्च ॥ २७३ ॥

कादलेयम् ॥ * ॥ तामालेयम् ॥ * ॥ रौहेयम् ॥ * ॥ साप्तलेयम् ॥ * ॥ चाक्रेयम् ॥ * ॥ कौशीरकेयम् । शीरक इत्यन्वः^२ ॥ * ॥ सारकेयम् ॥ * ॥ सौरसेयम्^३ ॥ * ॥ सैकरेयम्^४ ॥ वामनमतेन ॥ * ॥ सामलेयम्^५ ॥ * ॥ सारमेयम्^६ ॥ * ॥ सारसेयम् ॥ * ॥ चैरेयम् । वीर इत्यन्वे॒र्द्धे ॥ * ॥ चाक्रवाकेयम् ॥

एते सख्यादयः प्रायः पुंविशेषदृक्त्यः । ततस्त्रिवासेऽपि ढण्डविधेयः ॥ करवीरसीकरचक्रच्छगलप्रभृतयः स्खार्थदृक्त्यः । तेषां च तदचास्तीत्यर्थे प्रत्ययः ॥ २७३ ॥ इति सख्यादिः ॥

संकाशकश्मीरपचारनासाशूदारयूपौ^७ पलितानुनाशौ ।

मन्दारकूटौ दशकोविदारशीर्षाशमतीर्थाशमडारकुम्भाः ॥ २७४ ॥

संकाशादेर्षः ॥ * ॥ संकाशेन राजा निर्वृत्तम्^८ । सांकाश्यम् ॥ * ॥ काशमीर्यम् ॥ * ॥ पाचार्यम्^९ । वामनमतेन ॥ * ॥ नाश्यम्^{१०} ॥ * ॥ चौडार्यम् ॥ * ॥ यूपा अस्मिन्नन्ति । चौर्यम् ॥ * ॥ पालित्यम् ॥ * ॥

^१ सीकरसकलौ B. K.; सीरकसकलौ^० F.; सुरसकलौ C.; E. om. this sloka; A. om. text and comment.

^२ कौशीरकेयं B. C. F. K.; शारक इत्यं C.; कुशीरक इत्यं F.—कुशीरक Bö., Yajñ.; कुशीरक & सीरक (for सीकर) Hem.; उशीर v.l. K. V. ed.

^३ सैरकेयं B.C.F.K.—सीरक Hem.; सीहर Bö., Yajñ. (शीहर var. l. Bö.); सीकर K. V. ed. (थीकर a.).

^४ साकलेयं B. C. F. K.—सप्तल all works.

^५ समर Bö., Yajñ.; सरम Hem.; om. K. V.

^६ ?वैरेयं^० MSS.; D. om. from वीर—Hem. has वीर and चीर; Bö., Yajñ. वीर; om. Kāś. V.; cf. preceding page, I. 10.

^७ नाश्याशूदा० B. C. F. K.; A. om. text and comment.

^८ Cf. preceding page, note ^६.

^९ Not in the other works.

^{१०} नाश्यं B. C. F. K.

आनुनाश्यम् । वामनमतेन ॥ * ॥ मन्दाराणामदूरभवम् । मान्दार्यम् ॥ * ॥ कौव्यम् । कुट इत्यन्यः^१ ॥ * ॥ दशस्य । दाश्यम् ॥ * ॥ कौविदार्यम् ॥ * ॥ शैर्यम् ॥ * ॥ आश्मन्यम् ॥ * ॥ तैर्यम् ॥ * ॥ आंश्यम्^२ ॥ * ॥ माडार्यम् । मजार इत्यन्यः^३ ॥ * ॥ कौन्ध्यम् ॥ २७४ ॥

नाशिकासरक्षसूरचिरल्लाः^४ कम्पिलः समलखरिङ्गतसीराः^५ ।
पञ्चरप्रगदिनाथनलाङ्गा रोमलोमपुलिना मगदी च ॥ २७५ ॥

नाशिका नाम राचसी । तस्या निवासस्या निर्दृत्तं वा । नाशि-
क्यम्^६ ॥ * ॥ सारक्यम् ॥ * ॥ सौर्यम्^७ ॥ * ॥ चैरन्यम्^८ ॥ * ॥ का-
म्यिल्लम् । कम्पील^९ इत्यन्यः ॥ * ॥ समलेन निर्दृत्तम् । सामव्यम् ॥ * ॥
खापित्यम्^{१०} ॥ * ॥ सैर्यम् ॥ * ॥ पाञ्चर्यम् ॥ * ॥ प्रागद्यम् । नगरं
देशो वा ॥ * ॥ नाथ्यम् ॥ * ॥ नाश्यम् ॥ * ॥ आञ्यम् ॥ * ॥ रौमण्यम्
॥ * ॥ लौमन्यम् ॥ * ॥ पौलिन्यम् ॥ * ॥ मागद्यम् । नगरं देशो
वा ॥ २७५ ॥

१ Hem. has both, the others कूटः.

२ B. C. om. from वामनमतेन ॥
मन्दाराणाः.

३ मडार Bö., Yajñi.; मंजार and
मदार Hem.; मार्जार Kāś. V. ed. मा-
गार a.

४ नासिकां B. C. F. K.; शूरं D.;
सूरचिरत्वः F. K.; विरत्वः B. C.

५ कपिलः (against metre) B. E.;
खंडिमसीराः B. C. K.; खंडिमासी-
राः D.; खंडिलसीराः D.; A. om. text
and comment.

६ नासिका नामं नासिक्यं B.C.F.K.

७ शौर्यं D.—शूर Hem.; सूर Bö. Y.

८ विरत्वं B. C. D. K.—विरत K. V.,
Yajñi. and (v.l. चिरत्व) Bö.; विरत्व (or
त्व) Hem.; ? चिरत्व.

९ Thus Hem.; कम्पिल Yajñi.; क-
पिल Bö.; काम्यिल्ल Kāś. V. ed. (कं-
पिल a.).

१० ? खांडिल्यं F.; खांडिस्यं B. C. &
orig. K. (corr. °त्वं or °ल्लं); खांडिन्यं

D.—खण्डित Bö., Yajñi.; खण्डिव Hem.,
Kāś. V. ed. (खाचिर a.); these works
also have गटित Bö., Yajñi.; गटिव
Hem., Kāś. V. ed.

सुपरिः कटिपः कलिवो मलिनागस्ती सकर्णको^१ वृष्टिः ।
पन्थादेशः सुपथी मादितविकरौ च सूरसेनश्च^२ ॥ २७६ ॥

सुपरिः कश्चिद्राजा । तेन निर्वचनम् । सौपर्यम् ॥ * ॥ काटिष्यम्^३
॥ * ॥ कालिव्यम्^४ । कलित इत्यन्ये ॥ * ॥ मालिन्यम् ॥ * ॥ अगस्तिकु-
ण्डिन्योरगस्तिकुण्डिनी^५ वेति सुचिं । अगस्तीनां निवासः । आगस्त्यम् ।
अन्ये तगस्यस्यापत्यम् आगस्यः^६ । च्छब्दणि । तस्यागस्यम् ॥ * ॥ सा-
कर्णक्यम् ॥ * ॥ दृष्टिना निर्वचनम् । वार्ष्यम् ॥ दृष्टिर्नाम काचित्स्ती^७ ।
तस्या निवासो मार्ष्यमित्यपरे ॥ * ॥ सुपयोऽदूरभवं सुपथं वाचा-
स्तीति । सौपर्यम् ॥ * ॥ मादिता स्ती काचिदित्यन्यः^८ ॥ * ॥ वैकर्यम्
॥ * ॥ सौरसेन्यम् ॥ * ॥ गोभिलचक्रचक्रवाकाशोकच्छगलकुशीरकय-
मलमुखमन्यथशब्दानभयनन्दी गणे^९ स्मिन्ददर्श ॥ २७६ ॥ इति संका-
शादिः ॥

बलश्चुलः पुलोलौ च नलो दुलदलौ वनम्^{१०} ।

वडशब्दः कुलं मूलं लकुलोरलसंयुतम्^{१०} ॥ २७७ ॥

१ ०कटिपः कलिके मलिनागस्ती^०
D.; सकर्णको D. E.

२ ०सुपथिगदितविकरौ^० E.; A.
om. text and comment.

३ ०कादिष्य B.; कोटिष्य C.—कटिप
Bö., Yajñ.; कटिप, कटिव, कटिद
Hem.; om. Kāś. V.

४ ०कालिक्य । D.—कलिव Hem.,
Kāś. V. ed. (कलिप, कलिल a.); कविल
Bö.; विकल Yajñ.

५ ०आगस्तिकुण्डिन्योर^० B. C. F. K.;

०आगस्तिकुण्डिनी C.; आगस्त्यकुण्डिं^० कु-
ण्डिनी D.

६ ०अन्ये तु आगस्त्यस्या^० C. F.—आग-
स्ति and आगस्त्य Hem.; the others
आगस्ति.

७ ०वृष्टि Bö., Yajñ.; सृष्टि (?) Hem.

८ ०मादित Hem.; om. the others.

९ ०वतं F.; चनं C.

१० ०रकुलोरल^० E.; मूलकुलोरल^०
D.; लकुलीरल^० B. C. K.; A. om.
text and comment.

बलादेर्यः ॥ * ॥ बलेन निर्वृत्ता । बल्या नाम नगरी ॥ * ॥ एवं
तुल्या ॥ * ॥ पुल्या । वामनमतेन । तुल इति^१ श्लाकटायनः ॥ * ॥
उल्या ॥ * ॥ नल्या ॥ * ॥ दुल्या ॥ * ॥ दल्या ॥ * ॥ वन्या ॥ * ॥ वज्ञा^२ ।
वामनमतेन ॥ * ॥ कुल्या ॥ * ॥ मूल्या । मुल इत्यन्ये^३ ॥ * ॥ लकुल्या
॥ * ॥ उरल्या ॥ * ॥ एते यप्रत्ययान्ताः स्त्रीलिङ्गाः । अन्ये तु बल्या-
दीनां नपुंसकतामाङ्गः^४ ॥ २७७ ॥ इति बलादिः ॥

पक्षतुषचिचकुभाः कुण्डो मकराराङ्हंसका रोम ।

लोमसुवर्णकसमलाः कम्बलिकाकुत्ससकलाश्व^५ ॥ २७८ ॥

पचादेः फण्ठैः ॥ * ॥ पचेण निर्वृत्तं पचस्य निवासो वा । पाचायणं
नगरं राङ्गं वा ॥ * ॥ तौषायणम् । तुच्छ^६ इति वामनः ॥ * ॥ चैत्राय-
णम् । चिचेत्यन्यः^७ ॥ * ॥ कौम्भायनम् ॥ * ॥ कौष्णायनम् ॥ * ॥ मा-
करायणम् । वामनमतेन^८ ॥ * ॥ आण्डायनम् ॥ * ॥ हांसकायनम्
॥ * ॥ रोमायणः ॥ * ॥ लौमायनः ॥ * ॥ सौवर्णकायनः । वामनम-
तेन^९ ॥ * ॥ सामलायनः ॥ * ॥ काम्बलिकायनः ॥ * ॥ कौत्सायनः ।
वामनमतेन^{१०} ॥ * ॥ साकलायनः ॥ २७८ ॥

१ मुल इति B. C. and orig. K. (corr.
तुल); उल इति F.—पुल्य Yajñ. & (v.l.)
पुख) Bö.; तुल Kāś. V. ed.; तज्ज a.;
om. Hem.

२ बल्या K.—बट्ट Bö., Yajñ.; om.
Kāś. V., Hem.

३ सुल इत्यन्ये D. F.—मूल Bö., Yajñ.,
Kāś. V. a.; मुल Hem.

४ Kāś. V. and Hem. take the neuter
forms; also Yajñ. (except बल्या नगरी).

५ कुत्सशकलाश्व D.; A. om. text and
comment.

६ Thus F.; पण्ठ B. C. K.; छण्ठ D.

७ तुच्छ D.; तुष्ट B. C. F. K.—तुच्छ
and तुष Bö., Yajñ.; तुष Kāś. V., Hem.

८ Hem. has both forms.

९ मकर, सुवर्णक, कुत्स, खिल, नि-
वात given by Bö., Yajñ.; om. Kāś. V.,
Hem.

१० D. adds कुभ इत्यन्यः ।

पन्थादेशे विहिते पन्थिनशब्दो निगद्यते कृतिभिः ।
यमलबिलहस्तिहस्ताः सिंहकसरकौ खिलास्त्यतिश्वानः^१

॥ २७९ ॥

पान्थायनः ॥ * ॥ यामखायनः ॥ * ॥ बैलायनः ॥ * ॥ हास्तिनायनः ॥ * ॥ हास्त्रायनः ॥ * ॥ सैंहकायनः ॥ * ॥ सारकायणः ॥ * ॥
खैलायनः^२ । आस्त्रायनः । इयं वामनमतेन ॥ * ॥ आतिश्वायनः ।
आतिश्वरै इत्यन्यः ॥ २८० ॥

सीरको लोमकः शीर्षनिवातौ च सकर्णकः ।
अंशुकः सरसः पाकः सहको४ वलिकः कला ॥ २८० ॥

सैरकायणः^५ ॥ * ॥ लौमकायनः ॥ * ॥ शैर्षायणः ॥ * ॥ नैवातायनः । वामनमतेन^२ ॥ * ॥ साकर्णकायनः ॥ * ॥ आंशुकायनः^६ ॥ * ॥
सारस्यायनः ॥ * ॥ पाकायनः ॥ * ॥ साहकायनः ॥ * ॥ वालिकायनः
॥ * ॥ काल्पायनः ॥ २८० ॥ इति पचादिः^७ ॥

कर्णाकीवन्तजवानदुह्या८

आरडीवतो९थ दुपदश्च जैत्रः^{१०} ।

१ A. om. text and comment.

२ See note १, preceding page.

३ Thus Hem., K. V. a.; the others
आतिश्व.

४ शीरको लो० MSS.; अंशुकः
०सहिको B. C. K.; सहाका॑: E.; A.
om. text and comment.

५ शैरकायणः MSS.; cf. last note.

६ आशुकायनः D.; आश्वकायनः B.

K.; आश्वकायनः C.—अंशुक Hem.;
आङ्कुश Bö, Yajñ.

७ पंथादिः B. C.

८ कर्णाकीवन्तजवानदुह्या९ E.; कर्णाकीवन्तजवानदुह्या९ D.; कर्णाटजी-
वन्त० F.; कर्णाक० C.

९ आंडवतो९थ दुष्पदश्चजैत्रः B.;
आरडीवतो९थ D.; आजीवतो९थ दुष्प-
दश्च० C.

स्फिगर्कलूषाकनपाच्चजन्याः

कुन्ती वशिष्ठः कुलिशश्च जित्वा^१ ॥ २८७ ॥

कर्णादेः फित्र^२ ॥ * ॥ कर्णेन निर्वृत्तः कर्णस्य निवासो वा । कार्णायनिः ॥ * ॥ अर्को गुल्मः स्फटिकश्च । आर्कायणिः ॥ * ॥ जीवन्तच्छिः । जैवन्तायनिः ॥ * ॥ जावायनिः । वामनमतेन^३ ॥ * ॥ आनंदु-ह्लायनिः ॥ * ॥ आण्डीवायनिः ॥ आण्डीवदित्यन्यः^४ ॥ * ॥ इौपदायनिः^५ ॥ * ॥ जैत्रायणिः ॥ * ॥ स्फैजायनिः । स्फैगेत्यन्यः^६ ॥ * ॥ अर्कलूष च्छिः । आर्कलूषायणिः^७ ॥ अर्चे लर्कलूष इति^८ ॥ * ॥ आकन्तायनिः । आकिनी^९ स्त्रीत्यन्यः ॥ * ॥ पाच्चजन्यायनिः ॥ * ॥ कौन्तायनिः । कुम्भो कुम्भो वेत्यपरे^{१०} ॥ * ॥ वाशिष्ठायनिः^{११} ॥ * ॥ कौलिशायनिः ॥ * ॥ जिता धर्मः । जैत्रायनिः । जित्येत्यन्यः^{१२} ॥ २८१ ॥
इति कर्णादिः ॥

१ स्फिगर्कलूखा० B.; °लूकाः कन० C.; °लूखाकण्णाच्चजन्याः कुती० D.; °कतपांचजन्याः कुती वशिष्ठः० F.; A. om. text and comment.

२ Thus F. [Pāṇ. iv. 2, 80]; पित्र B. C. D. K.

३ B. C. orig. K. om. वामनमतेन—जाव Bö., Yajñ.

४ आण्डीवत् Bö., Yajñ.; आण्डी-वत् K. V., Hem., Bö. var. l.

५ द्रौषदायनिः B. C. K.

६ स्फिगित्यन्यः F.; om. D.—Bö., Yajñ., Hem. have both स्फित्र and (v.l. Bö., Yajñ.) स्फिग.

७ अर्कलूषायनिः B. C. K.; आर्क-लू--निः D. (! ख).

८ तु अर्कलूष इति C. F.; cf. §l. 281, notes.—अर्कलूष Bö., Yajñ.; अर्कलूस२ (? i.e. combined and separate अर्कं । लुस) Hem.; अर्कलूष (v.l. अर्कं । लुष) Kāś. V. ed.; अर्कं । लुस a.

९ Thus Hem.; आनक Bö., Yajñ. (आकनेत्यन्ये Y.).

१० कौम्भी वेत्यपरे C.: कु--भो वेत्य-परे D.; कुम्भी । कुन्ती Bö.; कुती (कुम्भी कुम्भो वेत्यन्ये) Yajñ.; कुम्भी Kāś. V. ed.; कुम्भ a., Hem.

११ वासिष्ठायनिः F. (श cf. p. 54, 1.7).

१२ जित्वन् Bö., Yajñ. (जित्वनां निवासो जैत्रायनिः); जित्व Kāś. V. ed. (जित MS. a.); जित्वत् (?), जित्या (? corr. °त्या) Hem.

ज्ञेयाः सुतंगमाजिरजीवार्जुनविप्रचित्तमुनिचित्ताः^१ ।

श्वन्शुक्रमहापुत्राः खण्डिककण्ठौ^२ महाचित्तः ॥ २८२ ॥

सुतंगमादेरित् ॥ * ॥ सुतंगमेन निर्वृत्तं सुतंगमस्य निवासो वा ।
सौतंगमिः ॥ * ॥ आजिरिः ॥ * ॥ जैविः ॥ * ॥ अर्जुनं हणम् अर्जुनश्च
पार्थः । आर्जुनिः ॥ * ॥ वैप्रचित्तिः ॥ * ॥ मौनिचित्तिः ॥ * ॥ शौवनिः
॥ * ॥ शौक्रिः ॥ * ॥ माहापुत्रिः ॥ * ॥ खण्डिकिः । वामनमतेन^३ ।
खण्डित इत्यन्यः ॥ * ॥ कार्णिः ॥ * ॥ माहाचित्तिः ॥ २८२ ॥

बीजवापिस्वनश्वेतगडिका४ वियवियहौ ।

एषां सुतंगमादित्वादिजूचे चातुरर्थिकः ॥ २८३ ॥

बैजवापिः । अन्ये तु बीज इति वापित्रिति पृथगाङ्गः^५ ॥ * ॥ स्वा-
निः^६ । वामनमतेन ॥ * ॥ शैतिः ॥ * ॥ गाडिकिः । गदिक^७ इत्यन्यः ॥ * ॥
वैयिः ॥ * ॥ वैयहिः ॥ * ॥ चातुरर्थिक इति निवासोऽदूरभवो नान्नि
देशे तेन निर्वृत्तस्तदचास्ति च^८ ॥ २८३ ॥ इति सुतंगमादिः ॥

१ °विप्रचित्तमुनिचित्ताः E. (& Bö.); जवापिश्वनेष्वेन० E.; °श्वनश्वेत० D.;
°विप्रविद्वासुनितिवि D. A. om. text and comment.

२ खण्डिककण्ठौ E. against metre; घण्डिककण्ठौ B. K.; घण्डिककण्ठौ C.; Bö.; बीजवापिन् Yājñ., Kāś. V.; बी-
खण्डिकः कण्ठौ^० F.; खण्डिकण्ठौ D.; A. जवाप । बीज । वाप । Hem.
om. text and comment. ६ स्वातिः B. C. F. K.; स्वनिः D.—

३ खण्डिकिः । खण्डिकिर्वामनमतेन F.—खण्डिक and खण्डित Bö.; खण्डिक Yājñ.; om. Kāś. V., Hem.

४ बीजवापस्वन० B.; ॥ वपश्वतश्चे- om. Yājñ.
ताश्वतगडिका C.; °स्वतश्वेत० F.; बी- ८ Thus Hem.; गडिक Bö., K. V.;
द वा D.

वराहबाहू अथ शर्करा नि-
मयः शिरीषश्च तथा विदग्धः१ ।
ज्ञेयो वलाहः खदिरो विभगः
स्थूलः पलाशः पिनिनङ्गवङ्गौ ॥ २८४ ॥

वराहादिः कञ्ज् ॥ * ॥ वराहा अन्न देशे सन्ति । वाराहकम् ॥ * ॥
वाङ्गकम् ॥ * ॥ शार्करकम् ॥ बल्वजादिपाठाङ्गः । शर्करिकम्^२ ॥
शर्करायाष्टण्कौ^३ वेत्यनेन शार्करिकम् । शर्करीयम् । शर्करम् ॥
शर्करा इति देशसंज्ञा खभावादभेदोपचारादा ॥ * ॥ नैमग्नकम् ॥ * ॥
शैरीषकम् ॥ * ॥ वैदग्धकम्^४ ॥ विजग्ध इत्यप्यन्यः ॥ * ॥ वालाहकम्^५
॥ * ॥ खादिरकम् ॥ * ॥ वैभग्नकम् । विभक्त इत्यन्ये६ ॥ * ॥ स्त्रौल-
कम् ॥ * ॥ पालाशकम् ॥ * ॥ पिनिनङ्गवङ्गाविति पिनिभ्यां नङ्गवङ्गौ
क्रमेण ज्ञेयावित्यर्थः । पैनङ्गकम् । नैवङ्गकम् ॥ २८४ ॥ इति वरा-
हादिः ॥

कुमुदं कुण्डलकूटौ मुनिस्थलाश्वत्यघासकुन्दाश्च ।
मधुकर्णदशग्रामौ शाल्मलिरथकारगोमठशिरीषाः७ ॥ २८५ ॥

कुमुदादेष्टञ्ज् ॥ * ॥ कुमुदान्यत्र देशे सन्ति । कौमुदिकम् ॥ * ॥

.१ सर्करा E.; A. omits text and comment.

२ Cf. sl. 295 (where affix इक !).

३ शर्करायाष्टण्कौ C.; शर्करायाष्ट-
रस्त्रौ D.; °ङ्गण्काविवेन F.; cf.
Pāp. iv. 2, 83-4.

४ The other works have both words.

५ इत्यन्यः० F.; वालाहकं D. (व० cf.
वलाहक sl. 146 comm.).

६ इत्यन्यः D. F.—Hem. has both,
the others विभग्न only.

७ °गोमठशिरीषाः D.; A. om. text
and comment.

कौण्डलिकम् ॥ * ॥ कौटिकम् । कूर्ण^१ इत्यन्यः ॥ * ॥ मौनिखलि-
कम्^२ । मुनिः स्थलस्वेत्यन्ये^३ ॥ * ॥ आश्रव्यिकम् ॥ * ॥ घासकुन्दिकम्
॥ * ॥ माधुकर्णिकम् । मुचुकर्ण^४ इति शकटाङ्गजः । गुचिकर्ण^५ इत्य-
भयनन्दी ॥ विश्वहीतादपीयते । माधुकम् । कार्णिकम् ॥ * ॥ दाश-
ग्यामिकम् ॥ * ॥ शाल्मलिकम् ॥ * ॥ रथकारेण निर्वृत्तं तस्य निवासो
वा । राथकारिकम् ॥ * ॥ गोमठिकम्^६ । पर्वतो ह्रदो वा गोमेध^७
इत्यन्ये ॥ * ॥ शैरीषिकम् । अरीहणादिपाठाच् शैरीषकम् । शिरीषा
इति बङ्गवचनान्तः संज्ञावाची स्वभावात् सोऽयमिति संबन्धादा^८ ॥
शार्करिकशब्दः पृथक्सूचेण सिद्ध इति नाच पाठः ॥ २८५ ॥ इति
कुमुदादिः ॥

आरीहणोहराडविपाशशिंशपा^९

भलन्दनोदञ्चनखाराडवीरणाः ।

सुयज्जनसूकशकृत्त्वैवताः

शिरीषवित्त्वौ बधिरोऽथ जास्ववान् ॥ २८६ ॥

१ ? कूर्ण C.; तूर्ण F.—The other works have कूट only.

ed. मुचुकर्ण, v.l. मधुकर्ण; Bü., Yajñ.
मधुकर्ण.

२ मौनिखलिकं B. C. K.

५ इत्युभयनन्दी D.—Thus also Bü.,
Hem., Kāś. V. ed. v.l.

३ ? मुनिक्षवं B.; मुनिक्षवं (व =

६ गोमधिका B. C. K.—गोमठ
Hem.; गोमथ Bü., Yajñ., Kāś. V. ed.,
गोमद a.

४) C.; मुनिखलिकं छवाक्षागास्त्वा-

७ ? Thus B. C. K.; गोमेव D. F.
(? गोमेद or ह्रदो वा ॥ गोमेध इत्यन्ये ॥).

—B. K. add: मौनिखलिकं छवाक्षागास्त्वा-

८ सो यमभिसंबन्धादा B. C. K.

विकं; C. मौनिखलिकं बवावागास्त्वा-

९ ०शंशपा B.K.; ०शंसवा C.; ०शं-

खलिकं B. C. F. K.—

शिपा^{१०} F.; A. om. text and comment.

Hem. has मुचुकण । मुचुकर्ण; Kāś. V.

अरीहणादेरकन्^१ ॥ * ॥ अरीहणेन निर्वृत्तम् । आरीहणकम्
 ॥ * ॥ औद्युष्कम् ॥ * ॥ वैपाशकम् ॥ * ॥ शिंशिपानां दृच्चविशेषा-
 णामदूरभवं शिंशिपा अत्र सन्तीति वा । शांशपकम्^२ । देविकाशिंश-
 पाश्रेयोदीर्घस्त्रस्यादित्यनेनैकारस्याकारः^३ ॥ * ॥ भालन्दनकम् ॥ * ॥
 औदच्छनकम् ॥ * ॥ खाण्डवैरण्यकम्^४ ॥ * ॥ सौयज्ञकम् ॥ * ॥ जाम्ब-
 वकम् ॥ * ॥ काशकात्त्वकम् । काशकात्त्व^५ इति भोजः ॥ * ॥ राया-
 वतो रैवतः । रेवत इत्यन्वे॑ । रैवतकः पर्वतः ॥ * ॥ शैरोषकम् ॥ * ॥
 वैल्वकम् ॥ * ॥ वाधिरकम् ॥ * ॥ जाम्बवता निर्वृत्तम् । जाम्बवतकम् ।
 अन्ये जाम्बवतोऽपत्यं जाम्बवत इत्याङ्गः^६ ॥ २८६ ॥

खाण्डगौमतमैचोद्यूचैगर्ता वैमतस्था ।

शाहिडल्यसांपरी भास्त्र^७ आयनान्ता अमी मताः ॥ २८७ ॥

खाण्डायनकम् ॥ * ॥ गौमतायनकम् ॥ * ॥ मैचायणकम् । चैचाय-
 णक इत्यपरः^८ ॥ * ॥ औद्रायणकम् ॥ * ॥ चैगर्तायनकम् ॥ * ॥

१ Om. D. F.

Bö., Yajñ., Hem.; काशकात्त्व Kāś. V.,

२ शिंशिपानां० शिंशिपा० F.; शां-
शपं D.

Bö., v. l.

६ C. F. K. om. रैवत.—Bö. रैवत,

३ दीर्घश्चस्या० B. C. K.; दीर्घ-
सूत्रस्या० D.; देविकाशिंशपेति सूत्रेण०
F.; cf. Pāp. vii. 3, 1.

v. l. रैवत; the others रैवत.

४ Thus B. C. D. K.; खाण्डवीरणकं
F.—खाण्डवीरण Bö., Yajñ. [खाण्डवी-
रणकम् । खाण्डवैरण्यकमिति केचित्
अनुशतिकादेराकृतिगणत्वात् Yajñ.];
om. K. V., Hem.

७ Bö., Yajñ. and twice Hem. जाम्ब-

वत (जाम्बवत इति केचित् Yajñ.); जा-
म्बवत्त Kāś. V. ed.; जाम्बवत a.

८ भास्त्रा E.; भास्त्रा: D.; A. om.

text and comment.

५ ? Thus F.; कशकात्त्व B. C. K.;
कशकात्त्व इति श्रीभोजः D.—कशकात्त्व

६ ? Thus B. C. K.; चैचायणक D.F.

—चैचायण (or श्चिं) Hem.; मैचायण

Bö., Yajñ., Kāś. V. ed. (चिचायण a.).

वैमतायनकम् ॥ * ॥ शाष्ठिल्लायनकम् ॥ * ॥ सांपरायणकम् ॥ * ॥
भास्त्रायणकम् ॥ २८७ ॥

खदिरो विपथः खण्डुर्भगलो दुघणस्तथा ।

सुशर्मकनलोलन्दा २ रायस्योषश्च वीरणः ॥ २८८ ॥

खाद्विरकम् ॥ * ॥ वैपथकम् ॥ * ॥ खण्डुना निर्वचनम् । खाएडव-
कम् ॥ खण्डुरित्यन्यः ३ ॥ * ॥ भागलकम् ॥ * ॥ द्रुघणा अत्र सन्ति ।
द्रौघणकमिति वामनः । द्रुहण इति भोजः ४ ॥ * ॥ सौशर्मकम् ५ ॥ * ॥
कानलकम् ६ ॥ * ॥ औलन्दकम् ॥ * ॥ रायः पोषः । रायस्योषः ।
अत एव निपातनादिभक्तेरलुभिर्सर्गस्य सकारः । रायस्योषकम् ॥ * ॥
वैरणकम् ॥ २८८ ॥

किरणो यज्ञदत्तश्च दलता सौमतायनः ।

क्रौष्णधौमतसौमैन्द्रसौसकौद्राः ८ फणन्तकाः ९ ॥ २८९ ॥

कैरणकम् ॥ * ॥ याज्ञदत्तकम् ॥ * ॥ दलता निर्वचनं दलतुः पर्वतस्य
वाहूरभवम् । दालत्तकम् ॥ * ॥ सौमतायनकम् ॥ * ॥ क्रौष्णायणकम्
॥ * ॥ धूमतस्यापत्यं धौमतिः । तस्यापत्यं युवा धौमतायनः । तस्य १०

१ भागलो० E.; द्रुहण० D. E.

२ सुशर्मकतलो० B. C. K.; ०कात-
लो० F.; A. om. text and comment.

३ खाद्वक । खण्डुरित्यन्यः D.—Hem.
has both; Bö., Yajñ. खण्डु, K.V. खण्डु.

४ Bö. has both; Hem., Käś. V. ed.
द्रुघण; MS. a. द्रुहण; Yajñ. द्रुहिण.

५ सौशर्मिकं B. C. F. K.

६ ? कातलकं B. C. F.; K. doubtful.

—Bö. कनल (v. l. कलन); Yajñ. कतल;
om. Käś. V., Hem.

७ यज्ञो दत्तश्च० E.; यत्त्वा च० D.
दलतुसौमतायनो D. E.

८ सौमिन्द्रसौसकौद्रः E.; सौमिन्द्र०
B. C. D.; सौमिन्द्रसौसकौद्रः F.; सौ-
मैद० K.

९ पण्टकाः B. C. D.; फणन्तकाः E.

१० B. C. K. om. धौमतायनः । तस्य-

धौमतायनकम् ॥ * ॥ सोमस्य । सौमायनकम् ॥ * ॥ इन्द्रस्य ।
ऐन्द्रायणकम्^१ ॥ * ॥ सुषु स्तीति सुसः । तस्य सौमायनकम् ॥ * ॥
कौद्रायणकम्^२ ॥ एतेषां धौमतायनवयवक्रिया ॥ २८८ ॥
इत्यरीहणादिः ॥

कृशाश्वकूटाजिनवेशमलोमशा
विशालधूमौ सुकरश्च वर्चलः^३ ।
आरिष्टमौड़त्यपराशरारुषः
मुवर्चलारिष्मपुरासूकराः^४ ॥ २९० ॥

कृशाश्वादेश्वरण् ॥ * ॥ कृशाश्वेन निर्वचनम् । कार्शाश्वीयम् ॥ * ॥
कौटीयम् ॥ * ॥ आजिनीयम् ॥ * ॥ वैश्वीयम् ॥ * ॥ लौमशीयम् ॥ * ॥
वैशालीयम् ॥ * ॥ धौमीयम् ॥ * ॥ सौकरीयम्^५ ॥ * ॥ वार्चलीयम् ॥
वर्तुलर्द्धं इत्यन्ये ॥ * ॥ आरिष्टीयम् ॥ * ॥ मौड़लीयम् ॥ * ॥ पाराश-
रीयम् ॥ * ॥ आरुषीयम् ॥ * ॥ सौवर्चलीयम् ॥ * ॥ आरिष्मीयम् ।
आरिष्य^६ इत्यन्यः ॥ * ॥ पौरारीयम् । वामनमतेन^७ ॥ * ॥ सौक-
रीयम्^८ ॥ २९० ॥

१ इदस्यैद्यायनकं B.C.F.K.; इद-
स्यैद्यायनकं D. (l).—Bö., Yajñ. have
ऐन्द्रायण; Hem. ऐडायन.

२ कौद्रायणकं (l) B.C.K.—Bö. कौ-
द्रायण; Hem., Yajñ., Bö. v.l. कौद्रा-
यण; om. K.V.

३ कृशाश्वकूटा० B.; कूटानिन० व-
चनः । E.; वर्तुलः । D. F.

४ परासराऽ० E.; शूकराऽ० B.F.;
श्वकराः C.; A. om. text and comm.

५ शौकरीयं B.C.D.K.

६ वर्चलीयं० B.C.&(or वर्वलीयं) K.;

वार्चलीयं । वर्वल F.; वार्वलीयं । वर्व-
लीय । वर्चल D.—वर्चल Bö., Yajñ.
(वर्तुलश्वर्वद् वैचित्येद्युः Y.); वर्वल corr.
Hem.; वर्चर Käg. V. ed. (चरमन a.).

७ आरिष्टा० C.; आरिष्ट्य B.; आ-
रिढा K. (P corr. द्वा).—Hem. has आ-
रिष्ट; Bö., Yajñ., K.V.MS. a. आरिष्म
(K. V. ed. चरीष्म).

८ पौरारीय तेन D.—? Bö., Yajñ.
have पुराग (besides पुरग, next sloka;
पुरार इत्यन्ये Y.); om. K.V., Hem.

९ शौकरीय B.C.F.K.; सौकरीयं D.

अवनतसद्वशयोरोमका लोमकश्च
 प्रतरसुखविविक्तासायसाः पूतरश्च ।
 विनतपुरगदासीपूकराः पूगरश्चा-१
 अजिनतसतुलवेष्येरोऽस्ता॒ धूकरश्च ॥ २७१ ॥

आवनतीयम् ॥ * ॥ साहृशीयम् ॥ * ॥ आयसीयम् ॥ * ॥ रौम-
 कीयम् ॥ * ॥ खौमकीयम् ॥ * ॥ प्रातरीयम् ॥ * ॥ सौखीयम् । सि-
 पलै इत्यन्ये ॥ * ॥ वैविक्तीयम्^४ ॥ आसायसीयम् । सायस^५ इत्यन्यः ॥
 पूतरो^६ जलजन्मः । पौतरीयम् ॥ चयं वामनमतेन ॥ * ॥ वैनतीयम्
 ॥ * ॥ पौरगीयम् । पुरगा नाम काचिद्राचसी तथा भचितं पाटलि-
 पुञ्च^७ तस्मा निवासः पौरगीयमित्यन्यः ॥ * ॥ दासीयम् ॥ * ॥ पुञ्च
 करोति । पूकरः^८ । तस्य पौकरीयम् ॥ * ॥ पूगन्यस्य सन्ति । पूगरः^९
 तस्य पौगरीयम् ॥ * ॥ आजिनतीयम्^{१०} ॥ * ॥ सातुलीयम्^{१०} । वाम-
 नमतेन ॥ * ॥ वैष्णीयम्^{११} ॥ * ॥ ऐरसीयम्^{१२} ॥ * ॥ आरसीयम्^{१३} ॥ * ॥
 धौकरीयम् ॥ * ॥ केचित्युलिङ्गमपरे तु स्त्रीलिङ्गमुदाहरन्ति^{१४} ॥ २८१ ॥

१ पूकराः (om. E.) पूकरश्च D. E.

२ अजिनमपुलवेष्येरोऽस्ता D.; जि-
 नतसुचलवेसा आरसो E.; वैष्येरोर-
 सो^० B. K.; वैष्येरीरसी^० C.; वैष्येर-
 सा F.; A. om. text and comment.

३ ? शिपल D.—Hem. has शिवल,
 the others सुख.

४ वैवक्तीयं C.; वैवक्तीयं F.—विवक्त
 Yajñ., om. the others.

५ ? सायस Hem.; अवयास (v.l. अ-
 यावस) K. V. ed.; अकद्याशि a.; om.
 Bö., Yajñ.

६ Trivikrama on Hem. (Prâk.) i. 170
 (Pischel) explains पूतर bei अधमः ।
 जलजन्मुर्वा ।

७ Thus D. F. & corr. K.; पाटलितं
 B. C. & orig. K.; पौरगा नाम^० D.

८ पूकर । पूगर Hem.; धूकर Bö.,
 Yajñ.

९ ? अजिनतीयं D.—अविनत (also
 अवनत) Hem.; others अवनत only.

१० सातुलीयं D.; not given by others.

११ ? Thus (or वैष्णीयं) B. C. F. K.;
 वैष्णीयं D.—वैष्ण Hem.; om. others.

१२ इरस & इर Hem.; not given by
 the other works.

१३ ? औरसीयं B.; आरचं D.; औ-
 रसीयमिति कस्यित् F.; om. C. K.—
 Not given by the other works.

१४ D. om. from केचित्.

विकुञ्चासामुरावेतौ॑ शबलश्चाभिती जनः ।

रोमशश्च॒ कृशाश्चादौ ज्ञेयाश्चरपत्ययानिवते ॥ २५२ ॥

वैकुञ्चासीयम्३ । विकुञ्च इत्यन्ये ॥ * ॥ आसुरीयम् ॥ * ॥ शाव-
लीयम् ॥ * ॥ आभिजनीयम् ॥ * ॥ रौमशीयम्४ ॥ २५२ ॥ इति कृ-
शाश्चादिः ॥

चृश्यस्थूलनिलीनकर्दमशरा बाहुर्निधानाशनि-५

न्ययोधाः परिगृहसराङ्गदिरा वेणुः सितः शर्कराद् ।

अश्मांशू परिवंशवीरणमता वेश्मोपगृहाविमौ

दरडश्चानुहोत्तराश्म परितो वृत्तो निबन्धारहू७ ॥ २५३ ॥

चृश्यादेः कः ॥ * ॥ चृश्या अच देशे सन्ति । चृश्यैर्निर्दत्तं वा ।
चृश्यकम्८ ॥ * ॥ स्थूलकम् ॥ * ॥ निलीनकम् ॥ * ॥ कर्दमकम् ॥ * ॥
शरकम् ॥ * ॥ वाङ्गकम् ॥ * ॥ निधानकम्९ ॥ * ॥ अशनिकम्१० ॥ * ॥
न्ययोधकम् ॥ * ॥ परिगृहकम् ॥ * ॥ खण्डकम् ॥ * ॥ खदिरकम् ॥ * ॥
वेणुकम् ॥ * ॥ सितकम् ॥ * ॥ शर्करकम् ॥ * ॥ अश्मकम् ॥ * ॥ अंशु-

१ विकुञ्चा० (?) C. E. K.; दिकुञ्चा-
शा० D.; विकुञ्चाशा० F.

२ रोमसश E.; A. om. text & comm.

३ वैकुञ्चाशीय (?) some वा; घ D.)
MSS.—विकुञ्चास Bö., Yajñ. (कुञ्चिदास
v. l. Bö.); विकुञ्चास K. V. ed. (विक्ष-
पुसा a); विकुञ्चाश्म (or °श्वाश्म) and
विकुञ्च Hem.

४ रौमसीय D.

५ °निधानाशनि० D. E.; चृश्य cf.
note ८.

६ वैणुः शिता सर्करा D.; श्रितिः०
शर्करः B. F. K.; शकारः C.

७ वृत्तो० B. F.; परितो निवंधोरटूः
C. K.; निवंधारटू F.; A. om. text and
comment.

८ The MSS. waver between चृश्य
and चृश्य.

९ Thus Bö., Yajñ., K. V. [विधान
इत्यन्ये Yajñ.]; om. Hem.

१० असनि० D.—अशनि Yajñ.; अस-
नि Bö.; अशनि MS. Hem.; om. K. V.

कम् ॥ * ॥ परिवंशकम् ॥ * ॥ वीरणकम् ॥ * ॥ मतकम् ॥ * ॥ वेशमकम् ॥ * ॥ उपगूढकम् ॥ * ॥ दण्डकम् ॥ * ॥ अनञ्जुहोत्तराश्मेति समाहारदन्दः । अनञ्जुहकम्^१ ॥ * ॥ उत्तराश्मकम् ॥ * ॥ परितो दृत्त इति परिवृत्त इत्यर्थः । तस्य परिवृत्तकम्^२ ॥ * ॥ निवन्धकम् ॥ * ॥ अर-डुखरविशेषः । तस्य । अरडुकम्^३ ॥ २६३ ॥ इत्यृश्चादिः^४ ॥

बल्वजः कूपबीजे च यवासेक्षटकङ्कटाः^५ ।

शिरीषः शकटाश्वत्थपरिवापविकङ्कितम् ॥ २६४ ॥

बल्वजादेविकः ॥ * ॥ बल्वजा अत्र देशे सन्ति । बल्वजिकम् ॥ * ॥ कूपिकम् ॥ * ॥ बीजिकम् ॥ * ॥ यवासिकम् । यवाष^६ इत्यन्यः ॥ * ॥ इक्षटिकम्^७ ॥ * ॥ कङ्कटः संनाहः सीमा च । कङ्कटिकम् ॥ * ॥ शि-रीषिकम् ॥ * ॥ शकटिकम् ॥ * ॥ अश्वत्थिकम् ॥ * ॥ परिवापिकम् ॥ * ॥ विकङ्कितिकम् ॥ २६४ ॥

शर्करेऽथ दशयामो न्ययोधः कुमुदं कचः^८ ।

मध्वश्वसंकटा गर्तनिर्यासौ गदिताविह ॥ २६५ ॥

शर्करिकम् ॥ * ॥ दशयामिकम् ॥ * ॥ न्ययोधिकम् ॥ * ॥ कुमुदि-

१ आनञ्जुहोत्तर० आनञ्जुहकं D.—
आनञ्जुह Bö., Kāś. V.; आनञ्जुह Hem.,
v.L. Bö.; (आनञ्जुहो॒पत्वमानञ्जुह) आ-
नञ्जुहोत्तराश्मेति० Yajñi.

२ ०वृत्तं परिवृत्तं परिवृत्तकं B. F.
K. (C.)—The other works have परि-
वृत्त (K. V. a. परिग्रंथ).

३ अरटु० अरटुकं B.C.F.K.—अरटु
Bö., Yajñi. (अरटुरित्यन्ये Yajñi); अ-
रटु० अरटु Hem.; om. Kāś. V.

४ Cf. note ८, preceding page.

५ यवासेक्षट^० B. C. K.; यवासे-
क्षट^० D. E.; A. om. text & comment.

६ यवासिकं C.; यवास B. C. F.
K.; यवाष^० D.—यवाष Bö., Kāś. V.,
Hem.; यवाद्य Yajñi.

७ इक्षटिकं B. C. F. K.; इक्षटिकं
D.—इक्षट Bö., Yajñi.; इक्षट Kāś. V.,
Hem.

८ कची B. C. K.; कधी D.; ०कचि:
F. [कच Bö., Yajñi.; कत v.L. Kāś. V. ed.;
om. Hem.]; A. om. text and comment.

कम् ॥ * ॥ कचिकम् ॥ * ॥ मधुकम् ॥ अश्विकम् ॥ दद्यं वामनमतेन^१
 ॥ * ॥ संकटिकम् ॥ * ॥ गर्तिकम् ॥ * ॥ निर्यासिकम् ॥ * ॥ केचिद्व्य-
 जिका कुमुदिकेत्यादि स्त्रीलिङ्गमुदाहरन्ति । तत्र लोकः प्रमाणम् ॥
 २८५ ॥ इति बल्वजादिः^२ ॥

काशपाशतृणाश्वत्थाः पलाशवनकङ्कटाः^३ ।

वासकर्दमपीयूष्टा४ गुहाकपूरवर्वराः ॥ २९६ ॥

काशादेरिलः ॥ * ॥ काशस्तुणविशेषः । काशा अत्र सन्ति । काशि-
 लम् ॥ * ॥ पाशिलम् ॥ * ॥ वणिलम् ॥ * ॥ अश्वत्यिलम् ॥ * ॥ पला-
 शिलम् ॥ * ॥ वनिलम् ॥ * ॥ कङ्कटिलम्^५ ॥ * ॥ वासो गुल्वविशेषः ।
 वास्यन्ते रुवन्तीति वासाः पचिण इत्यन्यः^६ । वासिलम् ॥ * ॥ कर्दभि-
 लम् ॥ * ॥ पीयूचिलम् ॥ * ॥ गुहिलम् ॥ * ॥ कर्पूरिलम् ॥ * ॥ वर्वरो
 स्तेच्छजातिः । वर्वरिलम् ॥ २८६ ॥

मधुरयहवच्छूलाः^७ कपित्थश्वरणो विसः ।

नडोऽथ जतुसीपालौ^८ गणे काशादिसंज्ञिते ॥ २९७ ॥

मधुरिलम् ॥ * ॥ गुहिलम् ॥ * ॥ वच्छूलिलम्^९ ॥ * ॥ कपित्थ-

१ दुर्गवामनमतेन D.

om. D. [वाशनेन^०?].—वाश Kāś. V. ed., Hem.; वास Bō., Yajñ.

२ This *gana* corresponds to कुसु-
मादि to P. iv. 2, 80, no. 4; Hem. vi.
2, 96.

० ग्रहवत्यूलाः F. K.; वच्छूलाः E.;
वच्छूलाः D.; ग्रहदस्यूलाः C.

३ °कंटकाः B. F.

८ जतुशापालो C.; A. B. om. text
and comment.

४ °पीयूच्छण E.; A. om. text and
comment.

९ वत्यूलिलं F. K. (त्थ often written
like च्छ); वच्छूलिलं B.; वधूलिले D. (वच्छूल E., note ७).—वच्छूल Bō., Yajñ.;
वत्सेल Hem.; वधूल v.l. Kāś. V. ed.;
om. MS. a.

६ वासात् रूप वासा पचिण^० C.;

लम् ॥ * ॥ चरणिलम् ॥ * ॥ विमिलम्^१ ॥ * ॥ नडिलम् ॥ * ॥ जत-
विलम् ॥ * ॥ सीपालिलम्^२ ॥ २८७ ॥ इति काशादिः ॥

तृणमूलसुवर्णार्णी वराणवणौ^३ वनार्जुनौ पर्णम् ।

नडबलबिलपुलचरणा बुसः^४ फलं चाच विज्ञेयम् ॥ २८८ ॥

हणादेः सः^५ ॥ * ॥ हणान्वस्मिन्देशे सन्ति । हणसा नदी नगरी
सरसीर्धं पर्वतिका ॥ * ॥ मूलसा ॥ * ॥ सुवर्णसा ॥ * ॥ अर्णे जलम् ।
तदचास्तीति । अर्णसा नदी । पाठसामर्थ्यात्स्वलोपः ॥ अर्ण । इत्यका-
राना प्रकृतिरित्यन्ये^६ ॥ * ॥ वराण इति वीरणाभिधानम्^७ । तद-
स्तिलाद् वराणसी^८ नदी । तस्या अदूरभवा वाराणसी नगरी ॥
वराणसो देशस्त्रभवा वाराणसी नगरीत्यन्ये ॥ * ॥ वर्ण इति वीर-
णाख्या^९ । वर्णसा ॥ * ॥ वनसा ॥ * ॥ अर्जुनसा दिग्बस्त्रमतेन ॥ जन
इति शकटाङ्गजः^{१०} ॥ * ॥ पर्णसा ॥ * ॥ नडसा ॥ * ॥ वलसा ॥ * ॥
विलसा ॥ * ॥ पुलसा ॥ * ॥ चरणसा ॥ * ॥ बुशसा^{११} ॥ * ॥ फलसा ।
दिग्बस्त्रमतेन ॥ २८८ ॥ इति हणादिः ॥

१ विश्लेष D.

२ शापालिलं D.—सीपाल Bö.; शी-
पाल Hem.; सोपालो नाम कथितेन
निर्वृतं सोपालिकम् Yajñi.; om. K.V.

३ सुवर्णार्णीवराणवर्णी F.; सुवर्णी-
णी विराण C.

४ बुशः^० D.; चुलफलं^० F.; A. om.
text and comment.

५ शः D. throughout (तृणशः^० मूल-
श्शि etc.).

६ सारसी B. C. K.; सरसि D.

७ The other works have अर्ण [गणे]

लुप्तसकारखोपादानात्सकारनिवृत्तिः
आदेत एवायभित्यन्ये Yajñi.]

८ Thus B. D. F. K.; वारणाभि-
धानं C.

९ वराणसा F.; D. om. from तद-
स्तिलाद् to अर्जुनसा.

१० Thus also Yajñeevara.

११ B. C. om. from जन to end of
comm. (K. suppl. in margin).—अर्जुन
Bö., Yajñi.; जन Hem., Kāś. V. ed.

(अच्चज a.).

१२ चुलसा F.

प्रेष्ठा स्यात्परिवापसंकटकटाः१ कूपी यवासः पुटः

संलक्ष्या ध्रुवका महश्च ध्रुवका कैश्चित्कपि॒ कोविदैः॑ ।

ज्ञेयः कङ्कटबन्धुकापुकवुका गर्तेक्टारौ॒ कूपको॑

न्ययोधक्षिपकाहिरण्यफलकाः प्रेष्ठादिरेवं गणः ॥२९९॥

प्रेचादेरिन् ॥ * ॥ प्रेचा बुद्धिः । तथा हेतुना निर्वृत्तः । प्रेची
यामः ॥ अथवा प्रेचा अच सन्ति । प्रेची देशः ॥ प्रेचाशब्दो यद्यपि
प्रेचणवाचो॒ तथाप्यत्र पचे रुद्धितो नदीसरसीस्थल्यादिवृत्तिर्दृष्टव्यः
॥ * ॥ परिवापो वीजनिच्चेपः । परिवापी ॥ * ॥ संकटं संकीर्णता ।
संकटी ॥ * ॥ कटः पर्यन्तः । कटी ॥ * ॥ कूपी ॥ * ॥ यवासो दुःस्यर्षः ।
यवासी४ ॥ * ॥ पुटो ॥ * ॥ ध्रुवका । आवपनविशेषः । ध्रुवकी ॥ * ॥ मह
उत्सवः । मही ॥ * ॥ ध्रुवका । आवपनविशेषः । ध्रुवकी ॥ * ॥ कैश्चि-
दिति दिग्बस्त्रप्रभृतिभिः कपिशब्दः संलक्ष्यः । कपी ॥ * ॥ कङ्कटः
संनाहः । कङ्कटी ॥ * ॥ बन्धुरेव बन्धुका । बन्धुकी ॥ * ॥ पुको दानम् ।
पुकी ॥ * ॥ बुको हास्यम् । बुकी५ ॥ * ॥ गर्तेऽवटः । गर्ती ॥ * ॥ इक्टटं
चवकः । इक्टटी६ ॥ * ॥ कूपको गुणवृत्तः । कूपकी ॥ * ॥ न्ययोधो
वटः । न्ययोधी ॥ * ॥ चिपका । आयुधम् । चिपकी ॥ * ॥ हिरण्यं
सुवर्णम् । हिरण्यी७ ॥ * ॥ फलकम् आकाङ्क्षितसिद्धिरावरणं वा८ ।

१ °परिवापकंटकाः० D. E.

२ गर्तेकटौ० D.; गर्तेकटी१ E.; °पु-
कचुका० F.; A. om. text and comm.

३ यद्यपि प्रेचिशब्दः प्रेचकवाची
तथाप्यत्र० Yajñ.

४ Thus also Yajñ. (यवाप इति छ्वा-
चित्पाठः); यवाष Bö., Hem.; om. K.V.

५ चुको० चुकी C. F.; चुको० चुकी० B. D. K.—[पुको दानम्०] चुको हा-
स्यम्०] Yajñ.]

६ इक्टटं चकपः दङ्कढी D.; इक्टटी०
इक्टटी० F. K.—इक्टट Bö., Yajñ.; इक्टट
Hem.; इक्टट K.V.ed., कर्कट a.; cf. sl. 294.

७ हिरिणी B. C. K.; हिरिणी० D.
—हिरण्य Bö., Yajñ.; हिरण्य० Hem.;
om. Kās. V.

८ °सिद्धिः वरणं वा D.—हलका
Bö., Yajñ.; फलका० Hem., v.l. Bö.;
om. Kās. V. [हलका पुरविशेषस्थान-
दूरभवो हलकी यामः। Yajñ.].

फलकी ॥ * ॥ कूपगर्तपरिवापयवासहिरण्यशब्दः^१ शकटाङ्गजमतेनो-
पात्ताः ॥ २६८ ॥ इति प्रेचादिः ॥

मध्यस्थू शररोमवेणुमस्तः शक्तीष्टकारिष्यो^२

वार्दालीशकलाकारीरकिशरासन्दीशलाकाहिमाः^३ ।

स्थाणुस्तक्षशिलाविसामुतिशमीसर्याणपार्दामिषी-४

कर्कन्धूवटवेटचृष्टरुमणो वल्मीकपीडाखडाः^५ ॥ ३०० ॥

मध्वादेर्मत्^६ ॥ * ॥ मधु पुष्परसादिः । तदत्र देशेऽस्ति । मधु-
मान्देशः ॥ * ॥ इच्छुरसालः । इच्छुमान् ॥ * ॥ शरो मुञ्चः । शरावान् ।
शरादीव्यादिना दीर्घवे ॥ शूररित्यन्यः^७ ॥ * ॥ रोम तनूरुहम् । रो-
मवान् ॥ * ॥ वेणुमान् ॥ * ॥ मरुतो देवा वायुश्च । मरुवान् ॥ * ॥
शक्तिः प्रहरणम् । शक्तिमान् ॥ इुक्तिरित्यन्यः^८ ॥ * ॥ इष्टका मृद्धि-
कारः । इष्टकावान् ॥ * ॥ रिष्टिश्चद्वासः । रिष्टिमान् ॥ मदिरा-
जातीयः संधानविशेषो रिष्टिश्च इति वामनः^९ ॥ * ॥ वार्दाली ।
ओषधिविशेषः । वार्दालीवान् ॥ पार्दाकोत्येके^{१०} ॥ * ॥ शकलो मत्याः ।
शकलावान् । छतदीर्घोऽयं पठितः । शकलीवानित्यन्ये^{११} ॥ * ॥ करोरो

१ ०हिरण्यशब्दः D.

१ D. om. from मदिराविशेषः—

२ शक्तीष्टकाङ्गष्टयो E.

मदिराजातीयः संधानविशेषो रिष्टिः।

३ किसरा० B.C.F.K.; कसरा० D.;

चंद्रहासो रिष्टिरित्यन्ये । रिष्टिमान्

शलाकीहिमा C.

Yajñi; Bö. रुष्टि; Kāś. V. ed. मुष्टि (v.L.

४ ०समी० D.; शर्याण० E.

हष्टि), MS. a. रिष्टि; Hem. चृष्टि.

५ ०कर्कन्धू० वेटचृष्टरुमणो० E.; ०रु-
मतो० B.C.F.K.; वेटचृष्टकमतो० D.

१० वार्दालीत्येके D.; om. F.—वा-
र्दाली Bö., Yajñi; पार्दाकी Hem.;

६ ०मतुः D.

दर्वाघाट K. V. ed., दर्वाक a.; cf. next

७ त्सूररित्यन्यः F.; om. D.—Hem.

page, note १.

has शूर cf. next page, n. १; others शूर.

११ शकली Hem.; शकल (शकला)

८ Hem. मुत्ति; the others शूक्ति.

Bö., Yajñi; om. Kāś. V.

दृचविशेषः । करीरवान् ॥ * ॥ किशरो गन्ध्रद्वयम् । किशरावान् ।
 हणजातिः ॥ किशरुरित्यन्यः^१ ॥ * ॥ आसन्दी वेचासनम् । आसन्दी-
 वान् ॥ * ॥ श्लाका । एषणी पूरणरेखा^२ द्युतोपकरणं च । श्लाका-
 वान् ॥ * ॥ हिमं तुहिनम् । हिमवान् ॥ * ॥ स्थाणुमान् । अवादेरा-
 क्षतिगणलादत्त्वाभावः^३ ॥ * ॥ तचश्लिला नगरी । तचश्लिलावान् ॥
 अचश्लेत्यन्यः । अचवान् । श्लिलावानित्येके^४ ॥ * ॥ विसवान् ॥ * ॥
 आसुतिः सोमरसः । आसुतिमान् ॥ आसुतीवानिति वामनाद्याः । ते
 ह्यासुतीशब्दं पठन्ति ॥ सुतेत्यन्यः^५ ॥ * ॥ शमो दृचः । शमीवान्^६ ॥ * ॥
 सर्याणः पर्वतः । सर्याणावान् ॥ सर्याण^७ इत्यन्ये ॥ * ॥ पार्दी दृचः ।
 पार्दावान् ॥ पार्दा नाम काचित्क्लीत्यन्ये^८ ॥ * ॥ आमिषी । ओषधिः ।
 आमिषीवान्^९ ॥ * ॥ कर्कन्धूः चुद्रबदरी । कर्कन्धूमान् । कर्कन्धुरि-
 त्यन्यः^{१०} ॥ * ॥ वटो न्ययोधः । वटावान् ॥ * ॥ वेटः पीलुदृचः । वेटा-
 वान् ॥ * ॥ चृष्टो मृगविशेषः । चृष्ट्यावान्^{११} ॥ * ॥ रुमाँस्त्रवणविशे-

१ किसरो० किसरावान० किसर०
 B. C. F. K.—किशर (०रा) Bö., K. V.;
 किसर (०रा) Yajñ., Hem.—Hem. has
 also कीशर [? orig. a misreading; MS.
 Hem. has पार्दा] । कीशर । इष्टका । पा-
 र्दाकीशर । (i.e. पार्दाकी । शर् ।)].

२ ०रेषा B. C. D. K.; एषणी D.;
 om. C.

३ ०गणत्वाभावः C. K.; om. D.; cf.
 sl. 414.

४ श्लावानित्येके B. C. K.—Hem.
 has तचश्लिला & अचश्लिला; the others
 तचश्लिला only.

५ सुतेत्यन्यः B. F. and orig. K.; om.
 D.—Hem. has आसुति and सुत्या; the
 others आसुति only.

६ समी० समीवान् D.

७ सर्याण इत्यन्ये B. C. K.; सर्याणा
 दत्यन्ये D.; (?) सर्याणवान् । सार्पण इ-
 त्यन्ये!—शर्याण Bö., Yajñ.; सार्पण
 Hem.; शर्पणा Kāś. V. ed., शर्याणा a.
 [शर्याणः पर्वतः । शर्याणवान् Yajñ.].
 For the correct forms see the St.
 Petersb. Dict. s.v. शर्याण, शर्याणवान्.

८ पार्दा Hem.; om. others; cf. n. १.

९ B. K. add वर्ततेत्यन्यः; C. वर्ती-
 त्यन्यः; F. वलतेत्यन्यः।

१० Hem. both; कर्कन्धू Bö., Yajñ.;
 कर्कन्धू K. V.

११ चृष्ट्य Yajñ., Kāś. V. a.; चृष्ट
 Kāś. V. ed.; रुष्ट Bö.; चृषि Hem.

घस्त्रविशेषो^१ वा । रुमणान्^२ ॥ रुवदित्यन्यः ॥ * ॥ वस्त्रीको नाकुः ।
वस्त्रीकावान् । अयं दिग्बस्त्रमतेन ॥ * ॥ पीडावान् ॥ * ॥ खड्गस्त्रूण-
जातिः । खडावान् ॥ * ॥ अनद्यर्थमारभः^३ ॥ ३०० ॥ इति मध्वादिः ॥

उत्कराश्मखदिरास्त्रूणवृक्षाविन्द्रवृक्षतिकपिप्पलशाकाः ।
आर्द्रवृक्षकपलाशसुवर्णश्यावनायसहिता विजिगीषाः ॥ ३०१ ॥

उत्करादेष्वः ॥ * ॥ उत्करो दृष्ट्यांसुप्रचयः । सोऽस्यास्त्रीत्युत्क-
रीयं नगरम् ॥ * ॥ अस्त्रीयम् ॥ * ॥ खदिरो दृक्षः । खदिरीयम् ॥ * ॥
दण्डदृचीयम् ॥ * ॥ दन्तदृचीयम् ॥ * ॥ तिको राजा ।
तिकीयम् ॥ * ॥ पिप्पलोऽश्वत्यः । पिप्पलीयम् ॥ * ॥ शाकं भच्यवि-
शेषः । शाकीयम् ॥ * ॥ आर्द्रदृचीयम्^४ ॥ * ॥ पलाशीयम् ॥ * ॥ सुव-
र्णीयम् ॥ * ॥ श्यावनायो मुनिः । श्यावनायीयम् ॥ * ॥ विजिगीषी-
यम् ॥ ३०२ ॥

शालानेकखलाजिनातपफला जन्याजिनं पिप्पली-६

मूलं संपरशूर्पणायपिचुका भस्त्रा च नैवाकवः^५ ।
उत्क्रोशार्कनितान्तवृक्षशफरा गर्तामिवैराकणाः^६

काशारण्यनिशान्तपर्णकितवाः स्तुद्राणकक्षान्तयः^७ ॥ ३०२ ॥

१ रुमणवण० B. C. F. K.; रुमाज्ञ-
खदविशेषस्त्रविशेषो D.

२ रुमणान् MSS. (!); D. om. रुव-
दित्यन्यः—Hem. has रुवत्, om. others.

३ अनद्यर्थमारभः D.; cf. P. iv. 2, 85.

४ A. om. text and comment.

५ आर्द्रवृक्षक Bö.; आर्द्रवृक्ष the
others and Bö. v. l. [P. ०क here ad-
jectively].

६ °पलाजिनातप० B.; जन्याजिन०
B. F.; पलाजिनातपफली० जन्याजिन-
पि० C.; °जान्याजिन० D.

७ °नैवाकवः F.

८ °वृक्षशफरा० B.; °वृक्षसफरा
गर्ता० D.

९ स्तुद्राणवचांतयः B.; °कक्षाचयः
E.; A. om. text and comment.

शालीयम् ॥ * ॥ अनेकोयम् ॥ * ॥ खलाजिनीयम् ॥ खण्डाजिन १
द्रव्यन्यः ॥ * ॥ आतपीयम् ॥ * ॥ फलीयम् ॥ * ॥ जन्या वधूस्तद्वाहिका २
वा । जन्यीयम् ॥ * ॥ अजिनीयम् ३ ॥ * ॥ पिष्ठलीमूलीयम् ॥ * ॥ संपरो
मुनिः । संपरीयम् ॥ * ॥ शूर्पणायो मुनी राचसो वा । शूर्पणायो-
यम् ४ ॥ * ॥ पिचुकस्त्रुतकम् ५ । पिचुकीयम् ॥ * ॥ भस्त्रीयम् ॥ * ॥
निवाकुर्निर्गुणः । तस्य निवासो नैवाकवः । तस्यादूरभवं नैवाकवी-
यम् ६ ॥ * ॥ उत्कोशः कुररः ७ । उत्कोशीयम् ॥ * ॥ अर्को गुल्मः
सूर्यस्त्र । अर्कीयम् ॥ * ॥ नितान्ता दृचा यत्र सन्ति स नितान्तदृचो
देशः । तस्यादूरभवं नितान्तदृचीयम् ॥ * ॥ शफरो मत्यः । शफरी-
यम् ८ ॥ * ॥ गर्तीयम् ॥ * ॥ अश्वीयम् ॥ * ॥ वैराकणो नामर्थिः ।
वैराकणीयम् ९ ॥ * ॥ काशीयम् ॥ * ॥ अरण्यीयम् ॥ * ॥ निशान्तम्
अन्तःपुरम् । निशान्तीयम् ॥ * ॥ पर्णीयम् ॥ * ॥ कितवो धूर्तो गन्ध-
द्रव्यं च । कितवीयम् ॥ * ॥ चुद्रीयम् ॥ चुद्रा राचसी तन्त्रिवासः चुद्री-
यमित्यन्ये १० ॥ * ॥ अणकम् अधमम् । अणकीयम् ॥ * ॥ चान्तीयम् ॥
चान्त इति भोजः ११ ॥ ३०२ ॥

१ Hem. both; the others खला-
जिन.

२ तद्वाहिका B. C. F. K.

३ [अ suppl. K.] जनीय B. F. K.;
om. C.

४ सूर्पणायो० सूर्य० B. C. F. K.

५ पिचुकस्त्रुतकं B.K.; पिचुकस्त्रुतकं
C.; पिचुकः स्त्रुतकं D.

६ निचाकु० नैवाकव० नैचाकवीयं
K.; ०चा० F. throughout.—नैचाकव
Hem.; नैवाकव B., Yajñ.; नैव । वक
Kāś. V. ed., a.; cf. sl. 204.

७ कुररः B. C. D. K.

८ शफरो० सफरीयं D.—Hem. सं-
फर, the others शफर.

९ वैराकणीयं B.; वैराक । योयं
D.—वैराकण Yajñ.; वैरागक B.,
Hem.; om. Kāś. V.

१० Yajñ. notices both readings; Hem.
काश । चुद्रा २ । (२ generally indicates
that the two preceding words are to
be taken both combined and separate).

११ चान्त B.; शान्त Kāś. V. ed.;
चान्ति Yajñ., Kāś. V. a.; om. Hem.

अश्वत्थनीचापकशंकरेडावरोहितस्मारविशालवेचाः ।
अरीहण्वैवणचर्मसंखणडवातागराः संपलमन्त्रणाहौ१ ॥ ३०३ ॥

अश्वत्थीयम् ॥ * ॥ नीचानाम्भोतीति । नीचापकः । नीचापकीयम् ॥ * ॥ शंकरीयम् ॥ * ॥ इडाः स्त्रियः । इडीयम्२ ॥ * ॥ अवरोहितो नामर्षिः । अवरोहितीयम् ॥ * ॥ चारीयम् । चोधृ३ इत्यन्यः ॥ * ॥ विशालो नामर्षिः । विशालीयम् ॥ * ॥ वेचीयम् ॥ चारवेचौ वामनमतेन ॥ * ॥ अरीहणः पुंविशेषः । अरीहणीयम् ॥ * ॥ चिवेष्टा अपत्यं चैवणः । तस्य निवासस्त्रैवणीयम् ॥ * ॥ चर्मीयम् । शास्त्राभिधानवाचि वण्णणि-त्यन्यः४ ॥ * ॥ खण्डीयम् ॥ * ॥ वातागरीयम् ॥ * ॥ संपलो५ मुनिः । संपलीयम् ॥ * ॥ मन्त्रणाहौयम् ॥ * ॥ उत्करादीज्वलप्रत्ययान्तान् केचित्युलिङ्गान् अपरे स्त्रीलिङ्गानाऽङ्गः६ ॥

एतेऽष्टादशाङ्गतिगणा वेदितव्याः । तेनान्येऽपि शब्दा यथादर्शनं द्रष्टव्याः । अन्यैस्तु नैवत्यमेषां प्रतिपादितम् । एतदीयशब्दानां चत्वा-रोऽपर्याय यथासंभवं द्रष्टव्याः ॥ ३०३ ॥ इत्युल्करादिः ॥

शैनकोऽथ तलवाजसनेयौ रञ्जुकरण्डकठशाठकघायाः ।
स्त्रन्धसाङ्गरवतुम्भुरुताग्न्या७ रञ्जुभारकमलास्तण्यश्च ॥ ३०४ ॥

शैनकादिभ्यो णिन् इत्यनेन तेन प्रोक्तं वेदं विदन्त्यधीयते वेत्यर्थ-

१ संपल० C.; सरालमन्त्रणाहौ१ D.; A. om. text and comm.

२ ईडा० ईडीयं all MSS.; the other works have इडा.

३ ? Thus B. F., and (? चाध) K.; चोद॑ C.; चांद D.—चांध MS. Hem.; चार Bö., Yajñi. [क्रोध इत्यन्ये Yajñi.]; om. Kāś. V.

४ Thus B.F.K., ? वर्मन्, or suff. खण्ण; वाधिवण्णिं० D.; वाचिवण्णिं० C.

५ सफल C.—संफल Bö., Yajñi., Kāś. V. ed. (संहल a.); संपल । संफर । सं-फल । संफुल । Hem. (cf. संपर).

६ D. om. from उत्करादीन.

७ तुम्भुरतांग्न्या B.; तुम्भुरु० E.; तंगवुरु० D.; A. om. text and comm.

योर्णिन्भवति ॥ * ॥ शौनकेन प्रोक्तं वेदं विद्यन्धीयते वा । शौनकिनः ॥ * ॥ तालिनः ॥ * ॥ वाजसनाच्या अपत्यं वाजसनेयः । वाजसनेयिनः ॥ * ॥ राज्ञुकण्ठिनः ॥ * ॥ काठशाठिनः । कठशाठाभ्यां प्रोक्तवेदवेदकाः ॥ * ॥ काषायिणः ॥ कषयै इति वामनः ॥ * ॥ स्खान्धिनः । स्खन्दै इति चन्द्रः ॥ * ॥ साङ्गरविणः३ ॥ * ॥ तौमुरविणः ॥ * ॥ ताण्डिनः४ । शकटाङ्गजभोजमतेन ॥ * ॥ राज्ञुभारिणः ॥ * ॥ कामलिनः ॥ * ॥ आरुणिनः ॥ ३०४ ॥

हरिद्रुशाष्टेयपलिङ्गयुक्ताः
शाष्टेयखाडायनदेवदर्शाः ।
श्यामायनालस्त्रिचृचाभदराणाः
स्तम्भोलपौ स्तः परुषांसकश्च ॥ ३०५ ॥

हारिद्रविणः ॥ * ॥ शष्ठमिव शष्ठः । तस्यापत्यं शाष्टेयः । शाष्टेयिणः ॥ * ॥ पालिङ्गिनः । पुलिङ्गै इति वामनः ॥ * ॥ शपस्यापत्यं शाष्टेयः । शाष्टेयिणः ॥ शाष्टेयै इत्यन्ये ॥ * ॥ खडस्यापत्यं नडादिफोण॑ । खाडायनः । खाडायनिनः ॥ * ॥ देवदर्शिनः । वेददर्श इति वामनः॒ ॥ * ॥ श्यामायनिनः ॥ * ॥ अलस्यापत्यम् आलस्त्रिः ।

१ ? काषाया C.—काषाय Bö., Yajñ.;
कश्याय K. V. ed., om. a.; कश्याय Hem.

२ स्खन्द C. F. K.—स्खन्दै Bö., Yajñ.,
K. V. ed., Hem.; स्खन्दै K. V. ed., a.

३ सागरविणः D.—शाङ्गरव Bö.,
Yajñ., Kâś. V. ed.; साङ्गरव Hem., also
Kâś. V. ed., संगर a.

४ ताण्डिनः B. C. K.

५ श्यामायनालस्त्रिचृचाभ० B.C.K.;
०रचाभदराण० E.; चृचावदराण० D.; ०तं-
डा(;) स्तम्भोलपौ० B. D. F. K.; पुरुषां-
शकश्च D. E.; A. om. text and comm.

६ ? Thus B. D. K.; पुलिंग C. F.—
पलिंग Hem.; पलङ्ग (पालंगिनः) Pān.
iv. 3, 104 scholl.; also Kâś. V. ed. ib.
(पलिंग MS. a.).

७ Thus Hem.; शाष्टेय Bö., Yajñ.;
साष्टेय K. V. ed., काष्टेय a.

८ षडस्यापत्य० पञ्च B. C. K.; पावे
D.; not in (ākṛiti) gaṇa naḍūdi, 232-6.

९ ? देवदर्शन Bö., Yajñ.; देवदर्श
Hem.; देवदत्तश्चठ (I) Kâś. V. ed.,
शंभुदेव । दश । a.

आलभिनः ॥ * ॥ आर्चाभिनः ॥ चृचभाग इत्यभयनन्दी^१ ॥ * ॥
दाण्डिनः^२ । चन्द्रवामनमतेन ॥ * ॥ स्तामिनः । स्तम्भ^३ इति शक-
टाङ्गजः ॥ * ॥ औलपिनः^४ ॥ * ॥ परुषे असे अस्य । परुषांसकः । पा-
रुषांसकिनः^५ ॥

सर्वे१येते सोपञ्चवेदशाखानां६ प्रणेतारः प्रसिद्धाः । तदभिधा-
यिनसु प्रोक्तप्रत्ययान्ताः शब्दा अधेचादिविषयत्वात्सात्यमुख्यं
प्रयोगभाजो न स्युः^७ । भोजमतमाश्रित्य वामनोक्तः कलापिश्चित्प्रा-
चादिविशेषो^८ नाश्रितः ॥ आकृतिगणो९यम् । तेन तत्त्ववाराश्च-
पञ्चमदावकण्ठैतरेयभास्त्रविशाश्चायनप्रमृतयो द्रष्टव्याः ॥ ३०५ ॥ इति
शौनकादिः ॥

उक्थन्यासवसन्तयज्ञशिरिं चर्चा पुराणं गणः

संज्ञातर्कपदकमाश्च गणितं लक्ष्यं च लोकायतम्^१ ।

आयुर्वेदगुणेतिहासचरमं हेमन्तहेतू यजुर्

वर्षाज्योतिषसंहिता शरदथो संघाटवृत्तीतरम् ॥ ३०६ ॥

क्रदृक्यादेष्ट इत्यनेन कतुवाचिन उक्थादेश्च ठण् ॥ * ॥ उक्थ-
शब्दः सामसलक्षणो यन्य औविद्यक्ये वर्तमानो गृह्णते । उक्थं^{१०} वेच्य-

* १ अर्चाभिनः० B. C. F. K.; आर्च-
भिनः० इत्युभयनन्दी D.

२ ताण्डिनः B. C. F. K.—दण्ड Bö.,
Yajñ.; om. Hem., Kāś. V.

३ Hem. has both; the others स्तम्भ.

४ उलिपिनः C.; अलुपिनः D.; P. iv.
3, 104 scholl.

५ परुषे अशे अस्य पुरुषांसकः । पैर-
ांसकिनः D.—पुरुषांसक Bö.; पुरुषा-

सक Kāś. V. ed.; पुरुषांसक (क्वचित्पुरु-
षांसक इति पाठ) Yajñ.; Hem. both.

६ सोमच्चवेद० D.; ०वेदसामनां B.
C. K.; वेदशास्त्राणां F.

७ ०प्रयोगः । श्रीमोजः स्युः । D.

८ कलापिश्चित्प्रा० F.; D. om. fr. भो-
जमतमाश्रित्य to व्योम वीच्य in sl. 334.

९ लौकायतं F. K.—E. om. this
श्लोक; A. D. om. text and comment.
१० उक्थं B. C. K.

धीते वा । औक्तिकः । औक्तिक्यशब्दाच्च प्रत्ययो न भवत्यनभि-
धानात् ॥ शकटाङ्गजस्तु याज्ञिकौक्तिकलौकायतिकान्^१ ब्रह्मणीत्ये-
तत्सूचमाह । यज्ञोक्त्याभ्यां ठण् । याज्ञिकौक्तिक्यशब्दाभ्यां च ठण्
इक्यलोपश्च निपात्यते । यज्ञं याज्ञिक्यं वा वेच्यधीते वा । याज्ञिकः ।
एवम् औक्तिकः । लौकायतशब्दाङ्गणीकारः । लौकायतिकः । लौ-
कायतिक इति^२ न्यायादिपाठात्मिद्धम् ॥ * ॥ न्यासः पञ्चिका । नैया-
सिकः ॥ * ॥ वसन्तशब्दः कालसहचरिताध्ययने वर्तमानः प्रत्ययं लभते ।
एवं शिशिरहेमन्तवर्षाशरद्वीषशब्दा द्रष्टव्याः । वासन्तिकः ॥ * ॥
यज्ञार्थो यन्तो यज्ञः^३ । याज्ञिकः ॥ * ॥ चर्चा विचारणा^४ । चा-
र्चिकः । चर्चाक इति वामनः ॥ * ॥

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्त्रन्तराणि च ।

वंशानुवंशचरितं^५ पुराणं पञ्चलचणम् ॥

पुरापि न नवं पुराणमिति निरक्तम् । पौराणिकः ॥ * ॥ गाणिकः ॥ * ॥
सांज्ञिकः ॥ * ॥ तार्किकः ॥ * ॥ पादकमिकः ॥ अन्यस्तु पादकमावित्याह ।
तन्मते क्रमादिपाठाङ्गुनपिर्दि^६ ॥ * ॥ गाणितिकः । गाणित इति वाम-
नादयः ॥ * ॥ लाच्चिकः ॥ * ॥ लौकायतं वृहस्यतिमतानुसारि चार्वा-
कशास्त्रम् । लौकायतिकः ॥ * ॥ आद्युर्विदिकः ॥ * ॥ गौणिकः ॥ * ॥
इत्येवं हासस्थित्त्विकाशो^७ यस्मिन्स इतिहासः ॥ अथवा । इति । ह ।

१ °लौकायतिकान् B. C. K.

२ ? B. F. K. apparently twice लौ-
कायतिक (& no । before ; ? once । लौ);
०इत्यत्येवं C.—Sākāṭyāyaṇa (like Hem. vi.
2, 119) evidently has a gaṇa nyāyiddi
corresp. to our ukthādī (? and vasa-
ntādī), cf. p. 350, note 1.

३ ग्रन्थः । याज्ञः MSS. (B. C. F. K.).

४ °यद्वांगरागश्चर्चा तत्प्रकारख्या-
पको यंशोऽपि चर्चा Yajñ.

५ The usual reading is : वंशानुच-
रितं च॒व ; cf. Wilson, Vishṇu P. (Hall)
vol. i. p. vii.

६ Cf. P. iv. 2, 61, and §. 311.

७ °चित्तविकासो MSS. (B.C.F.K.).

आसीदिति यत्वेति । द्रव्येवमर्थे । हः किलार्थे पूर्वचरितम् ॥ ऐतिहा-
सिकः ॥ * ॥ चारमिकः । चरमप्रथमशब्दौ विशेषणवृत्ती विशेषस्य तु
यन्थस्य प्रक्रमावतीतिः । यद्वा क्रियाविशेषणवृत्ती । चरममधीते ।
चारमिकः ॥ चरमो गुणश्वरमगुणः । तस्य चारमगुणिक इत्यन्ये ॥ * ॥
हैमन्तिकः ॥ * ॥ हैतुकः ॥ * ॥ चाजुञ्जः । वामनमतेन ॥ * ॥ वार्षिकः^१
॥ * ॥ ज्योतींव्यधिकात्य कृतो यन्थः । ज्योतिषम् । संज्ञापूर्वको विधिर-
नित्य इति ॥ अथवा । अनुबन्धकृतमनित्यमित्यौर्न भवति । ज्योतिषिकः ।
गणनिपातनादैजभावः । ज्योतींषि ग्रहनच्चादीनि वेन्ति ज्योतिषिक^२
इति वामनच्चीरस्तामिनौ ॥ * ॥ सांहितिकः ॥ संहिता पदे विषयभूते
ग्रत्ययं लभते^३ । पदविषयां संहितामधीयानः सांहितिकः । अन्यत्राण् ।
सांहित इत्यन्यः ॥ * ॥ शारदिकः ॥ * ॥ सांघाटिकः ॥ संगता घटाः
संघटेत्यन्यः । सह घटया सघटेत्यन्यः । संघट इत्यपरः^४ ॥ * ॥ वा-
र्त्तिकः ॥ * ॥ ऐतरिकः । वामनमतेन ॥ ३०६ ॥

स्फृष्टणानुसूलक्षणसंयहाः स्युर
यीष्मो निरुक्तं पुनरुक्तमत्व ।
आर्थर्वणोऽथ प्रथमानुकल्पौ
ऋमेतरन्यायकृतान्तन्त्रम्^५ ॥ ३०७ ॥

१ Om. MSS.

२ ? ज्योतिषिक MSS.—MS. Kshir.
on A. K. ii. 8, 1, 14 has: ज्योतींषि
यहादीनिधिकात्य कृतो यन्थो ज्योतिषः ।
ज्योतिषं वेद ज्योतिषिकः ।

३ प्रलयं B. C., and orig. K.; लभते
B. C. K.

४ सटेत्यन्यः । सट इत्यपरः । B. C. K.

—Bü. संघट (v.l. संघट) ; Yajū. संघटो
रचना । या पांचालीवैदभीवादिपद्वै-
रलंकारशास्त्रे व्यवहृत्यते तत्त्ववृणपरो
यन्थोऽपि लक्षणया संघटसमधीते वेद
वा सांघटिकः । केचित्संघाटं पठति;
Kās. V. ed. संघात & संघत; Hem.
संघट & संघटा.

५ A. D. om. text and comment.

स्नान्तिकः । केचिच्छृण्णाशब्दात्स्वीलिङ्गाव्यवयं मन्यन्ते^१ ॥ * ॥
 अनुसूर्यन्यविशेषः । आनुसुकः । केऽणज्ञ^२ इति इखत्वे ॥ * ॥ लाच-
 पिकः ॥ * ॥ सांघिकः ॥ * ॥ गैश्चिकः । चन्द्रमतेन ॥ * ॥ नैरुक्तिकः ॥ * ॥
 पौनरुक्तिकः ॥ * ॥ अर्थवर्षिः । तेन प्रोक्तो वेद आर्थवर्णः । तं वेत्यधीते
 वा । आर्थवर्णिकः । पाठसामर्थ्याच्छुश्र भवति^३ ॥ * ॥ प्रायमिकः ।
 प्रथमो गुणः प्रथमगुण इत्यन्यः^४ ॥ * ॥ प्रथमकल्पादन्योऽनुकल्पः ।
 आनुकल्पिकः ॥ * ॥ क्रमादितरः क्रमेतरः^५ । अक्रम इत्यर्थः । क्रामेत-
 रिकः ॥ * ॥ नैचायिकः ॥ * ॥ क्षतान्तं वेत्ति । कार्तान्तिको मौहृत्तः ।
 क्षतान्तमाह पृच्छति वार्ता । कार्तान्तिक इत्यन्यः ॥ * ॥ तन्यते तच्चते
 वानेन । तन्त्रं वैदिकं ज्योतिषादि । तान्त्रिकः । ज्ञातसिद्धान्तः ॥ ३०७ ॥

अनुगुणवर्षाशरदद्विपदा० भारतपदेपदानुपदम् ।

अनुलक्ष्याख्यानं८ स्याद्विशेषपरिषम्भूतमयेके ॥ ३०८ ॥

गुणस्य सदृशं गुणमनुगतं वा । अनुगुणम् । आनुगुणिकः^९ ॥ * ॥
 वर्षाश्च शरच्च^{१०} । वर्षाशरदम् । वर्षाशरदिकः ॥ * ॥ द्वैपदिकः^{११} ।
 विपदेति वामनः ॥ * ॥ भारतिकः ॥ * ॥ पदं पदमध्येता । वीषाचार्यं

१ पुनरक्तं श्वस्य अनुपदभिति चित्यं यथविशेषवाचि Yajū.

२ ? MSS. apparently के णद्यः; cf. Pān. vii. 4, 13.

३ Bō., Yajū., Hem. both आर्थवर्ण and अर्थवर्ण ; Kāś. V. only अर्थवर्ण (ed. also अपर्वन् !).

४ Hem. has प्रथमगुण and गुण (not प्रथम) ; the others प्रथम and गुण.

५ क्रमेतरेति यथविशेषस्य संज्ञा Y.

६ क्षतान्तमाह पृच्छति वा B. C. K.

७ अनुगुणवर्षाशरदद्विपदा E.

८ अनुलक्ष्याख्यानं८ E.; A. D. om. text and comment.

९ Om. B. C.

१० वर्षा शरच्च B. C. K.—वर्षाशरद् Hem.; om. others.

११ द्वैपदिकः B.; त्रिः—C.; om. K.—The other works have द्विपदा (K.V. ed. द्विपदी).

द्विर्वचने निपातनात्यूर्बपदस्यैते । पदेपदिकः^१ ॥ * ॥ पदमनुगतम्
अनुपदम् । आनुपदिकः ॥ * ॥ लक्ष्यमनुगतम् अनुलक्ष्यम् । आनुल-
क्ष्यिकः^२ ॥ * ॥ आख्यानिकः ॥ * ॥ अत्यन्तव्यावृत्तबुद्धिहेतुर्विशेषः ।
तं तच्चास्तं वा वेत्ति । वैशेषिकः ॥ * ॥ पारिषदिकः ॥ पर्वच्छब्दोऽपि ।
परिषकपार्धदाविति^३ वामनः ॥ * ॥ मौहृत्तिकः । वामनमतेन तु
मौहृत्तः ॥ मुहृत्तमित्युपलक्षणम् । तेन नैमित्तिकः । अस्मिन्नाते
नैमित्तः ॥ ३०८ ॥

सुलक्ष्याखणावेत्तौ पदोन्तरपदादिकाः ।

असंसर्गाङ्गधर्मचिक्षुचादिद्या परा मता^४ ॥ ३०९ ॥

सौख्यकिकः^५ ॥ * ॥ ब्राह्मणिकः ॥ * ॥ पदोन्तरपदं वेत्त्यधीते वा ।
पदोन्तरपदिकः ॥ शकटाङ्गजसु पदोन्तरपदेभ्यष्ठ इति सूचमाह ।
अस्यार्थः । पदशब्द उन्तरपदं यस्य ततः पदशब्दात्पदोन्तरशब्दाच्च
ठः । पूर्वपदिकः । उन्तरपदिकः । न्यायादिपदकल्पत्राखणान्तक्रत्वाख्या-
नाख्यायिकाङ्गण इत्यनेन^६ तु पौर्वपदिकः । औन्तरपदिकः । पदा-
त्पदिकः । पदोन्तरपदात्पदोन्तरपदिकः । बङ्गवचनं सर्वभङ्गपरिहा-
रार्थम्^७ ॥ * ॥ संसर्गादिवर्जितात्परो विद्याशब्दष्टणं लभते^८ । वाय-
सविद्यिकः । सार्वविद्यिकः ॥ असंसर्गादेरिति किम् । सांसर्गविद्यः ।

१ पदस्यैते B. C. K.—Hem. has likewise पदेपद; om. others.

२ आनुलक्ष्यिकः B. C. K. (cf. P. iv. 2, 60, v. 7).

३ परिषक् (?) F.; cf. §l. 217; परिषट् Hem.; परिषट् Bö., Yajñ.

४ A. D. om. text and comment.

५ Hem. has सुख्य; om. others.

६ लक्षणांतरित्वाख्या B. C. K.;

तरिताख्या F.—Cf. Hem. vi. 2, 119: न्यायादिरिक्ण ॥ 120: पदकल्पत्र-
णांतक्रत्वाख्यानाख्यायिकात् ॥ see Pāṇ.

iv. 2, 60 with vār̄ts. 1. 5.

७ परियहार्थ K. F.

८ Cf. Pāṇ. iv. 2, 60, vār̄tt. 3, and
Kāś. V. ib.

शकटाङ्गजमतेन ॥ आङ्गविद्यः ॥ धार्मविद्यः ॥ चैविद्यः । अवद्यवा विद्या चिविद्येति कर्मधारयात्ययश्रुतिः । तिस्तुणां विद्यानां बोद्धेत्यर्थे द्विगोः सुचि चिविद्यः ॥ चाचिविद्यः ॥ ३०८ ॥

कल्पलक्षणमूचानामकल्पादि मतं बुधैः ।

आख्यानाख्यायिकावाची^१ शुभिङ्गोः सर्वसादितः ॥ ३१० ॥

माद्वणां ब्राह्मादीनां कल्पः पूजाद्वर्थ^२ शास्त्रम् । माद्वकल्पिकः । रासायनकल्पिकः ॥ * ॥ गौलचण्डिकः ॥ * ॥ वार्त्तिसूचिकः^३ ॥ संयहसूचिकः ॥ अकल्पादीति सूचत्यैव विशेषणं तेन काल्पसूचः ॥ * ॥ आख्यानवाचिभ्य आख्यायिकावाचिभ्य ठण् इत्यर्थः । यवक्रीतमाख्यानमधीते । यावक्रीतिकः । एवं प्रियंगवाविमानप्रभृतय^४ उदाहर्याः ॥ वासवदत्तामाख्यायिकामधीते । वासवदत्तिकः । एवं सुमनोहरानर्मदासुन्दरीतरङ्गवतीविलासवतीप्रभृतय^५ आख्यायिकाशब्दाष्टणि इष्टव्याः । वासवदत्तादिसाहचर्याङ्गन्योऽपि तथोच्यते । यथा अग्निसहचरितो गन्धोऽग्निः ॥ द्विगोः समासात्पर्वशब्दादेः सादेत्यशब्दाङ्ग तस्य च सुक् । शकटाङ्गजस्तुणांठणोः । पञ्चकल्पः^६ । चिलचणः । चिसूचः ॥ असंसर्गत्यादिना ठण् तस्य सुक्^७ । तथा द्वितन्तः । पञ्चव्याकरणः ॥ सह वार्त्तिकेन यो यन्थः स सवार्त्तिकः । तं वेत्ति ठणो

१ आख्यानाख्यायिकावाची च B. K. मारविकः ॥ (cf. अविमारक page (C.); A. D. om. text and comment. 255, line 6).

२ कल्पपूजाद्वर्थ B. C. K.

३ Thus B. C. K., Hem.; वार्त्तिक-

सूचिकः F.

४ Hem. has यावक्रीतिकः । याव-

क्रीतिकः ॥ प्रियंगविकः । प्रैथंगुकः । अवि-

५ सुमनोत्तरा० B. D. F.; सुमनो-

च्चरा० C.; B. C. om. विलासवती (K. suppl.).

६ ०त्वण्ठणौ० B.; ०यवकल्पः० I C.

७ ठणुकतस्य० B. C. K.; सुक् न० I C.

लोपे । सवार्चिकः ॥ एवं संसंघहः । सर्ववेदः । सर्वतन्त्रः ॥ * ॥ आकृति-
गणोऽयम् । अन्येऽपि यथादर्शनं ज्ञेयाः ॥ ३१० ॥ इत्युक्त्यादिः^१ ॥

ऋगः शिक्षा पदं चैव मीमांसा सामसंयुताः ।

उपनिषत्तथा ज्ञेया गणे ऋगादिसंज्ञिते ॥ ३११ ॥

ऋगादिभ्य इत्यनेन ऋगादेस्तदेत्यधीतेऽर्थे को भवति ॥ * ॥ ऋगमं
वेत्यधीते । ऋगकः ॥ * ॥ शिच्चा यन्यविशेषः । शिच्चकः ॥ * ॥ पदकः ॥ * ॥
मीमांसा यन्यविशेषः । मीमांसकः ॥ * ॥ सामकः ॥ * ॥ उपनिषद्
वेदान्तो रहस्यं च^२ । उपनिषदकः । एतदर्थमेवाकारोच्चारणम् । श्रे-
ष्टाणां कप्रत्ययेऽपि साध्यं सिद्धम् । अकप्रत्ययस्य टित्तप्रज्ञानं^३ युक्तम् ।
तेन शिच्चकी मीमांसकीत्याद्युपपन्नं स्त्रियां लक्ष्यते न लाडीति ॥ ३११ ॥
इति ऋगादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिश्चित्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां खीयगणराज-
महोदधिवृत्तौ समूहविकारावथवचतुर्थवेत्यधीतेविहिततद्वित-
प्रत्ययगणनिर्णयो^४ नाम चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥

^१ Hem. vi. 2, 119 न्यायादि including, as here, उक्त्यादि and वस-
त्त्यादि to P. iv. 2, 60; 63.

^२ मीमांसाथ साम च E.—A. D.
om. text and comment.

^३ रहस्यं यः । B. C. K.—उपनिषद्
not given by the other works; but

Hem., who enumerates these words in a sūtra (vi. 2, 127), remarks in the
comm.: उपनिषच्छब्दादपीक्षति क-
स्ति ।

^४ द्विलिप्रज्ञानं K.; द्विलिं B. C.;
टित्तप्रतिज्ञातं F.; cf. P. iv. 1, 15.

^५ गणनिरूपणो E.

अथ पञ्चमोऽध्यायः ॥

अध्यात्ममुक्तीहपरचेषाकसादमुच्चोर्ध्वदमाधिदेवाः ।
जर्ध्वदमश्चोर्ध्वमुहूर्तसर्वलोकावमुष्मिन्नधिभूतनिष्ठाः^१ ॥ ३१२ ॥

अध्यात्मादेरित्यनेनाध्यात्मादेः शेषे उत्र भवति^२ ॥ * ॥ अध्यात्मे भवम् । आध्यात्मिकम् ॥ * ॥ मुक्तौ भवम् । मौक्तिकम् ॥ * ॥ ऐहिकम् । आगमिकोऽयं शब्दः । यथा पञ्चायतनमैहिकम् । किमस्य गणपाठेन । लोके चेहत्यमित्येव भवतीति कश्चित्प्रत्येताः ॥ * ॥ परत्रामुष्मिन्नमुच्चशब्दाः परस्य लोकस्य वाचकाः । परत्र लोके भवम् । पारचिकम् ॥ * ॥ शेषे भवाः । शैषिकाः ॥ * ॥ अकस्मादित्यनेन हेतुपूर्ण्यः कालो लक्ष्यते । तत्र भवम् । आकस्मिकम् ॥ * ॥ अमुच लोके भवम् । आमुचिकम् ॥ * ॥ और्ध्वदमिकः । जर्ध्वे भव इत्यर्थः ॥ केचिद् ऊर्ध्वदमोर्ध्वदेहशब्दावनुश्तिकादिषु मन्यमाना और्ध्वदामिकम् और्ध्वदैहिकमित्युदाहरन्ति^३ ॥ * ॥ अधिदेवे भवम् । आधिदैविकम् ॥ * ॥ और्ध्वदमिकम् । ऊर्ध्वशब्दसमानार्थो^४ व्ययमनव्ययमूर्ध्वशब्दोऽप्यस्ति । मुगागमोऽन्येषाम् ॥ * ॥ और्ध्वमौहृत्तिकः । तत्रोर्ध्वमौहृत्तिकं^५ इति ज्ञापकाङ्गुलरपदस्यैव ॥ * ॥ सार्वलौकिकम् ॥ * ॥ अमुष्मिन्नोके भवम् ।

१ ० अधिभूतनिष्ठाः E.; A. D. om. text and comment.

२ C. om. from अध्यात्मादेरि०.

३ Similarly Hem. vi. 3, (79) : केचिद् दूर्ध्वदमोर्ध्वदेहशब्दनुश्तिकादिषु पठन्ति । उभयपदवृद्धिमिच्छन्ति ।

४ ? और्ध्वशब्दं F. K.; और्ध्वशब्दं B.; ऊर्ध्वशब्दं C.

५ तत्रोर्ध्वं B.; om. C. K.—और्ध्वमौहृत्तिकः । अत्र सप्तमी चोर्ध्वमौहृत्तिक इति ज्ञापकाङ्गुलरपदस्यैव वृद्धिः । Hem.

आमुश्चिकम् ॥ * ॥ आधिभौतिकम् ॥ * ॥ निष्ठायां भवम् । नैषि-
कम् । यथा ।

श्रुतदेहविसर्जनः पितुश्चिरमशूणि विसृच्य राघवः ।

विदधे विधिमस्य नैषिकं यतिभिः सार्धमनश्चिमश्चित्^१ ॥ ३१२ ॥

स्यासमानस्तदादिश्च तथा लोकः परेहतः ।

जर्धोर्ध्वमः परो देहोऽध्यात्मादिराकृतिगणः^२ ॥ ३१३ ॥

सामानिकः ॥ * ॥ सामानयामिकः । सामानदेशिकः ॥ * ॥ पार-
लौकिकम् ॥ * ॥ ऐहलौकिकम् ॥ * ॥ और्ध्वदेहिकम्^३ । यथा ।

अकरोच्च तदौर्ध्वदेहिकं पिण्डभक्ष्या पिण्डकार्यकल्पवित्^४ ॥ * ॥

और्ध्वदेहिकम् ॥ ३१३ ॥ इत्यात्मादिः^५ ॥

नदीपावापुरो मावा आवस्ती धातकी मही६ ।

वनाङ्गासी च कौशास्ती शास्त्राथो वडबा वृष्टे^७ ॥ ३१४ ॥

नदीकल्पादेढञ्चठकजित्यनेन नद्यादिकल्प्यादिभ्यां शेषे^८ र्थे ढञ्च-
ठकणौ क्रमेण भवतः ॥ * ॥ नद्यां जातो भवो वा । नादेयः ॥ * ॥ पावा
नगरी । पावेयः ॥ पामेति वामनः । पाठेति^९ भोजः ॥ * ॥ पौरेयः
॥ * ॥ मावा नगरी । मावेयः । मायेति भोजः । वामेति वामनः^{१०} ॥

१ Raghuv. 8, 25 [विसृच्य राघवः] *I. A. D. om. text
eds.*.

२ A. D. om. text and comment.

३ ऊर्ध्वदेहिकं B. K.; और्ध्वदेहिकं C.

४ Raghuv. 8, 26.

५ Cf. Kāś. V. on P. iv. 3, 60.

६ नदी चावा E. (?) ; स्वावस्ता

धातका मही C.

७ कौशास्ती० E.; A. D. om. text
and comment.

८ पाठेति B.; पेठेति C. K.—पाठा
B., Yajū.; पावा Hem., Kāś. V. ed.
(पापा a.).

९ माया B., Yajū.; मावा Hem.,
Kāś. V. ed. (मामा a.).

आवस्त्री नगरी । आवस्त्रेयः ॥ * ॥ धातकेयः ॥ * ॥ माहेयः ॥ * ॥ वन-
वासी नगरी । वानवासेयः ॥ * ॥ वानकौशाम्बेयः ॥ * ॥ शास्त्रेयः ।
माल्वा नगरीत्यन्यः^१ ॥ * ॥ वाङ्गेयः । वृषः । वाङ्गबोऽन्यः ॥ ३१४ ॥

कौशाम्बी वनसेतकी गिरिगरी वाराणसी खादिरी
दार्वा काशफरी च पूर्वनगरी नद्यादिरेवं गणः ।
कत्तिः कुरिडनपुष्करौ च नगरीकुम्भुभिमाहिष्मती-
वर्मत्योऽथ च पौदनो^२ निगदितो यामस्तथा पुष्कलः ॥ ३१५ ॥

कौशाम्बी नगरी । कौशाम्बेयः ॥ कौशाम्बीयेन वणिजेति^३ चिन्त्यम् ॥
कौशम्बीत्यन्यः^४ ॥ * ॥ वानेयः ॥ * ॥ सेतकी पुरी । सैतकेयः ॥ * ॥
गिरेरिदम् । गैरेयम् । शिलाजतु ॥ * ॥ गरेयः ॥ * ॥ वराणसी
नदी^५ । तस्या अदूरभवा वाराणसी । वाराणसेयः ॥ * ॥ खदिराणा-
मदूरभवा । खादिरी नगरी । खादिरेयः ॥ * ॥ दार्वा पुरी । दार्वेयः
॥ * ॥ काशफरी नगरी । काशफरेयः ॥ अन्यस्तु शफरीत्याह । काश-
खल्लीति^६ वामनः ॥ * ॥ पौर्वनगरेयः । अन्यस्तु निपातनादिले छ्रस्त्वे
च पूर्वनगिरेय^७ इत्याह ॥ * ॥ आदैजाच्चाग्न्यो ढे^८ प्राप्ते । आवस्त्या-

१ : माल्वनगरीत्यन्यः B.C.K.—शा-
ल्वा Bö., Yajñ., K.V. a.; साल्वा K.V.
ed.; साल्वा or. Hem., corrects माल्वा.

२ चर्मत्यो C.F.K.; पौदनो C.F.;
A.D. om. text and comment.

३ Ratnāv., ed. Cappeller in Büht-
lingk's Chrest. p. 291, 15.

४ ? कौशाम्बी^० MSS. (? को०); Hem.
has कौशाम्बी & (added in margin) कौ-
शंबी; the others कौशाम्बी only.

५ वाराणसा नदी B.C.K.; वारा-
णसी^० F.; cf. p. 336, 1. 9.

६ काशस्त्रालाति C.—K.V.ed.,Hem.

काशफरी; Bö., Yajñ. काशपरी । का-
शफरी (Bö. v.l. काशफारी); K.V. a.
काशकरी । कैशपरी । काशहरी.

७ केचित्पूर्वनगिरीति पठन्ति ।
विच्छिद्य च प्रत्ययं कुर्वन्ति । पौरेयम् ।
वानियम् । गैरेयमिति । तदुभयमपि
दर्शनं प्रमाणम् ॥ K.V. iv. 2, 97.—MS.
Hem. has पूर्वनगर । पूर्वनगरी । पूर्व-
नागरी । पूर्वनगिरि । पुर् । वन । गिरि ।
वनगिरि.

८ ? आदैजाच्चाग्न्यः क्वे F.; ग्न्यः ।
क्वे (or ढे) K.; [? द्वाग्न्यो ढे cf. P. iv.
1, 121].

दिभ्य ईरोपान्यादकञ्च् इत्यनेनाकञ्चि^१ । शेषेभ्योऽसि प्राप्ते वचनम्
॥ * ॥ इति नव्यादिः ॥

कुक्षितास्थयः कत्थयः । बङ्गब्रीहिर्वा कत्तिः । अस्मादेव निपात-
नात् कुशब्दस्य किंशब्दस्य वा कदादेशः । कत्थयाणां कल्पेर्वा गर्दभ्या
इदम् । कात्तेयकम् ॥ * ॥ कुण्डिनं पुरम् । कौण्डिनेयकः । कुण्डिनेति^२
वामनः ॥ * ॥ पौष्ट्रेयकः ॥ * ॥ नागरेयकः । नगरशब्दः^३ मंज्ञावा-
ची शृङ्खले ॥ * ॥ कुम्भिर्नाम^४ यामः । कौम्भेयकः ॥ * ॥ औम्भेयकः ।
औम्भिरित्यन्ये^५ । उभिरित्यन्यः ॥ * ॥ माहिष्मती नाम नदी पुरी वा ।
माहिष्मतेयकः ॥ * ॥ वर्मती नदी । वार्मतेयकः । चर्मखतोति^६ वामनः
॥ * ॥ पुदना नाम नदी । तस्या अदूरभवं पौदनं नाम नगरं यामो
वा । पौदनेयकः ॥ मोदन इति भोजः । सोदन^७ इति वामनः ॥ * ॥
यामेयकः । यामाद्यञ्चत्रावित्यनेन^८ याम्यो यामीण इत्यपि ॥ * ॥
पुष्कलो वाहीकयामः । पौष्कलेयकः ॥ ३१५ ॥

कुरुञ्जाकुञ्जे यामाकुरुञ्जा कुरुयावत्ये^९ वन्यामुल्ये ।

उरुञ्जातृणे भारञ्जावत्ये प्राज्ञैः प्रोक्ते यज्ञोपे च^{१०} ॥ ३१६ ॥

१ ईरौपान्यां C.; उद्विजित्वा^० B.
C. K.; cf. P. iv, 2, 123 (अकञ्च=वुञ्च).

२ ? कुण्डिना Hem. (thus here?); the
others कुण्डिन.

३ ? नगरी^०; the other works have
नगर.

४ The other works have कुम्भी.

५ औम्भिरित्यन्ये । औम्भेयकः F.;
उभेयकः । उभिरित्यन्ये C.—Hem. has
उभिः, औम्भिः & उभिः; the others उभिः.

६ चर्मती^० चार्मतेयकः B. F. K.;
चर्मखती C.—Bö., Yajñ. चर्मती (P. iv.

3, 94); K. V. चर्मखती (P. viii. 2, 12)
and v.l. वर्मती; Hem. वर्मती & चर्म-
खती (? व०).

७ ? सोदन F.; मोदन B. C.; B.
om. मोदन इति भोजः—Hem. has
पौदन (? पौदन); the others मोदन.

८ यामाद्यञ्चत्रां F.; उद्व अवञ्चा-
वित्यनेन B. C. D.; cf. Pāṇ. iv, 2, 94.

९ कुञ्जावत्ये F.

१० उरुञ्जातृणे B. C. K.; उरुञ्जावत्ये^०
बुत्ये^० F.; भारञ्जातृणे^० प्रोक्ता^० E.;
A. D. om. text and comment.

कुण्डा अन्धदेशे नदी । कौण्डेयकः ॥ * ॥ कौडेयकः ॥ * ॥ यामस्य
कुण्डा । यामकुण्डा यामो नगरं वा । यामकुण्डेयकः ॥ * ॥ कौण्डे-
यकः^१ ॥ * ॥ वालेयकः^२ ॥ * ॥ वानेयकः ॥ * ॥ मौलेयकः ॥ * ॥ औ-
खेयकः^३ ॥ * ॥ तार्णेयकः ॥ * ॥ भाण्डेयकः ॥ * ॥ वौलेयकः^४ ॥ * ॥
यज्ञोपे चेति यस्य लोप इत्यर्थः । कुञ्डाया^५ यज्ञोपश्चेति गणसूचं
वामनोक्तमुपलच्छं द्रष्टव्यम् ॥

विद्युन्माला छन्दः । मौ गौ चेत्सा विद्युन्माला ॥ ३१६ ॥ इति
कच्चादिः^६ ॥

गहानृशंसी समशुक्लपक्षी
खाडायनानन्तरपार्श्वतोऽन्याः^७ ।
इष्वग्यसाङ्गनभौजिबैज्या-
धश्वीष्वनीकैकपलाशिकाङ्गाः^८ ॥ ३१७ ॥

गहादित्यदाद्यादैजाद्यचो जिङ्काकात्यहरितकात्याच्छ^९ इत्यनेन
गहादेः शेषेऽर्थे क्वो भवति ॥ * ॥ गहे यामे भवो जातो वा । गहीयः
॥ * ॥ नृशंसति द्रुञ्जतीति नृशंसः । द्रोहार्थे शंसतिद्रृष्टव्यः । न नृशंसो
ऽनृशंसः । तस्यापत्यम् आनृशंसिः । आनृशंसीयः ॥ * ॥ समीयः ।

१ कौलेयकः F.—कुण्डा Hem.; om. by the others.

२ Hem. has मस्या instead; the others have neither.

३ औच्यकः B. F. K.; उच्च० C.—उञ्ज्या Hem.; उञ्ज्या others [औच्ये-यकं Yajñ.].

४ पुञ्जा Hem.; om. others.

५ कुञ्डाया B. C. K.; cf. Kāś. V. iv. 2, 95.

६ Hem. has a special *gana* कुण्डा-दि comprising the words ending in *yā* (§1. 316), of which the other works have only उञ्ज्या & कुञ्डा.

७ गहीनृशंसी० पार्श्वतोथ । E.

८ °शास्त्रांतर० F.; °पलासिकांगा० B. E.; °पलाशकांगा० C.; A. D. om. text and comment.

९ Thus F., cf. P. i. 1, 73-4; °दैजा-बवो हरितकात्या छ B. C. K.

समादागतं समीयम् ॥ नृहेतोर्मधुरूप्यौ^१ वा । समरूपं सममय-
मपि ॥ * ॥ शुक्रपञ्चीयम् ॥ * ॥ खाडायनो मुनिः । खाडायनीयः ।
खाडायनिरिति भोजः^२ ॥ * ॥ अनन्तरीयः^३ ॥ * ॥ पार्श्वत आगतः ।
पार्श्वतीयः । मुखपार्श्वकाञ्चसो^४ लोपश्चेति गणसूचमाह^५ वामनः ।
अस्माभिस्खन्यदीयमतमाश्रित्य त्रयाणां सामान्येन पाठः कृतः ॥ * ॥
अन्यदीयः । तथा च ।

अन्यदीयविशिखे न केवलं

निःस्युहस्य भवितव्यमाहते^६ ॥ * ॥

इषोरथम् इव्यग्यम् । इव्यग्यीयः^७ ॥ * ॥ साडस्यापत्यं साडिः । सा-
डीयः^८ ॥ * ॥ अनन्तरीयः । तथा च ।

पर्यस्यात्यृथुमणिमेखलांशुजालं

संज्ञे युतकमिवान्तरीयमूर्वीः^९ ॥ * ॥

भोजस्यापत्यं भौजिः । भौजीयः ॥ भौजिरित्यन्यः^{१०} ॥ * ॥ वैजीयः ॥ * ॥
अश्वमधितिष्ठति । अथश्वः । तस्यापत्यम् आश्वश्चिः । आश्वश्चीयः ॥ * ॥
इषूणामनीकम् इव्यनीकम् । इव्यनीकीयम् ॥ * ॥ एका चासौ पला-
शिका च । एकपलाशिका । एकपलाशिकीयः ॥ एकपलाश^{११} इति
वामनः ॥ * ॥ अङ्गीयः ॥ ३१७ ॥

१ See Pāp. iv. 3, 81-2.

२ Hem., Kās. V. ed. खाडायनि;
Bū., Yajñ. खाडायन.

३ आनन्तरीयः MSS. (B. C. F. K.);
all other works read अनन्तर.

४ ? मुखपार्श्वकाञ्चसो MSS.—Of the
others only Hem. has एकतस्; cf. Kās.
V. iv. 2, 138.—Kramadīvara also,
quoting the Chāndrāḥ, forms एकतीय.

५ गणे सूचमाह B. K.

६ Kirāt. 13, 46.

७ ० इव्यग्यीयो व्रणः । इव्यग्यं नाम
याम इति केचित् । Yajñ.

८ शाडस्यां शाडिः शृङ्गीयः B. C. F.
K. (स in text).—साडि Hem., om. others.

९ Kirāt. 7, 14.

१० ?भौजि । भौजी (or भौर्जी) ।
Hem.; the others भौजि only.

११ Thus all other works.

अन्तस्थोत्रमदैवशर्मिविषमव्याङ्गासुरिश्चौतयः
शौङ्गिः शैशिरिपूर्वपक्षमगधा दन्तायकाठेरणी॑ ।
मत्वर्थापरपक्षमुत्तरकतौ वाल्मीकिवाराटकी
कामप्रस्थसमानशाखमुखतोऽवस्थनामित्रयः॥ ३१८॥

अन्ते तिष्ठतीत्यन्तस्थः । अन्तस्थीयः ॥ अन्तस्था नगरीत्यन्तः ॥ * ॥
उत्तमीयः ॥ * ॥ देवशर्मणोऽपत्यं दैवशर्मिः । दैवशर्मीयः ॥ * ॥ विषमे
देशे भवो विषमीयः । विषमादागतं विषमीयम् । विषमरूप्यम् । वि-
षममयम् ॥ समविषमौ नाम यामावित्यन्ते ॥ * ॥ व्यडस्यापत्यं व्याङ्गिः ।
व्याडीयः ॥ * ॥ असुरस्य अतुस्य इङ्गस्य शिशिरस्यापत्यं तच भवः ।
आसुरीयः ॥ श्रौतीयः ॥ शैङ्गीयः ॥ शैशिरीयः ॥ * ॥ पूर्वपक्षीयः ॥
केचित्पूर्वपक्षापरपक्षभव इति पठन्ति । तन्नते पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यां तत्र
भव इत्यर्थं क्वोऽन्यत्र ठणेव । पौर्वपक्षिकः । आपरपक्षिकः ॥ * ॥ सग-
धीयः ॥ * ॥ दन्तयोरयं दन्तायम् । अन्य इत्यदन्तायी यामावि-
त्याह । दन्तायीयः ॥ * ॥ कठखेरणः कठेरणः । तस्यापत्यं काठेरणः ।
काठेरणीयः ॥ ३ ॥ काठेरणिरित्यन्तः ॥ ४ ॥ * ॥ मत्वर्थायः । मतुवर्थ इति
वृद्धः ॥ * ॥ अपरपक्षीयः ॥ * ॥ उत्तरीयं वस्त्रं । तथा च ।

सरिदुत्तरीयमिव संहतिमन्

स तरङ्गरङ्गि कलहंसकुलम् ॥४॥

१ काठेरणा C.; काठेरणी F.—
A. D. om. text and comment.

२ आसुरि Hem., Kāś. V. ed. (वसुरि
a.); आसुत् Bō.; आसुनोतीत्यासुत
क्षिवंतमेतत् आसुतीयम् Yajñ.

३ कठखेरणः कठेरणः ०काठेरि-
णिः काठेरणीयः B. C. F. K.; cf. sl.
29 comm.

४ काठेरणिरित्यन्तः B. C. K.—का-
ठेरणि Bō., Yajñ.; कावेरणि (v.l. का-
मवेरणि) K. V. ed., कावेरणि MS. a.;
काठेरणि । काठेरणि Hem. [कठेर-
णस्य काठेरणिः ० Yajñ.].

५ Kirātarj. 6, 6; स तरङ्गभङ्गि०
eds.

कतीयः ॥ * ॥ वाल्मीकीयः । यथा ।

रथस्त्रनोत्कर्णमुगे वाल्मीकीये तपोवने^१ ॥

वाराटकस्य वाराटकिः । वाराटकीयः ॥ वाराटिकिरित्यन्यः ॥ * ॥
कामप्रस्त्रीयः । इति वामनः^२ ॥ * ॥ समाना शाखा यस्तासौ समान-
शाखः । समानशाखीयः ॥ * ॥ मुखतीयः ॥ * ॥ अवस्थन्दनीयः । अव-
स्थन्द इत्यन्ये ॥ * ॥ अभिच्छापत्यम् आमित्रिः । आमित्रीयः ॥ ३१८ ॥

एकाधमोत्तमाञ्छाखो यामश्चैकसमानतः ।

लावेरण्यमिशर्माणावाहिंस्येकतसौ तथा^३ ॥ ३१९ ॥

शाख इति वृत्तहस्त इत्यर्थः । एकशाखीयः ॥ अधमशाखीयः ॥
उत्तमशाखीयः ॥ * ॥ एकग्रामीयः ॥ समानग्रामीयः ॥ * ॥ लावस्ते-
रणो लावेरणः । तस्यापत्यं लावेरणिः । लावेरणीयः ॥ सौवेरणिरि-
त्यन्यः^४ ॥ * ॥ अग्निशर्मीयः । आग्निशर्मिरित्यन्यः^५ ॥ * ॥ अहिंसस्या-
पत्यम् आहिंसिः । आहिंसीयः ॥ * ॥ एकतीयः ॥ ३१८ ॥

क्षैमधृत्तिश्चौ सौमित्रिरेकवृक्षौपविन्दवी^६ ।

हंसवङ्गौ तथाश्वत्तितन्त्ययोन्नाहमानयः^७ ॥ ३२० ॥

१ Raghuv. 15, 11; [रथस्त्रनोत्कर्णमुगे० eds.]

२ कामप्रस्त्रीयः । वामप्रस्त्रीय इति वामनः । B. C.—All other works have कामप्रस्त्रा.

३ लावेरण्यं F.; A. D. om. text and comment.

४ ? Thus MSS. (B. C. F. K.); लावेरणि Bö., Yajñi., Hem.; लावेरणि । लावेरणि । लावेरणि । लावेरणि । Hem.; om. Kāś. V. (सौवि । पारकि । ed. ?!).

५ आमिशर्मिं Bö., Yajñi., Hem.; आमिशर्मन् Kāś. V. ed., आमिचंद्रि MS. a.

६ क्षैमवृत्तिश्च E. F.; क्षैमधृत्तिश्च C.

७ वृक्षैकविन्दवि । E.; वृक्षौपविन्दवी F.; वृक्षौ औपविन्दवी orig. K.; वृक्षौ उपविन्दवी C.

८ ०त्त्वयोन्नाहमानयः B.; C. and orig. K. om. from तन्त्ययो to तस्यापत्यम् आश्वत्यिः—A. D. om. text and comment.

चैमध्लिनोऽपत्यं चैमध्लिः । चैमध्लीयः^१ ॥ * ॥ सौमित्रीयः ॥ * ॥
 एकवृच्छीयः ॥ * ॥ औपविन्दवीयः^२ ॥ * ॥ हंसीयः ॥ * ॥ वज्ञीयः ॥ * ॥
 अश्वत्थो नाम कश्चिङ्गोचकारी । तस्मापत्यम् आश्वत्थिः । आश्वत्थीयः
 ॥ * ॥ तन्त्वयीयः^३ ॥ * ॥ औद्ग्राहमानीयः ॥ ३२० ॥

कुट् च^४ स्वराजपरजनदेवानां गिर्ज्ञ वेणुकादिभ्यः ।
 प्रस्थोत्तरपदवेचकमध्योत्तरकाश्च मध्यमिकाप^५ ॥ ३२१ ॥

खकीयः ॥ पाणिन्यादयस्तु खदेवशब्दौ न पठन्ति । तन्मते सौवं
 दैवमित्येव भवति^६ ॥ वामनमतेन गणक्षतमनित्यमिति न्यायात् कुट्-
 छाभावे^७ एत्प्रत्यये सौवम् । उत्सादेश्चात्मित्यनेनात्मि दैवमित्यपि
 संभावते । महाकविप्रणीतप्रथोगदर्शनं चेत्खीक्रियते तदा गहादिपाठः
 समाश्रयणीयः । तथा हि रुद्रस्य ।

विवोकः^८ सहजः पदोधरतटः कान्तोऽङ्गजो विभ्रमः
 कण्डाश्चेष्टसुहृच्च पञ्चमरवः झाघ्यो गुरुर्मन्त्रयः ।
 संवन्धे विनयश्चिरं सहचरी लीलेति पण्ठाङ्गना
 यस्यां स्वीचयपरिग्रहं न रहयन्त्येकान्तयाता अपि ॥
 यथा वा । एभिर्निर्दर्शनैः स्वीचैः परकीयैश्च पुष्करैः^९ ॥

१ चैमवृत्तिनो० चैमवृत्तिः । चैम-
 वृत्तीयः F.—चैमवृद्धि Bō., Yajñi.; चैम-
 धन्ति Hem.; चैमवृद्धिन् Kāś. V. ed.,
 चैमवृत्ति a.; cf. sl. 204.

२ औपविन्दवि Hem.; एक। विन्दवि
 Bō.; एक। विन्दवि Yajñi.; om. Kāś. V.

३ तत्वयीयः B. C.

४ कुट् B. K.; कुण्डस्य C.; कुष्ठः E.
 (कुट्=कुक् Kāś. V. iv. 2, 138; cf. P.
 iv. 2, 91 vārtt.).

५ ? Thus E.; मध्यमका B. F. K.;
 मेधथाः । C.; cf. next page, note 3.—
 A. D. om. text and comment.

६ See the *gapasūtra* कुरजनस्य प-
 रस्य च to which the vārtt. of Kāś. V.
 देवस्य चेति चत्त्र्यं (iv. 2, 138).

७ कुटच्छाभावे B. K.; कुटटासदि

C.; कुटच्छाभावे F.

८ Thus F.; विवोकः B. C. K.

९ Vām. KāvyaI. 4, 3, 33, comm.

राजकीयः । राज्ञ इदं राजकीयमित्यपि ॥ * ॥ परकीयः ॥ * ॥ जन-
कीयः ॥ * ॥ देवकीयः ॥ * ॥

णिच्छेति एोऽनुबन्धश्चप्रत्यय इत्यर्थः ॥ वेणुभिर्निर्वृत्तो वेणुकः ।
तत्र भवो जातो वा । वैणुकीयः ॥ * ॥ प्रास्त्रीयम् । प्रस्त्रके भवः । प्रा-
स्त्रकीय इत्यन्यः^१ ॥ * ॥ औन्तरपदीयः ॥ * ॥ वैचकीयः ॥ * ॥ मा-
ध्योयः^२ ॥ औन्तरकीयः ॥ मध्ये भवा मध्यमिका नाम नगरी । तस्यां
भवो माध्यमिकीयः^३ । मध्यमक इत्यन्यः ॥ एते चयो वामनमतेन^४ ॥ * ॥
निपुणके भवो^५ निपुणकीय^६ इति केचिदुदाहरन्ति ॥ * ॥ वेणुकादि-
र्गहादावाक्तिगणः । तेनाभयनन्दिस्तीकृतौ पिण्डकमात्रकशब्दावपि
संगृहीतौ ॥ अङ्गमगधशब्दयो राष्ट्रात्कज्जि६ । पूर्वपञ्चशुल्कपञ्चापर-
पञ्चशब्दानां कालाद्वज्जि७ । कामप्रस्त्रशब्दावस्तेयादिनाकज्जि । इत्य-
नानामाद्यात्पौत्रादीज इत्यादिनाकज्जि७ । शेषेभ्यस्तुषि प्राप्ते वचनम्
॥ ३२१ ॥ इति गहादिः ॥

^१ प्रस्त्र । प्रस्त्रक Hem.; प्रास्त्रीय Kāś. V. ed. v.l. and MS. a. प्रास्त्रीयं; Bü. and Yajñ. do not specify the gāṇa venukādī.

^२ माधीयः C. K.—For the *gāṇa-sūtra* मध्यमध्यमं चाण्ण चरणे (Kāś. V. iv. 2, 138)—acc. to which मध्यमीय, माध्यम from मध्य—the grammar to which our work refers, probably had separate rules, as Hem. vi. 3, 65: पृष्ठि-वीमध्याच्चमध्यमस्यास्य । 66: निवासाच्च-रणेण ॥

^३ ? मध्यमका नाम^० माध्यमकीयः MSS. (B. C. F. K.); cf. Kielhorn, Ind. Ant. vii. p. 266.—Hem., on vi. 3, 67 (वेणुकादिग्य ईयण) reads माध्यम-कीयः । माध्यमिकीयः ।; Kāś. V. ed., a. माध्यमकीयम्.

^४ निपुणकभवो B. C. K.

^५ ? Thus MSS.; निपुणकीय Hem.

^६ ? राष्ट्रात्कज्जि cf. Pāṇ. iv. 2, 124 (राष्ट्र=जनपदावधि); cf. page 365, note 9.

^७ See Pāṇ. iv. 3, 11; 2, 122; 2, 112.

काश्यच्युतौ मोदनमोदमानौ
गोवासनारिंदमदेवदत्ताः ।
संवाहसांयाति च हस्तिकर्षैः
कुनामचेदी करणं हिरण्यम्^१ ॥ ३२२ ॥

काश्यादिबाहीक्यामाच्छेदुच्चिठावित्यनेन काश्यादिभ्यो देश-
वाच्यभ्यो बाहीक्यामेभ्यश्च उच्चिठौ प्रत्येकं भवतः ॥ * ॥ काश्यो
जनपदाः । तेषु भवा जाता वा । काशिको । काशिका ॥ * ॥ अच्युतो
यामः । आच्युतिकी । आच्युतिका ॥ * ॥ मोदनानां^२ निवासो यामो
मोदनः । मोदनिकी । मोदनिका ॥ * ॥ मोदमानो यामः । मोद-
मानिकी । मोदमानिका ॥ * ॥ गवां वासनो गोवासनः । तच्चिवासो
यामो गोवासनः । गौवासनिकी । गौवासनिका^३ ॥ गौवासनै^४ इत्यन्ये ॥
एषां देशादेवेडाद्यचेति^५ क्वे प्राप्ते ॥ * ॥ अरीन्दमयति । अरिंदमो
यामः । आरिंदमिकी । आरिंदमिका ॥ * ॥ देवदत्तः प्राग्यामः ।
दैवदत्तिकी । दैवदत्तिका । अस्य काश्यादिषु पाठः प्राग्देशार्थः ।
यस्तु बाहीकेषु यामस्तस्माद्येव^६ । दैवदत्ती ॥ * ॥ संवाहयतीति
संवाहः । तस्य निवासो^७ पि संवाहः । सांवाहिकी । सांवाहिका ॥ सां-
वाह^८ इत्यन्ये ॥ * ॥ संयातस्यापत्यं सांयातिरादिराजः । तस्यापत्यं

१ करणा हिरण्यः B. C. K.; कर-
णाहिरण्यः F.; करणो हिरण्यः E;
A. D. om. text and comment.

२ ? मोदनाया B. K.; मोदनी ।
या C.

३ गोवासानिकी । गोवासनिका B.
C. K.

४ ? गोवासन MSS. (B. C. F. K.)—
Hem. has गौवाशन and (suppl. in

margin) गौवासन; Bö., Yajñ. गोवा-
सन; Kāś. V. ed. गोधाशन, a. गोधा-
सर.

५ ? यवेति B. K.; ऊच्चिति F.;
देशादेवेड्योचिति C.

६ दैवदत्तं नाम बाहीक्यामः । तत्र
जातो दैवदत्तः । Hem.

७ संवाह B. C.—सांवाह Hem.; सं-
वाह Bö., Yajñ., K. V. ed. (सांवाहि a.).

युवा सांचात्यः । कुरुकोसलेत्यादिना^१ एति तस्य बज्जषु शुचि । सां-
चात्यः । तन्निवासोऽपि जनपदसाहचर्यादुच्यते^२ ॥ संचातो नाम
कश्चित् तस्यापत्यं सांचातिः । तस्य निवासो यामः सांचातिरित्येके ।
सांचातिकी । सांचातिका ॥ * ॥ हास्तिकर्षुकी । हास्तिकर्षुका ॥ * ॥
कुस्तिं नाम यस्य स कुनामा । तन्निवासोऽपि यामः कुनामा । कौ-
नामिकी । कौनामिका ॥ कुनामोऽपत्यं कौनाम^३ इत्यन्ये ॥ कुलनाम
इति वामनः ॥ * ॥ चेद्यो जनपदः । चैदिकी । चैदिका^४ ॥ * ॥ करणं
देशविशेषः । कारणिकी । कारणिका ॥ * ॥ हैरण्यिकी । हैरण्यिका ॥

शकुलाददशयामौ हिरण्यकरणस्तथा ।
सिन्धुदाससुधासोमच्छागान्मित्रस्तथा सधात्^५ ॥ ३२३ ॥

शकुलादस्यानन्तीति शकुलादः । अथवा । मुनां कुलान्यन्तीति
निपातनादलोपेद॑ । शकुलादः । तन्निवासोऽपि यामः । शाकुलादि-
की । शाकुलादिका ॥ शाकुलाद इति वामनः । खकुलाल^७ इत्यन्यः
॥ * ॥ दाशयामिकी । दाशयामिका ॥ दाशयाम^८ इत्यन्ये ॥ * ॥ हैर-
ण्यकरणिकी । हैरण्यकरणिका ॥ अन्येषां हैरण्य इति प्रकृतिः^९ । करण

१ पुरुकोसले० B. C. K.; cf. P. iv.
1, 171-2.

२ तन्निवास च विजनपदः साह० F.;
तन्निवासोर्धेजनपदसा० C. K.

३ कौनाम B. F. K.; om. C.—Hem.
कौनाम; Bö., Yajñ., K. V. a., v.l. ed.
कुनामन्.

४ चेद्यो० चैदिका वैदिकी C.—Bö.
चैदि, v.l. वैदि; Hem. doubtful; K. V.
ed. चैदि, v.l. वैदि; MS. a. चैदि and
adds वैदि; Yajñ. चैदि। वैदीति केचित्.

५ A. D. om. text and comment.

६ निपातनाच लोपे० B. C.

७ Thus F.; खकुला B. C. K.—Hem.
has शकुलाद & श्वकुलाल; the others
शकुलाद.

८ दशयाम C.—Hem., Käs. V. दा-
सयाम; Bö., Yajñ. दशयाम.

९ MS. Hem. has हि[रण्यक suppl.]
रण । हि हिरण्य करणे ।; the others
have only हिरण्य & करण.

इति प्रत्ययार्थविशेषणम् । हैरण्यिकः । परश्वादि करणमुच्चते^१ ॥
अन्ये ग्रामवाची हैरण्य^२ इति पठन्ति । तन्मते हैरण्यकी । कुठारी
कुद्दालो वा^३ करणम् ॥ * ॥ सिन्धवो मित्राण्यस्य सिन्धुमित्रो देशः ।
सिन्धुमित्रिकी । सिन्धुमित्रिका ॥ * ॥ एवं दासमित्रः । दासमित्रिकी ॥
सौधामित्रिकी ॥ सौममित्रिकी ॥ छागमित्रिकी ॥ * ॥ सह मित्राण्यस्य ।
सधमित्रः^४ । निपातनाद् हस्य धकारे । साधमित्रिकी ॥ ३२३ ॥

युवदेवोपतो राजः कालात्कोपादिपूर्वतः ।

शौवावतानभारङ्गी अरिचो भोजसंमतः^५ ॥ ३२४ ॥

युवराजस्य निवासोऽपि युवराजः । यौवराजिकी ॥ * ॥ एवं देव-
राजोपराजौ ग्रामौ । दैवराजिकी ॥ औपराजिकी ॥ * ॥ कालात्को-
पादिपूर्वत इति कोपादयः पूर्वे यस्तासौ कोपादिपूर्वः । कौपकालिकी ।
कौपकालिका ॥ आपत्कालिकी ॥ पौर्णकालिकी ॥ और्ध्वकालिकी^६ ॥
प्राक्कालीनोन्नरकालीनार्वाक्कालीनप्रभृतिप्रयोगेषु खप्रत्ययो दृश्यते
स चानुकोऽप्यवगन्तव्यः । अन्यथा बङ्गतरलच्युच्चितिप्रसङ्गः स्थात् ॥ * ॥
शुनोऽवतानः श्वावतानो मणिः । तेन निर्दृत्तो ग्रामः । शौवावतानः ।
शौवावतानिकी ॥ * ॥ भारङ्गेनिवासोऽपि भारङ्गीः । भारङ्गीकी ।
तारङ्गिरित्यन्ये^७ ॥ * ॥ अरिचस्य निवासोऽप्यरिचः । आरिचिकी ॥ * ॥

१ कारणमुच्चते B. F. K.

६ Bö., Yajñ., Kāś. V. ed. (not MS.)

२ हैरण्य B. K.; cf. p. 337, n. ७; a.) add तत् (तात्कालिकी °का); for and p. 362, n. Q.

a.) add तत् (तात्कालिकी °का); for Hem. see व्यादि in list of *ganas*.

३ हैरण्यकी० B. K.; हैरण्यकी० C.; कुद्दाली वा K. F.; कुद्दाला वा B. C.

७ Thus F.; भारंगिरित्यन्ये B. K.; सारंगिरित्यन्ये C.—Hem. has भारिंग

४ साधमित्रः B. C. K.

& तारंगि; Bö. भारङ्गी; Yajñ., Kāś. V. a. भारङ्गी; Kāś. V. ed. भौरिकि।

५ सौवावतान० B. C.; भारेगा अ० C.; A. D. om. text and comment.

भौलिङ्गि । (?)

देशादिति किम् । काशीनां चत्तियाणां छात्राः । काशीयाः ॥
देवदत्तो नाम कस्ति । तस्य छात्राः । देवदत्तीयाः । दैवदत्ताः ॥
अच्युतादीनां विषयाभावे॑पि काशादिपाठसामर्थ्याङ्गजिठौ भ-
वतः । काशिचेदिभ्यां॑ प्रस्थपुरेत्यादिना बङ्गले वित्यादिना॒ वा
॑क्त्रिः ॥ सांघातिभारङ्गिभ्याम् आद्यात्मौचादीत्रो॑ङ्गच्चाच्यभर-
ताभ्यामित्यनेनाणि॑ । आदैजात्यचं क्वे ॥ हस्तिकर्षूशब्दात् प्राच्योष-
जीत्यनेन॑ ठञ्जिः ॥ सिन्धुमित्तादिभ्य ईरोपान्तादकञ्ज् इत्यनेनाक-
ञ्जिः॑ ॥ शेषेभ्यो॑णि प्राप्ते वचनम् ॥ ३२४ ॥ इति काशादिः ॥

पलटी गोमती गोष्ठी परिखा परिषत्तथा ।

बाहीकः शूरसेनश्च नैकती च पटच्चरः॒ ॥ ३२५ ॥

कोपान्तपलटीभ्यो॑ ए॒ इत्यनेन कोपान्तात्पलच्छादेश्च देशवाचिनः
शेषे॑ र्थे॑ एप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ पलदां देशविशेषे जातो भवो वा ।
पालदः । पालदी । बाहीकयामलच्छणयोष्टञ्जिठयोः प्राप्तयोः ॥ * ॥
गोमती नदी । तस्वहचरितो देशो गोमती । गौमतः । ईरोपान्ता-
दकञ्जि प्राप्ते॒ ॥ * ॥ गौष्ठः॑ । बाहीकयामलच्छणयोष्टञ्जिठयोः ॥ * ॥
पारिखः ॥ पारिषदः पार्षदो वा । अनयोऽस्ते॑स्य बाहीकलच्छणयो-
ष्टञ्जिठयोर्वा ॥ * ॥ बाहीकेषु भवो बाहीकः । गहादीत्यादिना

१ काशिविदिभ्यां C.; काशिचिदि-
भ्यां B. K.—? cf. P. iv. 2, 122.

२ See Pāṇ. iv. 2, 112-3.

३ बङ्गलेत्यादिना F.; cf. Pāṇ. iv.
2, 125.

४ प्राच्योषञ्जित्य० F.; cf. Pāṇ. iv. 2,
119-20.

५ See Pāṇ. iv. 2, 123.

६ सूरसेनश्च० E.; A. D. om. text
and comment.

७ See Pāṇ. iv. 2, 117.

८ See Pāṇ. iv. 2, 123.

९ Bö., Yajñ., K. V. गौष्ठी; Hem.
गौष्ठी । चन्ते तु गौष्ठी ।

के ॥ * ॥ शौरसेनः । प्रस्तुरेत्यादिना^१ ॥ * ॥ नैकतः ॥ नैकीति^२ वा-
मनः ॥ * ॥ पाटच्चरः । ईरोपान्तादकज्ञि प्राप्ते ॥ ३२५ ॥

वहोः कमलजालाभ्यां कालात्कीटोऽथ रोमकः ।

सकृष्टोमोदपानौ च कमलात्कीकरो भिदाः ॥ ३२६ ॥

बाङ्गकीटः ॥ * ॥ कामलकीटः ॥ * ॥ जालकीटः ॥ * ॥ कालकीटः ॥
कलकूट इति वामनः^४ ॥ * ॥ रौमकः । देशादेवैराद्यच^५ इत्यनेन
के ॥ * ॥ सकृष्टोन्निभवः । साकृष्टोमः । निपातनान्नलोपः । अयं भो-
जमतेन ॥ यकृष्टोमन् इति वामनः^६ ॥ यकृष्टोमनखं चेत्यन्येऽपि^७ ॥
शकटाङ्गजस्तदग्यामाद् यकृष्टोम्ब^८ इति विशेषस्त्रूचमाह । उदग्याम-
वाची याकृष्टोमो^९ ज्ञि । अन्यो याकृष्टोमनः^{१०} ॥ * ॥ औदपानः ॥ * ॥
कामलकीकरः ॥ * ॥ कामलभिदः ॥ अनुकानां तु वाधवाधकाभावः
खयं द्रष्टव्यः^{११} ॥ ३२६ ॥ इति पल्लद्यादिः ॥

^१ The complete rule apparently includes P. iv. 2, 122 (121) & 124 (where it seems to have राष्ट्र for जनपदावधि). Hem. has the two rules vi. 3, 44: प्रस्तु-पुरवहान्तयोपान्यधन्वार्थात् ॥५: राष्ट्रेभ्यः ॥ cf. p. 360, n. ६.

^२ नैकाति C.; नैकीति B.—नैकती B., Yajñi.; नैकती (v.l.) नैधिकी । नैकेती Kāś. V. ed., नैरीकी MS. a.; नैकती । नैकी । अन्ये तु नैकीं नैवीं च पठति । Hem.

^३ कमलात्कीकरो भिदाः C. K.; A. D. om. text and comment.

^४ कलकीट Bü., Yajñi., K. V. ed. a.; Kāś. V. ed. also कालकूट ; om. Hem.

^५ ?देशोदिः वैराद्यच C.; देशादेवै-

रा० F.

^६ यकृष्टोम इति० B.; om. C. K.—The other works have यकृष्टोमन् (K. V. ed. v.l. सृ०).

^७ ?यकृष्टोमन् खडेत्यन्येऽपि F.

^८ Hem. has the same rule, vi. 3, 28 उदग्यामाद् यकृष्टोम्बः ॥

^९ ?यकृष्टोमो MSS. (B. C. F. K.).

^{१०} ?अन्ये याकृष्टोमानः B. C. K.

^{११} वाधकभावो द्रष्टव्यः B. C. K.

कच्छः कुलूतः परसिन्धुसाल्वौ गन्धारसिन्धू स्थलसिन्धुवर्णै॑ ।
कश्मीरङ्कु कुस्सकुसिन्धू विजापकड्डीपकुलानुष्ठाः२ ॥ ३२७ ॥

कच्छादेरित्यनेन कच्छादेः शब्दगणादेश्वाचिनः शेषेऽर्थेऽण् भ-
वति ॥ * ॥ कच्छे भवः । काच्छः ॥ * ॥ कौलूतः ॥ उलूप इत्यन्ये३ ॥ * ॥
परसिन्धु भवः । पारसैन्धवः । हङ्गगसिन्धूनामित्यनेनोभयपदारैच्च४
॥ * ॥ साल्वः ॥ * ॥ गन्धारः ॥ * ॥ सिन्धु भवः । सैन्धवः । कम्बलः
॥ * ॥ स्थालसैन्धवः५ ॥ * ॥ वर्णुर्नाम ह्रदः । तस्यादूरभवो देशो वर्णुः ।
तत्र भवो वार्णवः ॥ * ॥ कश्मीरेषु भवः । काश्मीरः कुङ्कुमः ॥ * ॥
राङ्कवः । यदा रङ्कस्त्वं गविशेषः । राङ्कवं मृगरोमजम् ॥ * ॥ कौरवम् ॥
कुरुत्युगंधरादेत्यनेनाकञ्चिपि । कौरवकोऽश्वादिः६ ॥ * ॥ साकुसैन्धवः
॥ * ॥ वैजापकः । वैजावक इति भोजः ॥ * ॥ द्वैपः ॥ * ॥ कौलः ।
चर्यं वामनमतेन ॥ कुल्व इत्यन्यः७ ॥ * ॥ आनुष्ठाः ॥ अनूष्ठण
इत्यन्ये८ ॥ ३२७ ॥

अङ्गारानूपकस्त्रोजा रजुकर्णुविरूपकाः९ ।

मधुमानन्तरीपश्च वापवाहावजात्परौ१० ॥ ३२८ ॥

१ °सिंधुशाल्वौ E.; °सिंधुवर्णौ B.
C. K.

२ °कुलानुखंडः B. C. F.

३ कुलून Hem.; कुलून Kāś. V. ed.,
कुलून a.; कलूतर Bö., Yajñ.; Yajñ.
adds; वर्धमानसु कलूतश्वद्(!) पपाठ।
उलूपमित्यन्ये ॥

४ हङ्गगंगसिंधूना० F.; cf. Pāp. vii.
3, 19.

५ The other works omit परसिन्धू,
सकुसिन्धू & स्थालसिन्धू; but Hem. has
सस्थाल । सिन्धवन्त ।

६ इस्वादिः B. C. K.; कौरवः ।
कौत्सादिः F.; cf. P. iv. 2, 130.

७ Neither word is given by the
other works.

८ Hem. has both forms; Bö. अनु-
ष्ठण; Yajñ. अनुष्ठण [अनुखंड इति
केचित् comim.]; अणु । खण्ड । (!) Kāś.
V. ed.; om. MS. a.

९ अंगारारूप० कर्णुतिरूपकाः E.;
रक्षकर्ण० C.

१० पादवाहाव० E. (A. cf. next note);
A. D. om. text and comment.

आङ्गारः । चन्द्रमतेन ॥ * ॥ आनूपः ॥ * ॥ काम्बोजः ॥ * ॥
राज्ञवः ॥ कार्णवः ॥ वैरूपकः ॥ चर्यं वामनमतेन ॥ * ॥ मधुमान्य-
र्वतः । तत्र भवो माधुमतः ॥ * ॥ आन्तरीपः ॥ आजवापः^१ ॥ इयं
चन्द्रमतेन ॥ * ॥ आजवाहः ॥

एतेषां शब्दानां नुतत्स्यैकञ्ज्ञ इत्यनेनाकञ्चि॒॥ काच्छको मनुष्यः ।
काच्छकमस्य हसितम् । काच्छिका चूडा ॥ सैन्यवको मनुष्यः । सैन्यव-
कमस्य जन्मितम् । एवं सर्वत्र ॥ तथा अपदातौ साल्वात् । गोदवा-
म्बोरित्याभ्यामकञ्ज्ञ भवति॑ ॥ साल्वको मनुष्यः । अपदाताविति किम् ।
साल्वः पदातिः । साल्वमस्य हसितम् । साल्वको गौः । साल्विका
घवागूः । द्वैष्यान्वर्थीति॒ ॥ वचनात् । अमुनाद्वीपे जातो भवो वा ।
द्वैषको व्यासः । राङ्गार्थादकञ्चि॒ ॥ प्राप्ते । बङ्गले लित्यनेन वा वच-
नम् ॥ अत्र प्रायेण कच्छादयः शब्दा जनपदवाचिनः ॥ ३२८ ॥ इति
कच्छादिः ॥

धूमार्जुनावावयगर्त्तघोषाः
घडरडसाकेतशशादनाश्च ।
संस्तीयतीर्थारुणमिच्चर्चा
द्वीपान्तरीपोज्जयनीविदेहाः॒ ॥ ३२९ ॥

^१ In A. the following passage is inserted in the comm. on §. 128: आन्तरीपः । आजपादः (cf. last note) । इयं चन्द्रमतेन आजवाहः । एतेषां पदानां नुतत्स्यैकञ्चित्यनेनाकञ्चि कात्सको मनुष्यः । काच्छकमस्य हसितं ।

^२ Cf. Pāṇ. iv. 2, 134.

^३ See Pāṇ. iv. 2, 135-6.

^४ ?द्वैष्यान्वर्थीति B. K.; द्वैष्यान्वर्थीति C.; द्वैष्यान्वर्थीति F. [? cf.

P. iv. 3, 10; Hem. on vi. 3, 69 (द्वैषपा-
दनुसमुद्रं यः ।) remarks: द्वैषो मनु-
षः । द्वैषमस्य हसितम् । अनुसमुद्रभिति
किम् । अनुनदि यो द्वैषकमस्याद् द्वैषको
व्यासः । द्वैषकमस्य हसितम् ।

^५ राङ्गार्थादकञ्चि B. C. K.; cf. Pāṇ.
iv. 2, 124-5.

^६ °मिच्चर्चा द्वीपांतरीयो० E.;
मिच्चर्चा० C. F.; °पोज्जयनी० B. C.
F.; A. D. om. text and comment.

धूमादिदेशप्राक्च्छाभिवक्तवर्तान्नादित्यनेन^१ धूमादेः शब्दगणा-
दक्षं भवति ॥ * ॥ धूमो यामः । तत्र भवो धौमकः ॥ * ॥ च्छज्यो
नावोऽस्य । च्छजुनौः । तस्य निवासस्तन्निर्वच्चो^२ वा । आर्जुनावः ।
तत्र भव आर्जुनावकः । क्वे प्राप्ते^३ । अथाचं वाहोकग्रामस्तदा क्वाप-
वादयोष्टञ्जिठयोरक्षु ॥ * ॥ आवये भव आवयकः । आवयो
नदीयाम इत्यन्ये^४ ॥ आवयात्तीर्थे । आवयकं तीर्थम् । आवयमन्यदि-
त्यन्यः ॥ * ॥ गात्रकः ॥ * ॥ धौषकः ॥ * ॥ षाडण्डकः । षडाङ्ग^५
इत्यन्यः ॥ * ॥ साकेतकः ॥ * ॥ शाशादनकः । माषादन^६ इति वा-
मनः ॥ * ॥ सांख्यीयकः । संख्यीय^७ इत्यन्ये ॥ * ॥ तैर्थकः ॥ * ॥ अरुणो
यामः । आरुणकः ॥ * ॥ मैत्रकः ॥ * ॥ वार्चकः^८ ॥ * ॥ द्वैपकः ॥ * ॥
आन्तरीपकः^९ ॥ * ॥ चौञ्जयनकः ॥ * ॥ वैदेहकः ॥ ३२८ ॥

सचासाहानर्तपाठेयपल्यः

शष्पाराङ्ग्यौ धार्तराज्ञी च कुशिः ।
द्याहावच्चाहावपाथेयवर्ज्या ।

आजीकूलो माठो वर्षरश्च^{१०} ॥ ३३० ॥

१ धूमादिश^० MSS.; cf. Pāṇ. iv. 2, 125-7.

२ ऊनिवच्चो B. C. F. K. always.

३ वृत्ताच्छे प्राप्ते Yajū. ; P. iv. 2, 114.

४ ? Thus MSS. (? नदी) । याम इत्य-
च्च).—आवयं वाहोकग्रामः^० । आवयो
नदीयाम इत्यन्ये । आवयात्तीर्थे^० Yajū.
—Bō. आवय; Hem. आवय; K. V. ed.
आवयात । तीर्थ; a. आवाट । तीर्थ ।

५ षडांद F.—षडंद । षडांद Hem.;
षडण्ड Bō., Yajū. ; खण्ड, v.l. खण्ड, K. V. ed., षण्ड a.

६ माषोदन C.—All the other works
have शशादन.

७ Thus Bō., Yajū., Hem.; संहीय
Kāś. V. ed., om. a.

८ ? चार्चकः F.; चार्चकः । वार्चकः ।
C.—मिच्चवर्ध, v.l. मिच्चवर्ध Bō., मिच्च-
वर्ध [वर्धभानसु मिच्च । वर्च] Yajū. ;
om. Hem.; मिच्च । (वल ।) Kāś. V. ed.,
om. MS. a.

९ आन्तरीयकः F.

१० आजीकूलो^० E.; वर्षरश्च E. K.;
वर्षरश्च B.; वर्षरश्च C.—A. D. om. text
and comment.

सत्रासाहो॑ राजा । तन्निवासो॒पि सः । साचासाहकः ॥ * ॥
 आनर्ता॒ चत्रिया॑ । तन्निवासो॒पि सः । आनर्तकः ॥ * ॥ पाठेयस्य
 निवासो॒पि सः । पाठेयकः ॥ * ॥ पञ्चिर्भिस्तनिवासः॒ ३ । पाञ्चकः ॥ * ॥
 शृण्णाणं वाल्खणानां स्थानं शृण्णम् । श्राप्यकः ॥ * ॥ अराज्ञी॑ नाम
 काचित्स्त्वो । तस्या निवास आराज्ञी नगरी । आराज्ञकः ॥ अराज्ञी-
 त्यन्यः४ ॥ * ॥ धृता राजानो येन स धृतराजो नृपः । तन्निर्दृत्ता धार्त-
 राज्ञी नगरी । धार्तराज्ञकः ॥ धार्तराज्ञीत्यप्यन्ये पठन्ति५ । तत्र धृतं
 राज्ञमनेन । धृतराज्ञो राजा । तन्निर्दृत्ता धार्तराज्ञी नगरी । धार्त-
 राज्ञकः ॥ * ॥ कुर्विन्गकुचौ यामः । कौचकः ॥ समुद्रकुचिरित्यन्ये
 पठन्ति । तन्मते सामुद्रकुचकः६ ॥ * ॥ द्वावाहावौ यस्मिन्३ । द्वावाहावौ
 यामः । एवं आहावः । द्वैयाहावकः । चैयाहावकः ॥ * ॥ पाथेयो
 यामः । पाथेयकः ॥ * ॥ वर्ज्यो यामः । वार्ज्यकः७ ॥ * ॥ आज्ञीकूलो१
 नाम यामः । आज्ञीकूलकः८ ॥ अञ्जिकूल९ इति भोजः ॥ * ॥ माठरो
 यामः । माठरकः ॥ * ॥ वर्वरो देशविशेषः । वार्वरकः ॥ वर्वड१०
 इत्यन्यः ॥ ३३० ॥

१ Thus. Kāś. V.; सत्रासाह Bö., Yajñi.; Hem. both.

२ पञ्ची Bö., Yajñi., Hem.; वञ्ची v.l. K. V. ed., वञ्ची a.

३ C. om. from अराज्ञी to द्वावा-हावौ यस्मिन् । द्वा-

४ अराज्ञीत्यन्यः MSS. (B. F. K.), cf. page 372, note 2.—आराज्ञी Bö., Yajñi., Kāś. V.; अराज्ञी and आराज्ञी Hem.

५ Hem. has these two & धार्तराज्ञ; the others धार्तराज्ञी only.

६ समुद्रकुचिकः F.—Hem. has कुचि and समुद्रकुचि; the others कुचि only.

७ वर्जो० वार्ज्यकः B. C. K.

८ आंजीमूलो० आंजीमूलकः B. K.; आंज्यमूलो० आंजामूलकः C.; ? आजी-कूल cf. page 368, note 10.

९ ? आजिकूल F.—आजीकूल Bö., Yajñi.; आज्ञीकूल K. V. ed.; आंगी-कूल a.; अंजीकूल Hem.

१० वर्वड F.—वर्वड Hem.; the others वर्वर.

दक्षिणापथपट्टारौ समुद्रो नौमनुष्ययोः^१ ।

मद्रकूलं च भक्षाली राजशब्दात्स्थलीगृहे^२ ॥ ३१ ॥

दक्षिणः पन्था दक्षिणापथः । ज्याद्वे इस्त्वा बड्डमिति^३ बड्ड-
खवचनादतः पाठादा दीर्घः । दक्षिणापथकः ॥ * ॥ पट्टारो^४ यामः ।
पाट्टारकः ॥ * ॥ सामुद्रिका नौः । सामुद्रको मनुष्यः । अन्यत्र सामुद्रं
खवणं जलं वा ॥ * ॥ मद्राणां कूलं मद्रकूलम् । तत्समीपे यामो मद्र-
कूलः । माद्रकूलकः ॥ * ॥ भक्षाली यामः । भक्षालकः ॥ भक्षादी-
त्यन्यः^५ ॥ * ॥ राजस्थलकः ॥ * ॥ राजगृहं नगरम् । राजगृहकः ॥ ३१ ॥

माहकादानकान्माषाढ्वोषमानाट्मद्रकात्^६ ।

दाण्डायनसमुद्राभ्यां स्थलीशब्दः परो मतः ॥ ३२ ॥

माहकानां स्थली । माहकस्थलो । माहकस्थलकः ॥ * ॥ आनक-
स्थलकः ॥ * ॥ माषस्थलकः ॥ * ॥ औषस्थलकः ॥ * ॥ मानस्थलकः ।
मानकस्थलीत्यन्यः^७ ॥ * ॥ आद्रस्थलकः^८ ॥ * ॥ माद्रकस्थलकः^९ ॥ * ॥
दण्डस्थापत्यं दाष्ठिः । तस्थापत्यं दुवा दाण्डायनः । तस्य स्थलो

^१ पट्टारो^० B.C.F.K.; पट्टारो^१ E.

^२ स्थलगृहे F.; A.D. om. text and comment.

^३ ? ज्याद्वे इस्त्वा इस्त्वा^० B.K. (perhaps right); ब्राह्मे^० C.; ज्याद्वे^० F.; cf. p. 61, l. 5; p. 195, l. 2; p. 318, l. 15; P. vi. 3, 63-4.

^४ ? पट्टारो^० B.F.K.; पट्टारो^१ C.—
पट्टारः Bō., Yajñ.; om. Hem., K.V.

^५ भक्षाली Bō., Yajñ.; भक्षादी ।
भक्ष्यली । भक्ष्याली । Hem.; भक्षास्थली K.V. ed., तक्षाली a.

^६ मानाद्रिमद्रकात् B.C.F.K.
(see note ^८); ^०मदुकात् E.; A.D. om. text and comm.

^७ मानस्थलीत्यन्यः B.—Hem. has both; Bō., Yajñ. मानस्थली; K.V. ed. v.l. मनस्थली & मानस्थली.

^८ Thus acc. to E.; अद्रस्थली also Bō., Yajñ., Hem.; om. K.V.; आद्रि-स्थलकः MSS. (B.C.F.K.); आद्रि^० perhaps from misreading अद्र for आदु.

^९ Bō. मद्रुकस्थली (? E. cf. n. ^६);
मद्रकः Yajñ., Hem.; om. K.V.

दाष्ठायनस्थली । दाष्ठायनस्थलकः ॥ * ॥ सामुद्रस्थलकः । अयं
दिग्बस्त्रमतेन^१ ॥ ३३२ ॥

अर्जुनवातराडायनविनादवणियावसायवाटूराः^२ ।

कूलासौवीरिष्वमकान्तश्कुन्तीकषायाश्व^३ ॥ ३३३ ॥

अर्जुनः पार्थोऽन्यो वा । तच्चिवासोऽपि यामोऽर्जुनः । आर्जुनकः
॥ * ॥ वातराडायनकः^४ । अयं वामनमतेन ॥ अवतण्ड च्छियाम^५
इत्यन्यः । वतण्ड इत्यपरः ॥ * ॥ विनादो यामः । वैनादकः ॥ * ॥ अनु-
कम्पितो वण्डन्तो वणियः^६ । वाणियकः ॥ * ॥ अवसायो यामः ।
आवसायकः । अयं वामनमतेन^७ ॥ * ॥ वाटयतीति वाटूरो यामः ।
वाटूरकः^८ ॥ खाटूर इत्यन्यः^९ ॥ * ॥ कौलको भवति सौवीरश्वेत् ।
कौलोऽन्यः ॥ कुलादित्यन्ये पठन्ति ॥ * ॥ इमः कश्चित् । तस्य कान्त
इमकान्तः । ऐमकान्तकः ॥ * ॥ शाकुन्तकः^{१०} ॥ * ॥ काषायकः । अयं वा-
मनमतेन ॥ * ॥ छविषयेभ्यः प्राप्ते वाहीकयामेभ्यष्टञ्जिठयोः परिशिष्टे-
भ्योऽणि । विदेहानर्तपाठेयपाथेयानां प्रस्तुपुरेत्यादिनाऽकन्त्रि^{११} सिद्ध
आदेशार्थः पाठः । तेन विदेहानामानर्तानां च चत्रियाणां स्तं वैदेह-

१ Also Bö., Yajñ., K. V. a.; om.
Kāś. V. ed., Hem.

२ वणिगाव E.; वाटूराः C. E.;
वाटूराः B.

३ सकुन्ती० B. C. E.; A. D. om.
text and comment.

४ वातंदाडायनकः C. K.; वातंडा-
यनः F.

५ अवतंग० B.; च्छियाम B. C. K.
—Hem. has अवतण्ड । तंडक । चतंडच ।;
omitted by the others.

६ ? अनुकंतो० F.; cf. Pāp. v. 3, 76.
—वणिय Hem.; om. by the others.

७ Not given by the other works.

८ वाटूरो० वाटूरकः B. K.; वाह-
यतीति वाहरो यामा वाहरकः C.

९ Thus F. K.; खाटूर B. C.—Hem.
वाटूर । खाटूर; om. by the others [cf.
खट्टूर, १.२२०; खट्टूरकः, १.२१५; v. l. दू०].

१० साकुन्तकः B. K.—शकुन्ति Hem.;
not given by the other works.

११ See page 365, note 1.

कम्^१ आनर्तकम् । पाठेयस्य स्वं पाठेयकम् । एवं पट्टारभाठराराज्ञी-
धार्तराज्ञीनामीरोपान्तलादक्षिः^२ इष्टव्यम् ॥ ३३३ ॥ इति धूमादिः॥

संध्या पञ्चदशी शश्वद्मावास्याः च योदशी ।

प्रतिपत्संधिवेलाऽथ पौरीमासी च तुर्दशी ॥ ३३४ ॥

संधादिभावर्तुभ्यो^३ ए इत्यनेन संधादिभ्यः कालवाचिभ्यः शेषे^४ ईर्ये
ए भवति ॥ * ॥ संधाऽस्तमयकालः । तत्र भवं सांधं कर्म । यथा
ममैव मिद्वराजवर्णने ।

जाते यस्य प्रयाणे तु रग्खुरपुटोत्वातरेणुप्रपञ्चे

तीव्रं धान्तायमाने प्रसरति बहुते सर्वतोदिक्षमस्मिन् ।

भास्त्रच्छ्राकार्किम्बव्यहगणरहितं योम वीक्ष्य प्रमुग्धाः

सांधं कर्मारभन्ते शिशुमुनिवटवो जातसंधाभिशङ्काः^५ ॥

पञ्चदशानां पूरणीयं पञ्चदशी । पाञ्चदशः ॥ * ॥ शश्वद्वं शाश्वतम् ॥
अशश्वत इत्यतः^६ शाश्वतिक इति ठण्पि^७ । शकटाङ्गजमतमेतत् ॥
संपदिति वामनः ॥ * ॥ आमावस्यः^८ । एकदेशविकृतस्थानव्यवाद-
मावस्थाशब्दादपि भवति । आमावस्यः^९ ॥ * ॥ चयोदशानां पूरणी

१ वैदेहिकं B. C. K.

२ पट्टार^०B.C.K.;^०भाठर आराज्ञी B. K.;^०भाठर आराज्ञी C.; cf. P. iv. 2, 123.

३ शश्वद्मावस्था B. C. K.; A. om. text and comment (but see note ४ for A. and D.).

४ संधादिभावर्तुभ्यो B. C. K.—Hem.'s rule is भर्तुसंधादेरण्; cf. P. iv. 3, 16 (*sandhivelādī*).

५ D. om. to योम वीक्ष्य, see page 344, note ८.—The passage from धा-

भिशङ्काः । भास्त्रच्छ्रं to पिचण्डकः in sl. 335 is inserted by A. in the comment on sl. 134, see p. 171, n. 3.

६ ? असश्वत इत्यतः । C. K.; अश्वत इत्यन्यः । F.; अत्र शश्वत इत्यतः D.

७ शास्तिकं A. B. C. K.; साश्व-सिक् D.; ठण्पीति A. D.—Hem. has शश्वत्; om. by the others.

८ आमावस्यः B. K.

९ आमावस्थाशब्दाद^० B. C.; आ-मावस्थः A. B. C.

चयोदशी । चायोदशः ॥ * ॥ प्रतिपद्यन्ते इहान्यस्याः । प्रतिपत् पचतिः ।

संधा प्रातिपदेनेव अतिभिन्ना^१ हिमांशुना ॥ * ॥
संधिवेला संधिकालः । संधिवेलः ॥ * ॥ पूर्णा मास्यन्द्रो मासो वा । स्थां तिथौ । पौर्णमासी^२ । अत एव गणपाठादणि । तत्र भवः पौर्ण-मासः ॥ * ॥ चातुर्दशः । कन्याकालाङ्गुज्ज^३ इत्यनेन ठञ्चि प्राप्ते इति-धानम् ॥ २३४ ॥ इति संधादिः ॥

अशमपादाशनिह्नादपिशाचाः शकुनिर्जयः ।

त्सर्वाकर्षपिचण्डाश्च निचयश्च नयो हृदः ॥ ३३५ ॥

कोऽस्मादेरित्यनेनास्मादेः^४ सप्तम्यन्नान्तत्र साधुरित्यर्थे को भवति ॥ * ॥ अशमन्यश्मकर्मणि कुशलः । अश्मकः ॥ * ॥ पादप्रचालनादौ कुशलः । पादकः ॥ * ॥ अशनिनिपातने साधुः । अशनिकः ॥ * ॥ ह्नादे प्रह्नादने साधुः । ह्नादकः ॥ * ॥ पिशाचापनयने साधुः । पिशाचकः ॥ * ॥ शकुनिरुत्यहणादौ साधुः । शकुनिकः ॥ * ॥ जयकः ॥ * ॥ त्वरु-करणे साधुः । त्वरुकः ॥ * ॥ आकर्षणम् आकृष्टत आकर्षन्यस्मिन्निति वा । आकर्षी द्यूतम् अचः शारिफलकं^५ च । तत्करणे साधुः । आक-र्षकः ॥ * ॥ पिचण्डापनयने साधुः । पिचण्डकः^६ ॥ * ॥ निचयकः । चय इत्यन्यः ॥ * ॥ नयकः ॥ * ॥ हृदकः । ह्नाद इत्यन्ये^७ ॥

१ प्रतिभिन्ना F., perhaps right.

२ पूर्णमासी B. C. F. & orig. K.

३ कथाकाल^० D.; cf. P. iv. 2, 102; 3, 11.—[? Hem. has rule वर्षाकालेभः cf. P. iv. 3, 11; 18.]

४ कोश्मादिरित्य^० A.; काश्मादेः B. C.; K. doubtful; अतसांदरित्य^० D.—Hem.'s rule is काश्मादेः ।

५ सारिफलकं A.—आकृष्टते सुवर्णा-दिक्मस्मिन्नित्याकर्षी निकषोपलः । तत्र कुशल आकर्षकः । आकर्षिते रेफरहितो मुखः पाठ इति दीचिताः । तत्राप्य-कर्षति सुवर्णादिक्मस्मिन्नित्येव विद्यहः । Yajñ.

६ See page 372, note 4.

७ Hem. ह्नाद; the others have both.

तत्र साधुरित्यर्थयोगादश्मादयः^१ शब्दास्तद्विषयाचां क्रियाचां
वर्तमानाः प्रत्ययमुत्पादयन्ति ॥ ३३५ ॥ इत्यश्मादिः^२ ॥

कथेष्टुमांसौदनवृत्तिसंग्रहाः^३

प्रवाससंघातनिवाससक्तवः ।

गुडो वितरणाजनवादवेणवो

गणोपवासी विकथागुणाविमौ ॥ ३३६ ॥

कथाप्रतिजनादिभ्यां ठञ्खज्ञावित्यनेन कथादेः प्रतिजनादेश्च
ठञ्खज्ञो क्रमेण भवतः ॥ * ॥ कथाचां साधुः । काथिकः ॥ * ॥ ऐच्छुकः
॥ * ॥ मांसौदन इति व्यस्तमस्तस्य ग्रहणम् । मांसिकः । औदनिकः ।
मांसौदनिकाश्चेदयः^४ ॥ * ॥ वार्त्तिकः । धर्मदेशनानिपुणो वार्त्ता-
ख्याननिपुणो वा ॥ * ॥ सांघंहिकः ॥ * ॥ प्रावासिकः ॥ * ॥ सांघातिकः
॥ * ॥ नैवासिकः ॥ * ॥ साकुका यवाः ॥ * ॥ गौडिका इच्चवः ॥ * ॥
वैतलिकः ॥ * ॥ जनवादः कौखीनम् । जानवादिकः ॥ * ॥ वैषुका
गिरयः ॥ * ॥ गाणिकः ॥ * ॥ औपवासिकः ॥ * ॥ स्त्रीभिच्छादिविषया
कथा विकथा । वैकथिकः ॥ * ॥ गौणिकः ॥ ३३६ ॥

आयुर्वेदजनेवादौ संयामापूपसंकथाः ।

विश्वाकथा च कुल्माषो^५ जनोवादोऽथ कुष्ठवित् ॥ ३३७ ॥

आयुर्वेदिकः^६ ॥ ननु दृत्तिसंघ्रहगुणगणायुर्वेदानां पाठो निर्र्थकः ।

^१ साधुरित्यर्थः यो^० C. K.; इत्यत्यः^० B.; इत्येवं योगाद^० D.

^२ आवर्धादि Pāṇ. v. 2, 64; अश्मा-दि Hem.

^३ मांसौदनः E.; A. om. text and comment.

^४ चेटयः C.; मांसौदनिकश्चेत्यादयः F.

^५ कुल्माषो^० E.; कुखीषो D.; A. om. text and comment.

^६ Thus F., Yajñ.; आयुर्वेदिकः B. C. D. K.

उक्त्यादिपाठाङ्ग सिद्धः । यो हि वृत्त्यादिषु साधुः स वृत्त्यादीनां
बोद्धा भवत्येव । सत्यम् । अत्र पाठो दिग्बर्थः । इयोर्वृत्त्योः साधुः ।
हैवृत्तिकः । वैवृत्तिक इत्यादि सिद्धम् ॥ * ॥ जने वादो जनेवादः ।
सप्तस्या अलुग् अत एव निपातनात् षष्ठ्या वैतम् । जानेवादिकः ॥ * ॥
सांचामिकः ॥ * ॥ आपूर्पिका गोधूमाः ॥ * ॥ संकथा १ न्योन्यसंखापः ।
सांकथिकः ॥ * ॥ विश्वस्य कथा विश्वकथा । वैश्वकथिकः ॥ * ॥ कौत्स्मा-
षिकाः कलायाः^१ ॥ * ॥ जनेषु निष्टुरो वादो जनोवादः । उकारो
निपातो मध्यभूतो नैष्टुर्ये द्रष्टव्यः । अथवा षष्ठीसप्तस्योः स्खान उकारे
त एव निपातनात् । जानोवादिकः^२ ॥ * ॥ कुष्ठस्य श्चित्स्य विज्ञा-
नम् । तत्र साधुः कौष्ठवित्कः^३ । अथं वामनमतेन ॥ ३३७ ॥ इति
कथादिः^४ ॥

जनः प्रतिमहद्विश्वपञ्चसर्वानुतः कुलम् ।
परामुष्यपरस्येभ्यः समेदंसंपराद्युगः^५ ॥ ३३८ ॥

जनं जनं प्रति प्रतिजनम् । तत्र साधुः प्रातिजनीनः । जने जने
साधुरित्यर्थः ॥ * ॥ माहाजनीनः^६ ॥ * ॥ विश्वो जनो विश्वजनः ।
वैश्वजनीनः ॥ * ॥ पञ्चसु जनेषु साधुः । पाञ्चजनीनः । तद्वितदिगोः
खञ्ज^७ ॥ अथवा पञ्चानां जनः पञ्चजनः । पाञ्चजनीनः ॥ * ॥ सर्वे

१ Hem. has कौत्स्मास and गुल्मास.

२ Hem. has besides भृशोवाद and जनभृशोवाद.

३ कौष्ठवित्कः: B. K.; कौष्ठविष्कः: C. F.; कौष्ठविकाः: D.—Yajñ. has कुष्ठ-
विद्वः कौष्ठविदिकः.

४ This gana includes कथादि and गुडादि to P. iv. 4, 102-3; but Hem. also has कथादि only.

५ पश्वर्वानुतः: E.; परस्य स्खात्स-
मेदं: E.; परस्यात्सातः D.; A. om.
text and comment.

६ महाजनीनः: B. C. F. K.; माह-
नीनः: D.

७ तञ्चितः द्विगोः: B. K. F.; तञ्चि-
तार्थात् द्विगोः खञ्ज् Yajñ.

जनः सर्वजनः । सार्वजनीनः ॥ शकटाङ्गजसु सर्वजनात्वं चेत्यनेन सूत्रेण
सार्वजन्यः सार्वजनीन इत्याह^१ ॥ * ॥ अनुगतो जनम् अनुजनः । जनं
जनमनु । अनुजनः । आनुजनीनः । अथं शकटाङ्गजदिग्बस्त्रमतेन^२ ॥ * ॥
कुलमिति परामुच्यपरस्येभ्यः परं इष्टव्यम् । परं कुलं परकुलम् ।
परस्य वा कुलं परकुलम् । पारकुलीनः ॥ आमुच्यकुलीनः । गणपा-
ठात्षष्ठ्यलुक् ॥ पादस्त्रकुलीनः । गणपाठात्षष्ठ्यलुक् ॥ वाक्रोश इत्य-
नेनैव वा यदा परकुलसंबन्धेनाकृश्यते ॥ * ॥ समो युगोऽस्मिन् । सम-
युगो बलीवर्द्धः । समो युगः समयुगः । सममविषमं वा युगं कालवि-
शेषः । सामयुगीनः ॥ * ॥ ऐदंयुगीनः । अस्मिक्वाले साधुरित्यर्थः ॥ * ॥
संयुगं संयामः । संयुगीनो भटः ।

संयुगे संयुगीनं तमुद्यन्तं प्रसहेत कः^४ ॥ * ॥

परपिष्ठमनवरम् अन्यदा^५ युगं परयुगम् । पारयुगीणः ॥ * ॥

अत्र साधुर्योग्यः प्रवीणो वा गृह्णते । उपकारकवाचो तु हितमि-
त्यनेनैव संयुहोतः । अत्र हि सूत्रकदम्बके सप्तम्यन्तात्वत्ययः । अये तु
हितार्थं चतुर्थन्तात्वत्ययः । अतो न बाध्यबाधकभावः ॥ ३३८ ॥ इति
प्रतिजनादिः ॥

दिग्वर्गपूगा गणपक्षमेधा

वंशानुवंशौ वनमिचमेधाः ।

धाय्यादिसाक्ष्यन्तरवेशकाशा

अव्यूथकालान्तरहोमुखाश्च^६ ॥ ३३९ ॥

^१ Hem. also does not include this word, but has a special rule: सर्वजना-ग्राण्येनत्रै । (i.e. एव + दैनञ्ज).

^२ Also Hem.; om. by others.

^३ Cf. Pāṇ. vi. 3, 21.

^४ Kumāras. ii. 57.

^५ परपिष्ठमनवरतमन्यदा D.

^६ Cf. Pāṇ. v. 1, 9 and vārtts.

^७ °मुखाद्वौ: B. C. F. K.; A. om. text and comment.

दिगादिदेहांशाद् इत्यनेन^१ तत्र भव इत्यर्थे दिगादेर्यप्रत्ययो
भवति ॥ * ॥ दिशि भवम् । दिश्यम् । यथा ।

विक्रीय दिशानि धनान्युरुणि

दैत्यानसावृत्तमलाभभाजः ।

तरीषु तत्रत्यमफल्यु भाष्टं

सांयाचिकानावपतोऽभ्यनन्दत्^२ ॥ * ॥

वर्ग्यः ॥ * ॥ पूर्यः ॥ * ॥ गच्छः ॥ * ॥ पच्छः ॥ * ॥ मेधः ॥ * ॥ वंशः
॥ * ॥ अनुवंशः ॥ * ॥ वन्यः करी ॥ * ॥ मित्रः ॥ * ॥ मेष्यः ॥ * ॥ धाया
सामिधेनी । धायः ॥ धाया मित्रमस्येति ह्रस्वते धायमित्र इति के-
चित्^३ ॥ * ॥ आद्यः ॥ * ॥ साच्यः ॥ * ॥ अन्तरे भवः । अन्तर्यः ॥ अन्त-
रित्यन्ते । तन्मतेऽन्यः^४ ॥ * ॥ वेशे^५ प्रतिकर्मणि पुरे वा भवा । वेशा ।
यथा । स्वास्तीर्णतत्त्वरचितावस्थः^६ च्छेण

वेशाजनः कृतनवप्रतिकर्मकाम्यः ।

खिन्नानखिन्नमतिरापततो मनुष्यान्

प्रत्ययहीच्चिरनिविष्ट इवोपचारैः ॥ * ॥

काञ्चः^७ ॥ * ॥ अप्यु भवः । अप्यव्यः^८ ॥ * ॥ यूञ्चः ॥ * ॥ काल्यः ॥ * ॥
अन्त्यः ॥ * ॥ रहस्यम् ॥ * ॥ मुख्यम्^९ ॥ ३३८ ॥

१ Hem. has the same sūtra.

वेशा Hem. ; विश्व K. V. ed., om. a. ;

२ Śiṣupālāb. 3, 76.

वेशो नेपथ्यं वेशा गृहं च तत्रभवा वेशा

Yajñ.

३ D. om. from धाया मित्रमस्येति.

६ Śiṣup. 5, 27 [आस्तीर्ण० eds.].

—Hem. both combined and separate;
the others separate only (धाय Bö.).

७ काल्यः C. K. ; काल्यः B.—Not
given by the other works.

४ ? ! Thus B. C. F. K. ; D. om. from

८ अव्यः F. ; cf. P. vi. 3, 1, v. 6.

तत्त्वते.—Hem. both अन्तर् and अन्तरू ;
the others अन्तर्.

९ C. F. K. add दिव्यं which is not
given by the other works.

५ वेशे C. K. ; विश्वे D.—वेश Bö. ;

अमिच्चजघनालीका आकाशाकालपथ्युखाः ।

माघन्यायकशा देशः संज्ञायामुदकं तथा॑ ॥ ३४० ॥

अमिच्चः ॥ * ॥ जघन्यः ॥ * ॥ अलीक्यः ॥ * ॥ आकाश्यः ॥ * ॥
 अकाख्यः । अयं चन्द्रवामनमतेन ॥ * ॥ पथ्यम् ॥ * ॥ उख्यम् । आकारा-
 न्नादयुखाशब्दात्^१ पिठरादिवाचकाद्यः । कर्णपार्श्वाचकान्तु देहां-
 शद्वारेणैव सिद्ध इति केचित् ॥ * ॥ मायं कुन्दकुसुमम् ॥ * ॥ न्याय्यम्
 ॥ * ॥ कशे देशे^२ भवम् । कश्यं मद्यम् ॥ * ॥ देशः ॥ * ॥ संज्ञायाम्
 उदक्या रजस्त्वा स्त्री ॥ संज्ञाया अन्यत्र । औदकी मत्सी ॥ * ॥ मुख-
 जघनवंशानुवंशानामदेहांशार्थः पाठः । यथा शरीरस्य मुखं प्रधान-
 मयभागो वा जघनं निकृष्टं पश्चाद्वागो वा तथा॑ अस्मिन्नर्थे मुखजघ-
 नसदृशे यदैतावुपचारेण वर्तते तदापि अप्रत्ययः स्थात् । तद्यथा ।
 मुखे प्रधाने पदे॒ ये वा भवो मुख्यः । सेनाजघने निकृष्टे पश्चाद्वागे वा
 भवो जघन्यः ॥ ३४० ॥ इति दिगादिः ॥

मुखोलूखलसीरौष्ठहनुशीलरथाः परेः ।

उपात्स्थूलाकलापौ च स्थानसीरादि४ संमतम् ॥ ३४१ ॥

परिमुखादेरव्ययीभावादित्यनेन परिमुखादिभ्यो॑ व्ययीभावेभ्य-
 स्त्र भव इत्यर्थे अप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ परिमुखं भवः । पारिमुखः
 सेवकः । स हि यतो यतः स्वामिनो मुखं तत्र संनिहितो भवन्नेवमु-

१ A. om. text and comment.

३ कशी देशे D.; कशादेशे भवं कश्यं

२ अकारांताद० C.; उषशब्दात्

Kshirasv. to Amarak. ii. 10, 40.

B. C. K.; उषशब्दात् F.; D. om. from
आकारान्नाद० to केचित्.

४ शीरादि B. D. E. F.; शारादि

C.; A. om. text and comment.

च्यते ॥ * ॥ पार्युलूखल्यः ॥ * ॥ पारिसीर्येः । परिसिरभित्यप्यन्यः^१ ॥ * ॥ पार्योष्ठ्यः ॥ * ॥ पारिहनव्यः^२ ॥ * ॥ पारिशील्यः ॥ पारिरव्यः ॥ एतौ दिग्ब्रह्मतेन । स च परिशालशब्दमयाह ॥ परेरिति परिशब्दादित्यर्थः ॥ * ॥ उपस्थूले भवम् औपस्थूल्यम् । स्थूलाशब्देन^३ हलिरुच्यते ॥ स्थूलेत्यन्यः ॥ * ॥ औपकलायः ॥ * ॥ औपस्थान्यः । और्यं वामनमतेन ॥ * ॥ औपसीर्यः^४ ॥ * ॥ आदिशब्दात्कपालशालशब्दौ^५ संगृहीतौ ॥ ३४१ ॥

पद्यूपवंशसीताः६ पथितिलमाषाः ससातयवभङ्गाः ।

गङ्गासीरे७ सरथे सर्वेऽप्येतेऽनुतो लक्ष्याः ॥ ३४२ ॥

आनुपद्यः ॥ * ॥ आनुयूप्यः^८ ॥ आनुसूप्य^९ इति वामनमतेन ॥ * ॥ आनुवंशः ॥ अनुवंशेति दिगादावपि पद्यते तत्राव्ययीभावादन्यत्र यः । केचिच्चु तत्राप्यव्ययीभाव एवेति मन्यन्ते^{१०} ॥ * ॥ आनुसीत्यः^{११} ॥ * ॥ आनुपद्यः ॥ * ॥ आनुतिल्यः ॥ * ॥ आनुमायः ॥ * ॥ ससातेति सहस्रातयवभङ्गाभिर्वर्तन्ते । ससातयवभङ्गाः । स्वति दुःखमिति सातं सु-

१ ॥ पारिशीर्यः ॥ D.—परिसीर् Bö., Käs. V.; परिशीर (पारिसीर्यभित्यन्ये) Yajñ.; परिसीर & परिशर Hem.

२ पारिहनव्यः B. C. K.

३ ०भवमौपस्थूलाशब्देन० D.—उपस्थूल (= स्थूलस्य समीपे comm.) Yajñ.; उपस्थूण Bö., Käs. V. a.; both Hem.; औपस्थूल K. V. ed.

४ औपशीर्यः MSS.

५ ०कलापशालिशब्दौ D.; ०कलापिशालि० F.—Hem. also has उपकलापाल, the others only उपकलाय.

६ पद्यूप० B. E. F. K.; पूपद्यूपवंश C.; पदास्पपवश० D.; ०शीताः B. F. K. ७ ०शीरे B. D. F. K.; ०शारे C.; A. om. text and comment.

८ आनुपूप्यः B. F. K.; आनुतप्यः C. अनुयूप Bö., Käs. V., Hem.; om. Yajñ.

९ आनुसूप्य F.; आनुसूप्य B. K.; अनुसूप्य C.—अनुशूर्प Yajñ.; om. by the others.

१० D. om. from अनुवंशेति.

११ आनुशीत्यः B. F. K.; आनुशायः C.—अनुशीत Bö., Käs. V. a.; अनुशीत Hem., K. V. ed.; om. Yajñ.

खम् । सातमनु । अनुसातम् । आनुसात्यः । अयं दिग्बस्त्रमतेन ॥ * ॥
 आनुयत्यः ॥ * ॥ आनुभज्ञः । अयं भोजमतेन ॥ * ॥ आनुगज्ञः । अयं
 वामनादिमतेन ॥ * ॥ आनुसीर्यः^१ ॥ * ॥ आनुरथः । अयं दिग्बस्त्रम-
 तेन ॥ * ॥ ननु मुखं परित इत्यर्थे कथमव्ययीभावः । सत्यम् अस्मादेव
 निपातनात् । अथवा परेर्वर्जनार्थं दृच्छिले सति बहिः पर्यपाञ्चाच्चित्यने-
 नाव्ययीभावः^२ । अनुशीरादीनां^३ तु सामीयदृच्छिवात्स्वलक्षणेनैवाव्य-
 योभावः ॥ अव्ययीभावादन्यत्र । परिगतं मुखं परिमुखम् । तत्र भवः
 पारिमुखः ॥ ३४३ ॥ इति परिमुखादिः ॥

चृगयनपुनरुक्तन्यायशिक्षानिमित्ता
 उपनिषदषियज्ञश्शक्षणचर्चामुहूर्ताः^४ ।
 अपि निगमनिरुक्तोत्पातसंवत्सरा व्या-
 करणमथ पदव्याख्यानविद्याचिविद्याः ॥ ३४३ ॥

चृगयनेभ्यो^५ ए इत्यनेन चृगयनादेस्तस्य व्याख्यानो ग्रन्थसत्र भव
 इति वार्येऽप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ चृचामयनम् चृगयनम् । न चुम्भा-
 देरित्यनेन णवाभावः^६ । तस्य व्याख्यानसत्र भवो वा । आर्गयणः ।
 रत्निमित्तं तु णवं भवत्येव ॥ आर्गयन इत्यन्यः । अस्मन्ते तु गि-
 रिनद्यादित्वादुभयम्^७ ॥ * ॥ पौनरुक्तः ॥ * ॥ नैयायः ॥ * ॥ शैक्षः ॥ * ॥

१ आनुशीर्यः MSS.

२ °पर्यपाञ्चाच्चित्य B. C. K.; °प-
 र्यपाञ्चाच्चित्य D.; पर्यपाञ्चाच्चित्य F.;
 cf. P. ii. 1, 12; 13.

३ अनुशीरादीनां B. D. K.; अनु-
 शारादीनां C.

४ °शिक्षानिमित्ता० D. E.; °श्शक्ष०
 E.; A. om. text and comment.

५ णीत्वाभावः °णीत्वं B. C. K.; cf.
 page 195, note ६ (णी° probably sug-
 gested by णीभावः).

६ एवनिमित्तं तु० D.; स्तनिमित्तं०
 B. C.; णीत्वं B. C. K.

७ D. om. from अस्मन्ते. All other
 works read आर्गयन in the gāṇa गि-
 रिनद्यादि; cf. sl. 160.

नैमित्तः ॥ * ॥ औपनिषदः ॥ * ॥ आर्धः ॥ * ॥ याज्ञः ॥ * ॥ आत्मणः
॥ * ॥ चार्चः ॥ * ॥ मौहृत्तः ॥ * ॥ निगच्छन्त्यनेन निश्चयमिति निगमो
ग्रन्थविशेषः । नैगमः ॥ * ॥ नैरुक्तः ॥ * ॥ उत्पातः प्रतिपादकशा-
खम्^१ । औत्पातः ॥ * ॥ सांवत्सरः ॥ * ॥ वैयाकरणः ॥ * ॥ पदानां
व्याख्यानं पदव्याख्यानम् । पादव्याख्यानः ॥ अन्ये तु पदं व्याख्यान-
मिति छिन्दन्ति^२ । तत्त्वते पादं वैयाख्यानम् ॥ * ॥ वैद्यः ॥ * ॥
चैविद्यः ॥ ३४३ ॥

छन्दसो विजितिर्भाषामानं^३ विचित्तिनामनी ।

क्षचाङ्गवासुतो विद्या स्यादुत्पादः क्रमेतरः ॥ ३४४ ॥

क्षान्दोविजितः^४ ॥ * ॥ क्षान्दोभाषः ॥ * ॥ क्षान्दोमानः ॥ * ॥
क्षान्दोविचितः ॥ क्षान्दोव्याख्यान इत्यप्यन्यः^५ ॥ * ॥ क्षान्दोनामः ।
अथं वामनमतेन ॥ * ॥ चाचविद्यः ॥ * ॥ आङ्गविद्यः ॥ * ॥ वासुविद्यः^६
॥ * ॥ औत्पादः ॥ * ॥ क्रामेतरः ॥ * ॥ चृद्यज्ञज्ञगादिभृष्टञ्ज^७
इत्यनेन ठजि प्राप्ते वचनम् । आदैजाद्यतस्यै^८ ॥ ३४४ ॥ इति
चृगच्छन्त्यनादिः ॥

क्षुग्ब्राह्मणाधराख्यातनामाख्यातानि नाम च ।

आद्यन्तप्रथमावेतौ षत्वण्णनन्तानतौ^९ ॥ ३४५ ॥

१ उत्पातप्रतिपादक^० B. F.; उत्पा-
दप्रति^० C.

२ पदव्याख्यानमिति^० B. C. D.; छि-
दंति B. C.

३ विचितार्भाषा^० E.; A. om. text
and comment.

४ क्षन्दोविजिति Hem.; क्षन्दोवि-
जिते v.l. Kāś. V. ed.; om. Bō, Yajñi.

५ क्षन्दोव्याख्यान Hem., om. others.
६ वासुविद्या: D.

७ See P. iv. 3, 68; 72.—The MSS.
are all more or less corrupt.

८ Thus C. F.; वातीखा D.; वा-
तस्थो B.; वातस्थो K.; ? यक्षः ।;
[? Pāṇ. iv. 2, 114.—व्याकरणशब्दात्
वृद्धाच्चः प्राप्त इति ठजादैरपवादोऽय-
मण्य Yajñi].

९ षत्वनत्व^० F.; A. om. text and
comment.

च्छद्यज्ञाग्रुगादिभृत्यनेन चकारान्ताद् यज्ञवाचिनो द्वच
च्छगादेश्च तस्य व्याख्यानस्त्रभव इत्यर्थे ठञ्ज् भवति ॥ * ॥ च्छचां
व्याख्यानस्त्रभवो वा । आर्चिकः ॥ * ॥ ब्राह्मणिकः ॥ * ॥ आधरिकः
॥ * ॥ आख्यातिकः ॥ * ॥ नामाख्यातिकः ॥ * ॥ नामिकः । नामशब्दस्य
द्वज्ञदारेण ठञ्ज् मिद्धः ॥ * ॥ परं वामनपाणिनिचन्द्रादिमते न गणे ।
पठितः ॥ * ॥ आद्यन्तिकः ॥ * ॥ प्रायभिकः ॥ * ॥ पात्रेण्टिकः ॥ * ॥
नातानतिकः ॥ * ॥ आकृतिगणश्वायम् । तेन पुरस्वरणप्रभृतयो इष्ट-
व्याः ॥ ३४५ ॥ इति च्छगादिः ॥

शुणिडकोलपतीर्थान्युदपानतृणभूमयः ।

कृकणस्थणिडलौ पर्णोपतीर्थोदकपिष्पलाः ॥ ३४६ ॥

आयस्यानादशुणिडकादेरित्यनेन शुणिडकादिवर्जितान्ततः ३ आगत
इत्यर्थे ठञ्ज् भवति । शौल्कशालाच्या आगतः । शौल्कशालिकः ।
आकरिकः ॥ * ॥ शुणिडकादे । शुणिडकः शुणिडका वा सुरापणः ४ ।
तत आगतः शौणिडकः ॥ * ॥ औदपानः ॥ * ॥ उपल ५ इति शकटाङ्गजः ॥ * ॥
तैर्थः ॥ * ॥ औदपानः ॥ * ॥ तार्णः ॥ * ॥ भौमः ॥ * ॥ कार्कणः ॥ * ॥
स्थाणिडलः ॥ * ॥ पार्णः ॥ * ॥ औपतीर्थः ६ । अथं चन्द्रवामनमतेन ॥ * ॥
औदकः ॥ पैष्पलः ॥ एतौ शकटाङ्गजमतेन ७ ॥ ३४६ ॥ इति शुणिड-
कादिः ॥

१ ०मते गणे D.—See Pāṇ. iv. 3, 72, where, however, प्रथम is given. Hem. also has no special ग्रन्थ च्छगादि.

२ ०पर्णीप० D. E.

३ ०वर्जितान्तत B. C. K.

४ शुण्डः शुण्डा वा सुरा । ततो मत्वर्थीये । शुणिडकः शुणिडका वा ।

सुरापणः सुराविक्रयी वोचते । Hem.; शुणिडकः शुणिडका वा सुरापणः Yajñi.

५ Hem. has both words; the others उपल only.

६ Not given by the other works.

७ MS. Hem. has उदक । पिष्पल ।; both are omitted by the others.

कुलालसेनोपनिषत्त्विषादा
मधुश्वपाकौ रुदेवराजौ ।
रुद्रो वधूब्राह्मणकुम्भकाराः
कर्मारचणडालयुतः सिरिन्धः ॥ ३४७ ॥

कुलालेभ्योऽकञ्च दत्यनेन कुलालादेः शब्दगणात्मत दत्यर्थं संज्ञा-
विषयेऽकञ्च भवति ॥ * ॥ कुलालेन कृतं कौलालकम् । घटघटीश्वरा-
वोदच्छनादि भाष्ठम् ॥ * ॥ सैनकं नगरोपरोधादि ॥ * ॥ औपनिषद-
कम् । अयं वामनमतेन ॥ * ॥ नैषादकम् ॥ * ॥ माधवको मध्वासवः ।
अयं चन्द्रमतेन ॥ * ॥ शौवपाककम् ॥ * ॥ रौरवकम् ॥ * ॥ दैवरा-
जकम् ॥ देव राजनिति केचित्पठन्ति । तत्र दैवकम् । राजकम् ॥ * ॥
रौद्रकम् । शकटाङ्गजदिग्बख्यमतेन ॥ * ॥ वाधवकम् ॥ * ॥ ब्राह्मण-
कम् ॥ ब्रह्मनिति^२ शकटाङ्गजादयः ॥ * ॥ कौम्भकारकम् ॥ * ॥ कार्मा-
रकम् ॥ * ॥ चाष्टालकम् । उपानदादिकम् ॥ * ॥

अदासो दासद्वत्तिर्थः स सिरिन्ध इति स्मृतः ।
सिरिन्धकम्^३ ॥ ३४७ ॥

अनङ्गान्परिषच्चैव सैरिन्धी४ वरुठस्तथा५ ।
अक्प्रत्यययुजो६ ज्ञेयाः संज्ञायां बुधपुङ्गवैः ॥ ३४८ ॥

१ सिरिन्धः E.; सिरिन्धः B.; सि-
रिन्धः C. D. K.; A. om. text & com.

२ Thus all works; ब्राह्मानिति D.

३ सिरिन्ध Bö., Yajñi.; Kāś. V. ed.

(Bö., v.l. सिरिन्धः); सिरिन्ध Hem.; शि-
रिन्ध Kāś. V. a. [सीरं हलमेव सैरम् ।
तद्वरतीति सैरिन्धः सैरिकः सिरिन्धो८ पि-
स एव । सैरिन्धकम् Yajñi.].

४ ? Thus D. E.; ऋषिहैवसिरि-
धी K.; परिषहैवसैरिन्धा B.; परिष-
हैवसिरिन्धी F.; --वसिरिन्धा C.

५ वरुठस्तथा E.

६ ? अस्तुत्यययुजो E. (?F.); अप्रसृ-
त्ययुजो D.; B. C. K. omit this half-
sloka; A. omits text and commentary.

आनुभुवकम् ॥ * ॥ पारिषद्कम् । पर्षच्छब्दोऽपि इत्यत्यः^१ ॥ * ॥
सैरित्रकः^२ । अयं श्रीभोजराजमतेन ॥ * ॥ वारुटकम्^३ । शूर्पपिट-
कादि ॥ * ॥ संज्ञाचा अन्यत्र । कौलालः स्तोक इत्यादि ॥ ३४८ ॥
इति कुलालादिः ॥

[असुरो देवरक्षोभ्यां गुणान्मुख्यः परो मतः४ ॥] ३४९ ॥

दैवासुरः ॥ * ॥ राचोऽसुरः ॥ * ॥ गौणमुख्यः ॥ * ॥ अत्र शि-
शुकन्दाद्यदेवासुरादिद्वाच्च इति छो न भवति ॥ ३४९ ॥ इति
देवासुरादिः^४ ॥

शिशुप्रद्युम्नसीतेन्द्रयमाद् यथाक्रमं मताः ।

कन्दोऽभिगमनं चैवान्वेषणं जननं समः६ ॥ ३५० ॥

शिशुकन्दाद्यदेवासुरादिद्वाच्च इत्यनेन शिशुकन्दादेः शब्द-
गणाद् देवासुरादिवर्जिताच्च द्वन्द्वाद् द्वितीयान्तादधिकात्य क्रतो यन्य
इत्येतस्मित्तर्थे क्वप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ शिश्वो वालास्तेषां क्रन्दस्तमधि-
कात्य क्रतो यन्यः । शिशुकन्दीयः । बालपुस्तकः ॥ शैशुकन्द इत्यन्यः^७
॥ * ॥ प्रद्युम्नसाभिगमनं प्रद्युम्नाभिगमनम् । प्रद्युम्नाभिगमनीयः ॥ * ॥
सीतान्वेषणीयः ॥ * ॥ दन्तजननीयः ॥ * ॥ यमस्य सभा यमसभम् ।

१ B. C. F. add दैवकः.

२ सैरित्रकः D.; सैरिध्रकः C.—Bö.
has सरित्र; Yajñi. सैरंध्र; K. V. ed.
सैन्द्रिध्यै(!), om. a.

३ वरुष Bö., K. V. ed.; वरुष Yajñi.;
वरुट Hem., K. V. ed.; cf. §1. 208, p.
250, with notes 6 and 8.

४ ऋचाभ्यां B. C. K.; D. E. (A.)
om. this gāṇa.

५ Cf. Pāṇ. iv. 3, 88 v.—Hem., to his
sūtra vi. 3 (163), अदैवासुरादिभ्यो विरे-
द्वन्द्वात् । enumerates दैवासुरं । राचो-
सुरं ।

६ ऋभिगमस्यैवा० समः E.; A. om.
text and comment.

७ D. om. from शिशुकन्द—Hem. re-
marks शिशुकन्दशब्दात्मेचिन्तेच्छन्ति ।
शिशुकन्द ।

यमसभीयः ॥ * ॥ आङ्गतिगणोऽयम् । तेन प्रद्युम्नप्रत्यागमनप्रद्युम्नो-
दयनसीताहरणप्रभृतयो द्रष्टव्याः ॥ ३५० ॥ इति शिष्ठकन्दादिः ॥

सिन्धुस्तक्षशिलावसानदरदो गान्धारशाल्बोरसाः २

कर्णः सामलकारडधारच्छगलाः कौमेंदुरो यामणीः ३ ।

कंसार्धासनसिंहकर्णमधुमलकशमीरसिंहा इमे

स्याद्वत्सोऽरणोऽथ वर्वरयुतो वर्णस्तथा किंनरः ॥ ३५१ ॥

सिन्धुशुष्ठुष्ठिकादिभ्योऽण्ण्यावित्यनेन सिन्ध्वादेः शुष्ठिकादेश्च ४
सोऽस्याभिजन दत्यर्थेऽण्ण्यौ क्रमेण भवतः ॥ * ॥ सिन्धुः समुद्रो नदी
वा । सिन्ध्वो जनपदः । सोऽभिजनोऽस्य । सैन्धवः ॥ * ॥ ताच्चशिलः
॥ * ॥ आवसानः ॥ * ॥ दरदो जनपदः । दारदः ॥ * ॥ गान्धारः ॥ ५ ॥
शाल्बः ॥ * ॥ उरसार्द्धजनपदः । औरसः ॥ * ॥ कार्णः ॥ सामलः ॥ दद्यं
वामनमतेन ॥ * ॥ काण्डधारः । काण्डवरक ७ इति शकटाङ्गंजः ॥ * ॥
द्वगलो यामः । द्वागलः ॥ * ॥ कौमेंदुरः ॥ * ॥ यामणः ॥ * ॥ कांसः
॥ * ॥ आर्धासनः । अर्यं वामनमतेन ॥ * ॥ सैन्हकर्णः ॥ सिंह कर्ण ९

१ ० प्रत्यागमनप्रमाणागमनसीता० D. ; lac. from सीता C.—Hem. has all three forms.—Yajñ. gives also किरातार्जुनी and विरङ्गभोजन।

२ ० शाल्बोरसाः D. E. F. ; शाल्बा-रसाः C.

३ ० वगला कौमे—यामणीः C. ; कौमेंदुरोऽ D. ; कौमेंदुरोऽ E. ; कौमें-दुरो F.—A. om. text and comm. [B. might also be read कौमेंदुरो].

४ सिध्वादेश्च B. C. K.

५ All MSS. read गान्धार in text; the other works गन्धार.

६ औरसा B. C. ; औरसो F.—उरसा Bö., Yajñ. ; उरस K. V., Hem.

७ ? कांडचरक F. ; काण्डधारक D. ; काण्डधारक suppl. K. ; see note Q.—काण्डधार बो., Yajñ. ; काण्डवरक Hem., K. V. a. ; काण्डवारण K. V. ed.

८ कौमेंदुकः D. ; कौमेंदुरः F. ; om. B. C.—कौमेंदुर Bö., Yajñ. ; कौमेंदुर K. V. ed. ; कौशेदुरः a. ; [? Hem.].

९ ॥ सैन्हकर्ण इति० B. C. :—? Bhoja only singly & Vāmana (cf. सिंह & कर्ण) singly and combined.—सिंहकर्ण Bö., Yajñ. ; सिंहकोष K. V. ed. a. [Hem. next page n. 6.]

इति भोजः ॥ * ॥ मधुमान्यर्वतः । माधुमतः ॥ * ॥ काम्पीरः ॥ * ॥
सैंहः । अयं वामनमतेन ॥ * ॥ वात्सोद्धरणः ॥ * ॥ वार्वरः ॥ * ॥
वार्णवः ॥ * ॥ कैनरः ॥ ३५१ ॥

गन्दिकावासकम्बोजक्रोष्टुकर्णमुमङ्गलाः१ ।

संकुचितोऽथ किञ्चिन्न्या पर्वतोऽपि निगद्यते ॥ ३५२ ॥

गन्दिका॒ जनपदः । गान्दिकः ॥ * ॥ आवासः । अयं वामनमतेन
॥ * ॥ काम्पोजः ॥ * ॥ क्रोष्टुकर्णः ॥ क्रोष्टुकर्णकृ॒ इति भोजः ॥ क्रो-
ष्टुकशब्दो४ वामनमतेन ॥ * ॥ सौमङ्गलः । अयं वामनमतेन ॥ * ॥ सं-
कुचितः ॥ * ॥ कैकिन्यः ॥ * ॥ पार्वतः ॥ * ॥ येऽच कच्छादिषु च
पद्यन्ते तेषां तत एवाणि मिद्द्वे नृत्यलक्षणेऽकञ्जि । अन्येषां च राङ्ग-
लक्षणेऽकञ्जि प्राप्ते वृद्धेभ्यश्च बाहीकयामेभ्यष्ठञ्जितयोः शेषेभ्यो
५ प्राप्ते वचनम् ५ ॥ ३५२ ॥ इति सिन्धादिः६ ॥

शुगिङ्का कुचवारो७ अ सर्वसेनशटौ शकः ।

सर्वकेशग्रहौ८ बोधश्चणकः शङ्खशंकरौ९ ॥ ३५३ ॥

शुणिङ्का यामः । अभिजनो१० अ शौचिङ्कयः ॥ अयं वामनमताभि-

१ गहिका० E.—A. om. text and comm.

२ Thus Hem., K. V. ed.; गन्दिका Bū., Yajñī.

३ क्रोष्टुकः । क्रोष्टु ० B. C. ; ०क्रोष्टु कम्पुक F.

४ ०क्रोष्टुशब्दो B. C. K.

५ ०ठञ्जितयोर्वचनं ॥ B. C. F. K.—Cf. Pāṇ. iv, 134; 124; 114; 117.

६ This *gāna* includes Pāṇ.'s and Hem.'s सिन्धादिः and तच्शिलादिः

(P. iv, 3, 93).—Hem.'s तच्शिलादिः not found in MS., though referred to. [It may however form part of सिन्धादिः, which seems incomplete in the MS.]

७ ? Thus E.; कुचवारो B. C. D. F. K. (P. iv, 3, 92); cf. sl. 244.

८ रहो B. D. K.; ०केशारहो F.; ०केशहरौ E.; ०केरांशहो C.

९ बोधो चणकः संखशंकरौ E.; बो-धा चणकः शंकरौ ॥ D.; बोधश्चणकः० B.; A. om. text and comm.

प्रायः । पाणिन्यादयस्तु शृण्डिकस्य यामजनपदवाचिनः शृण्डिक्य
इत्युदाहरन्ति^१ ॥ * ॥ कौचवार्यः ॥ * ॥ सर्वसेना जनपदः । सार्व-
सेन्यः ॥ * ॥ शटा जनपदः । शास्यः ॥ * ॥ शका जनपदः । शाक्यः
सुगतः^२ ॥ रक इत्यपि शकटाङ्गजः^३ ॥ * ॥ सर्वकेशा जनपदः । सार्व-
केशः ॥ * ॥ राज्ञः । अयं भोजमतेन । वह इति वामनः^४ ॥ * ॥
बौधः ॥ * ॥ चाणक्यः^५ ॥ * ॥ शाङ्कः^६ कपिलः ॥ * ॥ शांकर्यः ॥ कत
इत्यपि वामनः ॥ * ॥ राष्ट्रवाचिभ्योऽकञ्जि शेषेभ्योऽणि प्राप्ते वचनम्
॥ ३५३ ॥ इति शृण्डिकादिः ॥

कर्णादिकेशा नखपादगुल्फ-

भूषृङ्गदन्तौष्ठमुखास्यपृष्ठम् ।

कर्णादिपक्षान्मूलं जाहतिरित्यनेन^७ कर्णादेः शब्दगणात्पचशब्दा-
चास्य मूलभित्यर्थे जाहतिप्रत्ययौ भवतः ॥ * ॥ कर्णस्य मूलम् । कर्ण-
जाहम् । अथा ।

अपि कर्णजाहविनिवेशिताननः^८ ॥

अथा च । दधाना वलिभं मध्यं कर्णजाहविलोचना ।

वाक्यचेनातिसर्वेण चन्द्रलेखेव पचतौ^९ ॥

अच्चिजाहम् ॥ * ॥ केशजाहम् ॥ * ॥ नखजाहम् ॥ * ॥ पादजाहम् ॥ * ॥

१ वामनामताभिप्रायेण ० शृण्डिकस्य
शृण्डिक्य० D.—Hem. also शृण्डिक.

२ D. om. सुगतः.

३ रेक इति० C.; D. adds सौञ्जो-
दनि: ।.—All other works have रक.

४ B. C. om. राज्ञः; अयं श्रीभोज-
मतेन्द्रह इति वामनः D.—The other
works have neither word.

५ वाणास्यः B. C.; वाणक्यः D.—
चण्क Hem.; om. others.

६ Thus MSS.; ०कापिलः F.—The
other works also read शङ्क.

७ cf. P. v. 2, 24; 25.

८ Mālatīm. v. sl. 8. [अयि for अपि
B. F. K.]

९ Bhaṭṭīk. iv. 16.

गुल्फजाहम् । गुल्फ^१ इत्यपि चद्धः ॥ * ॥ भूजाहम् ॥ * ॥ पृष्ठजाहम् ॥ * ॥ दन्तजाहम् ॥ * ॥ ओष्ठजाहम् ॥ * ॥ मुखजाहम् ॥ * ॥ आस्थ-
जाहम्^२ । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥ पृष्ठजाहम् । अयं वामनमतेन ॥
पुष्प^३ । इति चन्द्रादध्यः ॥ वक्षफले^४ अपि शकटाङ्गजः ॥ * ॥ इति
कर्णादिः ॥

कर्णादिरेषोऽथ च पीलुशम्याव्

आश्वत्थकर्कन्धुकरीरयुक्तौ४ ॥ ३५४ ॥

पील्वादेः पाके कुण इत्यनेन पील्वादेः शब्दगणादस्य पाक इत्यर्थे
कुणप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ पीलूनां वृचाणां फलानां वा पाकः । पीलु-
कुणः ॥ * ॥ शमीकुणः ॥ * ॥ अश्वत्थकुणः ॥ * ॥ कर्कन्धुकुणः ॥ * ॥
करीरकुणः ॥ ३५४ ॥

कुवलं बदरं पुष्पकर्कन्धुखदिरास्तथा ।

बदरीकुवलीशब्दौ शकटायनसंमतौ४ ॥ ३५५ ॥

कुवलकुणः ॥ * ॥ बदरकुणः ॥ * ॥ पुष्पकुणः । अयं चन्द्रमतेन ॥ * ॥
कर्कन्धुकुणः ॥ * ॥ खदिरकुणः ॥ * ॥ बदरीकुणः ॥ * ॥ कुवलीकुणः
॥ ३५५ ॥ इति पील्वादिः ॥

रैवतिकबैजवापी गौरयीविस्तयौदमेघिश्च ।

स्वापिशिरथौदवापिः परिपठितः क्षैमवृत्तिश्च^५ ॥ ३५६ ॥

रैवतिकादेष्व इत्यनेन रैवतिकादेः शब्दगणाद् अस्येदभित्यर्थे

^१ गुल्फ D.

^२ Thus Hem.; om. others.

^३ Thus Hem.; the others पृष्ठ.

^४ A. om. text and comment.

^५ श्वापिश्च B.C.F.K.; क्षैमवृत्तिश्च

E.; क्षैमवृत्तिश्च D.; A. om. text & comm.

क्षप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ रेवत्या अपत्यं रैवतिकः । रेवत्यादेष्ट इत्यनेन
ठणि । रैवतिकस्याचं रैवतिकीयः शकटाश्वादिः ॥ * ॥ बीजवापस्यापत्यं
बैजवापिः । बैजवापीयः ॥ * ॥ गौरचीवीयः ॥ * ॥ औदमेघीयः ॥ * ॥
खः पिशः स्खपिशः । तस्यापत्यं स्खापिशिः^१ । अत एव गणपाठाद् द्वा-
रादेरित्यनेन टैज् न भवति^२ ॥ * ॥ औदवापीयः ॥ औदवाहिर-
त्यन्ये^३ ॥ * ॥ चैमदुत्तीयः^४ ॥ * ॥ अस्यापि शिष्वेत्यादिना^५ कञ्जि
प्राप्ते वचनम् ॥ ३५६ ॥ इति रैवतिकादिः ॥

गोहविःखरदरामुरमेधाद्य

अष्टकायुगखदा० विषकूपौ ।

सुकस्खदाध्वसहिताक्षरवेदाव्

उधसोऽनडिः नभेऽपि च नामेः^८ ॥ ३५७ ॥

गवाद्योस्तु य इत्यनेन गो । इत्यादेः शब्दगणाद् उवर्णान्ताच्च
अप्रत्ययो भवति वच्यमाणेवर्थेषु ॥ * ॥ गव्यम् ॥ * ॥ हविहौतव्यं वस्तु ।
हविषे हितं तदर्थं वा । हविष्यम् ॥ * ॥ खर्यम्^९ ॥ * ॥ दर्यम् ॥ * ॥
असुर्यम् ॥ * ॥ मेधम् ॥ * ॥ अष्टका आद्वकालः । अष्टक्यम् ॥ * ॥
युगाय हितं युगोऽस्य स्यादिति वा । युग्यम् ॥ * ॥ खदतीति खदो

१ श्वः० श्वपिशः० F.; श्वापिशिः० B. F.
K.; lacuna C.

५ अस्यांशिष्ठे० B. C. K.—Cf. P. iv.
3, 126.

२ See sl. 167; P. vii. 3, 4.

६ गोहविःखर० D. E. F.

३ औदवापि Bö., Yajñ.; औदवाहि
Kāś. V. ed., a., Hem.

७ युग्यघदा B. F. K.; युग्यपदी C.

४ चैमदुत्तीयः B. C.; चैमदु॒यः D.
—? चैमधु॒त्ति with Hem., and sl. 205,
320; चैमवृद्धि Bö., Yajñ., K. V. ed.;
चौम॑। वृत्ति a.

८ शुक्० D. F.; शुदा० F.; A. om.

text and comment.

९ ?खर्य० D. F. (cf. note 6). — खर
Bö., Yajñ., Kāś. V. ed., Hem.; खर
Kāś. V. a.

हिंसकः । खद्यम्^१ ॥ * ॥ विद्यम् ॥ * ॥ क्रूपः ॥ * ॥ सुच्चः ॥ * ॥
 स्वदा^२ कुहाली । तदर्थं स्वदं लोहम् ॥ * ॥ अध्वन्यः ॥ * ॥ अवर्यः
 ॥ * ॥ वेदः । अर्यं वामनमतेन ॥ * ॥ ऊधस इत्यूधःशब्दस्थानडादेशे^३
 सति पाठः । ऊधसे हितः । ऊधन्यो^४ भ्यङ्गः ॥ * ॥ नाभये हितम् ।
 नभ्यमञ्जनम् । नभ्योऽचः ॥ प्राणङ्गवाच्चिनस्तु नाभिशब्दादुच्चरस्त-
 चेण^५ य एव । नाभ्यं तैलम् ॥ ३५७ ॥

शुनो यणर्द इति ज्ञेयं दीर्घतं च विभाषया ।

कूर्पबीजक्षरा^६ दीसवर्हिःशब्दौ मताविह ॥ ३५८ ॥

युने हितं युन्यं शून्यं च^७ । रचपालमाचेणापि रहितं युहं कुटी-
 रकादि पर्वतारण्यादिस्थानं^८ द्वूपचारेण ॥ * ॥ कूर्यो^९ देशः ॥ * ॥
 बीजेभ्य इमे । बीज्या त्रीहयः ॥ * ॥ चरायेदम् । चर्यं काष्ठम् ॥ * ॥
 दीसः^{१०} ज्ञेषः । तदर्थं काष्ठं दीस्यम् ॥ * ॥ वर्हिदर्भः । वर्हिव्यम् ॥ ३५८ ॥
 इति गवादिः ॥

१ षदतीति षदः० F.; षदं B. F. K.; lacuna C.

२ Thus also Bö.; स्वद् Yajñ., Hem., K. V. ed.; om. a.—स्वदो विद्रावणं तस्मै हितं स्वदं पौरुषम् Yajñ. [कुहा-ली all MSS., cf. p. 363, note 3].

३ °स्थानवादेशे F.; °स्थ नवादेशे B. K., lac. C.; °स्थ नव्यवादेशे D.

४ ऊधस्यो B. K.; औधस्यो F.; lacuna C.

५ Cf. Pāṇ. v. 1, 6.

६ शुणो यण E.

७ कूर्पबीजं B. E. F. K.; lac. C.—A. om. text and comment.

८ B. C. D. K. om. शून्यं च.

९ रहितगृहकुटीरं की पर्व० D.—Hem. has a special rule vii. 1, (34) शुनो वश्चैदूत ॥ °युने हितं युन्यं शून्यं ॥

१० °Thus D.; कूष्यो B. C. F. K.—K. V. a. has कूप and कुप; the others कूप only.

११ दीश Hem.; दोप्त्र (v.l. दीस) Bö.; om. K. V.; दीपतं दीपतम् दीप्तमिं-घनम् Yajñ.

अपूपयूपौ१ कटको६थ किखः
सूपौदनौ तणुलकर्णवेष्टौ ।
अवोषदीपौ२ पृथुकश्च पञ्चं
स्थूणार्गलाश्च मुसलो७पि पूपः३ ॥ ३४९ ॥

हव्यापूपादेवत्यनेन वच्छमाणेव्येषु हविर्विशेषवाचिनो४पूपादेश्च
यप्रत्ययो भवति वा ॥ * ॥ आमिक्ष्यम् आमिक्षीयं४ इधि ॥ * ॥ अपू-
प्यम् अपूपीयम् अच्चम् ॥ यवापूयम् । यवापूपीयम् ॥ * ॥ चूपो यज्ञ-
स्तम्भः । चूप्यम् । चूपीयम् ॥ * ॥ कटक्यम् । कटकीयं हेम ॥ * ॥ किखं
मदिराकिटः५ । किएव्यम् । किखीयम् ॥ * ॥ सूप्यम् । सूपीयम् ॥ * ॥
ओदन्यम् । ओदनीयम् ॥ * ॥ तणुल्यम् । तणुलीयम् ॥ * ॥ कर्ण-
वेष्टायम् । कर्णवेष्टीयम् ॥ कर्णवेष्टकै६ इत्यन्ये ॥ * ॥ अवोष्याः । अवो-
षीयाः७ कलायाः ॥ * ॥ दीप्यम् । दीपीयं वेशम् ॥ * ॥ पृथुक्याः ।
पृथुकीया त्रीहयः ॥ * ॥ पञ्चम् । पञ्चीयम् ॥ अश्वपञ्चम् अश्वपञ्चीय-
मित्यपि ॥ * ॥ स्थूण्यम् । स्थूणीयं काष्ठम् ॥ * ॥ अरेण कर्षणेन गलति ।
अर्गला८ दास्तमयो लोहमयो वा दण्डः । अर्गल्यम् । अर्गलीयम् ॥
अयं भोजमतेन । वामनाद्यास्त्वर्गल इति पेठुः ॥ * ॥ अञ्च्यम् । अञ्ची-
यम् ॥ * ॥ मुशल्यम् । मुशलीयम्९ ॥ * ॥ पूप्यम् । पूपीयम्१० ॥ * ॥

१ अपूपपूपौ F. K.

२ अभ्योषदीपौ B. C.; अभ्यषदीपौ E.; अवापदीपौ F.; आवाषदीपौ D.

३ मुशलो० B. E. F. K.; चूपः B. K.; चूषः F.; lac. C.; A. om. text and comm.

४ आमीक्ष्यं आमीक्षीक्षीयं D.

५ किखं पापं तस्मै हिता किख्या कुसंगतिः Yajñi.

६ Thus all other works.

७ आवाष्याः आवाषीयाः D.; अवा-

ष्याः अवापोयाः F.—The other works have अवोष, अभ्यूष, अभ्येष (om. Hem.), and अभ्योष.

८ अर्गलं B. C. D.—Bö., Yajñi., K. V. अर्गल; Bö., Yajñi. also इर्गल; Hem. इर्गल, इर्जल, इर्जलक.

९ मुशल्यं मुशलीयं D. F.

१० चूषं चूषीयं B. C. F. K.

शकटायनमतमात्रित्यान्विकाराचेति न पठितम् । एभसु सुर्याः
सुरीयास्पुला इत्याद्युदाहरणम् । सादेश्चयधिकाराद्यदीर्थं प्रदी-
पीयमित्यादि^१ । अन्ये तु प्रदीपशब्दमपि^२ पठन्ति । तन्वाते नियमार्थं
विदीपीयमित्यादि । अन्विकारेभ्यस्त्वर्थपरत्वान्व^३ भवति । यवसुरी-
म् । पिष्टसुरीयम् । अत एवापूपाद्यन्विकाराणां पृथग्यहणमर्थव-
द्भवति । अपूपादिषु येऽन्वभेदशब्दा अपूपाद्यस्तेषां केनचिदाकार-
सादृश्येनार्थान्तरवृत्तौ प्रत्यार्थमुपादानमिति शकटाङ्गजः । अस्माकं
लयमाशयः । शक्तुलीमोदकप्रभृतयोऽन्विकाराः पृथुकापूपाद्य-
स्त्वन्वभेव^४ विशिष्टावस्थं नान्विकार इति पृथगुपादानम् ॥ ३५६ ॥
इत्यपूपादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां
ख्यगणराज्यमहोदधिवृत्तौ शेषसाध्वर्थभवाख्यानागतार्थ-
कृताभिजनपाकेदमर्थविहिततद्वितप्रत्ययगणनिर्णयो
नाम पञ्चमोऽथायः समाप्तः ॥

१ ०सुदीर्थं सुदीपीयमित्यादि D.

२ प्रतीपशब्द^० B. F. K.; अन्ये छागु-
तीय^० C.—All other works include
प्रदीप in the *gana*.

३ ०अर्थे परत्वान्न D.

४ पृथुकाभूषणाद्यस्त्वन्वभेव B. F. K.;
पृथुकाप्रयोदय^० C.; पृथुकापूपादयो
अन्वभेव D.

अथ षष्ठोऽध्यायः ॥

संशयषष्ठान्वतभारतरामायणैकभक्तानि ।

अष्टममासक्षपणोपवासपारायणानि स्युः^१ ॥ ३६० ॥

तत्संशयादेः करोतीत्यनेन द्वितीयान्नात्करोतीत्येतस्मिंस्त्रोकप्रसिद्धे
५ र्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ संशयं करोति । सांशयिकः स्थाखादिः ॥ * ॥
षष्ठान्वतिकः ॥ * ॥ भारतिकः ॥ रामायणिकः ॥ अनयोः करोतिः
कथने वर्तते ॥ * ॥ ऐकभक्तिकः ॥ * ॥ आष्टमिकः ॥ * ॥ मासक्षपणिकः
॥ * ॥ औपवासिकः ॥ * ॥ पारायणं साकल्यवचनम् । पारायणिकः ॥
अथवा पारायणमिति सामान्येनाभिधानाद्वातुपारायणं नामपारा-
यणं वाभिधीयते । तत्करोति पठनपरिसमाप्तिं नयतीत्यर्थे । एतच्च
करोतेरशेषधार्थानुगतवृत्तिलाङ्गभ्यते । तदुक्तम् ।

विकारमेदसंसर्गेत्कर्षहानादिरूपतः ।

करोतिः परिणामार्थ^२ चित्रमाह स्वभावतः ॥

आकृतिगणोऽयम् । तेन तुरायणचान्द्रायणप्रभृतयो^३ इष्टव्याः ॥
३६० ॥ इति संशयादिः^४ ॥

अजशङ्कृतरा वारि कान्तारस्थलजङ्गलाः ।

तेनाजायादेराहृतं वेत्यनेनाजादिपूर्वपदात्पथिशब्दात् तेनाहृतं
तद्वच्छतीत्येतस्मिन्बर्थे ठञ् भवति ॥ * ॥ अजपथेनाहृतम् अजपथं^५

१ शंशय० चक्षपणौयवास० E.; A. om.
text and comment.

नांतरायण० D.; lac. C.

२ परिमाणार्थै D.; lac. C.

४ शंशयादिः E.—Cf. P. v. 1, 72-3.;

३ तेनन्तरायणचान्द्रायण० B.; ते-

Hem. vi. 4, (80. 89. 90).

४ अजपथा D.; lac. C.

५ अजपथा D.; lac. C.

गच्छति वा । आजपथिकम् । आजपथिकः ॥ * ॥ शङ्कुरिव चक्षुः
पन्थाः । शङ्कुपथः । शङ्कुपथिकम् ॥ * ॥ औन्तरपथिकम् ॥ * ॥ वा-
रिपथिकम् ॥ * ॥ कान्तारपथिकम् ॥ * ॥ स्थालपथिकम् ॥ * ॥ जाङ्ग-
लपथिकम् ॥ * ॥ इत्यजादिः^१ ॥

चतुस्तथोपवस्ता च प्राशिता च बुधैर्मतः^२ ॥ ३६१ ॥

चत्वादिभ्योऽण् इत्यनेन चत्वादेरस्य प्राप्त इत्येतस्मिन्नर्थे^३ ए भवति
॥ * ॥ चतुः प्राप्तोऽस्य । आर्तवं पुष्पम् । आर्तवी कलिका । आर्तवः
पुष्पबन्धः ॥ * ॥ उपवस्ता । उपवासत्रती । स प्राप्तोऽस्य । औपवस्तुं
पर्व भोज्यं वा ॥ * ॥ प्राशिता भोक्ता प्राप्तोऽस्य । प्राशितं भोजनम् ।
प्राशिती रसवती ॥ * ॥ चत्वादयः प्रयोगगम्याः ॥ ३६१ ॥ इति
चत्वादिः^४ ॥

संतापसंघातनिसर्गयोगोपवाससंपादनसंपरायाः ।

संयामसंयोगविसर्गमांसप्रवासमांसौदनसंनिपाताः^५ ॥ ३६२ ॥

तस्मै प्रभवति संतापादिभ्य इत्यनेन संतापादेश्चतुर्थनात्तस्मै प्रभ-
वतीत्येतस्मिन्नर्थे उड्ढ भवति ॥ * ॥ संतापाद प्रभवति । संतापिकं
दुर्जनसंगतम् । संतापिको योश्चकालः । संतापिकी नीचसेवा ॥ * ॥
संघातिकम् ॥ * ॥ नैसर्गिकम् ॥ निःसर्ग^६ इत्यपि वामनः ॥ * ॥ औ-
गिकम्^७ । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥ औपवासिकः ॥ * ॥ संपाद-

^१ See P. v. 1, 77; Hem. vi. 4, (87).

^२ प्राशिताविबुधै० F; A. om. sloka
and comment.

^३ See Kāś. V. v. 1, 107 (उपवस्तादि);
Hem. vi. 4, (126) चत्वादिभ्योऽण् ॥

^४ A. om. text and comment.

^५ Hem. has both; निसर्ग Bö., Yajfi.,
K. V. ed.; निःसर्ग a.

^६ With Hem. this *gāyatrī* is योगादि;
cf. Pāp. v. 1, 102.

निकः ॥ * ॥ सांपराधिकः ॥ * ॥ सांग्रामिकः ॥ * ॥ सांयोगिकः ॥ * ॥
वैसर्गिकः ॥ * ॥ मांसिको व्याधागमः^१ ॥ * ॥ प्रावासिकः ॥ * ॥ मां-
सौदिनिकः ॥ सकुमांसौदन^२ इत्यन्यः ॥ * ॥ सांनिपातिकः ॥ ३६२ ॥

संनाहौदनसंवेशसकुसंमोदनं^३ निरः ।

पेषघोषावुपात्सर्गः पेषवासक्रमाः^४ समः ॥ ३६३ ॥

सांनाहिकः ॥ * ॥ औदिनिको दानपतिसंयोगः ॥ * ॥ सांवेशिकः^५
॥ * ॥ सकुभ्यः शकः । साकुकः ॥ * ॥ संमोदनं हर्षः । सांमोदिनिकः
॥ * ॥ नैर्घेषिकः ॥ * ॥ नैर्घोषिकः ॥ * ॥ औपसर्गिकः ॥ * ॥ सांपेषिकः
॥ * ॥ सांवासिकः ॥ * ॥ सांक्रामिकः^६ । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ ३६३ ॥
इति संतापादिः ॥

बुष्टोपवासौ परिष्ववासौ
संयामतीर्थं समुदायनियम् ।
प्रवेशनो निष्क्रमणः समोऽग्रे
घातः^७ पदं पीलुपरं च मूलम् ॥ ३६४ ॥

बुष्टादिभ्योऽए इत्यनेन बुष्टादेस्तत्र कार्यं दीयत इत्येतयोरर्थ-
योरए भवति ॥ * ॥ बुष्टं प्रभातम् । तत्र कार्यं दीयते वा । वैबुष्टम् ॥ * ॥

१ व्याधागमः B. C. K.

५ सांवेशिकः D.; सांदिशिकः B. C. F.

२ मांसौदिकः । सकुः । मांसौदन इ^०
F.; Hem. has both compounds.

K.—Hem., K. V. v.l. संवेश; Bö., Yajñi.
संवेष; Bö., Yajñi., K. V. a., v.l. ed. also
संवेशन.

३ ०संदेशसकु^० B. C. F. K.; ०संवेश-
सकु^० D.; संमोदना MSS.

६ सांक्रमिकः F.; cf. sl. 166.—Only
Hem. has this word.

४ पेषवाशक्रमाः E.; A. om. text and
comment.

७ घातं E.; A. om. text and comment.

चौप्रवासम् ॥ * ॥ पारिषदम् ॥ * ॥ प्रावासम् ॥ * ॥ सांघासम् ॥ * ॥
 तैर्थम् ॥ * ॥ सामुदायम् ॥ * ॥ नित्यशब्दो दिवसाभावन्तिविषयोऽ
 द्रष्टव्यो व्युष्टसाहचर्यात् ॥ ननु कूटस्थाकाशादिवसुष्टुप्तिस्तः । सर्वे
 उध्वभावकाला इति सप्तमीप्रसङ्गे द्वितीया स्थात् । चैत्यः । सर्वकालं
 दीयत इत्यर्थः ॥ * ॥ प्रवेशने गृहान्वगराद्वा कार्यं दीयते वा । प्रावेश-
 नम् ॥ * ॥ एवं नैकमणम् ॥ * ॥ सांघातम् ॥ * ॥ आग्निपदम् ॥ * ॥
 पैलुमूलम् ॥ * ॥ परिषत्समुदायशब्दो न्यासकृत्वतेन ॥ * ॥ आकृतिगण-
 श्चायम् । तेन लोकयाचाप्रभृतयो द्रष्टव्याः ॥ ३६४ ॥ इति व्युष्टादिः ॥

चूडा अङ्गा द्वाटशाहस्तथायं
 ज्ञेया याचा देवतीर्थात्परेह ।
 स्वर्गः कामो वो^१ धनायुर्यशांस्य-
 नेको लक्ष्यो धीमता लक्ष्यतश्च^२ ॥ ३६५ ॥

चूडास्खर्गेत्यापनास्खस्तिवाचनादेरण्यच्छठञ्जलुगित्यनेन^३ चूडा-
 दिखर्गाद्युत्यापनादिस्तिवाचनादीत्येतेभ्यो गणेभ्यः प्रथमान्तेभ्यो^४ स्य
 प्रयोजनमित्येतस्मिन्नर्थे^५ ण्यच्छठञ्जलुगित्येते^६ क्रमेण भवन्ति ॥ * ॥
 चूडा प्रयोजनमस्य । चौडम् । यथा ।

स वृत्तचौलश्वलकाकपच्चकैर्

अमात्यपुत्रैः सवधोभिरन्वितः^७ ॥

१ दिवसाधयो D.

३ ०यशस्यलोकाङ्गच्चाधी० D.; ०अ-

२ ०कामो बाधः नाद्य० B.; कामो

नोकालच्चयौ० E.; A. om. text and com-
बाधना० K.; स्खर्गीकाम्या बाधना० C.;
ment.

कामो धो धना० F. (cf. n. १ next page);

४ ०ठञ्जलुगिं० D.

कामो थो D.

५ Raghuv. iii. 28.

एवं आद्धम् ॥ * ॥ इदशाहम् ॥ * ॥ हैवयाची पुष्पत्रचितिः ॥ * ॥
तैर्थयाच्यनपङ्किः ॥ * ॥ इति चूडादिः ॥

स्वर्गः प्रयोजनमस्य । स्वर्ग्य धनम् । स्वर्ग्या देवपूजा ॥ * ॥ काम्या
इष्टयः^१ ॥ * ॥ धन्यम् ॥ * ॥ आयुष्यम् ॥ * ॥ अश्वा विद्या ॥ ३६५ ॥
इति स्वर्गादिः ॥

उतुपाभ्यां परात्स्थापेनोऽनोः प्रवचेर्वचेः^२ ।

विशेषासेस्तथाऽप्राच्च रुहेः समा विशे रभेः^३ ॥ ३६६ ॥

उत्थापनम् उत्थापना^४ वा प्रयोजनमस्य । उत्थापनीयम् ॥ उप-
स्थापनीयम् ॥ * ॥ अनुप्रवचनीयम् ॥ अनुवचनीयम् ॥ अनु पश्चादाच-
नम् अनुवाचनमिति^५ वामनः ॥ अनुवादनम् । अनुपानमित्यपरः^६
॥ * ॥ अनुवेशनीयम् ॥ मंवेशनमिति वामनः ॥ * ॥ अनुवासनीयम् ॥ * ॥
आङ्ग्राचेति चकारेणानोरित्यनुकृष्टते । आरोहणीयम् ॥ प्ररोह-
णीयम्^७ ॥ अनुरोहणीयम्^८ ॥ * ॥ समावेशनीयम् ॥ * ॥ समारम्भ-
णीयम् ॥ ३६६ ॥

विशे: पदे रुहेः पूरे: समापेश्च सपूर्वतः ।

स्वस्तिवाचनं पुण्याहवाचनं शान्तिवाचनम्^९ ॥ ३६७ ॥

१ F. adds अधस्यः

६ अनुपादनमित्य C. F. K.; ० इत्य-

२ ० परा स्थापिरतोः प्रवदीर्वधिः E.;
० अतोऽनोः F.; ० स्थापिनोनोः C. K.

७ प्रापरः D.—Hem. has अनुवादन and
अनुपान; Kāś. V. ed. अनुवादन; Bō,
Yajñ., K. V. B. om. both.

३ रबः D.; रतः E.; A. B. om. text
and comment.

८ प्रारोहणीय D. F. K.—प्ररोहण
K. V., Hem.; om. Bō., Yajñ.

४ Bō., Yajñ. have both; K. V. ed.
अनुवचन only; Hem. om. this and
अनुप्रवचन.

९ Thus Hem., Yajñ.; अन्वारोहण
Bō., K. V., Hem.

१० A. B. om. text and comment.

अन इत्यनुवर्तते ॥ गृहप्रेशनं प्रयोजनमस्य । गृहप्रेशनीयम् ॥ * ॥ अथप्रपदनीयम् ॥ * ॥ प्रासादारोहणीयम् ॥ * ॥ प्रपापूरणीयम् ॥ * ॥ व्याकरणसमापनीयम् ॥ * ॥ सपूर्वत इति गृहादिपूर्वपदोपेतात् ॥ * ॥ इत्युत्थापनादिः^१ ॥

खस्तिवाचनं प्रयोजनमस्य । खस्तिवाचनम् ॥ * ॥ पुण्याहवाचनम् ॥ * ॥ शान्तिवाचनम् ॥ * ॥ उत्थापनादिः खस्तिवाचनादयश्च प्रयोगस्याः ॥ * ॥ इति खस्तिवाचनादिः^२ ॥ ३६७ ॥

देवतिलदेशविरतेर्महतः सामायिकाङ्गतं^३ गदितम् ।

दीक्षाऽवान्तरपूर्वा चिशुतिकाः^४ स्युर्महानाम्यः ॥ ३६८ ॥

तच्चरति देवत्रादिभ्यो डिन् इत्यनेन तदिति द्वितीयान्नाद् देवत्रादिशब्दगणाच्चरतीत्यर्थे डिन् भवति ॥ * ॥ देवत्रतं चरति । देवत्रती ॥ * ॥ तिलत्रतं चरति । तिलत्रती ॥ * ॥ देशविरतित्रती ॥ * ॥ महात्रती ॥ * ॥ सामायिकत्रती^५ ॥ * ॥ अवान्तरदीचो ॥ * ॥ इति देवत्रादिः^६ ॥

चिशुतिका इति चिशब्दो^७ महानाम्यादिरित्यर्थः । महानाम्यादिरित्यनेन महानाम्यादेद्वितीयान्नाच्चरतीत्यर्थे ठञ् ॥ * ॥ महानाम्यो नाम च्छचः । तस्मच्चरितं त्रतं तच्छब्देनोच्यते । महानाम्योश्चरति । माहानाम्यिकः । आख्यातरूपलादस्त्रीलाभावः ॥ * ॥ आदित्यत्रिकः

१ अनुप्रवचनादि Pāṇ. v. 1, 111; उत्थापनादि Hem. vi. 4, (122).

२ Thus Hem. vi. 4, (124); पुण्याहवाचनादि Pāṇ. v. 1, 111 vārtt.

३ देशविरहेर्महत० E.; चिरर्महतः सामायिक० D.

४ स्त्रीशुतिः D.; A. B. om. text & c.

५ सामयिक० C.; सामायिक० D.

६ Thus also Hem. (om. सामायिकत्रत and देशविरतित्रत); अवान्तरदीचादि P. v. 1, 94 vārtt.

७ स्त्रीशुतिका० स्त्रीशब्दो D.

॥ * ॥ गौदानिकः^१ ॥ * ॥ तथा॑ स्य ब्रह्मचर्च इत्यनेन ब्रह्मचर्च॑ भिधेय
एषां तुल्यं रूपम् ॥ * ॥ इति महानान्वादिः ॥ ३६८ ॥

अश्ववस्वशमभङ्गोमावर्षणी गणमित्यपि२ ।

वंशबल्वजमूलाक्षस्थूणाखट्टाकुटेक्षवः ॥ ३६९ ॥

ब्रह्मवर्चसज्ज्ञाचो॑ संख्यामानाश्वादेर्य इत्यनेन ब्रह्मवर्चसशब्दात्संख्या-
मानाश्वादिवर्जिताच्च३ द्वाचः शब्दात् तस्य हेतुः संयोगोत्पाताविविद्ये-
तस्मिन्बर्चै४ यप्रत्ययो भवति ॥ * ॥ ब्रह्मवर्चसस्य निमित्तं संयोग उत्पातो
वा । ब्रह्मवर्चस्यः ॥ * ॥ द्वाचः । धनस्य निमित्तम् । धन्यम् । स्वर्ग्यमि-
त्यादि ॥ * ॥ संख्यामानाश्वादिप्रतिषेधः किम् । पञ्चकः । सप्तकः ।
प्राणिकः । खारीकः ॥

अश्वादेः ॥ आश्विकः ॥ * ॥ वासुकः ॥ * ॥ आश्मिकः ॥ * ॥ भा-
द्विकः ॥ * ॥ औमिकः ॥ * ॥ वार्षिकः ॥ * ॥ और्णिकः ॥ * ॥ गाणिकः^५
॥ * ॥ इत्यश्वादिः ॥

वंशादिभारं हरति वहत्यावहतीत्यनेन वंशादेः पराद् भारश-
ब्दाद् भारभूतादा वंशादेद्वितीयान्नाद्वरति वहत्यावहतीत्यर्थे ठञ्च
भवति ॥ * ॥ वंशभारं हरति वहत्यावहति वा । वांशभारिकः ॥ * ॥
वाल्वजभारिकः ॥ * ॥ मौलभारिकः ॥ * ॥ आचभारिकः ॥ * ॥ स्त्रौ-
णाभारिकः^६ ॥ * ॥ खाड्वाभारिकः^६ ॥ * ॥ कौटभारिकः ॥ कुटज

१ पौपनिकः D.—Hem. calls this *gana* गौदानादिः.

२ गणमित्यपि C. F. K.—A. om. to
३ संख्या in the comm.; B. to य[प्रत्ययो].

४ व्रह्मचर्च॑ सशब्दा० A.

५ हेतुः संयोगो० A. D., cf. P. v. 1, 38.

६ माणिकः B. C. F. K.; om. D.—

The other works have गण.

६ स्त्रौणाभारिकः० C. F.; खाड्वाभा-

रिकः F.

इति वामनः^१ ॥ * ॥ ऐचुभारिकः ॥ * ॥ अश्वत्य इत्यपि दिग्बस्त्रः ।
स्नात्स्त्राण्^२ इत्यपि भोजः ॥ * ॥

भारभूतान्वा वंशान्हरति वहत्यावहति वा । वांशिकः ॥ वास्त्व-
जिकः ॥ मौलिकः ॥ आचिकः ॥ स्वौषिकः ॥ खाट्टिकः ॥ कौटिकः ॥
ऐचुकः ॥ * ॥ अश्वाश्वशब्दौ गणे इष्टयौ ॥ * ॥ हरति देशान्तरं प्रा-
पयति चोरयति वा^३ । आवहत्युत्यादयतीत्यर्थः ॥ * ॥ इति वंशा-
दिः ॥ ३६८ ॥

छेदं भेदं संप्रयोगं विकर्षं
दोहदोहौ विप्रकर्षप्रकर्षौ ।
कर्षं नर्त विप्रयोगप्रयोगौ
संवेः प्रश्नं प्रेषणं विज्ञि विव्वन् ॥ ३९० ॥

क्वेदादेनित्यमित्यनेन क्वेदादेस्तदर्तीत्येतस्मिन्नर्थे ठञ्चप्रत्ययो भ-
वति ॥ * ॥ क्वेदं नित्यमर्हति । क्वैदिकस्तरुः ॥ * ॥ भैदिकः शत्रुः ॥ * ॥
सांप्रयोगिकः ॥ * ॥ वैकर्षिकः ॥ * ॥ दौहिकी गौः ॥ * ॥ दौहिकः ॥ * ॥
वैप्रकर्षिकः ॥ * ॥ प्राकर्षिकः ॥ * ॥ कार्विकः ॥ * ॥ नार्तिकः ॥ गोनर्त
इत्यन्ये^४ ॥ * ॥ वैप्रयोगिकः ॥ * ॥ प्रायोगिकः^५ ॥ * ॥ सांप्रश्निकः
॥ * ॥ वैप्रश्निकः ॥ * ॥ प्रैषणिकः ॥ प्रैचणर्ह^६ इति शकटाङ्गजः ॥ * ॥
विराग विरङ्ग चेति गणस्त्रं वामनमतेन । वैरङ्गिकः ॥ ३७० ॥ इति
क्वेदादिः ॥

^१ Hem. has कुट and कुटज; the others कुटज only.

^२ स्नात्स्त्राण् A.; स्नात्स्त्र D.; शुक्ल B.; C. om. from इत्यपि.—Hem. has स्नात्स्त्र (appar. corr. into स्नात्स्त्र); K. V. a. स्नात्स्त्र; om. Bü., Yajñ., K. V. ed.

^३ वोदयति वा A.; नोदयति वा B. C. F. K.; प्रापयति वहति वारयति D.

^४ गौनर्त्त^० F.—Hem. has both words; the others नर्त (K. V. ed. वर्त्त^१).

^५ ? प्रायौगिकः cf. sl. 164.

^६ Thus Hem., the others प्रेषण.

दण्डार्घमेधामुसलानि१ मेधो२
 वधोदकेभा मधुपर्कयुक्ताः ।
 युं कशासौ३ पितृदेवता च
 दण्डादिरेवं विवृधैः प्रणीतः ॥ ३७१ ॥

दण्डादेरित्यनेन दण्डादेः शब्दगणादर्हतीत्येतस्मिन्नर्थे यो भवति
 ॥ * ॥ दण्डमर्हति । दण्डः । दण्डो दमनं न तु यष्टिः । यथा । स्थित्यै
 दण्डयतो दण्डान्४ ॥ ननु दण्डात इति दण्डः पूर्वतोत्यादिना५
 सिद्धम् । सत्यम् । दण्डमर्हतीति ठञ्च प्रसच्येत्६ ॥ * ॥ अर्थो७ तिथिः ।
 यथा । तमर्थमर्धादिकायादिपूरुषः८ ॥ * ॥ मेधः९ ॥ * ॥ मुसलघातो
 मुसलः । मुसल्यः९ ॥ * ॥ मेध्यः१० ॥ * ॥ वधः ॥ * ॥ उदव्यः ॥ * ॥
 दूभ्यो धनी ॥ * ॥ मधुपर्कः श्रीचित्यो गृहागतः ॥ * ॥ युग्मो दम्यः ॥ * ॥
 कशाघातो११ पि कशा । कश्यो१२ श्यः ॥ * ॥ पितृदेवत्यः१३ आद्वकालः
 ॥ * ॥ आकृतिगणशायम् । तेन रथकन्यादचो१४ द्रष्टव्याः ॥ ३७१ ॥
 इति दण्डादिः ॥

मुखाताभ्युन्नती वन्धुमैची निद्रा मुखात्परा ।

मुखाच्छय्या तपो राचिर्दिवसः शयनं शयः१४ ॥ ३७२ ॥

१ मेधा० B. C. F. K.; मुशलानि
A. B. C. F. K.

२ मेधः B. F. K.

३ मुशल० मुशल्यः A. B. C. F. K.

४ मेधा A. B. C. F. K.; मेधा E.

५ मेधः A. B. C. F.

६ कशा० A. D. E.

७ कशा० कशा० कश्यो A. D.

८ Raghuv. i. 25.

९२ पितृदेवत्यः B.C.K.; देवत्य A.D.

१० पूर्वतीत्यादिना१० D. F.; पूर्वती०
(or पूर्व०) A.; apparently refers to the
कृत्या य (P. iii. 1, 95 ff.; 3, 139 ff.)

१३ Hem. om. these; Bö., Yajñi. have

११ प्रयुज्यते A.; cf. P. v. 1, 19; 63.

instead गुहा, आङ्ग, भाग (also K. V.),

१२ श्यः१४ । १४ (तमर्थमर्धादि० eds.).

सुवर्णः

१४ मुखाच्छरया तथा राचिः शयः

शयनमित्यपि D. E.

सुखातादेः पृच्छतीत्यनेन सुखातादेर्दीतीयान्तात्पृच्छतीत्यर्थे ठञ्
भवति ॥ * ॥ सुखातं पृच्छति । सौख्यातिकः । यथा । सौख्यातिको यस्य
भवत्यगस्यः^१ ॥ * ॥ आभ्युच्चिकः ॥ * ॥ बाव्युमैचिकः ॥ * ॥ सौख्य-
निद्रिकः ॥ * ॥ सौख्यश्चिकः ॥ * ॥ सौख्यतपसिकः^२ ॥ * ॥ सौख्यरा-
चिकः ॥ * ॥ सौख्यदिवसिकः^३ ॥ * ॥ सौख्यश्चयनिकः^३ । अयं शकटा-
ङ्गजमतेन । अस्मन्तेते तु सौख्यश्चायनिक इति स्तात् ॥ * ॥ सौख्य-
श्चिकः^३ ॥ ३७२ ॥ इति सुखातादिः ॥

परदारा गुरोस्तल्पं माथोत्तरपदं^४ तथा ।

पदव्यनुपदाक्रन्दजन्ययाचाः^५ प्रकीर्तिताः ॥ ३७३ ॥

परदारादेगेऽनेन परदारादेर्गणाङ्गभवति ॥ * ॥ पर-
दारान्गच्छति कामयते । पारदारिकः ॥ * ॥ गुरोस्तल्पं कलचं गुरु-
तल्पम् । गौहतल्पिकः ॥ * ॥ दाण्डमायिकः । शौल्कमायिकः^६ ॥
मायशब्दः परिपर्यायः^७ ॥ * ॥ पादविकः ॥ * ॥ आनुपदिकः । अनु-
गतप्रत्युत्तरवक्ता प्रत्यासन्ना धावति वा^८ ॥ * ॥ इष्टविपत्तावुल्लप्त-
दिताराव आकन्दः । आकन्दन्यस्मिन्निवाकन्दो देश आर्तश्चरणं वा ।
आकन्दिकः ॥ * ॥ जन्ययाचिकः^९ ॥ * ॥ अन्येऽपि प्रयोगगस्याः ॥
३७३ ॥ इति परदारादिः ॥

^१ Raghuvi. vi. 61.

^२ Om. D.

^३ सौख्यश्चायनिकः A.; सौख्यश्चयकः D.—Hem. and K. V. also have सौख्य-
श्चायनिकः Bö. सुखश्चयन्.

^४ माथोत्तरपदं.

^५ अन्ययाचाः B. F. K.; यनयाचाः C.; जन्ययाचः D.

^६ दांथमायिकः^० F.; दांडमायिकः^१ शौल्कमासिकः^० A.

^७ मायशब्दः परिपर्यायः A.; A. B. C. K. place पादविकः before मायशब्दः; D. om. from मायशब्दः to आनुपदिकः—The other works on these three words, as well as आकन्दः & जन्ययाचाः; cf. P. iv. 4, 37-8, and K. V.; Hem. has गुरु-दार, भातुजाया and सर्भतृका instead.

^८ अनुत्तरात्पत्तरं F.; अनु-प्रत्यु-
त्तरवक्ता C.; A. om. वा.

^९ यान्ययाचिकः B. C. F. K.; om. A.

प्रभूतस्वागतस्वस्तिपर्याप्ता गमनं स्वरः ।
नित्यमाकार्यतः शब्दः प्रभूतादिगणे मतः ॥ ३७४ ॥

आह प्रभूतादिभ्य इत्यनेन ठज् ॥ * ॥ प्रभूतमाह । प्राभूतिकः ।
प्रभूतं भवतां धनधान्यादिकमभीष्टं स्वादिति^१ प्रियाशिषं वदन्नेवमु-
च्यते ॥ * ॥ स्वागतिकः^२ ॥ * ॥ सौवस्तिकः ॥ * ॥ पार्याप्तिकः ॥ * ॥ सौ-
वर्गमनिकः ॥ * ॥ नित्यशब्द इति ब्रुवाणः । नैत्यशब्दिकः ॥ मा छाया॒
पापमनाचारं वेति ब्रुवाणः । माशब्दिकः ॥ कार्यशब्द इति ब्रुवाणः ।
कार्यशब्दिकः ॥ माशब्दादिभ्यो^३ वाक्यात्मत्यविधानम् ॥ ३७४ ॥
इति प्रभूतादिः ॥

पर्पाश्वत्थावाकषजालव्यासा रथाश्वधासाः स्युः^४ ।

कृतपञ्चावः पादो निर्दिष्टोऽर्थधनिः कैश्चित् ॥ ३७५ ॥

पर्पादेष्टङ्ग इत्यनेन तेन चरतीत्यर्थे ठङ्ग^५ भवति ॥ * ॥ पर्पो^६ दा-
रुनिर्मितः शकटप्राय उपकरणविशेषः । तेन चरति । पर्पिकः । पर्पि-
की^७ ॥ * ॥ अश्वत्थिकः । अश्वत्थिकी^८ ॥ * ॥ आकषनि सुवर्णमत्र
परीक्षार्थमित्याकषो निकषोपलः । आकषनि पिंषन्त्यस्मिन्नोषधीरि-
त्याकषः^९ पाषाण इत्येके । आकषिकः । आकषिकी ॥ आकषो^{१०}

१ स्वादिति A. B. K.; स्वा॑-दिति C.; अभीष्टदिति D.

२ Bö., Yajñ., K. V. om. स्वागत, स्वस्ति and स्वर्गमन; Hem. adds निपुण, विचित्र and विपुल.

३ नित्यशब्दादिभ्यो A.—Hem. (as P. iv. 4, 1 वृत्त. and K. V., where नित्यः शब्दः; कार्यः शब्दः;) has a special *gana* माशब्द इत्यादिः for these three words.

४ जालव्यासा० E.

५ पर्पादेष्टचिं ठज् MSS. (which would require *vṛiddhi*; cf. sl. 378); P. iv. 4, 10 ठन्; Hem. इकट्.

६ पार्पे॑ A.; पर्पा॑ C. D.

७ पार्पिकः पार्पिकी (०का C.) B. C. F. K. (Hem. पर्पिकः).

८ आश्वत्थिकः॑ आश्वत्थिकी॑ (०का C.) B. C. F. K.

९ ०शौषधानित्याकषः A. D.

१० ०आकषो॑ B. C. F. K.—The other works give neither word.

स्त्रोहोपकरणविशेष इति वामनः ॥ * ॥ जालिकः ॥ * ॥ व्यासो महा-
जालम्^१। व्यासिकः ॥ व्याल इत्याघन्यः^२ ॥ * ॥ रथिकः ॥ * ॥ अश्चिकः
॥ * ॥ घासिकः ॥ * ॥ पदिकः । पदातिर्लेखवाहकादिर्वा^३ ॥ * ॥
अर्थिकः^४ : ३७५ ॥ इति पर्यादिः ॥

स्युर्वेतनप्रेषणशक्तिराग-
वाहार्धवाहोपनिषत्सुखानि^५ ।
वेशमोपवस्ती भृतिपादवेशो-
पवेशशश्याः स्फिगचालजालम् ॥ ३७६ ॥

वेतनादेजीवितीत्यनेन तेन जीवतीत्येतस्मिन्नर्थे उत्त्र भवति ॥ * ॥
वेतनेन जीवति । वैतनिकः कर्मकरः ॥ * ॥ प्रैषणिकः ॥ * ॥ शाकिकः
॥ * ॥ दाण्डिकः ॥ * ॥ वहनं वाहनं वा वाहः । वाहिकः^६ ॥ * ॥ आर्ध-
वाहिकः^६ ॥ * ॥ औपनिषदिकः ॥ * ॥ सौखिकः ॥ वैशिष्ठिकः ॥ दद्य
वामनमतेन ॥ * ॥ औपवस्तिकः ॥ * ॥ भार्तिकः ॥ * ॥ पादिकः ॥ * ॥
वेशो दारिकावाटः । वैशिकः ॥ * ॥ औपवेशिकः ॥ * ॥ शाश्चिकः^७ ॥
अन्ये सुखशश्येति पठन्ति । त आङ्गः । सुखशश्यया जीवति किं सुखं
शश्यितवन्नो^८ भवन्त इति यः परप्रश्नेन जीवति स सौखशश्यिक इति
॥ * ॥ चलनं चालः^९ । स्फिगस्य चालः । स्फिगचालः । स्फैगचालिकः^{१०} ॥
पुतचाल^{११} इत्यन्ये ॥ * ॥ जालिकः ॥ ३७६ ॥

१ महाजलं A., महाचलं D.—व्यास
Bö., Yajñ., K.V.ed.; व्यास Hem., K.V.a.

२ D. om. from व्याल.—All the other
works have the word.

३ यादूतिः । हल्लवाहकादिर्वा D.

४ अर्थ्य (or अर्थ्य) Hem.; om. others.

५ प्रेचणशक्तिं B. C. K. (K. V. ed.)

६ वाह and आर्धवाह K. V., Hem;
वाहन and आर्धवाहन् Bö., Yajñ.

७ शाश्चिकः B. C. K.; शाश्चिकः F.

८ शश्यितते A.; शापितवतो D.—
Hem. has it both combined and separated;
the others separated only (सुखश-
श्याः । इति केचित् Yajñ.)

९ The MSS. waver between च and व
here and in the text.—Hem. has स्फिग-
चाल and पुतचाल; both of which are
omitted by the others.

उपदेशधनुर्देशोपनिजस्तधनःस्फिजः ।

उपाच्च हस्तिवेषस्यस्थानान्युपास्तिरित्यपि॑ ॥ ३७७ ॥

उपदेशेन जीवति । औपदेशिकः ॥ * ॥ धानुर्दण्डिकः ॥ * ॥ उपनिजस्तं^२ किञ्च पैशुनम् । औपनिजस्तिकः ॥ * ॥ धानुष्कः ॥ * ॥ स्फैजिकः ॥ * ॥ औपहस्तिकः^३ ॥ * ॥ औपवेषिकः^४ ॥ * ॥ औपस्थिकः^५ ॥ * ॥ औपस्थानिकः ॥ * ॥ औपास्तिकः^६ ॥ ३७७ ॥ इति वेतनादिः ॥

उत्सङ्गपिटकावुक्तावुटुपोत्रुपसंयुतौ७ ।

उटुपोथ पिटाकश्च स्यादुत्पुटोत्पुतौ तथा८ ॥ ३७८ ॥

हरत्युत्सङ्गादेरित्यनेन तेन हरतीत्येतस्मिन्नर्थे ठञ्च भवति ॥ * ॥ उत्सङ्गेन हरति । औत्सङ्गिकः कुमारः ॥ * ॥ पैटकिकः ॥ * ॥ उत्पूर्वांत तुप तुम्ह हिंसायामित्यत इगुपान्तलचणे के९ । अत एव निपातनात्तकारस्य पचे टकारः । औटुपिकः^{१०} ॥ औत्तुपिकः^{११} ॥ * ॥ औडुपिकः ॥ * ॥ पैटाकिकः ॥ * ॥ औत्पुटिकः ॥ * ॥ उद्गतं^{१२} पुतम् उत्पुतम् । औत्युतिकः ॥ ३७८ ॥ इत्युत्सङ्गादिः ॥

१ उवेश० E.; वेषस्थास्था० B. C. D.;
०वेषस्था॒ स्था० K.

२ Thus also Hem.; om. others.

३ उपहस्त Bō., Yajñi., Hem.; om. Kāś. V.

४ औपवेशिकः B. C. K. (preceding sloka).—Hem. उपवेश and उपवेष; the others उपवेश.

५ उपस्थेन जीवति औपस्थिकी वराङ्गना Yajñi.

६ औपास्थिकः A.—उपास्थि Hem.; om. by the others.

७ उटुपोत्तप० B.K.; उटुपोत्तप० C.;
०उटुपोत्तुप० D.; ०उत्तुपोत्तुपसंयुतौ
E.; उटुपोत्तु० F.

८ उटुपोथ० स्यादुत्पुत्तुतो तथा B.
C. K.; स्यत्पुरोथशुतो युतः D.; ०ततः E.
९ Cf. Pāṇ. iii. 1, 135.

१० ठकारः० A. F.; औटुपिकः F. K.

११ औत्तुपिकः A.; औत्तुपिकः B. C. K.—उत्तुप० उटुप Hem.; उटुप, उत्तुप
Kāś. V. a.; om. by the others.

१२ उद्गतं० A.; उद्गतं F.; औडुतं C.

प्रोक्ता भस्ता भरणं शीर्षभारः
 शीर्षभारो भरटश्चांसभारः^१ ।
 अंसेभारः करणं पङ्कभारो
 द्वयः प्राज्ञैः करटोऽन्येऽपि शब्दाः^२ ॥ ३७९ ॥

भस्तादेष्ठड् इत्यनेन^३ तेन हरतीत्यर्थे ठड्^४ भवति ॥ * ॥ भस्त्या
 हरति । भस्त्यिकः । भस्त्यिकी ॥ * ॥ वियते भरणम् । भरणिकः ॥ * ॥
 शीर्ष भारः शीर्षभारः । शीर्षभारिकः ॥ शीर्षभारिकः ॥ * ॥ भरटः
 स्वविशेषः । भरटिकः^५ ॥ * ॥ अंसभारिकः ॥ अंसेभारिकः^६ ॥ * ॥
 करणिकः ॥ * ॥

श्नैः श्नैरुपचितपङ्कभारिकाः
 पयोधराः प्रयुरपेतवृष्टयः^७ ॥
 करटिकः^८ ॥ एतौ वामनमतेन ॥ * ॥ वातोर्मीयं गदिता औ तगौ ग
 इति वृत्तम्^९ ॥ ३७८ ॥ इति भस्त्यादिः ॥

अस्यद्यूतोऽथ जङ्घाप्राङ्गतं हृतं गतागतम् ।
 पादस्वेदनं यातोपयातं करटकमर्दनम् ॥ ३८० ॥

१ भरटश्चांसभारः E.; अंशभारः B. D. F. K.

२ अंशभारः^० D.; आंशभारः^० F.

३ भस्त्यादेष्ठचिं A. (cf. sl. 375).

४ ठञ्च D.; तदु A.

५ ? सरटः^० C.; भरतः^० A.; भार-
 टिकः A. D.—सरटः स्वविशेषः सर-
 टिकः । भरटेति केचित् Yajñ.; भरट
 Bö., Kāś. V., Hem.

६ अंशभारिकः । अंशेभारिकः MSS.
 —Hem. has the above two and अंगभार,

अंगभारः

७ Śis. 17, 63 (पयोमुचः^० eds.); D.
 om. from श्नैः.

८ The other works omit करण, करट
 and पङ्कभारः.

९ वातोर्मी सौ गदिता^० A.; om.
 D.; तगौ गुरुशेत् । इति^० F.

निर्वृत्ते^१ च द्यूतादेरित्यनेनैतस्मात् तेन निर्वृत्त इत्यर्थे उत्त्र भवति
 || * || अच्च द्यूतेन निर्वृत्तम् । आच्च द्यूतिकम् ॥ * ॥ जाह्ना प्रहतिकम् ॥ * ॥
 जाह्ना प्रहतिकम् ॥ * ॥ गतं च तद् आगतं च । गतागतम् । गताग-
 तिकम् ॥ गतानुगतमित्यन्ये ॥ * ॥ पादयोः स्वेदनं पादस्वेदनम् ।
 पादस्वेदनिकम् ॥ पादस्वेद इत्यन्ये ॥ * ॥ यातोपयातिकम् ॥ याति-
 कम् औपयातिकमित्यन्ये^२ ॥ * ॥ काष्ठकमर्दनिकम् ॥ काष्ठकमर्द
 इत्यन्ये ॥ ३८० ॥

शर्करामर्दनं^३ सत्त्ववागङ्गानुगतानि च ।

अन्ये^४ पि धनयो लक्ष्या अक्षद्यूतादिनामनि ॥ ३८१ ॥

शर्करामर्दनिकम् । शर्करामर्द^५ इत्यन्ये ॥ * ॥ सत्त्वं मनो गुणो
 वा । सात्त्विकः ॥ * ॥ वात्तिकः ॥ * ॥ आङ्गिकः ॥ * ॥ आनुगतिकः ॥ * ॥
 अन्ये^६ पीत्याकृतिगणलादिति शेषः ॥ ३८१ ॥ इत्यच्छूतादिः ॥

निकटो भिष्मुके वृष्टमूलमावसथस्तथा ।

इमशानाभावकाशौ च निकटादौ बुधैर्मतौ ॥ ३८२ ॥

निकटादेर्वस्तीत्यनेनास्मात्तत्र^७ वस्तीत्यर्थे उत्त्र भवति ॥ * ॥ नि-
 कटे वसति । नैकटिकः । यो ग्रामसभीपे वसत्यारण्यको भिष्मः स
 एवमुच्यते प्रसिद्धेः^८ ॥ * ॥ वार्चमूलिकः ॥ * ॥ आवस्थिकः ॥ * ॥ शा-

१ निवृत्ते throughout A. B. C. F. K.

२ Hem. combined and separate; the others combined only.

३ शर्करामर्दन E.

४ शर्करामर्दन A.; सर्करामर्द D.—
शर्करामर्दन Hem.; om. by the others.

५ निकटादीर्वं A.; निकटादी वं

D.; cf. P. iv. 4, 73; 74.

६ नैकटिकः । आरण्यकेन भिष्मुणा

यामात् कोशे (read कोश) वसत्यमि-
ति यस्य शास्त्रतो वासः स एवोच्यते ।
Hem.

शानिकः ॥ * ॥ आभ्रावकाशिकः ॥ अभ्यवकाश^१ इति शकटाङ्गजः ॥
३८२ ॥ इति निकटादिः ॥

महिषी मणिपाली प्रानोलेपिका पुरोहितः ।
प्रजापतिप्रजावत्यनुचारकविलेपिकाः ॥ ३८३ ॥

ऋमहिष्यादेरण् इत्यनेन ऋकारान्तान्महिष्यादेशास्य धर्मसित्यर्थे
५ ए भवति ॥ * ॥ होतुर्धर्मम् । हौत्रम् ॥ * ॥ महिष्या धर्मं न्यायं
युक्तमित्यर्थः । माहिषम् ॥ * ॥ मणीन्याल्यतीति मणिपाली स्त्री ।
माणिपालम् ॥ * ॥ प्रलिप्यत्यनुलिप्यति वा । प्रलेपिका । अनुलेपिका ।
प्रालेपिकम् । आनुलेपिकम् ॥ * ॥ पुरो दधाति स्त्री । पुरोहितः ।
पौरोहितम् ॥ * ॥ प्रजानां पतिः । प्रजापतिः । प्राजापतम् ॥ * ॥
प्रजा अस्या: सन्ति । प्रजावती । प्राजावतम् ॥ * ॥ अनुचरति ।
अनुचारकः । आनुचारकम् ॥ * ॥ विलिप्यतीति विलेपिका । वैले-
पिकम् ॥ ३८३ ॥

यजमानोऽनुवाकश्च नरो वर्णकपेषिका ।

यजते । यजमानः । याजमानम् ॥ होतृयजमानेति केचित्य-
ठन्ति । तत्र होता च यजमानश्च । होतृयजमानम् ॥ तस्य धर्मं^२ हौत्र-
यजमानम् ॥ * ॥ आनुवाकम् ॥ * ॥ नारम् ॥ * ॥ पिण्ठीति पेषिका ।
वर्णानां पेषिका वर्णकपेषिका^३ । अक्याजकादिभिरित्यनेन समाप्ते ।

१ अभ्यवकाश B. C. F. K.—अभ्यव-
काश Hem.; cf. St. Petersb. Dict. s.v.
आभ्रावकाशिक and अभ्यवकाशिक.

२ B. C. K. om. from होतृयजमानं—
होतृ and यजमान Bö., Yajñ., K. V.;

यजमान and होतृयजमान Hem., whose
rule ऋग्वरादेरण् (चरादि=our महि-
षादि), as the one quoted by Vardh.,

includes होतृ; cf. P. iv. 4, 48-9.

३ वर्णपेषिका MSS. (D. orig. ९२०).

वार्णकपेषिकम्^१ ॥ अन्ये तु वर्णक पेषिकेति^२ च्छिन्दन्ति ॥ * ॥ इति
महिष्यादिः ॥

शक्तियष्ट्यष्टमा दण्ड ईषेष्टी३ कम्पनाम्भसी ॥ ३८४ ॥

शक्त्यादेष्टीकण् इत्यनेन^४ शक्त्यादेरस्य प्रहरणमित्यर्थे टोकण् भवति
॥ * ॥ शक्तिः प्रहरणमस्य^५ । शाक्तीकः । शाक्तीकी ।

स्वलन्नी न व्यक्तिं चादभ्यफलशालिनी ।

अमोचि शक्तिः शाक्तीकैर्लोहजा न शरीरजार्द्द ॥ * ॥

याष्टीकः । यथा धनंजयस्य ।

याष्टीकं ते स्वरव्याघाः खेचरस्त्रीवृत्ता वराः^६ ।

याष्टीकं ते स्वरव्याघास्तु प्रतीच्छन्ति नाभितः ॥ * ॥

अष्टमः प्रहरणमस्य^७ । आष्टमीकः । अर्यं जिनेन्द्रबुद्धिमतेन ॥ * ॥
दाण्डीकः ॥ * ॥ ईषा प्रहरणमस्य । ऐषीकः ॥ * ॥ ईष्टिः प्रहरणमस्य^८ ।
ऐष्टीकः ॥ * ॥ कम्पनं प्रहरणमस्य । काम्पनीकः ॥ * ॥ अम्भः प्रहरण-
मस्य । आम्भसीकः ॥ * ॥ अपरेषां मते ठञ्जेव^९ । दाण्डिकः । ऐष्टिकः ।
काम्पनिकः । आम्भसिकः ॥ ३८४ ॥ इति शक्त्यादिः ॥

१ वर्णपेषिक A.; वार्णपेषिकं B. F. K.;
वर्णपेषिकं C.

२ वर्णकपेषिकति B. C. K.; वर्णकपे-
षिकेति F.—Hem. has वर्णकपे-षिका २
(i.e. also combined); the others omit all
three.

३ शक्तियष्ट्याष्ट० A.; ईषेष्टी० A. E.;
यथामदिष्टेष्टी D.

४ शक्त्यादेरकण्यत्व० B. K.; देर-
कर्णिरत्व० C.

५ शक्तिप्रहरणमस्य A. B. C. K.

६ Siṣup. 19, 59.

७ ? खेचरः स्त्रीमृताचराः A.; (खे-
चरी स्त्री नृत्यचराः C.) ; नृत्यचराः
B. K.; मृताचराः D.; मृताचराः F.;
[? याष्टीकन्ते]; or खेचराः स्त्री०].

८ अष्टमप्र० B. C. K.; अष्टमा प्र० A.

९ ईष्टिप्रहरण० A. B. C. K.

१० Cf. P. iv. 4, 57 (शाक्तीक & याष्टीक
ib. 59); Hem. has the rules vi. 4, (63)
शक्तियष्ट्येष्टीकण्। (64) वेष्यादिभ्यः। (ए-
षिकः० की। ऐष्टीकः० की).

छन्नं चुराप्ररोहौ च विशिकाविशिखे^१ तथा ।

अनृतं स्यादुस्थानं पुरोडा कृषिसंयुता^२ ॥ ३८५ ॥

छन्नादेर्ण इत्यनेन तदस्य शोलमित्यर्थे एते भवति ॥ * ॥ क्वादनादावरणाच्छन्नम् । गुरुकार्यव्यवहितस्तच्छिद्रावरणप्रवृत्तः । छन्नशीलः शिष्यः । क्वाचः ॥ अन्ये लाङ्गः । छन्नशीलश्चाचः । छन्नस्तेव शीलमस्तेत्यर्थः । छन्नं यथा धार्यमाणं वातातपर्वत्तचाणाथ भवति पुरुषस्य । एवमुपाध्यायो धार्यमाणः शिष्यस्य रागदेषकोधमोहत्ताणाय भवति । स शिष्यं धर्मं ब्रूते । एवमसावुपाध्यायश्छन्नमिव च्छन्नम् । तच्छीलानुकारशीलः शिष्यश्चाच इत्युच्यते । गुरुशील इत्यर्थः ॥ * ॥ चोरणं चुरा भिदादिः । चुराशीलश्चौरः ॥ * ॥ प्रारोहः ॥ * ॥ विशिका परहृदयानुप्रवेशः । वैशिकः ३ ॥ * ॥ बज्ज्ञमतथा विशिखेव विशिखा । वैशिखः ४ ॥ * ॥ अनृतभाषणम् अनृतम् । आनृतः ॥ * ॥ उदके स्थानम् उदस्थानम् उदवासः । औदस्थानम् ॥ * ॥ पुरो दीयत इति पुरोडा । अत एव वचनादनुपर्वत्तदप्यङ्गः^४ । पौरोडः ॥ पुरोद इत्यन्ये^५ ॥ * ॥ कर्षणं कृषिः । कार्षिः ॥ ३८५ ॥

भक्षाशिक्षाविश्वधाकर्मभिक्षा

विक्षाचुक्षामन्द्रसत्यास्तितिक्षा^६ ।

स्योपस्थानं वा तपः स्याहुभक्षा

छन्नादिर्विज्ञायतामेष दक्षेः^८ ॥ ३८६ ॥

१ विशिष्ये A. B. F. K.; विशेषे C.

२ पुरोडः छ^० D. F.; संयुतः F.

३ परहृदयप्रवेशरूपा विशिखक्रित्यापि विशिखलुच्यते । वैशिखः । वैशि-

कोऽपि अस्त्रे वर्णायथः । Yajñi.

४ विशिष्ये विशिष्या विशिष्या विशिखः । A.;

विशिष्येव विशिखा^० B.; विशिष्येव वि-

शिखः । C.

५ Cf. Pāp. iii. 3, 106.

६ पुरोडा Bō., Yajñi, Hem.; पुरोह Kāś. V. ed.; पुरोड and पुरोडाश Kāś. V. MS. a.

७ A. C. om. विक्षा; विक्षानुक्ता^० D.;

८ विक्षावृद्धा^० E.; विक्षावृद्धा^० F. K.;

वृद्धा^० C.

८ धीरैः । D. E.

भव अदने भवेण भवा॒। भाचः॑॥ *॥ शैचः॑॥ *॥ विश्वं दधाति॑।
 विश्वधा॑ सुधा॑⁹। वैश्वधः॑॥ *॥ कार्मः॑॥ *॥ मैचः॑॥ *॥ विचुचुची॒
 इत्यपरिपठितौ धादृ। विचणं विचा॒। वैची॑॥ चुचणं चुचा॒ शौचम्।
 चौचः॑३॥ चोचा॒ वस्त्रादिवेषपङ्किरिति॑ वामनः॑॥ *॥ मन्त्रशीलः॑।
 मान्त्रः॑॥ *॥ सत्यभाषणं सत्यम्। तच्छीलमस्य। सात्यः॑॥ *॥ तैतिचः॑
 || *॥ स्याशब्दोऽन्त पद्यते। स प्रादिपूर्वो यज्ञते। आतो गोऽन्तः॑४
 प्रादेरित्यङ्गप्रत्यये। आस्या नियतविषये प्रत्याशा। संस्था। अवस्था।
 आस्थः। सांस्य इत्यादि॑⁹॥ *॥ औपस्थानः॑॥ *॥ तापसः॑॥ *॥ वौ-
 भुचः॑॥ *॥ शकटाङ्गजस्तु चौरी तापसीत्यादौ१५ डीविधानार्थं क्षत्रा-
 देरञ्ज् इत्यनेनात्रमाह। अस्मद्यते तु गौरादिपाठाश्रयणाद् डीप्र-
 त्ययः सिद्धः॑॥ ३८६॥ इति क्षत्रादिः॥

किशरस्तगरोशीरपणीहिरिदुगुगुलु॑॥

हरिद्रानलदावेतौ स्थगलो॑ नरदस्तथा ॥ ३८७ ॥

किशरादेष्टङ्ग् इत्यनेन किशरादेरस्य॑ पण्मित्यर्थे ठङ्ग् भवति॑।
 किशरादयो गन्धविशेषवचनाः॑॥ *॥ किशरं पण्मस्य। किशरिकः॑।
 किशरिकी॑॥ *॥ तगरिकः॑। तगरिकी॑॥ *॥ उशीरिकः॑। उशीरिकी॑॥ *॥

१ Thus also Yajñ.; ब्रह्मा F.

२ The MSS. waver throughout between व and च.—विचा and चुचा Bö., Yajñ.; चिचा and चुचा Hem.; विचा and चुचा Kās. V. a., om. ed.

३ वस्त्रादिपंत्तिरिति A.

४ अतो गोतः॑ B. C. F. K.; गोतः॑ D.; cf. Pāṇ. iii, 3, 106 (? गो = उपसर्ग Vop. 26, 193).

५ Hem. excludes °स्य from the gaṇa, his rule being आङ्गस्ताच्चादेरञ्ज्।

६ चौरतापसीत्यादौ F.

७ °शीरचणी॑ E.; °गुगुलः॑ B. C. K.; गुगुलाः॑ F.; गुगुलः॑ D.

८ °स्थगलो॑ D.; क्षगलो॑ B. C. F. K.

९ B. C. K. waver between किशर and किसर.—किसर Bö., Yajñ., K. V. a.; किशर K. V. ed., Hem.

पर्णिकः । पर्णिकी ॥ हरिद्रुकः ॥ हरिद्रुपर्णीत्यन्ये^१ ॥ * ॥ गुरगुलुकः^२
 || * ॥ हरिद्रिकः ॥ * ॥ नलदिकः ॥ * ॥ स्थगलिकः । स्थगर^३ इति श-
 कटाङ्गजः ॥ * ॥ नरदिकः ॥ ३८७ ॥ इति किशरादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दसूरिश्चिष्टपण्डितश्रीवर्धमानविरचितायां
 स्वीयगणरात्रमहोदधिष्ठन्तौ करोत्याहृतगच्छतिप्राप्नप्रभवति-
 कार्यदीयतेप्रयोजनचरत्युत्पातसंयोगहरतिवहत्यावहति-
 पृच्छतिगच्छत्याहतेनचरतिजीवतिहरतिनिर्वृत्तवसन्ति-
 धर्म्यप्रहरणशीलपण्डलचणार्थविहिततद्वितप्रत्यय-
 गणनिर्णयो नाम षष्ठोऽथायः

समाप्तः ॥

१ Hem. has them both combined and separate; Bö., Yajñ. separate only;

हरिद्रायणी K. V. ed., हरिद्रापाण (!) a.—Bö., Yajñ., K. V. also हरिद्रा, om. Hem.

२ Thus all MSS.—गुरगुल & गुरगुल

Hem.; गुरगुल Bö., Yajñ., Kāś. V. ed.; गुरगुल a.

३ च्छगर A.; A. B. C. F. om. स्थग-
लिकः, suppl. K.—स्थगर Hem.; स्था-
गल Bö.; स्थगल (क्षगलिक इत्यन्ये) Yajñ.;

स्थगल K. V. a., सुमङ्गल (!) ed.

अथ सप्तमोऽध्यायः ॥

तारकाकुसुमपल्लववेगाः
पुष्पगौरवविचारपिपासाः ।
मञ्जरीस्तबकवर्णकतन्द्रा
दुःखशास्त्रमुखमूच्तरंगाः ॥ ३८८ ॥

संजातं तारकादेरित्यनेतस्मात् तदस्य संजातमित्यर्थ इतो भवति ॥ * ॥ तारकाः संजाता अस्य । तारकितं नभः ॥ तारकशब्दोऽयत्र याह्यः ॥ * ॥ कुसुमितस्तरः ॥ * ॥ पल्लवितः ॥ * ॥ वेगितः । वेगवान् ॥ * ॥ पुष्पितः ॥ * ॥ गौरवितः ॥ * ॥ विचारितः ॥ * ॥ पिपासितः ॥ * ॥ मञ्जरितः ॥ * ॥ स्तबकितः ॥ * ॥ वर्णकितः ॥ कर्णकितो^१ वेणुरित्य-यन्यः ॥ * ॥ तन्द्रितः ॥ * ॥ दुःखितः ॥ * ॥ शास्त्रितः ॥ * ॥ सुखितः ॥ * ॥ मूचितः ॥ * ॥ तरंगितः ॥ ३८८ ॥

निद्रामुद्रापुलकतिलकाश्चन्द्रकाभ्रान्धकारा
गर्वोक्तं रणामुकुलमुकुरदोहदोहा बुभुष्मा ।
हर्षोक्तर्षवणकुवलयव्याधिगर्धाः पुरीं
स्त्रुत्सीमन्तज्ज्वरभरणरा रागरोमाच्चरोगाः ॥ ३८९ ॥

१ कर्णकितो A.; ॥ वर्णकितो वेणु०
B. C. F., orig. K. (corr. ॥ वर्णकितः व-
र्णकितो वेणु).—कर्णक B०, Yajñ., Hem.,

K. V. a.; वर्णक B०, v.l. Kāś. V. ed.;
यणीक Hem., K. V. a. [कर्ण इव कर्णको
दारविकारः कर्णकितः संभः । Yajñ.]

निद्रितः ॥ * ॥ मुद्रितः साधुवादः ॥ * ॥ पुल्किता तन्वी तवेयं
तनुः^१ ॥ * ॥ तिलकितः ॥ * ॥ चन्द्रकितः ॥ * ॥

ददर्श काले दिवमभितामिव^२ ॥ * ॥

अन्धकारितः ॥ * ॥ गर्वितः ॥ * ॥ उल्कण्ठितः ॥ * ॥ मुकुलितः ॥ * ॥
मुकुर आदर्श मुकुलं च । मुकुरितः ॥ * ॥ द्रोहितः ॥ * ॥ दोहितः
॥ * ॥ बुभुचितः ॥ * ॥ हर्षितः ॥ * ॥ उल्कर्षितः ॥ * ॥ ब्रणितः ॥ * ॥
कुवलयितः ॥ * ॥ व्याधितः ॥ * ॥ गर्धितः ॥ * ॥ पुरीषितः ॥ * ॥
चुधितः ॥ * ॥ सीमन्तितः ॥ * ॥ ज्वरितः ॥ * ॥ भरितः ॥ * ॥ गरितः
॥ * ॥ रागितः ॥ * ॥ रोमाङ्गितः ॥ * ॥ रोगितः ॥ इद॑ ॥

पराडा कन्दलकज्जलं किसलयं तृट् करटकं^३ कोरकः

कल्पोलस्थपुटं कुतूहलफलं चाङ्गारकाः कञ्चुकाः ।

शृङ्गाराङ्गुरशेवलानि बकुलश्वभप्रचारास्तथा

वर्मारालकलङ्कर्दमयुतं श्वाज्ञजीष्य^४ मतम् ॥ ३० ॥

पण्डा बुद्धिः । पण्डितः ॥ * ॥ कन्दलितः ॥ * ॥ कज्जलं मधी ।
कञ्जलितः ॥ * ॥ किशलयितः^५ ॥ * ॥ हवितः ॥ * ॥ कण्टकितः ॥ * ॥
कोरकितः ॥ * ॥ कल्पोलितः ॥ * ॥ स्थपुटितः ॥ * ॥ कुद्रहलितः ॥ * ॥
फलितः ॥ * ॥ अङ्गारकितः पलाशः^६ ॥ अथवा ।

अङ्गारितमिवोत्याते वारिराशेरिवोदकम्^७ ॥ * ॥

१ तथेयं तनुः MSS., except F.—See
com. on Kāvyaapr. i. 4; on Sāhity. sl. 27.

२ Raghuv. iii. 12.

३ किशलयो A. D.; विष्टकं A.

४ चर्मारालं C. F.; अङ्गजीष्य E.

५ किशलयितः A.

६ पलाशठी D.—चर्मांगारकशब्दो—
गारसङ्गैषु पलाशकुमुखेषु लक्षणादा व-
र्तते । Yajñ.

७ अङ्गारकितमिवो० MSS. [अङ्गार
cf. next sloka]; वारिराशिरि० A. K.;
वारिदोदकं B. C., orig. K.

कञ्चुकितः ॥ * ॥ इङ्गारितः ॥ * ॥ अङ्कुरितः ॥ * ॥ शैवलितः ॥ * ॥
बकुलं मुकुलम्^१ । बकुलितस्त्रः । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥ शानो
भ्रमन्त्यच । अभ्वं गर्तः । श्वभितं भूतलम् ॥ * ॥ प्रचारितः ॥ * ॥
वर्मितः^२ ॥ * ॥ आरालमिति मूत्रपुरीषयोः^३ संज्ञा । आरालितः ॥ * ॥
कलङ्गितः ॥ * ॥ कर्दमितः ॥ * ॥ अद्वितः ॥ * ॥ च्छजीषम् उपहतं मखं
पिष्टपचनं च । च्छजीषितः^४ ॥ च्छचीषमित्यन्यः ॥ ३८० ॥

संज्ञाकुइमलमूर्ढानिष्क्रमणाङ्गारहस्तकोच्चाराः^५ ।

प्रतिबिस्वविघ्नतन्त्रप्रत्ययदीक्षाद्य भवेन्नर्जा ॥ ३९१ ॥

संज्ञितः ॥ * ॥ कुञ्जलितः ॥ * ॥ मूर्हितः ॥ * ॥ निष्कमणितः ॥ * ॥
अङ्गारितः ॥ * ॥ हस्तकितः^६ ॥ * ॥ उच्चारितः ॥ * ॥ प्रतिबिम्बितः^८
॥ * ॥ विघ्नितः ॥ * ॥ तन्त्रं संजातमस्य । तन्त्रितः ॥ तन्द्रा । आलस्य-
मिति द्रमिडा^९ पठन्ति ॥ * ॥ प्रत्यय आश्वासः । प्रत्ययितः । आप्तः ॥
चथा मुरारे^{१०} । ब्रवीति च प्रत्ययितो महर्षिः ॥ * ॥ दीक्षितः ॥ * ॥
गर्जितः । मन्त्रो गजः ॥

१ मकुलं B. C. K.; बकुलं कुञ्जलम्
Yajñi.—F. (and once corr. K.) and Yajñi.
write बकुल; Bö., Hem. बकुल; om. K.V.

२ चर्मितः A. F.—Bö., Yajñi. चर्मन्;
om. Kāś. V., Hem.

३ एमूत्रपुरीषयोः A.—आरालमि-
ति^(१) मूत्रपुरीषयोः संज्ञेति वर्धमानः ।
आरालः कुटिले सर्वरसे समदद्तिनीति
मिदनीकारः (ल 58) आरालितः। Yajñi;
आराल Bö.; om. Kāś. V., Hem.

४ च्छजीष उपहतमखं पिष्टपचनं च
Yajñi.—All others have च्छजीष only.

५ कुञ्जलं A. E.; कु-लं D.
६ प्रतिबंधविघ्नं B. C. K.; इतिवि-
स्वविघ्नं D.

७ हस्तको हस्तावलंबः^० Yajñi.
८ प्रतिबंधितः B. C. K.—प्रतिबिस्व

Bö., Yajñi.; om. Kāś. V., Hem.
९ तंचा आलं द्रमिडा^१ A.; तंचा
आलस्य इति प्रामिडा^१ D.—तंच Yajñi.;
विघ्नतन्त्र Bö.; तन्द्रा K. V. ed., MSS.;
Hem.

१० Anarghar. iii. sl. 29 (ed. Calc. S.
1782 p. 71).

ननु क्तप्रत्यये भुजेः पिबते च सनन्तस्य विहिते सिद्धं बुभुचितः पि-
पासित इति । तथा पुष्ट विकसन^१ इति दैवादिकधातोः पुष्टित
इति । सुखितो दुःखित इति चुरादिष्टनाद्वातोः । नैवम् । अर्थ-
वैषम्यात् । तथा हि । भोक्तुमिष्टो बुभुचित ओदनो नरेण । पातुमिष्ट
पिपासितं चीरमिति कर्मणि क्तप्रत्यये बुभुचितादिशब्द ओदनादौ
कर्मणि वर्तते न तु नरि कर्तरि^२ । इतप्रत्ययान्तसु भोक्तुपुरुषवृत्तिः ॥
पुष्टितशब्दोऽपि क्तान्तः । पुष्टिता कल्पिका । पुष्टितं कमलमिति वा
विकासक्रियोपेते^३ र्थे प्रतीत इतप्रत्ययान्तसु^४ प्रसवोपेते चम्पकादौ
वर्तते । सुखितदुःखितशब्दयोस्खपेचितापरकर्वन्वापारः सुखादिसंवि-
त्तिमांश्च चादिः प्रतीयते । इतप्रत्यये लनपेचितपरव्यापारः सुखाद्य-
नुभवयुक्त इति ततो युक्तोऽमीवामन्त्र पाठः । एवमन्येवामपि फलं
दर्शनोयम् ॥ * ॥ अक्षतिगणोऽयम् । तेन शिर्चाजिगीषाक्षिद्रारोह-
प्रभृतयो द्रष्टव्याः^५ ॥ ३८१ ॥ इति तारकादिः ॥

पृथ्वाशुप्रियपाराङुचराङपटवः खण्डूस्खण्डाणवः^६

साधुः स्वादुमृदू महस्यधुतनुक्षिप्राणि वृद्धो गुरुः ।

वक्राकिंचनचास्पाकबहवो वत्सर्जुतृप्राणिं च

क्षुद्रः कालवृष्टौ महिश्च^७ बहुलं ह्रस्वोऽथ होडः कृदुः^८ ॥ ३९२ ॥

पृथ्वादेरिमन् इत्यनेन तस्य भाव इत्यर्थं इमन् वा भवति । पचे

^१ Dhātup. 26, 15.

^२ ननु रि क-रि D.; F. om. नरि.

^३ D. om. from भोक्तुपुरुषवृत्तिः.

^४ ? गीषाक्षिद्रोद्धप्रभृतयो K. (suppl.);

B. C. F. and orig. K. om. from एवम-

न्येवामपि.

^५ पृथ्वासु^० पटवर्षदूरखंडाणवः A.;

^६ पटवो खंडूर० (I) B. C. E. F. K.; ^०च-

द्रपटवः^० D.

^७ उत्प्राणि E.; त्रृप्राणि A. D.

^८ महस्य^० E.

^९ ? क्षुदुः C. K. (? B.); कृदुः D. E.;

कृदुः F.

यथा प्राप्तम् ॥ * ॥ पृथ्योर्भावः । प्रथिमा । पार्थवम् । पृथुता
॥ * ॥ आशिमा ॥ * ॥ प्रेमा ॥ अयमिमन्तः १ पुलिङ्गः सर्वत्र व्याक-
रणयन्ते पठिमा लघिमेत्युदाह्रियमाणो दृश्यते । भर्तीश्वरेणापि२ वा-
रणार्थानामित्यच पुलिङ्ग एव प्रयुक्तः । सत्त्वेन परिशृहीतः३ प्रेमा
मनिविशते ॥ लिङ्गकारिकास्तप्यत्यं नित्यं पुलिङ्ग एव । ततश्चार्धचायन्त-
भावप्रसारिकापि४ कर्तुं न द्युज्यते ।

भवतो५ पजनोपपदे अङ्गपदे६ पुंसि नित्यमिमनिच्च ।

अपशब्दजनशब्दोपपदे यथासंख्यमङ्गपदे नित्यं पुंसि भवतः । अयम-
पाङ्गः । अयं जनपदः । इमनिच्च नित्यं पुंसीति वर्तते । पठिमा लघि-
मेत्यमर्थो७ स्खाः । एवं च एते काव्यनाटकप्रयोगाः ।

प्रेम कारथति वा निरन्तरम्८ ।

प्रेम पश्यति भयान्यपदे९ पि१० ।

प्रेम मानमवधूय वधूः स्खाः११ ।

सामर्थ्यं च तवार्जुनस्य१२ च समं दुर्योधने प्रेम च ।
दृत्येकवाक्यतया नपुंसकेन दृश्यन्ते । तेष्वियं गतिः । स्त्रेहपर्याच औणा-
दिको मनिव्यत्ययान्तः प्रातिपदिको वाव्युत्पन्नः१० प्रेमनशब्दो११ स्तीति
॥ * ॥ पाण्डिमा । अयं औभोजमतेन११ ॥ * ॥ चण्डिमा ॥ * ॥ पठिमा

१ ० इनंतः A.; इनंतः B.; अनंतः D. अपजनोपपदांग० इमनिच्चेति स्मर्यते ।

२ भर्तीस्त्रेणापि A.; भर्तीश्वरेणा-
पि D.—३ ० वर्णार्थानामित्यच । Yajñ. ; cf. Siddh. K. 4°. p. 249b. l. 13.

४ Kirāt. 13, 61.

५ Kirāt. 9, 70.
६ Sisup. 10, 2.

७ ० व्यन्तर्भावः । प्रसारिकापि A.;
८ भावः पादप्रसारिकापि B. C. F. K.

९ तथार्जुनस्य B. C. F. K.

१० वा अव्युत्पन्नः D.; cf. Un. S. iv. 144.
११ Hem. alone has the words पांडु,
भवतो जनो० A.; लिंगानुशासने१२ पि वृद्ध, चारू, काल.

॥ * ॥ खण्डोभावः । खण्डिमा । दण्ड इत्यन्यः^१ ॥ अयं शकटाङ्गज-
मतेन ॥ * ॥ वरिमा । उरुत्तम्^२ ॥ * ॥ खण्डस्य भावः । खण्डिमा ॥ * ॥
अणिमा ॥ * ॥ साधिमा ॥ * ॥ स्वादिमा ॥ * ॥ घदिमा ॥ * ॥ महिमा ।
महत्त्वम् । महत्ता ॥ * ॥ त्वचिमा ॥ * ॥ तनिमा ॥ * ॥ चेपिमा । चि-
प्रलम्^३ ॥ * ॥ वर्षिमा । दृद्धत्वम्^४ ॥ * ॥ गरिमा । गुरुत्वम्^५ ॥ * ॥ वकिमा
॥ * ॥ अकिंचनिमा । आकिंचन्मिति ब्राह्मणादिलात्^६ ॥ * ॥ चा-
रिमा । चारुत्वम् । अयं श्रीभोजमतेन^७ ॥ * ॥ पाकिमा ॥ वयोऽर्थल-
चणेऽणि^८ । पाकम् ॥ * ॥ बहोभावः । भूमा । यथा । परं भूमान-
मातन्त्रे^९ ॥ बाहवम् ॥ * ॥ वसिमा । वासम् ॥ * ॥ च्छजिमार्हि ।
आर्जवम् ॥ * ॥ वृप्रिमा^{१०} । अयं श्रीभोजमतेन ॥ * ॥ चोदिमा ।
कुद्रत्वम् ॥ * ॥ कालिमा । कालत्वम् । अयं श्रीभोजमतेन^{११} ॥ * ॥
दृषिमा ॥ * ॥ महिमा । महिलम्^{१२} । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥
वंहिमा । बाहुल्यं ब्राह्मणादिपाठात् षट्^{१३} । मनोज्ञादिपाठाद् बा-
हुलकम्^{१४} ॥ * ॥ छ्रिमा । छ्रखलम्^{१५} ॥ * ॥ होडिमा^{१६} ॥ वयोऽर्थलचणे
ऽणि प्राप्ते । ब्राह्मणादिपाठाद् हौद्यम्^{१७} ॥ * ॥ कङ्कुर्मन्तुः । कङ्किमा ।
कङ्कुलम् । कार्डवम्^{१८} ॥ ३८२ ॥ इति पृथ्वादिः ॥

१ षण्डो । भाव षण्डिमाः^{१०} A.; ० दण्ड
इत्यन्यः D.—खंडु Hem.; दण्ड Bü., Yajñ.

२ See note ११, preceding page.

३ Not given in (ākṛitigāṇa) ब्राह्म-
णादि sl. 395-404.

४ Cf. sl. 405 com.; & P. v. I, 129.

५ Mahāvīrach. ii. sl. 45.

६ Om. A. D. F.; ० चिप्रिमाः^{१०} B.;
तृष्णिमा D.

७ तृष्णिमा D. (cf. page 416, note 6);
Hem. apparently तृप्तः; om. by the others.

८ महत्त्वं F.—Hem. महत् and महि;
the others महत् only.

९ See sl. 410.

१० होडबालशब्दौ समानार्थौ Yajñ.
११ See sl. 401.

१२ ? कङ्कुर्मन्तु कङ्किमाऽ कार्डुं A.;
कङ्कु वृद्धिमा कङ्कुलं कार्डवं C. K.; क-
कुदुः कटिमा । कङ्कुलं । काटवं F.; कङ्कु-

र्मभुश (or कङ्कु?) कटिमा कटुलं । का-
र्डवं । D.; Hem. कङ्कु (corrected from
कङ्कु); om. by the others.

दृढपरिवृढौ मूकशुक्रो विशारदसंमती॑

बधिरमधुरौ बालो मूलं कलो जडपरिडत्तौ ।

लवणतस्णावुणः शीतः स्थिराह्षकृशा वृढो२

विमतिविमनोमन्दा मूर्खो वियातभृं तथा ॥ ३५३ ॥

वर्णदृढादेष्वदेत्यनेन वर्णवाचिनो३ दृढादेशास्य भाव इत्यर्थे एष दृ
भवति । इमन् च वा ॥ शौक्यम् ॥ * ॥ दृढस्य भावः । दार्ढम् ।
द्रिडिमा । दृढता । दृढवम् ॥ * ॥ परिदृढस्य भावः । पारिदृढम् ।
परिब्रह्मिमा४ ॥ * ॥ मौक्यम् । मूकिमा ॥ * ॥ चुक्रम् अच्छम्५ ॥ चौ-
क्रम् । चुक्रिमा ॥ * ॥ वैशारद्यम् ॥ शारदशब्दः प्रत्ययवाची । यथा ।
रज्ञुशारदमुदकम् । दृष्टच्छारदाः सक्तवः । सद्यो हि रज्ञोद्गृह्णतमु-
दकं प्रत्ययमनुपहतं रज्ञुशारदमुच्यते । सद्यस्य दृष्टदा पिष्टाः सक्तवो
दृष्टच्छारदाः । तचाच्य गुणप्रधानः । शारदं प्रत्ययवम् अभिनवत्वम् ।
तद्विगतमस्य । विशारदः प्रवीणः । प्रवीणो लक्षणया । तथा हि । यो
यच नवः स तच मूढः । यस्तु पुराणः स सर्वं जानाति ॥ अथवा । व्युत्प-
त्तिशून्यः प्रवीणवाची विशारदशब्दः ॥ * ॥ संगता संतर्यस्यासौ
संमतिः । तस्य सांमत्यम् । संमतिमा ॥ शकटाङ्गजमते तु सांमतमि-
त्यपि । स हि लघ्वादेरिक इत्यस्य सूच्यस्यैवंविधमर्थमाह६ । तथा हि ।
लघुरादिः समीपभूतो यस्येकस्तदन्तातस्य भावे कृते वाणप्रत्ययः७ ।
वामनादीनामयेतसंमतम् ॥ केचिज्जघ्वादेरिति प्रकृतेर्विशेषणमिच्छ-

१ दृढपरिदृढौ A.D.E.; विशारद E.

२ शीतः E.; शौक्य D.; कृ-
शादृपरिविमति० A.

३ वर्णादिवाचिनो B. C. F. K.

४ परिदृढस्य० दृढं द्रिडिमा A.

५ चुक्रोऽस्त्रवेत्सः Yajñ.

६ सूच्यस्यैवंविधस्तमर्थमाह B.C.D.K.

७ भावो कृते नाणप्रत्ययो भवति A.;

कृत्वे वा० K.; कृत्वा याणप्रत्ययः B.; भावे
कप्रत्ययाण्यत्ययः C.

न्ति । कार्शीनवम् आरातमित्ययुदाहरन्ति । सांमतमिति च नेच्छन्ति ॥ * ॥ वाधिर्यम् ॥ * ॥ माधुर्यम् ॥ * ॥ बाल्यम् ॥ * ॥ मौल्यम् ॥ * ॥ काल्यम् ॥ * ॥ जाईम् ॥ * ॥ पाष्ठित्यम् ॥ * ॥ लावण्यम् । लवणिमा ॥ * ॥ तारण्यम्^१ ॥ * ॥ ओष्ठ्यम् ॥ * ॥ शैत्यम् ॥ * ॥ खैर्यम् ॥ * ॥ आम्ल्यम् । अच्छिमा ॥ * ॥ कार्शम् । क्रिमा ॥ * ॥ वार्ष्यम् । ब्रह्मिमा । रत्नविधौ परिदृढशब्दे^२ परिरत्नः । अन्ये तु परिशब्दं विना दृढशब्दं पठन्ति । अयं शकटाङ्गजवामनमतेन ॥ * ॥ विविधा मतिर्थस्यासौ विमतिः । वैमत्यम् । वैमतम् ॥ * ॥ विविधं मनो यस्यासौ विमनाः । वैमनस्यम् ॥ * ॥ मान्द्यम् । मन्दिमा ॥ * ॥ मौर्ख्यम् ॥ * ॥ वैद्यात्यम्^३ ॥ * ॥ भार्ष्यम् । भृशिमा ॥ ३८३ ॥

विलातः स्यात्तथा शुक्रदीर्घसंमनसो^४ मताः ।

ताम्रमासं तथा तृष्णां प्राह श्रीशकटायनः ॥ ३५४ ॥

विलातो विलासी वयोवचनश्च । वैलात्यम् । विलातिमा^५ ॥ वयो-
र्थलक्षणेऽपि । वैलातम् ॥ * ॥ इुकं वीर्यम् । शौक्र्यम् । शुक्रिमा^६
॥ * ॥ दैर्घ्यम् । द्राधिमा । वामनादयस्तु दीर्घमन्दवालशब्दान्युभ्या-
दिगणे पठन्ति ॥ * ॥ सामनस्यम् । समनिमा^७ ॥ * ॥ ताम्रं शुल्कम् ।
ताल्यम् । ताम्रिमा ॥ * ॥ आल्यम् । आम्रिमा । अयं वामनमतेनापि
॥ * ॥ ताल्यम् । लवणिमा ॥ ३८४ ॥ इति दृढादिः ॥

१ Bö., Yajñ., K. V. a. (ed.) have
जवन instead [तरशेति पाठातरं Yajñ.]

२ परिदृढशब्दे A.—See comms. on
P. vi. 4, 161.—Bö., Yajñ., Hem., दृढ and
वृढः also K.V.a. (वृढः β.); ed. only दृढः.

३ विरुद्धं यातं चेष्टितमस्येति विद्यात
उद्धतः Yajñ.

४ समनसो D. E.

५ विलातशब्दः प्रथमवयोवाची ।
विलासिपर्याय इति केचित् Yajñ.—K.
V. ed., a. β. read विलाभ—For वयो-
र्थं see p. 418, note 4.

६ शुल्कं वीर्यं B. C. K.; शुक्रिमा C.

७ सामनस्या समानिमा D.

ब्राह्मणो वाडवो धूर्तः कुशलालसवालिशः ।
सममध्यपुरोभ्यः१ स्थः कविर्नुम् चार्हतो२ मतः ॥ ३१५ ॥

ब्राह्मणादिपत्यन्तगुणवचनात्कर्मणि वेत्यनेन ब्राह्मणादे॒ पत्यन्ता-
हुएवचनाच्चास्य भावः कर्म वेत्यर्थं एषट् वा भवति । पचे यथाप्राप्नं
च ॥ * ॥ ब्राह्मणस्य भावः कर्म वा । ब्राह्मणम् ॥ * ॥ वाडव्यम् ॥ * ॥
धौर्यम् ॥ * ॥ कौशल्यम् ॥ * ॥ न विद्यते खसः क्रीडनं यस्य सोऽखसः ।
न खसोऽखस इति वा । आलस्यम् ॥ * ॥ वालिश्वम् ॥ * ॥ सामस्थम्
॥ * ॥ माध्यस्थम् । इष्टेऽयवलभितेऽर्थे ॥ * ॥ पौरःस्थम्३ ॥ * ॥
काव्यम् ॥ * ॥ आर्हन्त्यम् आर्हत्तो ॥ ३१५ ॥

निपुणचपलचोरास्त्यरेदंपरौ स्तः
मुहितपिशुनदीना माणवोऽथ प्रकामम् ।
उचितगडुलशीला निष्कुलो दुष्कुलः४ स्यात्
तरतमविषमस्यावेकभावान्यभावौ ॥ ३१६ ॥

नैपुण्यम् ॥ * ॥ चापल्यम् ॥ * ॥ चौर्यम् ॥ * ॥ तात्पर्यम् ॥ * ॥
ऐदंपर्यम् । यथा भवभृतेः ।
इदं लैदंपर्यं यदुत नृपतेर्नर्मसचिवः ।
सुतादानान्मिचं भवतु स भवान्नन्दन इति५ ॥ * ॥

१ पुरोभ्यः० A. D. E. K.; C. om. the second half-sloka.

२ कविर्नुम्भार्हतो A. B. C. E. F. K.; नुम्भाद० D.; see वार्ता on Pāṇ. v. 1, 124.

३ पौरस्थं A. B. K. F.; पौरस्थं D.; पौरव्यं C.

४ दुष्कुलः B.E.; दुःखल A.; D. om. from ला निष्कुलो to sl. 399.

५ Mālatīm. ii. sl. 7 [ed. Bhandarkar, p. 91 reads भवतु स हि जो (v.l. MS. सचिवान्; ed. Calc. 1866, p. 37 स हि म) नन्दन इति].

सौहित्यम् ॥ * ॥ पैषुन्यम् ॥ * ॥ दैन्यम् ॥ * ॥ माणव्यम् ॥ * ॥ प्रका-
ममित्यस्य भावः प्राकाम्यम् ॥ प्राकाम्यं ते विभूतिषु^१ ॥ * ॥ औचि-
त्यम् । औचिती ॥ * ॥ गडुरस्थास्तीति गडुलः । गाडुल्यम् ॥ * ॥
शैल्यम् । शैली ॥ * ॥ नैकुल्यम् ॥ * ॥ दौकुल्यम् ॥ * ॥ तरतमेत्यस्य
भावः । तारतम्यम् । दिबङ्गपेचः प्रकर्षः ॥ * ॥ वैषमस्यम् ॥ * ॥ एको
भावो चस्य तस्य भाव ऐकभाव्यम् ॥ * ॥ आन्यभाव्यम् ॥ ३८६ ॥

विदग्धदायाद्यथापुरविभावा

यथाकामयथातर्थौ च ।

विराधयः कापुरुषस्वभावाभीक्षणं

समयाधिपतित्विभावाः^२ ॥ ३९७ ॥

वैदग्ध्यम् । वैदग्धी ॥ * ॥ दायमादन्ते । दायादः । दायाद्यम्
॥ * ॥ यथापुरं पुरातनमित्यर्थः । यथापुरमित्यस्य भावः । यायापु-
र्यम् ॥ * ॥ दैभाव्यम् ॥ * ॥ यथाकाममित्यस्य भावः । यायाकाम्यम् ।
यायाकामी ॥ * ॥ यथातर्थं सत्यम् । यायातर्थम् ॥ यथातर्थेत्यन्यः^३
॥ * ॥ विपूर्वाद् राधयतेरचि ऐर्लुग्न भवति गणपाठात्^४ । जनपदस-
माननामा चत्रियः । तस्मादप्यार्थे विहितस्यात्रः कम्बोजादिलात्
सुकिः^५ । वैराध्यम् । एवम् उपराध्यापिराध्याराध्यशब्देषु^६ इद्य-

१ Kumāras. ii. 11.

२ विधारयः० E., cf. note ५; D. om. sloka and comment.

३ ? यथातर्थेत्य० A.—Hem. has य-
था । तथा । यथातर्थ among the बुधा-
दि, which take य, (also?) when चत्त-
त्युरुष cf. sl. 404.

४ गणपाठसामर्थ्यात् C.

५ See sl. 201 where राधय should
be read for धारय (see note २).

६ ?उपराध्यापराध्याराध्याराध्य० B.
F.; उपराध्याराध्याराध्याराध्य० C. K.
(the second रा suppl. in K.); for अपि-
राधय see sl. 401.

व्यम् ॥ * ॥ कापुरुष्यम् ॥ * ॥ स्वाभाव्यम् ॥ * ॥ अभीक्षणमित्यस्य
भावः । आभीक्षण्यम् ॥ * ॥ सामग्र्यम् । सामग्री ॥ * ॥ आधिपत्यम्
॥ * ॥ चैभाव्यम् ॥ ३८७ ॥

ज्येष्ठश्वेष्ठप्रकटनिकटा विश्वरूपाभिरूपौ
साक्षी तत्स्यश्वतुरपरमस्येतिहाः शीर्षघाती ।

ऋचिक् समाइ गणपतिमहाराजसंवादितूताः
सात्मस्तेनौ^१ सुकरसदृशौ मानुषाराधयौ च ॥ ३८६ ॥

ज्येष्ठम् ॥ * ॥ श्रैष्ठम् ॥ * ॥ प्राक्यम् ॥ * ॥ नैक्यम् ॥ * ॥
वैश्वरूप्यम् ॥ * ॥ आभिरूप्यम् ॥ * ॥ साक्ष्यम् ॥ * ॥ तस्मिंस्तिष्ठतीति
तत्स्यः । तात्स्थ्यम् ॥ * ॥ चातुर्यम् । चातुरी ॥ * ॥ पारमस्थ्यम् ॥ * ॥
ऐतिह्यम् ॥ * ॥ शैर्षघात्यम् ॥ * ॥ आर्लिङ्यम् ॥ * ॥ सामाज्यम् ॥ * ॥
गणपत्यम् ॥ * ॥ माहाराज्यम् ॥ * ॥ सांवाद्यम् ॥ * ॥ दौत्यम् ॥
लिङ्गयहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि यहणमिति न्यायाद् दूतीशब्दादपि
भवति । दूतीनां कर्म दौत्यम् । आगतप्रियकैरपि दौत्यम्^२ । वणि-
क्षस्तिष्ठताद्य दौत्यनेन ये^३ । दूत्यम् । दूतता । दूतवम् ॥ * ॥ सहा-
त्मना वर्तते । सात्म शरीरम् । तस्य कर्म भावो वा । साक्ष्यम् । सात्मी
॥ * ॥ स्तेनश्वौरः । तस्य भावः कर्म वा । स्तैर्यम् । आगमिकोऽयं
शब्दः । स्तैर्याशयेनाभिमतं^४ अदेवेति किमस्य लक्षणचिन्तया लोके^५ ।

१ आत्मस्तेनौ B.; सत्यस्तेनौ E.; D.
om. text and comment.

२ Kirāt. 9, 34 (eds. Calc. दूत्यम्).

३ Cf. Pāṇ. v. 1, 126 with Kāś. V.—
Hem. also has the rule vii. 1 (62) सखि-
वणिगदूताद्यः॥०वणिग्या॥०वणिग्यम्।०

दूत्यम् । राजादेराजातिगणत्वात् व्यण-
पि । वाणिग्यम् । दौत्यम् ॥ cf. p. 428,
note 5.

४ येनाभिगतं A.

५ लक्षणे चिन्तया लोके B. C. K.; cf.
Pāṇ. v. 1, 125.

स्वेयमित्येव भवतीति कश्चित्सचेताः ॥ * ॥ सौकर्यम् ॥ * ॥ साहृष्ट्यम् ॥ * ॥ मानुष्यम् ॥ * ॥ आराधन्यम् ॥ ३८८ ॥

पूर्वापरं दुष्पुरुषो विशायो^१
विशालसंवेशविधातिनश्च ।
स्वाराजसंभाषिविशस्तयोऽपी-
श्चाभिजातौ परिमण्डलं च ॥ ३९९ ॥

पौर्वापर्यम् ॥ * ॥ दौष्पुरुष्यम् ॥ * ॥ वैशाख्यम् ॥ * ॥ वैशाख्यम् ॥ * ॥ संविश्वम् ॥ * ॥ वैधात्यम् ॥ * ॥ स्वाराज्यम्^३ ॥ * ॥ संभाष्यम् ॥ * ॥ वैशस्त्यम्^४ । विशायविशस्तिभ्यां लतक्षौ लनभिधानान् भवतः ॥ * ॥ ऐश्वर्यम् ॥ * ॥ आभिजात्यम् ॥ * ॥ पारिमाण्डल्यम्^५ ॥ ३८९ ॥

परिशेषराजपुरुषौ युगपत्
प्रतिकूलनास्तिकपुनःपुनरः ।
प्रतिभूसुराजबहुभाषिपरं-
परमुत्तराधरसर्थर्मवणिक^६ ॥ ४०० ॥

पारिशेष्यम् ॥ * ॥ राजपौरुष्यम्^७ ॥ * ॥ यौगपद्यम् ॥ * ॥ प्राति-
कूख्यम् ॥ * ॥ नास्तिक्यम् ॥ * ॥ पौनःपुन्यम् ॥ * ॥ प्रातिभाष्यम्^४ ॥ * ॥

१ विसाय A. E.

२ स्वराज० (right?) A., cf. next note.

—D. om. text and comment.

३ स्वराज v.l. K. V. ed.; om. by the other works.—Hem. has the rule पति-
राजान्तगुणाङ्गराजादियः (c. 428,
note 5; P. v. I, 128).

४ वैशस्त्य A.—विशस्ति Bö., Kāś. V.;
विशस्ति Hem.

५ Cf. sl. 166;—om. by the others,
except Kāś. V. β.; v.l. ed.

६ °सुराजिवड्भाषिं A. D. E.; °उ-
त्तरावर० E.

७ राजपुरुषं A. D.; cf. sl. 166.

सुराज्ञो भावः कर्म वा । सौराज्यम् ॥ * ॥ बाङ्गभाष्यम् ॥ * ॥ पारं-
पर्यम् ॥ * ॥ औच्चराधर्यम् ॥ * ॥ साधर्यम् ॥ * ॥ वणिजो भावः कर्म
वा । वणिज्यम् । अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ वणिज्या वणिज्यमिति वा-
मनः^१ ॥ * ॥ प्रमिताच्चरा सजयुतावथ सौ ॥ ४०० ॥

जनराजसमाचारपरिख्यातोपराधयः ।

युवराजयथात्मानुपूर्वहोडनिधातिनः ॥ ४०१ ॥

जानराज्यम् ॥ * ॥ सामाचार्यम् । सामाचारी ॥ * ॥ पारिख्या-
त्यम् । पारिख्याती ॥ * ॥ औपराधव्यम् ॥ अपिराधय इत्यपि^२ । अपि
भृश्यार्थे ॥ * ॥ यौवराज्यम् ॥ * ॥ याथात्यम् ॥ * ॥ आनुपूर्वम् । आ-
नुपूर्वी ॥ * ॥ हौज्यम् ॥ * ॥ नैधात्यम् ॥ ४०१ ॥

पुरोहितयामिकचर्मिकास्तिकाः^३

स्वस्थोऽथ४ शौण्डीरविधर्मकर्मिकाः^५ ।

बालानुकूलं६ शिलिकोऽथ सूचिकः^७

संरक्षसारथ्यधिराजदण्डिकाः^८ ॥ ४०२ ॥

पौरोहित्यम् ॥ * ॥ यामो^९स्यास्तीति यामिकः । यामिक्यम् ॥ * ॥

१ वणिज्यमिति० A.;—B. C. F.
and orig. K. omit from वणिज्य.—Cf.
Kāś. V. v. 1, 126; and above p. 423,
note 3.

२ अपराधय० B. F. K.; अराधय
C.; cf. page 422, note 6.—Hem. अपि-
राधय; the others अपराधय.

३ चार्मिकास्तिकाः B. C. K.; वर्मि-
कास्तिकाः F.

४ स्वस्थोपि D. E.

५ सौण्डीर० A.; शौण्डीर० D.; शौ-
डार० C.; सौण्डीर० E.

६ तथानुकूलं E.; ताऽनुकूलं D.

७ Thus A. E.; शूलिकः B. C. F. K.;
सूचिकः D.

८ संरक्ष० A. B. C. F. K.; सरक्ष०
D.—Bö., Yajñ. have संरक्ष; om. by
Kāś. V., Hem.

चर्मास्यास्तीति चर्मिकः । चार्मिक्यम्^१ ॥ * ॥ आस्तिक्यम् ॥ * ॥ स्वस्ति-
न्नात्मनि तिष्ठति । खस्यः । तस्य स्वास्थ्यम् ॥ * ॥ शौण्डीरो गर्ववान् ।
शौण्डोर्यम्^२ ॥ * ॥ वैधर्म्यम् ॥ * ॥ कर्मास्तिलात् कर्मिकः^३ । कार्मिक्यम्
॥ * ॥ बास्यम् । अथा ।

अवाप बास्योचितनीलकबृहपिच्छावचूलाकस्त्रामिवोरः^४ ॥ * ॥
आनुकृत्यम् ॥ * ॥ शिलम् उच्छ्रम् । तदस्तिलात् । शिलिक^५ उच्छ्र-
दृत्तिकः । शैलिक्यम् ॥ * ॥ सौचिक्यम्^६ ॥ * ॥ सांरक्ष्यम् ॥ * ॥ सार-
यम् ॥ * ॥ आधिराज्यम् ॥ * ॥ दण्डास्तिलाद् दण्डिकः । दण्डि-
क्यम् ॥ ४०३ ॥

पर्षिकवर्मिकचौष्टोदासीनाः^७ खण्डिकस्तथाज्ञनिकः ।

प्रविकाञ्जलिकञ्चनिकसूचकविश्वस्तविफलाश्च^८ ॥ ४०३ ॥

पार्षिक्यम् । परिषद्विक^९ इति वामनः । अथं भोजमतेन ॥ * ॥
वर्मास्यास्तीति वर्मिकः । वार्मिक्यम्^{१०} ॥ * ॥ चुक्ताशीलस्त्रीकः । चौ-
च्यम् ॥ * ॥ औदासीन्यम् ॥ * ॥ खण्डोऽस्यास्तीति खण्डिकः । खा-

^१ चर्मिकः० B. K.; चर्मा० चार्मिकः;
चार्मिक्यं C. F.; चर्मा० चार्मिक्यं D.; cf.
note १०.

^२ शौण्डीरो A.; शौण्डीर्य A. D.—
Bö., Yajñi. शौटीर; om. by Kāś. V.,
Hem.

^३ का० मर्मकः D.; om. B. C. K.

^४ Sis. 3, 5; D. om. from बास्यं.

^५ शिलकः A. D.

^६ शौचिकं A.; शैलिकं B. F. K.;
शैलिक्यं C.—सौचिक Bö., Yajñi., K. V.;
twice सूचक (see next sl.) Hem.

^७ उधर्मिकः A. D.; चर्मिक^{१०} F.

^८ अविकाञ्जलिक^{१०} E.; प्रचिकाञ्ज-
लिं F.; सूचक^{१०} A. D.

^९ परिषद्विक^{१०} D.; परिषवदिति
A.—पर्षिक Bö., Yajñi.; om. K. V., Hem.
[पर्षिक सिकोऽस्यास्तीति पर्षी० अभिविक्तः
स एव पर्षिकः Yajñi.]

^{१०} उधर्मोऽस्यास्तीति उधर्मिकः । उध-
र्मिकं A. D.; चर्मा० चर्मिकः चार्मिक्यं
F.; चार्मिकः० B. C.—उर्मिक & उर्मिक
Bö., Yajñi., K. V. a. (वर्मित ed.); उर्मिक
Hem.

पिङ्कव्यम् ॥ * ॥ अञ्जनमस्यास्तीति । अञ्जनिकः । आञ्जनिक्यम्^१ ॥
अञ्जनक^२ इत्यपि शकटाङ्गजः ॥ * ॥ प्राविक्यम्^३ । अयं भोजमतेन
॥ * ॥ अञ्जलिरस्यास्तीति । अञ्जलिकः । आञ्जलिक्यम् ॥ * ॥ द्वाचि-
क्यम् ॥ * ॥ सूचयतीति सूचकः । सौचक्यम् ॥ सूतक^४ इत्यन्यः ॥ * ॥
वैश्वस्त्वम् ॥ * ॥ विगतं फलमस्य । विफलः । वैफल्यम् ॥ ४०३ ॥

ष्टेचज्ञोऽथ यथातथपिशुनविदूरा यथापुरनृशंसौ ।

कुशलेश्वरनिपुणा अपि नज्पूर्वाः सूरिभिः कथिताः ॥ ४०४ ॥

अचेचज्ञस्य भावः कर्म वा । आचेचत्यम् । नजः चेचज्ञेश्वरकुशल-
शुचिनिपुणानामित्यनेन^५ नित्यमुत्तरस्यारैच् । पूर्वपदस्य वा ॥ * ॥
आयथातथम् । यथा । गुणानामायथातथात्यात्^६ ॥ अयथातथम् ।
यथातथायथापुरयोः पर्याचेणेत्यनेनारैच्^७ । अन्येषां भतमेतत् ॥ * ॥
आपिशुन्यम्^८ ॥ * ॥ आविदूर्यम् ॥ * ॥ आयथापुर्यम् । अयथापुर्यम्
॥ * ॥ आनृशंस्यम् ॥ * ॥ आकौश्ल्यम् । अकौश्ल्यम् ॥ * ॥ आनैश्वर्यम् ।
अनैश्वर्यम् ॥ * ॥ आनैपुण्यम् । अनैपुण्यम् ॥ * ॥ भाष्यकारस्य लचेच-
ज्ञानीश्वरशब्दावेव संभातौ । नजस्तत्पुरुषादित्यनैतेषां लतलोरेव

१ आंजनकर्य A.; अमनकर्य D.

२ अंजनिक A. C.; अजनिक B.—

अजानिक and अञ्जनिक (v.l. अन्तनिक) Bö; अजानिक (अजरीके केचित्) and अंजनिक Yajñ.; अजानिक, v.l. अञ्जनिक K. V. ed., आंजनिक β., om. α.; अजिनिक and अंजनिक Hem. [जनादायतं जानं न जानमजानं तदान् अजानिकः । अंजनिको अंजनवान् । Yajñ.]

३ प्राविक्यं F.—K. V. ed. gives the v.l. प्रचिक and प्रविक्; प्रतिक Bö,

Yajñ. [प्रतिगतं के सुखं यस्मिन्स प्रतिकः सुखी Yajñ.]

४ सूचक A.—सूचक and सूतिक Bö,

Yajñ. [सूतिकायाः सौतिक्यं], K. V.; सूचक and सूतक Hem.

५ Cf. Pāp. vii. 3, 30.—Hem. has the rule (vii. 4, 23) नजः चेचज्ञेश्वरकुशलच-पलनिपुणशुचेः ।; cf. p. 429, 1, 10.

६ Śisup. 2, 56.

७ See Pāp. vii. 3, 31.

८ आपिशून्य MSS.

प्राप्तयोः पाठः^१ । शकटाङ्गजस्तु नञ्चपूर्वाणां संवादिनस्तेशिन्बज्जभा-
विनशीर्षघातिन्समस्यविषमस्यपुरःस्यपरमस्यमध्यस्यदुष्टुरूपकापुरुष-
विश्वालशब्दानामेतेषां व्यणमाह^२ । ब्राह्मणवालिशब्दौ प्राणिजा-
तिवयोऽर्थै ताभ्यामएवाधनार्थम् । माणववाङ्वशब्दौ चरणवचनौ
ताभ्यामकएवाधनार्थम् । तत्स्यसमस्यविषमस्यपरमस्यमध्यस्यशब्दानां
नञ्चसमासेऽपि पाठः । विराधयाराधयोपराधयापिराधयशब्दाना-
मपत्यलक्षणस्याकणो^३ बाधनार्थः । गणपत्यधिपत्योः पाठः परप्र-
सिद्धा । गडुलदायादविशस्तिविशंपुरशब्देभ्यस्ततत्त्वौ^४ न भवति इति
वृद्धाः । शकटाङ्गजस्तु बालिशसंवादिन्बज्जभाविन्शब्दानामपि ने-
च्छति । भोजः पुनर्विशस्तिविशायवर्जितेभ्यः सर्वेभ्योऽपि लतलाविच्छ्रिति
॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन यथादर्शनमन्येऽपि द्रष्टव्याः ॥ ४०४ ॥
इति ब्राह्मणादिः^५ ॥

युवमिथुनकुलीनभात्सुस्तीप्रशास्त्-
स्यविरचपलदुःस्तीदुष्टवो होतृसुषु ।

१ Cf. Mahābh. on P. v. I, 121.

२ Hem. also includes असंवादिन् etc. in the gana बुधादि ।

३ अपराधय for अपिराधय F.

४ ? दायादविशस्ति�suppl. K. पुरु^०
B. K. F. ; ?विशपुरु^० C. ; ? K. V. विष
(विप्र a. ; विश Bö., Yajñ.) and पुरु^०
Hem. विशंप.

५ This gana includes ब्राह्मणादि and
पुरोहितादि to Pāṇ. v. I, 124; 128. Also
Hem.'s राजादि, गडुलादि and बुधा-
दि (i.e. अबुध etc.) in the rules vii. I
(50-55)भावेततत् ॥ प्राक्तादगडुलादि:

[गाडुलादि etc. only.] ॥ नञ्चतपुरुषादबु-
धादि:[०गडुलादीनामपि पाठे केचिद्दि-
च्छन्ति । अन्ये तु बुधादीनामष्टानामेव
(i.e. बुध) चतुर । संगत । लवण । वंड ।
कत । रस । लस) प्रतिवेधमिच्छन्ति । ए-
धामेव विकल्पमपरे । अथ अणन्ताना-
मेषां नञ्चसमासो भवति वा न वा ।
बुधस्य भावः कर्म वा बीध्य । न बीध्य-
मवौधमिति भवतीत्वेके । न भवती-
त्वन्ते] ॥ पृथ्वादेस्मन्वा ॥ वर्णदृढा-
दिभ्यव्यख्या ॥ पतिराजान्तगुणाङ्गरा-
जादिभः कर्मणि च ॥ Hem. om. many
of the words given above.

कुतुककितवकुलीकर्तृसब्रह्मचारि-
अमणनिपुणवध्वधर्यवः कन्तुकश्च १ ॥ ४०५ ॥

प्राणिजातिवयोऽर्थहायनान्तयुवादिलघादीको १ ए३ इत्यनेन
युवादेखस्य भावः कर्म वेत्यर्थेऽण् भवति । पचे यथाप्राप्तम् ॥ * ॥
यूनो भावः कर्म वा । घौवनम् । युवतम् । युवता ॥ घौवनिकेत्यपि
मनोज्ञादिपाठात् ३ ॥ एवं युवतिशब्दस्यापि लिङ्गयहणे४ लिङ्गविशि-
ष्टस्यापि यहणमिति न्यायात् ॥ * ॥ मैथुनम् ॥ * ॥ कौलीनम् ॥ * ॥
भ्रात्रम् ॥ * ॥ सौख्यम् ॥ * ॥ प्रशास्ता च्छलिक् । प्राशास्त्रम् ॥ * ॥
स्वविर इव स्वविरः । स्वाविरम् ॥ स्वाविर्यमित्यपि ब्राह्मणादिवात् ५
॥ * ॥ चापलम् ॥ केचिच्चर्पूर्वस्यायस्य पाठं मन्यन्ते । तन्मत आचाप-
लम् अचापलम् ६ । एवं चेचज्ञकुशलनिपुणानामपि ॥ अभ्यधाति मुनि-
चापलाच्या७ ॥ * ॥ निन्दिता स्त्री । दुःस्त्री । हौःस्त्री ॥ दुष्टुनि-
न्दितम् । हौष्टवम् ॥ * ॥ होता च्छलिक् । हौत्रम् ॥ होतुरित्यपि
भोजः । हौतवम् ॥ * ॥ सुष्टु शोभनम् । सौष्टवम् ॥ * ॥ कुतुकं कुद्रह-
लम् । विवाहवाचीत्यन्ये । कौतुकम् ॥ * ॥ कैतवम् ॥ * ॥ कुत्सिता
स्त्री कुस्त्री । कौख्यम् ॥ * ॥ कार्त्रम् । अर्यं भोजमतेन९ ॥ * ॥ समानो
ब्रह्मचारी । सब्रह्मचारी । साब्रह्मचारम् । ब्रह्मादीनामित्यनेनान्या-
जादिलुकि१० ॥ सुब्रह्मचारिनिति वामनः । तन्मते सौब्रह्मचारिणम् ॥

१ ०वध्वधर्यवः० A.; पद्मधर्यवः० C.;
वध्वधर्यवः D.; वद्वधर्यवः कुंदुकश्च B.

२ ०युवादिशब्दादीकोण् F.; cf. P.
v. 1, 129-131.

३ Cf. sloka 409.

४ B. C. K. om. लिङ्गयहणे.

५ Not given in that (Akṛiti) gāṇa.

६ Om. B. C. F. K.; see p. 427, n. 5.

७ Kiratārj. 13, 63; D. om. from कै-
चित्पूर्व०

८ कुतुकं कौतुकं कुतु० अन्ये । कौतव० ।
B. C. K.

९ कर्तृ Hem., K. V. MS. β, v.l. ed.;
हर्तृ MS. α, Bö, Yajñ.

१० See sloka 163.—Yajñ. forms सा-
ब्रह्मचारिण० in accordance with Pāṇ. vi.

४, 134 (इनप्राप्तयते).

ब्रह्मचारिन्निति चन्द्रः । तच्चते ब्राह्मचारिणम् । अनपत्ये चेति प्रति-
षेधाद् इनोऽनोऽणादाविति^१ नान्याजादिलोपः ॥ * ॥ आम्यतीति
अमणः । आमणम् ॥ कथं आमण्यं प्रतिपेदिर इति प्रयोगो ब्राह्मणा-
दिलाङ्गवति ॥ शृणोति तथोपदेश^२ अवण इति वामनादयः ॥ * ॥
नैपुणम् ॥ * ॥ वाधवम्^३ ॥ * ॥ अध्वर्युर्चर्वलिङ्गिशेषः । आध्वर्यवम् ॥ * ॥
कान्दुकम्^४ ॥ ४०५ ॥

कुशलवृषलौ क्षेचज्ञोऽथानृशंसकुतूहलं^५

पिशुनसुहदावुज्जेताऽथो सहश्चैव कमराङ्गलुः ।

अपि च हृदयं दुःसोः पञ्चे रथाङ्गणकस्तथा^६

हृदयपुरुषौ ज्ञेयावेतौ समासविपर्यये ॥ ४०६ ॥

कौशलम् ॥ * ॥ वार्षलम् ॥ * ॥ क्षेचज्ञम् ॥ * ॥ आनृशंसम् ॥ * ॥
कौद्रहस्यम् ॥ * ॥ पैशुनम् ॥ * ॥ शोभनं हृदयं यस्य सुहन्मित्रम् ।
निन्दितं हृदयं यस्य दुर्वृद् अमितः । सुहन्मित्रिचामित्र^७ इति हृदा-
देशः ॥ वामनमतेन हृच्छव्देनैतयोः सिद्धिः । सौहार्दम् । दौहार्दम्^८ ।

^१ इनोणादाविति A. F.; इनो-
नोणः दाविति B. C. K.; अपत्ये वेति^०
इनोणादाविति D.—The other works
have सब्रह्मचारिन् only.

^२ तत्त्वोपदेशमिति F.; तत्त्वोत^० B.
C. K.—अवण K. V.; अमण Yajñ.;
अणम्(v.l. अमण) B.; अमण। अमणका।
अवण। Hem.

^३ वाधवं A.; वाटवं B. K.; पाटवं
C.; वाघकं D.—वधू B., Yajñ., K. V.;
om. Hem. (? rightly, as it falls under
the general category of लघुादीक्;—or
वन्यु with A.?).

^४ बाङ्क B. C. K.—कंडुक Hem.;
कान्दुक K. V. β., v.l. ed.; कतक a.; om.
B., Yajñ.

^५ क्षेचज्ञो वानृशंस^० all MSS.

^६ उज्जेतासौ^० A. D.; उज्जेता सा-
हश E.

^७ पाते कुष्ठपाङ्गणस्था A.; रथा-
गण^० B. C. D. E. K.

^८ Cf. Pāp. v. 4, 150.

^९ दौहार्द^० दौहार्य etc. A. through-
out, D. mostly, other MSS. occasionally;
cf. दुर्वृद् in next sloka, and the com-
ment. p. 433, l. 6.

हङ्गसिक्षुनभित्यनेनोभयपदारैच^१ । श्रोभनं हृदयं यस्य स सुहृ-
दयः साधुः । दुष्टं हृदयं यस्य स दुर्हृदयः क्रूरः । तयोरणि हृदयस्य
हङ्गासलेखाण्य^२ इति हृदयस्य हृदादेशः । सौहार्दम् । दौर्हार्दम् ।
ब्राह्मणादिलमयेषाम् । तेन दौर्हार्द्यं सौहार्द्यम् । सौहृदयं दौर्हृ-
दयमित्यपि । इह सुहृदयदुर्हृदयशब्दवेव पठितव्यौ सुहृदुर्हृच्छ-
ब्दावेव वा न तु चलारः । अन्यतरपाठेऽपि हि सौहार्द्यं दौर्हार्दमिति
सिद्धति । उच्यते । अर्थमेदात् सुहृदुर्हृच्छब्दौ मित्राभित्रवाचिनौ
सुहृदयदुर्हृदयशब्दौ तु नैवम् । तौ हि प्रशस्तनिन्दितहृदयसंबन्धमात्रे
वर्तते । उभयत्रापि च सौहार्द्यं दौर्हार्दमित्युभयपाठः ॥ सौहृदं दौ-
र्हृदमिति च प्रयुज्यते । यथा । तस्मौहृदं यत्क्रियते परोक्षेः । कुसुमं
कृतदौहृदस्त्वया^३ । तदर्थमेकत्रोभयपदारैज^४ मा भृत् । अन्यथो-
भयत्रायेकरूपत्वं उभयपाठानर्थक्यं खादित्युभयपाठः । अयं पक्षो
वामनस्यापि हङ्गगेत्यत्र सुहृदो भावः सौहार्दमिति दर्शयतः संमतो
लक्ष्यते । जयादित्यसु सुहृदयदुर्हृदयशब्दौ सुहृदुर्हृच्छब्दौ च^५
पपाठ । स चैवं मन्यते । ब्राह्मणादौ प्रयोगदर्शनादनयोः^६ पाठाङ्गी-
करणे वचनसामर्थ्यादेवाण् व्यञ्ज भविष्यतः । असाचात्पठितोऽपि हि
साचात्पठितवत्कल्पत आकृतिगणेष्विति ॥ सौहृदेनापि भाषे वामि-

१ See Pāṇ. vii. 3, 19.

२ हङ्गासगू लेखाण्ये A.; cf. Pāṇ. vi. 3, 50.

३ Vṛiddha-Chāp. 15, 8, in Böhl's Ind. Spr. (2nd ed.) 2483 (ed. °यत्क्र-
यते परस्मिन् ॥).

४ रघुव. 9, 61 (कृतदौहृदस्त्वया
eds.).

५ तदचमेकं B. C. F.

६ B. C. K. om. सुहृदुर्हृच्छब्दौ; ०दु-
र्हृदयशब्दवेच C.—For Vāmana's view
see Kāś. V. vii. 3, 19; as to Jayāditya,
Vardh. seems to refer to the *gāna* in
Kāś. V. v. I, 130 (? v. 4, 150), though
only the first four adhyāyas are gene-
rally ascribed to Jayāditya. See next
page, note 9.

७ प्रयोगदर्शनयोः A.

त्यादयसु^१ कविप्रवाहे छन्दोवत्कवयः प्रयुज्जत इत्युक्तम् ॥ चन्द्रसु
सौहृदमिति हृदयस्याणि^२ हृदादेशो न हृदुच्चरपदं हृङ्गेत्युक्तर-
पदारैजभावमाह^३ ॥ भोजसु सुहृदुर्दौ मिचामिचयोरित्यच नि-
पातनसामर्थ्यादवयवानर्थक्ये^४ सौहृदं दौर्हृदमिति हृङ्गसिन्धोः पू-
र्वपदस्य चेत्युक्तरपदारैज् न भवति^५ ॥ * ॥ उक्तेता गवेषणशील
चलिग्वा । औक्तेचम् ॥ * ॥ साहसम् ॥ * ॥ कामण्डलवम् । लघ्वा-
दोक इत्यनेन^६ सिद्धे लतलोर्निष्टुत्यर्थः पाठः ॥ कमण्डलुकमित्यन्ये
॥ * ॥ पात्तिगणकम् ॥ * ॥ राथगणकम् ॥ * ॥ हार्दम् ॥ पौरुषम् ॥
समाप्ते तु सहृदयता । सहृदयत्वम् । सत्युरुषता । सत्युरुषत्वम् ॥ ४०६ ॥

परिवाजकसुभातृसुभगोऽनातृहायनाः^७ ।

यजमानोऽथ भर्ता च दुर्भातृविपुलौ दुहृत्प ॥ ४०७ ॥

पारिव्राजकम् । अयं शकटाङ्गजमतेन^८ ॥ * ॥ सौभात्रम् । यथा ।

समानेऽपि हि सौभात्रे यथा तौ रामलच्छणौ^{९०} ॥ * ॥

सुभगस्य भावः कर्म वा । सौभागम् । हृङ्गसिन्धोः पूर्वस्य चेत्युभयप-
दारैच् ॥ अयं चन्द्रमतेन । यथादित्यसु सुभग मन्त्र^{११} इति पठति ।
यथा । महते सौभगाय^{१२} । सर्वे विधयच्छन्दसि विकल्पन्त इत्युभय-

१ भाषत्वानित्य A.

६ लघ्वादी इत्यनेन B. C. F. K.

२ चन्द्रस्य सौ^० D.; चन्द्रसु सौहृदय-
स्याणि B. C. K.

७ सुभातृश्चमणोऽनातृहायनाः E.

३ ऋभावनामाह A.; ०पदारैजमाह
B. C. K.

८ दुर्हृत B. C. D. E. F. K.

४ ०सामर्थ्यादेवानर्थक्ये B. C. F. K.;
श्रीभोजसु^० D.

९ शकटांगजादिमतेन A.

५ ०पदारैच् भवति A.

१० Raghuv. 10, 82.

११ ? Kāś. V. v. 1, 130; cf. preceding
page, note 5.

१२ Rīgv. i. 164, 27.

चारैज् न भवति । मन्त्र इति किम् । सौभाग्यं ब्राह्मणादिलात् अत्रेव
भवति । वामनस्यापि संमतमेतत् ॥ * ॥ उद्गतो गायत च्छलिग्वा ।
उद्गाता । औद्गात्रम् ॥ * ॥ हायनस्य^१ । हायनम् । अयं वामनमतेन
॥ * ॥ याजमानम् ॥ * ॥ भर्तुः । भार्चम् ॥ * ॥ निन्दितो भाता
दुर्भाता । तस्येदं दौर्भात्रम् ॥ * ॥ वैपुलम्^१ । अयं वामनमतेन ॥ * ॥
दुहुदुदाहृत एव ॥ ४०७ ॥

प्रतिहर्ता तथा पोता यलोपः श्रोत्रियस्य च ।

वृषपूर्वं गणं प्राह वामनस्तु तपस्त्रिनि ॥ ४०८ ॥

प्रतिहर्ता च्छलिक् । प्रातिहर्चम् । ये तु लघादीक इत्यत्र लघादी-
देरिगन्तस्य^२ विशेषणं मन्यन्ते तेषां मते तेनैव चिद्धं प्रातिहर्चम् ॥
परत्वात् लतलभ्यां बाध्यत इत्यखिधानम् ॥ * ॥ उद्गाह । उन्नेह । होह ।
पोह । प्रशास्तु । अधर्यु । इत्येतेषां यदा च्छलिग्वचनलं तदा होचा-
भ्यश्च इति^३ क्वे प्राप्ते पाठः ॥ ४०८ ॥ इति युवादिः^४ ॥

मनोद्गमेधाव्यभिरूपवृद्धाः

कल्याणचोरप्रियरूपधूताः

आद्यस्था श्रोत्रियसारपत्राश्

छान्त्रो युवच्छान्दसविश्वदेवाः^५ ॥ ४०९ ॥

१ Not given in the other works.—For हायनान्त cf. Pāp. v. 1, 130; and above, p. 429, 1. 3.

२ लघुदादिरिगंतस्य B. C. D. K.; लघुदादिरितिगंतस्य A.; cf. p. 429, 1. 3; Pāp. v. 1, 131.

३ Pāp. v. 1, 135.—वृषगण is not

given by any of the other works.—For श्रोत्रिय (श्रौतम्) see P. v. 1, 130 वर्त.

४ This *gāṇa* includes उद्गात्रादि & युवादि to Pāp. v. 1, 129, 130.—Hem. only युवादि.

५ युवा क्व B. C. D. E. K.; सारपुत्रा वैश्वदेवाः F.

मनोज्ञादिगुरुपोन्नभयोपान्नादकञ् इत्यनेन मनोज्ञादेस्तस्य
भावः कर्म वेत्यर्थेऽकञ् वा भवति ॥ * ॥ मनो जानाति परितोषय-
तीति मनोज्ञं वसु । तस्य भावः कर्म वा । मानोज्ञकम् ॥ * ॥ मैधाव-
कम् ॥ * ॥ शोभनं रूपमस्य रूपमभिगत^१ इति वा । अभिरूपः ।
तस्य । आभिरूपकम् ॥ * ॥ वार्द्धकम् । यथा ।

वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम^२ ॥

अन्ये तु वयोऽर्थलच्छणेऽणि स्वार्थिकेऽके च वार्द्धकमित्याङ्गः^३ ॥ * ॥
काल्याणकम् ॥ * ॥ चौरिका । स्वभावात्मोत्तम् । अन्यसु चौरकं
घौर्तकमिति^४ नपुंसकलिङ्गे ददर्श ॥ * ॥ प्रियं रूपं यस्य तस्य प्रैय-
रूपकम् ॥ * ॥ घौर्तिका ॥ * ॥ आ पूर्णं ध्यायतीत्याङ्गः । आळ्यकम्
॥ * ॥ श्रीविद्यकम् ॥ * ॥ साराणि पत्राण्यस्य । सारपत्रः । सारप-
त्रिका^५ । सारपत्रकम् इत्यन्यः^६ ॥ सरप्रयुक्तं पत्रं वाहनं सरपत्रम्^७
इत्यन्यः ॥ सारपुच^८ इति भोजः ॥ * ॥ कृत्तश्चीलश्वाच्चः । क्वाचकम्
॥ * ॥ यौवनिका । अके राजन्यमनुव्ययूनामित्यनेनान्याजादिलुग-
भावः^९ । यथा ममैव ।

१ रूपमभिगच्छत A.; रूपमपि गत
D.

२ Raghuv. i. 8.

३ Bö. and Kāś. V. omit वृद्धः; cf.
Pāṇ. iv. 2, 39 vārtt.

४ घौर्त्तमिति B. C.—Yajñ. also has
घौर्तिका । चौरिका । घौर्तकं चौरकं
मिति कैचित्.—For Hem. see page
436, n. 3.

५ सारपत्रं सा० B. C. K.; ^०सारप-
त्रका A.

६ सारपत्रिकम्० B. C. K.; सारप-
त्रम्० F.—Yajñ. has the same passage
from साराणि०

७ शरपत्रम् A.

८ ? Thus F.; सरपुच D.; सरपत्र
A. B. C. K.—Bö., Yajñ. have सारपत्र
and शतपुच; Kāś. V. शतपुच; Hem.
शरपत्र, शारपत्र and सारपुच.

९ ^०लुगभावः B. C. K.; लुगभवति F.;
see vārtt. on Pāṇ. vi. 4, 163 (Böhlt.,
ib. 151).

न वे यौवनिकोङ्गेदे यस्य न स्खलितं मनः ।
वृंहितं नापि सिंहोश्प्रसादेन मनीषिणः ॥
यथा वा धनंजयस्य ।

चणभङ्गरमङ्गमङ्गिनां २
न गता यौवनिका निवर्तते ।
विभवास्तुणवारिचञ्चला
निचया मर्मरपत्रसंनिभाः ॥
क्षान्दसकम् ॥ * ॥ वैश्वदेवकम् ३ ॥ ४०८ ॥

बहुलामुष्यकुलादोरूपावश्यंकुपुच्कुलपुच्चाः ।

पुच्चकुमारकुलाला यामात्सराडश्च सुकुमारः ॥ ४१० ॥

वाङ्गलकम् । दृढादिपाठाद् वंहिमा । वाङ्गच्छमित्यपि ४ ॥ * ॥
आमुष्यकुलिका । आमुष्यकुलकमित्यन्ये ॥ अमुष्यपुच्च इत्यपि ॥ * ॥
अदो रूपम् । अदो रूपमस्येति वा । अदोरूपम् । तस्य । आदोरू-
पकम् । अदोरूपशब्दो रूपप्रशंसायाम् ५ ॥ * ॥ आवश्यकम् ॥ * ॥ कौ-
पुच्चकम् ६ । अयं वामनमतेन ॥ * ॥ कौलपुच्चकम् ॥ * ॥ यामपुच्चिका
॥ * ॥ यामकुमारिका ॥ * ॥ यामकुलालिका । यामकुलमित्यप्यन्यः ७

१ वृहितेनापि० A.

२ चणभं गुरुमंगम० A.; चणभंगु-
मंग० D.

३ वैश्वदेव Bö., Yajñ., Hem., K. V.
B.; वैश्वदेव Kāś. V. ed., a.

४ बङ्गल is not given in the *gāṇa*
दृढादि sl. 393-4 (except by Kāś. V. β.;
v.l. ed.) but in *पृष्ठादि* sl. 392; see
also page 518, note 3.

५ Thus also Yajñ.; Hem. has the
same word; om. Bö., Kāś. V.—[अहो-
पुष्ट यज्ञ, K. V. β.; v.l. Bö., K. V. ed.]

६ कुपुच्च Bö., Yajñ.; omitted by Kāś.
V., Hem.

७ यामकुलमि० F.; यामकुलमि०
D.; ०इत्यन्यः A. F.—Hem. has both
words; Bö., Yajñ. यामकुलाला only;
Kāś. V. ed., a. β. give neither.

॥ * ॥ सण्डो वृषः । यामस्य सण्डो यामसण्डः । तस्य यामसण्डिका ॥
पूरुषादिवदीर्घले यामसण्ड इत्यन्ये^१ ॥ यामसण्ड^२ इति जयादि-
त्यादयः ॥ एते चत्वारो नपुंसकलिङ्गाः इत्यन्ये^३ ॥ * ॥ सुषु कुमारः
सुकुमारः । सौकुमारकम् ॥ ४१० ॥ इति मनोज्ञादिः ॥

इष्टार्चितो निपटितागणितावकीर्ण-
पूर्तीपसादितगृहीतनिराकृताश्च ।
संरक्षितानुपठितोपकृतानुयुक्ता-
म्नातश्रुतानुगणितास्त्ववकल्पितं च ॥ ४११ ॥

इष्टादिभ्योऽनेनेत्यनेनेष्टादेः प्रथमान्तादनेनेति हतोर्यार्थ इन्
भवति ॥ * ॥ इष्टोऽनेन यज्ञः । इष्टी यज्ञे ॥ इष्टमनेन वा । इष्टो
यज्ञे ॥ * ॥ अर्चितो मिद्धराजे ॥ * ॥ निपटितो मीमांसायाम् ॥ * ॥
अगणिती मदने ॥ * ॥ अवकीर्ण दुर्नये ॥ * ॥ पूर्ती दाने ॥ * ॥ उप-
सादिती मदसि ॥ उपासितमित्यन्ये । उपासिती गुरुकुले^४ ॥ * ॥ गृहीती
विद्यासु ॥ * ॥ निराकृतो कुकाव्ये ॥ * ॥ संरचितो प्रजासु ॥ * ॥ अनु-
पठिती वेदे ॥ * ॥ उपकृती मन्त्रे ॥ * ॥ अनुयुक्ती शास्त्रे ॥ * ॥ आव्वाती

१ पूरुषादिवदीर्घले (om. rest) A.; पूरुषादिव दीर्घले यामसण्ड D.; पूरु-
षादिव दी^० B. C. F. K.

२ यामसण्ड B. C. K.—यामसण्ड and
यामसंड Hem.; यामसण्ड Bö., Yajñ.,
Kāś. V. a.; यामसण्ड Kāś. V. ed.

३ According to Hem., who calls this
gāya चोरादि, the words from मनोज्ञ
to the end of his *gāya* form neuter ab-

stract nouns in अकत्र only [मानोज्ञ-
कम्], whereas those preceding मनोज्ञ
make both neuter and feminine nouns
[चौरिका । चौरकम् । धौर्तिका । धौ-
र्तकम्]. Cf. मनोज्ञादि in list of *gāyas*.

४ उपसिती^० C.; कुरुकुले A.; युरु-
कुलो D.—Hem. has both words; Yajñ.,
Kāś. V. ed., β. उपसादित; Bö., Kāś.
V. a. उपासादित.

क्वन्दसि ॥ * ॥ अती । इतिहासे ॥ * ॥ अनुगणिती निरुक्ते ॥ * ॥ अवकल्पिती जल्ये ॥ ४११ ॥

आसेवितपरिक्षितनिकथितगणितोऽनुग्रहीतपरिक्लिताः ।
उपपादितपरिगणितौ ॥ संकलिताधीतपरिगणिताः ॥ ४१२ ॥

आसेविती बिद्धूपतौ ३ ॥ * ॥ परिरचिती परिजने ३ ॥ * ॥ निकथिती कथासु । निकटित इत्यन्यः ४ ॥ * ॥ गणिती ज्योतिषि ॥ * ॥
उद्गृहीती । उद्योगे ॥ * ॥ परिक्लिती कलासु ॥ * ॥ उपपादिती धने ५
॥ * ॥ परिगणिती परेषु ॥ * ॥ संकलिती पदार्थेषु ॥ * ॥ अधीती व्यक्तिः ॥
करणे ॥ * ॥ परिगणिती याच्चिक्ये ॥ ४१२ ॥

अवगणितव्याकुलितौ निषादितोपाकृतावमुक्ताश्च ।
अवधारितपठितकृता निगदितमनुगुणितमायुक्तम् ६ ॥ ४१३ ॥

अवगणिती वादिनि ॥ * ॥ व्याकुलिती रिपुजने ॥ * ॥ निषादिती
हास्तिके ७ ॥ * ॥ उपाकृती पश्चौ ॥ * ॥ अवमुक्ती पापे ॥ * ॥ अवधारिती
शास्त्रार्थे ॥ * ॥ पठिती वेदे ॥ * ॥ कृती धर्मे ॥ * ॥ निगदिती नयेषु
॥ * ॥ अनुगणिती ८ ॥ अनुपदे ॥ * ॥ आयुक्ती युद्धे ॥ * ॥ मत्वर्थीयेनेना
सिद्धे ठन्निवृत्यर्थमिन्विधानम् ९ ॥ ४१३ ॥ इष्टादिः ॥

१ उपवादित० A.

२ सिद्धिमती D.

३ वारिजने B. C. K.; (आर्ते Yajñ.)

४ Hem. both and कथित besides,
the others निकथित.

५ उपमादिती वने A.; ऋचने D.—

Hem. alone has this word.

६ °अनुगणितमायुक्त A. D. E. (cf.
sloka 411, and note ८.)

७ निषादित Bö., Hem.; om. Kāś. V.; निवादित [निवादिती वावेषु] Yajñ.;—Bö., Yajñ., Kāś. V. have also

परिवादित [परिवादिती दृष्टेषु Y.]

८ अनुगणिती A.D.—Hem. has both अनुगणित and अनुगणित; Bö., Yajñ., Kāś. V. a. अनुगणित; Kāś. V. ed., β. अनुगणित only.

९ ठिन्निवृत्य० B. K.; ठेन्निवृ० A.; तन्निवृ० C.; अन्निवृ० D.

यवोर्मिवासाकृमिभूमिवन्धवः^१

कुञ्चाककुल्कानिहरीन्दुविन्द्वः ।
हनुस्तिमीक्षु मधुसानुभानवो^२

द्राक्षाहरिञ्चिश्चिगरुदद्रुचारवः^३ ॥ ४९४ ॥

झयमान्मोपान्नान्मो^४ वोऽयवादेरित्यनेन झयन्नान्मकारान्ना-
दवर्णान्नान्मोपान्नादवर्णोपान्नाच्च^५ यवादिवजितान्मतोर्मकारस्य व-
कारो भवति ॥ * ॥ यवा अस्यात्र वा सन्ति । यवमान् ॥ * ॥ जर्मिमान्
॥ * ॥ वासामान् । वासाशब्दः^६ स्त्रीलिङ्गः ॥ * ॥ क्रमिमान् ॥ * ॥
भूमिमान् ॥ * ॥ बन्धुमती । बन्धुमान् ॥ * ॥ कुञ्चामान्^७ ॥ * ॥ ककु-
ञ्चान् । ककुञ्चानेष हेषते ॥ * ॥ कान्तिमान् ॥ * ॥ हरिमान् ॥ * ॥
इन्दुमती ॥ * ॥ विन्दुमती ॥ * ॥ हनुमान्^८ ॥ * ॥ तिमिमान्^९ ॥ * ॥
इच्छुमती ॥ * ॥ मधुमान्यर्वतः ॥ * ॥ सानुमान् ॥ * ॥ भानुमान् ॥ * ॥
द्राक्षामान् ॥ ध्राक्षेत्यपि^{१०} भोजः ॥ * ॥ हरिन्धान् ॥ * ॥ शिविमान्^{११} ॥
शिखीमानित्यन्यः^{१२} ॥ * ॥ गरुदान् । गरुडः ॥ * ॥ द्रुमती । श्रुमती-

^१ ०क्रिमि० D. E. (D. also in comm.)

^२ हनुस्तिमीक्षु० E.; हनुस्तिमा इन्दु-
मधुसानुभानवो० C.; मधुनान० B. E.

^३ ०हरिं० D.; शिविगरुदु० A. D.;
हरिनश्चिं० C.; हरिनश्चिं० F.; सिंचि-
गरुदु० E.; चारकः B.

^४ रूप्मासीपांतान्मो B. C. F. K.;
च्छप्मासीपां० A.; च्छप्मासी० D.

^५ च्छंयतान्मा० B. C. F. K.; च्छंयता०
A.; च्छंयताईमका० D.

^६ Thus also Hem.; वशा others
[वशामान् बन्धापतिः Yajñ.]

^७ कुञ्चामान् कुञ्चामान् । A.

^८ हनुमान् B. C. D. K.

^९ तिमि Hem.; स्त्रिमि Yajñ.; om.
others.

^{१०} ध्वाक्षेत्यपि B.; ध्वाक्षेत्यपि श्री-
भोजः D.; द्राक्षामान्। द्राक्षाधाक्षे० A.
—द्राक्षा and ध्राक्षा B०, Yajñ., Hem.;
द्राक्षा K. V.

^{११} ? शिविमान् A.; शिविमान् B. C.
F. K.; सिंधिमान् D.

^{१२} ? श्रीवीमानि० A.; श्रीवीमानि० F.
K.; श्रीवीमानि० B.; श्रीवीमा० C.; सि-
धीमा० D.—श्रीवी Hem.; सज्जि and
सिजि B०, Yajñ.; सज्जि (v.l. शज्जि) K.४.
V. ed.; सिजि K. V. a.

त्यपि भोजः^१ ॥ * ॥ चास्मती ॥ * ॥ केषांचिदवर्णान्तायामः । केषां-
चिद्योपान्तादिति^२ । केषांचिज्ञये^३ इति । केषांचिसंज्ञायामिति ॥ * ॥
आकृतिगणश्वायम् । तेन दख्ममद्युमतीश्रीमती^४ गोमती ध्वजि-
त्मवस्तयो^५ ज्ञेयाः ॥ ४१४ ॥ इति यवादिः ॥

वत्वलमुदन्वष्टीचक्रीकक्षीरुमणिविवो ज्ञेयम् ।

राजन्वान्सौराज्ये ज्योत्स्ना चर्मणवती नाम्नि ॥ ४१५ ॥

उदन्वदादिरित्यनेनोदन्वदादयः शब्दा निपात्यन्ते संज्ञायाम् ॥ * ॥
उदकमस्मिन्नस्तीति । उदन्वान् उदधिः । उदन्वान्नाम चृषिः । उद-
न्वान्नामाश्रमः ॥ अन्यस्तु धारणक्रियासंबन्धाद्यु^६ उदन्वान्धट^७ उद-
न्वान्नेघ इत्यपि मन्यते^८ ॥ * ॥ अष्टीवान्नाम जड्होरुसंधिः । अचास्थि-
शब्दस्थाष्ठीभावो निपात्यते ॥ * ॥ चक्रीवान् रासभः । चक्रीवान्नाम
राजा । अत्र चक्रशब्दस्य चक्रीभावः ॥ * ॥ कक्षीवान्नाम चृषिलौकिकः ।
अत्र कक्षाशब्दस्य कक्षीभावः ॥ * ॥ रुमणान्नाम पर्वतः । रुमणान्नाम
मन्त्री । अत्र लवणशब्दस्य रुमणभावः ॥ रुमन्निति प्रकृत्यन्तरमस्तीत्येके ।

१ ? अमतीत्वपि B.; श्रुतिमती० श्री-
भोजः D.—दुः Bö., Yajñ., Hem.; दुःम
Kāś. V. ed. a.; cf. sl. 252 comm.; Pāṇ.
v. 3, 118.

२ केषांचित्तमोऽपान्तादिति A.; om.
D.

३ केषांचित्भय A.; °क्रय K.; °चय
F.; om. D.

४ स्त्रीमती for श्रीमती B. K.; द्खि-
मती C. (cf. sl. 252 comm., and 418).—
Not given by the other works.

५ ? Thus B. C. F.; ध्वजिन्नत० K.;
धर्जन्नत० A.; D. om. from आकृतिगणा०
to end.—ध्वजित् Hem.; ध्वजि and ध्रजि
Bö., Yajñ., Kāś. V.

६ D. om. from उदन्वान्नाम चृषिः..

७ उदकवान् धटः D.; उदकन्वान्
घटः B.; उदन्वान्धट A.—Hem. has
°उदन्वान्धटः । उदन्वान्नेघः । अस्त्रिसु-
दकं धीयते स एवमुच्यते ॥ नाम्नि । उद-
न्वान्सुद्रः ।० Cf. Kāś. V. viii. 1, 13.

८ °इत्यप्यन्यः D.

तस्य वा एतम्^१ ॥ * ॥ विशिष्टा वसवः किरणा चस्य । विवस्त्रान् आ-
दित्यः ॥ * ॥ राजन्वान् देशः ।

राजन्वतीमाङ्गरनेन भूमिम्^२ ॥

सौराज्य इति किम् । राजवान् ॥ * ॥ ज्योतिरखास्त्रीति ज्योत्त्वाः ।
चन्द्रप्रभा ॥ * ॥ चर्मण्खती नाम नदी ॥ * ॥ नाम्बीति किम् । उदक-
वान् । अस्थिमान् । चक्रवान् । कच्चावान् । लवण्वान् । वसुमान् ।
ज्योतिमान् । चर्मवान् ॥ ४१५ ॥ इत्युदन्वदादिः^३ ॥

ज्यात्साशब्दस्तमिस्त्राणं च कुतुपः स्याद्विपादिका ।

विसर्पो नखरश्चापि कुरुडलोऽपि मतो बुधैः ॥ ४१६ ॥

प्रज्ञाज्योत्त्वापिच्छसिध्वलोमपामादेर्णाणिललश्नार्द इत्यनेनैतेभ्य-
स्तदस्ताच वास्त्रीत्येतस्मिन्नर्थे ए अण् इत्यल ल श न^४ इत्येते प्रत्ययाः
क्रमेण भवन्ति मतुश्च ॥ * ॥ ज्योत्त्वाऽस्मिन्नस्त्रीति ज्यौत्त्वः पचः ।
ज्यौत्त्वी रात्रिः ॥ * ॥ तमोऽस्यामस्त्रीति तमिस्त्रा रात्रिः । साऽस्या-
स्त्रीति तामिस्त्रः^५ पचः ॥ * ॥ कौतुपं^६ यृहम् ॥ * ॥ वैपादिकं कुष्ठम्^७

^१ See p. 339, l. 13 (7 read रुमण् ल-
वण् instead of रुमाङ्गवणा); p. 340,
note 1.—Hem. also has लवणस्य रुम-
ण्गभावः । रुमण्डलाम पर्वतः । अच्य-
त्वाङ्गः । रुमण्डिति प्रकावन्तरमति त-
स्त्रीव तन्निपातनं नकार लोपाभावार्थं
च । वत्वं तु यथायोगमस्त्रीव ॥.

^२ Raghuv. 6, 22.

^३ See Pāṇ. v. 2, 114.

^४ For this *gāṇa* cf. Pāṇ. viii, 2, 12-
14; Hem. ii, 1, 92-95.

^५ तमिश्रा A. B. D. K.

^६ यामणादेशाणि^० A.; यामादे-
शाणिलश्ना B. C. K.

^७ B. C. F. K. om. ण; cf. p. 209, l.
15; Pāṇ. v. 2, 101.

^८ तमिश्रा^० तामिश्रः B. C. K.; तमि-
श्रः A.—Hem. also writes तामिश्र.

^९ कुतुप ed. Pāṇ.; कौतुप Kāś. V.;
कौतुप Hem.; cf. कौतुप sl. 66.

^{१०} कुष्ठं B. C. F. K. (Hem.); कुष्ठं A.;
कुच्छा D.

॥ * ॥ वैसर्पे व्याधिः ॥ * ॥ नाखरः श्वापदः ॥ * ॥ कौण्डलः ॥ * ॥
पचे ज्योत्त्वावान् । तमिष्ठावान्^१ ॥ ४१६ ॥ इति ज्योत्त्वादिः ॥

पिच्छोदरवीहिगुहाः पिचरड्स्

तुन्दोदकोरोयवचूर्णपक्षाः ।

वर्णयहौ पङ्ककले च काक-

प्रज्ञे^२ तु फेनो धुवकाः च पर्णम् ॥ ४१७ ॥

पिच्छादेरिलः ॥ * ॥ पिच्छान्यस्य^३ सन्ति । पिच्छलः ॥ * ॥ उद-
रिलः ॥ * ॥ ब्रीहिलः । दिगम्बरस्य ब्रीहियहणं स्वरूपार्थमर्थनिर्देशार्थं
चेति^४ ब्रुवाणः शालिलो ब्रीहिल इत्याह ॥ * ॥ गुहिलः ॥ * ॥ पिच-
ण्डलः ॥ * ॥ तुन्दिलः ॥ * ॥ उदकिलः ॥ * ॥ उरसिलः ॥ * ॥ अविलः
चूर्णिलः ॥ * ॥ पचिलः ॥ * ॥ वर्णिलः ॥ * ॥ यहिलः ॥ * ॥ पङ्किलः ॥ * ॥
कलिलः ॥ * ॥ काकिलः^५ ॥ * ॥ प्रज्ञिलः ॥ * ॥ फेनिलः ॥ * ॥ धुव-

^१ तमिष्ठावान् A. B. C. K.

^२ ? Thus A. D. E.; कालप्रज्ञे B. C. F. K.

३ धुवका B. C. F. K.; विवकां A.

४ Thus all MSS. and Yajñ.—पिच्छा
Bö.; पिच्छ Kāś. V., Hem.

५ ब्रीहियहणस्वरूपाः B.C.K.; ब्री-
हियहणं स्वरूपं चेति A.—Cf. Kāś. V. v.
2, 116 (ब्रीह्यादिभ्यश्च ॥) ० ब्रीहियहणं
किमर्थम् । यावता तुन्दादिषु ब्रीहि-
शब्दः पद्यते तत्र इनिटनौ चकारेण वि-
धीयते । एव तहि तुन्दादिषु ब्रीहियह-
णमर्थयहणं विच्छायते । शालयोरस्य स-
न्ति । शालिलः (ed. शालिनः) । शाली ।
शालिकः । शालिमानिति ॥—Hem. has
the sutras vii. 2, 5: ब्रीह्यादिभ्यस्य

(viz. इकट्ठनौ) ॥; १: ब्रीह्यर्थतुन्दादे-
रिलश ॥० ब्रीह्यर्थे । कलमा अस्य अस्मि-
न्वा सन्ति । कलमिलः । कलमिकः ।
कलमी । कलमवान् । शालिलः । शा-
लिकः । शाली । शालिमान् । ब्रीहिशब्दो
उप ब्रीह्यर्थो भवति । किं तु तस्य पूर्व-
तत्रोपादानादिलो न भवति । भवते हि
तत्रोपादानमनर्थकं स्वात् । भवतीत्येके ।
ब्रोहिलः ॥ तुन्दादिः^० see next page,
note ३.

६ ? शालिलः B.C.F.K.—Hem. has
कला(१) काका । Bö., Yajñ. काला (चैषे);
Kāś. V. काल (चैषे).—See also comm.
on sl. 420, where Vardh. refers काला,
घटा (घटा Bö., Yajñ., K. V.) and जटा
to this gana.

किलः । ध्रुवकेत्यपि^१ वामनः ॥ * ॥ पर्णिलः ॥ * ॥ पचे पिच्छवानित्या-
यपि^२ भवति ॥ तुन्दोदरपिच्छडप्रभृतीनां तुन्दादावपि पाठाद्वैनौ^३
भवतः । भोजमतेन लविषयेऽपि बीजप्रभृतीनां केषांचित् ॥ ४१७ ॥
इति पिच्छादिः ॥

सिध्मलेहौ पांसुपृथुश्यामचटूनि४
प्रज्ञायन्थी बीजकपी पिङ्गमृदू च ।
कर्णः शीतं मांसहनू मञ्जुगडू स्तः
पचं नाभिः श्रीमणिकरादूककृष्णाः ॥ ४१८ ॥

सिध्मादेल्लः ॥ * ॥ सिध्मान्यस्य मन्त्रिः ॥ * ॥ सिध्मलः ॥ * ॥ खेच्छः
॥ * ॥ पांसुलः^५ ॥ पृथुलः ॥ * ॥ श्यामलः ॥ * ॥ चटुलः^६ ॥ * ॥ प्र-
ज्ञालः । पिच्छादिपाठात् प्रज्ञिलः ॥ * ॥ यन्त्रिलः । यथा मुरारेः^७ ।
इयमेभिरालवालैः पदे पदे यन्त्रिलासु कुल्यासु ॥ * ॥
बीजलः ॥ * ॥ कपिलः ॥ * ॥ पिङ्गलः ॥ * ॥ मृदुलः ॥ * ॥ कर्णलः
॥ * ॥ शीतलः ॥ * ॥ मांसलः ॥ * ॥ हनुलः । हनुल इत्यपि ॥ * ॥
मञ्जुलः ॥ * ॥ पृथग्निर्गुडुः । गडुलः । कुजः ॥ * ॥ पचलः ॥ * ॥ ना-
भिलः ॥ * ॥ ओलः । श्रीमान् ॥ * ॥ मणिलः ॥ * ॥ कण्डुलः ॥ * ॥
उदकलः । पिच्छादिपाठादू उदकिलः ॥ * ॥ क्षणलः ॥ ४१९ ॥

१ ध्रुवकिलः । ध्रुवकेत्यपि B. C. F. K.—
—ध्रुवक and ध्रुवक Bō., Yajñ.; ध्रुवका
and ध्रुवका Hem.; ध्रुवका and चुवका
Kāś. V. ed., β. (a. ध्रुवका only).

२ पिच्छवानित्य B. C. F. K. and
orig. A.; पिच्छवान् Hem.

३ पाठखेलो A.; पाठखेनौ B. C.

F. K.; पाठखेनौ श्रीभोज^८ D.—
Vardh.'s पिच्छादि includes both पि-
च्छादि and तुन्दादि of Pāṇ. and Hem.

४ पृथु अ. B. C. D. E. K.

५ पांसुलः A. B. C. D. K.

६ चटुलः B. K.; चड्डलः C.

७ Anarghar. (Calc. S. 1782) p. 36,

सक्षिथ स्त्रेष्मा पित्रनिष्पाद्वमन्यः
पेशः पार्षी वातनिष्पावपुष्काः।
पार्श्वस्तुरिडः पञ्चमपर्शू कुशः स्याद्
धारासकू वर्धमेनोष्मपर्णम्^१ ॥ ४७९ ॥

सक्षिथः ॥ * ॥ स्त्रेष्मलः । कफी ॥ * ॥ पित्रलः ॥ * ॥ निष्पादय-
तीति निष्पात् क्षिप् । निष्पात्तः^२ ॥ निष्पदनं निष्पत् । निष्पत्त^३
इत्यन्ये ॥ निष्पादान् ॥ अयं शकटाङ्गजमतेन ॥ * ॥ धमनीलः ॥ * ॥
पेशलः ॥ * ॥ पार्षीलः ॥ धमनीपार्षीश्वद्वै दीर्घान्तावेव गणे पयेते ।
तेन दीर्घान्ताभ्यामेव लः । ह्रस्खान्ताभ्यामेव मतुः ॥ * ॥ वातलः ॥ * ॥
निष्पावलः ॥ निष्पानं निष्पा । निष्पाल^४ इत्यन्यः ॥ * ॥ पुष्कलः ॥ * ॥
पार्श्वलः ॥ * ॥ तुष्ठिलः ॥ तुष्ठिवटिवलेभ्म^५ इति भप्रत्यये तुष्ठिभ
इत्यपि ॥ * ॥ पञ्चलः ॥ * ॥ पर्शुलः । पर्शुल इति भोजराजः^६ ॥ * ॥
कुशलः ॥ * ॥ धारालः । यथा मुरारेः^७ ।

प्रेचाधारालवैरप्रस्तुमरसमरोङ्गामरौजा विडौजाः ॥

सकुलः ॥ * ॥ दृधर्मन् । वर्धलः । पामादिपाठाद् वर्धन^८ इत्यपि ॥ * ॥

^१ वर्धमेनो A.; व्रधमेनो B. K.; व्रधमेनो F.; ^०व्रधमेनो C.; ^०फेनी व पणा D.; वर्धकेनी चपवणी E.

^२ निष्पालः A. C. D.

^३ निष्पतः A. C.; B. C. K. om. निष्पत्.—Hem. has both; Bö., Yajñ. निष्पाद्; om. Kāś. V.

^४ निष्पाणं MSS.; B. F. K. om. निष्पा; C. om. निष्पाल.—Hem. निष्पा; the others निष्पाव.

^५ ? तुष्ठिवटिं B. C. K.; तुष्ठि^० D.—तुष्ठि Hem. both in the gaṇa, and in

sūtra vii. 2, 16 वलिवटितुष्ठिभः । (प्रवृद्धा नाभिस्तुष्ठिः comm.); om. by the others, but Pāp. and Kāś. V. v. 2, 139 तुष्ठिद् (तुष्ठिद् इति माधवः Calc. ed.).

^६ A. om. पर्शुलः; श्रीभोजराजः D.; भोजः F.—पर्शु Bö.; पर्शु Yajñ. Hem.; परशु Kāś. V.

^७ Anarghar. (Calc., S. 1782) p. 143.

^८ धर्मन A.; वर्जान F.; वर्धलः पामादिपाठात् । धर्मन् इत्यपि B. C. K.—Bö., Yajñ. have वर्धन्, om. K. V.—In the पामादि Hem. alone gives वर्धन्.

फेनलः । यथा ।

वैदेहि पश्चा मत्त्वाद्विभक्तं मत्सेतुना फेनिलमस्तुराशिम्^१ ॥ * ॥
जाम्बलः । यथा ।

धनुश्चन्तौ वत्सी दशभुखभुजैरुच्छलतमाः^२ ॥ * ॥
पर्णलः । पर्णिल^३ इत्यपि । यथा भट्टे ।

अभ्यर्णेऽभ्यः पतनसमये पर्णलीभूतसानुं
किञ्चिक्षाद्विं न्यविशत मधुचीवगुञ्जद्विरेफम्^४ ॥ ४१६ ॥

सुद्रजन्तूपतापाभ्यां प्राण्यङ्गादात एव च^५ ।

कालाघाटाजटाः क्षेपे वातादेहङ्गपि सृतः ॥ ४२० ॥

चुद्रजन्तुर् चा नकुलात्^६ । चूकालः । मचिकालः ॥ * ॥ उपतापो
रोगः । मूर्खालः । विचर्चिकालः । विपादिकालः ॥ * ॥ प्राण्यङ्गादा-
कारान्तादित्यर्थः । चूडालः । जङ्गालः ॥ * ॥ कालादयः क्षेपे प्रत्य-
यार्थस्य निन्दाचार्यां गम्यमानायां लभाजः । काला कूर्चम् । कालालः^७ ॥
घटाऽ योवावयवः । घटालः ॥ जटालः ॥ पिञ्चादिपाठात्^८ का-
लिलः । घाटिलः । जटिलः । यथा ।

^१ Raghuv. 13, 2; D. omits from यथा; A. B. C. K. omit the first pāda.

^२ Anarghyar. iv. last sl. (ed. Calc. S. 1782, p. 117) D. om. from जाम्बलः ।

^३ फेनलः । पर्णलः । फेनिलः । पर्णिलः D.; om. F.

^४ Bhaṭṭik. vi. 143 (किञ्चिक्षाद्विं^०)—अभ्यर्णेऽभ्यः पतन० B. C. D. F. K.; A. om. from पर्णलः.

^५ प्राण्यंगा स्याद्कारतः E.; प्रा । प्रगत स्याद्कारतः D.; A. om. this half-sloka and काला.

^६ आनुकुलात् A.; आनकुलात् वा D.; चा नकुलात्तुद्रजंतवः । F.

^७ Hem., on vii. 2, 23 कालाजटा-घटाभ्यः, remarks कालित डोपान्तं केचित्पठन्ति । काढालः । काडिलः ।

^८ Thus also Hem.; घटा B०., K. V. [घटा सभा संलापो वा घटालः । घटा योवा घटाल इति वर्धमानः Yajñ. comm.].—B०., Yajñ. have also कटा क्षेपे [कटालो गहितगण्डस्त्वां गजः Yajñ. comm.].

^९ See p. 441, note 6.

विवेश कश्चिच्छटिलस्तपोवनम्^१ ॥

कालाशब्दस्य लग्रत्ययं चन्द्राद्या न मन्यन्ते ॥ चेप इति किम् । कालावान् । घाटावान् । जटावान् । चेपोऽच मतुना न मन्यत इति चेपे मतुर्व भवति ॥ * ॥ वातादेहुडपि स्तूत इति वातदन्तवल्लखाटानां खो भवति तत्संनियोगेनोडागमश्च । वादूलः । दन्तूलः । वल्लूलः । ललाटूलः ॥ गलशब्दस्यापि गलूल इति मन्यते भोजः ॥ * ॥

पचे सिध्वावानित्यादि ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन वर्णप्रभृतयो द्रष्टव्याः ॥ ४२० ॥ इति सिध्वादिः ॥

लोम वस्तु मुनिः^२ कर्को गिरिबभू हरिः कपिः ।

लोमादौ विवृद्धैर्ज्ञेया रुह रोम तथा भुरुः^३ ॥ ४२१ ॥

लोमादेः शः^४ ॥ * ॥ लोमान्यस्य सन्ति । लोमशः ॥ * ॥ वस्तुशः^५ ॥ * ॥ मुनिशः ॥ * ॥ कर्कशः ॥ * ॥ गिरिशः ॥ * ॥ बभुशः^६ ॥ * ॥ हरिशः ॥ * ॥ कपिशः ॥ * ॥ रुहशः^७ ॥ * ॥ रोमशः ॥ * ॥ भुरुशः^८ ॥ * ॥ पचे लोमवानित्याद्यपि ॥ ४२१ ॥ इति लोमादिः ॥

पामा वामा वलिः श्वेषमा सामहेमोष्मकद्रवः ।

कल्प्याणादङ्गशब्दाच्च लक्ष्म्या अच्च कृमिस्तथा^९ ॥ ४२२ ॥

पामादेनः ॥ * ॥ पामनः ॥ * ॥ वामनः ॥ * ॥ वलिनः ॥ * ॥

१ Kumāras. 5, 30.

६ चम्भू Bō., Yajñ., Kāś. V. ed., a. β.;

२ °वक्तुमुनिः A.; °वभुमुनिः D. E.

वल्लू Hem.; also K. V. ed., वलु B.

३ चुरुः E.; नुरुः C.; A. om. this half-śloka.

७ रुह चिर्हति केचन Yajñ.; om. by the others.

४ A. om. लोमादेः शः.

८ भुरु॒ Hem.; तरु॑ Bō., Yajñ., Kāś. V. ed. a. β.

५ वनुशः A.; व॒शः D.—वस्तु॑ Hem.; om. by the others, (cf. वल्लू next note).

९ अथ क्रिमि० C.F.K.; B. om. from लक्ष्म्या.

स्वेष्याणः ॥ * ॥ सामनः ॥ * ॥ हेमनः ॥ * ॥ जस्याणः ॥ * ॥ कद्रुणः^१ ॥ * ॥
कल्याणमङ्गमस्या अस्ति । अङ्गना ॥ कल्याण इति किम् । अङ्गवती ॥ * ॥
लक्ष्मीरस्यास्ति । लक्ष्मीवान् ॥ * ॥ कमिणः ॥ ४२२ ॥

विष्वचोऽकृतसंधिः^२ स्यालुक् पदस्योत्तरस्य च ।

शाकीददूपलालीनां हस्तवत्वं च सृतं बुधैः^३ ॥ ४२३ ॥

विष्वकृशब्दान्नो भवति । तस्मिन्नियोगेन चाकृतसंधिरुत्तरपदलोपः ।
विष्वच्छ्वोऽर्थात्स्वे दिवसा वा रसयो वा गतिविशेषा वाऽस्य सन्ति ।
विषुणः सूर्यः ॥ विष्वच्छन्नीति विष्वच्छ्वे गतिविशेषा अस्य सन्ति । वि-
षुणो वाच्युः । विष्वग्वान् ॥ विषुशब्दशादिर्नानाले वर्तते^४ ॥ * ॥ मह-
च्छाकं श्राकसमूहो वा श्राकी । श्राक्यस्मिन्नस्ति । श्राकिनम् ॥ * ॥
दद्रुर्नाम व्याधिः । दद्रुणः ॥ भोजस्तु प्राकूने दद्रुशब्दम् अस्मिन्नूचे
च नागमाद् गृहगोधापर्यायं^५ कद्रुशब्दमाहृ^६ ॥ * ॥ पलालिनम्^७ ॥
४२३ ॥ इति पामादिः ॥

बलफलपरिणाहोहाममालाबलाका

व्रतनिचुलमनीषामेखलामानशाखाः ।

कुलमुकुलपत्ताकाकर्मचर्मप्रयामाः^८

स्तवकवडबचूडायामवीणोपयामाः ॥ ४२४ ॥

^१ कद्रुणः A.; कद्रुणः C.; क।कः D.
—Yajñ. makes कद्रुणः; कद्रु Bö.; कद्रु Hem., Kāś. V.

^२ विष्वचो E.; छतिसंधि A.

^३ च समं बुधैः B. C. K.

^४ शब्दश्च नानाले B. C. K.; च
वर्तते B. C. F. K.—Cf. चादि sl. 8 (विषु
सर्वतोभावे page 21, l. 14).

^५ नागमास्थगृह० A.; च मातृगृह-
गोधावर्यायं D.

^६ कद्रू० D.; कद्रु B. C.; कद्रू० K.

^७ All MSS. om. पलालिनम्.—मह-
त्पलालं पलालसमूहो वा पलाली तद्वत्
पलालिनम् Yajñ.—Hem. has पलालिन
and पलाश्चिन्; the others पलाली.

^८ कुलमकुल० B. C. K.

बलादेरिन् इत्यनेन^१ तदस्याच्च वास्तीत्यर्थ इन् भवति भतुश्च ॥ * ॥
 बलमस्यास्तीति । बली । बलवान् ॥ * ॥ फली । फलवान् ॥ * ॥ परि-
 णाही । परिणाहवान् ॥ एवं सर्वत्र ॥ * ॥ उद्दामी ॥ उद्दास^२ इत्यन्यः
 ॥ * ॥ माली ॥ * ॥ बलाकी ॥ * ॥ ब्रती ॥ * ॥ निचुली ॥ * ॥ मनीषी
 ॥ * ॥ मेखली ॥ * ॥ मानी ॥ * ॥ शाखी ॥ * ॥ कुली^३ । दुर्गमतेन ॥ * ॥
 मुकुली^४ ॥ * ॥ पताकी ॥ * ॥ कर्मी ॥ चर्मी ॥ कर्मिकश्चर्मिक इत्येके^५
 ॥ * ॥ प्रयामी ॥ * ॥ स्त्रवकी ॥ वडवी ॥ स्त्रवकश्च वडवा च स्त्रवक-
 वडवम् । पश्चाच्छेषैः सह दंदः ॥ * ॥ चूडी ॥ * ॥ आयामी ॥ * ॥
 वीणी । यथा ।

यिद्धु इदैर्जलकणभयादीणिभिर्मुक्तमार्गः६ ॥ * ॥
 उपयामी ॥ ४२४ ॥

कूलं जरोत्साहघृणोलदंष्ट्रा
 व्यायामधन्वोद्यमवर्मकेकाः७ ।
 संज्ञाशिखारोहगदावरोहा:
 पुलाष्टकायासमुलानिऽ सूना ॥ ४२५ ॥

१ बलादेरित्वं B. C. F. K.

२ उद्दामी० D.; उद्दास B. C. K.—
 उद्दास and उद्दास Bö., Yajñi; उद्दास
 Hem.; उद्दास and उद्दाम K.V. ed., β.;
 उद्दास and उद्दाम α.

३ Thus also Bö., Yajñi., K. V. ed. β.;
 om. K. V. α., Hem.

४ मुकुली० B. C. K.—मुकुल Hem.;
 om. by the others.

५ इत्यन्ये A.—Kāś. V. v. 2, 116 forms
 only कर्मी । चर्मी । चर्मी (α. β., om. ed.);
 Hem. remarks केचित्तु । वडवा । अष्टका ।
 कर्मन् । चर्मन् । वर्मन् । इत्येतेभ्य इक-

मयीच्छन्ति ॥ Yajñi. states that the ब्री-
 ह्यादि have both इन् and इक with the
 exception of शिखा । माला । संज्ञा ।
 वडवा । वीणा । बलाका which have
 इन् only, not इक; and यवखद् । अशीर्ष
 [K. V. यवखद् । कुमारी । नौ, but not
 अशीर्ष; Hem. नौ । कुमारी । यवखदा ।
 सभा (१) करण (२ सभा करणी)] which
 have इकन् only, not इन्.

६ Meghad. 45; om. A. D.

७ उधर्मकेकाः A.; चर्मकेकाः F.

८ यामसुलानिऽ D. E.; यामसुला-
 नि C. F. K.; यामतुलानि B.

कूलिनी ॥ कूलस्थाने मूलमिति^१ पठन्ति ॥ * ॥ जरी ॥ * ॥
उत्साही ॥ * ॥ घृणी ॥ * ॥ उत्सी । यस्य कस्यचित्पंज्ञा ॥ * ॥ दंडी ॥ * ॥
आचासी ॥ * ॥ धन्वी । यथा ।

उत्कर्षः स च धन्विनां यदिष्वः विष्वन्ति लक्ष्ये चक्षे^२ ॥
उद्यमी ॥ * ॥ वर्मी ॥ वर्मिक इत्यप्यन्ते^३ ॥ * ॥ केकी ॥ * ॥ संज्ञी ॥ * ॥
शिखी । वक्त्रिर्मयूरश्च ॥ * ॥ आरोही ॥ * ॥ गदी । गदावान् ॥ * ॥
अवरोही ॥ * ॥ पुली^४ । यस्य कस्यचित्पंज्ञा ॥ * ॥ अष्टकी ॥ अष्टकिक
इति केचित्^५ ॥ * ॥ आचासी ॥ * ॥ मुली^६ ॥ * ॥ सूना घातनस्था-
नम् । सूनी^७ ॥ * ॥ उद्भासद् इत्यपि केचित् ॥ * ॥ इन्प्रत्यये विद्धे
ठबाधनार्थम्^८ ॥ ४२५ ॥ इति बलादिः^{९०} ॥

मणिविष्वर्बिष्वहिरण्यराज्यो^{११}

मताः कुमारः कुररेष्टकार्णाः ।

गारडी धनिर्गाणडग्युजके च नामि

पतञ्जलिनेच्छति गारिडशब्दम् ॥ ४२६ ॥

१ मूलमिति C.; cf. sl. 299 comm.—

Hem. has मूल; Bō., Yajñ. कूल; Kāś.

V. both.

२ Śakunt. sl. 38.

३ धर्मी । धर्मिक इत्यप्ये A.; cf. preceding page, note 5.

४ फुल Hem.; om. by the others, cf. sl. 299.

५ See preceding page, note 5.

६ Om. D.—मूल Hem.; मूल Bō. (cf. preceding page, note 8); शूल K.V. a.; om. ed., β.; for Yajñ. see next note.

७ सूना Hem.; सूना घातनस्थानम् ।
सुलिति व्याचित्पाठः ॥ Yajñ.

८ Thus Bō., Yajñ., Hem.; also Kāś.
V. a. उद्भास ed. β.

९ ? चबाधनार्थ B. C. F.; क्वाध-
नार्थ D.

१० This corresponds to शिखादि Hem. vii. 2, 4; and to बलादि to Pāṇ. v. 2, 136, but our *gāya* includes nearly all the ब्रीह्यादि to P. v. 2, 116.

११ हृरिण्यराज्यो B. C. K.; हिरि-
ण्यराज्यो D. E.

भस्यादेव इत्यनेतस्मान्तदस्याच वास्तीत्यर्थे वो भवति मतुञ्च ॥ * ॥
मणयोऽस्य सन्ति । मणिवः । मणिमान् ॥ मणिव इति कस्यचिन्ना-
गस्य संज्ञा^१ ॥ * ॥ विषु साम्ये चादिः^२ । तदिद्यते^३स्य । विषुवम् ।
विषुवत् । यथा ।

समराचिंदिवे काले विषुवदिषुवं च तत्^४ ॥
विषुवानित्यमरमालाकारः^५ ॥ मतोर्वलं लक्ष्यात् ॥ विषुर्नाम मुहूर्तैः ।
सोऽस्यास्तीति विषुमान् अहोरात्रप्रविभाग^६ इति तु शाकटायनः
॥ * ॥ विस्वान्यस्यास्तीति विषुमान् अहोरात्रप्रविभाग^७ इति तु शाकटायनः
बज्जलमिति बज्जलवचनादीर्घः ॥ विम्बव इति भोजः ॥ * ॥ हिरण्य-
वम् । हिरण्यवान् । हिरण्यवो नाम निधिः । कुवेर इत्यपरे ॥ * ॥
राजीवम् । राजिशब्दस्यापि ॥ * ॥ कुमारवम् ॥ * ॥ कुररावम्^८ ॥ * ॥
इष्टकावम् ॥ * ॥ अर्णशब्दः कृतसलोपो इष्टव्यः । अर्णवः । समुद्रः
॥ * ॥ गाढ़ी गाणिडवा दास्तुष्ठम्^९ । दाचादिग्रहणे मुष्टिस्थान-
भूतं^{१०} यथिव्यवच्छिन्नं^{११} मध्यपर्व वा । गाढ़ीवं गाणिडवं वा । पार्थ-
धनुः । यथा ।

गाढ़ीवधन्वनः खेभ्यो निश्चार ज्ञताश्नः^{१२} ॥

१ कस्य संज्ञा B. K.; कस्या संज्ञा C;
०नागसंज्ञा A.; ०ना—संज्ञा D.

२ See page 21, I. 14 (सर्वतोभावे);
p. 446, I. 9 (नानावे).

३ Amarak. i. 1, 3, 14.

४ ०चमरमालाधरः D.

५ ०रात्रः प्र० D.; ०प्रतिभाग B.C.K.
६ विंबावान् B. C. K.

७ ? ज्याङ्गत्वे (or ज्याटत्वे) ८ ज्हस्त्वा
cf. p. 318, I. 15 and note 10. (? P. vi.
3, 111 seq.)

८ कुररवं F; कुमाररावं A.—Hem.
remarks विम्बवं । कुररावं । कुरवावं ।
घञ्चयुपसर्गस्य बज्जल इति वाङ्गलका-
दीर्घः ॥ .

९ दास्तुष्ठं A.

१० मुष्टिस्थानभूतं B. C. K.

११ यथिव्यवच्छिन्नं A. B. K.; यथिं
व्यावच्छिन्नं C.

१२ Kirat. 15, 46. [all MSS. read गां-
डीवधनुषः; — गाढ़ीवधन्वनः ०निश-
काम० eds.].

अथा वेणीसंहारे^१ ।

हस्ताक्षष्टविलोककेशवसना दुःशासनेनाज्ञया

पाञ्चाली मम राजचक्रपुरतो^२ गौर्गौरिति व्याहता ।

तस्मिन्नम् स किं नु^३ गाण्डिवधरो नासीत्युथानन्दनो

यूनः च विद्यवंशजस्य कृतिनः क्रोधास्यदं किं न तत् ॥

ह्रस्तादपि भवति । गाण्डिवं धनुरिति^४ । तुल्या हि संहिता ह्रस्तदीर्घ-
योरुभयया सूत्रं प्रणीतमित्येतन्न संगतम् । कुतः । न आगमो न
युक्तिः । आगमस्तावन्नास्ति वार्त्तिकभाव्ययोरभावात्^५ । अदि च
ह्रस्तसूत्रे गाण्डिशब्दं उपात्तो दीर्घस्य न प्राप्नोति६ नापि गाण्डिगा-
ण्डीशब्दयोरेकशेषोऽस्मीति भाव्यकारमतानुसारिणा केनाप्येतद्विचा-
रितम् ॥ * ॥ अजकावम् । पिनाकम् ॥ अजकवमिति वामनः । अनु
पिनाकोऽजगवं धनुरिति पाठो दृश्यते तचाजगवोऽस्मिवशेषो विद्यते
इस्य । अश्चादिवादव्ययेऽजगवमिति सिद्धम् ॥ * ॥ मण्णादयः प्रयो-
गतो गम्याः ॥ ४२६ ॥ इति मण्णादिः^७ ॥

मुखप्रतीपप्रणयास्सोढास-

तृप्रासकृच्छा दलशीलकष्टाः ।

अलीकदुखे कृपणं हलं स्यात्

द्योपे तु माला कस्णश्च शोफः^८ ॥ ४२७ ॥

१ Veṇīs. sl. 51 (ed. Calc. Saṃv. 1924, p. 60); cf. Grill, Noten, p. 138.

२ The Devanāg. recension reads राजचक्रममितो.

३ तस्मिन्नंवसु^० B. K.; तस्मिन्नेव तु^० C.; किंतु F.—तस्मिन्नेव स किं नु Dev. rec.

४ धनुमिति A.; गाण्डिवं गाण्डीवं धरिति D.

५ वार्त्तिकभावात् B. C. & orig. K.
६ उपात्तदीर्घस्य F.; B. C. K. om.

न; प्राप्नोलिति D.

७ Hem. has the same *gāpa*; cf. Pāṇ. v. 2, 109 vārtts.; 110.

८ प्रणयाश्च^० B. C. D. E. F. K.; प्रणयाश्च^० A.

९ शोफः A.; शोकः D.

सुखादिधर्मशीखवर्णान्तादित्यनेन तदस्याच वासीत्यर्थ इत्येव भ-
वति ॥ * ॥ सुखमस्यास्तीति सुखी ॥ * ॥ प्रतीपी ॥ * ॥ प्रणयी ॥ * ॥
आस्ती॑ ॥ * ॥ सोढी ॥ * ॥ टृप्री॒ ॥ * ॥ आस्ती॓ ॥ * ॥ कृच्छ्री ॥ * ॥
दली ॥ * ॥ शीली ॥ * ॥ कक्षी ॥ * ॥ अलीकी ॥ * ॥ दुःखी ॥ * ॥ कृपणी
॥ * ॥ हली ॥ * ॥ माली । निन्दायाम् । अन्यत्र मालावान् ॥ * ॥
करुणी ॥ * ॥ शोफी४ ॥ * ॥ बलादिषु५ मालाशब्दः पद्यते । इह तु
पाठः चेष्टे मरुर्मा भृत् ॥ ४२७ ॥ इति सुखादिः ॥

पुष्करो नडतमालहिरण्य-
कैरवाणि कुमुदं च शिरीषम् ।
कर्दमस्तटतरंगकपित्थाः
पङ्कजोत्पलकरीषसरोजम् ॥ ४२८ ॥

पुष्करादेरिन् इत्यनेन पुष्करादेरख्यर्थे देशेऽभिधेय इत् भवति
॥ * ॥ पुष्कराणि विद्यन्तेऽस्यामस्या वा । पुष्करिणी भूमिः ॥ * ॥ नडिनी
॥ * ॥ तमालिनी ॥ * ॥ हिरण्यिनी६ ॥ * ॥ कैरविणी ॥ * ॥ कुमुदिनी
॥ * ॥ शिरीषिणी ॥ * ॥ कर्दमिनी ॥ * ॥ तटिनी ॥ * ॥ तरंगिणी ॥ * ॥
कपित्थिनी ॥ * ॥ पङ्कजिनी ॥ * ॥ उत्पलिनी ॥ * ॥ करीषिणी ॥ * ॥
सरोजिनी ॥ ४२८ ॥

१ अश्री F.; lac. D.; cf. note 3; and
sl. 444 comment. [अस्यतेऽनेन । अस्ते ।
अश्रुः].

२ Thus Yajñ., Hem., Kāś. V. ed.;
तृष्ण Bö., K. V. a. (तृष्ण β.).

३ आश्री B. C. K.; आ । श्री D.—
अश्र and आश्र Hem.; अश्र and आश्र
Yajñ.; आश्र (v.l. आश्र) and आश्र (v.l.

आश्र) Bö.; आश्र Kāś. V. ed., a. β.—
See also kārikā 9 on Kātantra ii. 6, 15
[तुप्री कृच्छ्री प्रतीपी च सोढाम्यस्त्री-
ल्यदाहतम] with var. readings.

४ शोफी A.; शोफी D.—Not given
by the other works.

५ See sloka 424.

६ हरिण्यिनी B. C. K.

राजीवनालीकसरोरुहाणि

मृणालपद्मं पुटकारविन्दम् ।

अभोजमञ्चं कमलं विगर्हः

कल्पोलशालूकविसं यवासः ॥ ४२६ ॥

राजीविनी ॥ * ॥ नालीकिनी ॥ * ॥ सरोरुहिणी ॥ * ॥ मृणालिनी
॥ * ॥ पद्मिनी ॥ * ॥ पुटकिनी ॥ * ॥ अरविन्दिनी ॥ * ॥ अभोजिनी
॥ * ॥ अजिनी ॥ * ॥ कमलिनी ॥ * ॥ विगर्हिणी । अयं जयादित्यम-
तेन । विवर्है इत्यन्यः ॥ * ॥ कल्पोलिनी ॥ * ॥ शालूकिनी ॥ * ॥ वि-
सिनी ॥ * ॥ अवाशिनी^१ ॥ वामनसु वृहहृत्तौ यव माषेति पठति ।
ततो यविनी माषिणी^२ । दुर्गसु पय इति पठति^३ ॥ * ॥ देश इति
किम् । पुष्करवान् हस्तो । कमलवान् । विसवान् । पुष्कराणि तीर्था-
न्यस्मिन्देशे सन्ति । अनभिधानादित्र भवति ॥ एते च नियतार्थविषया
एव शब्दा इष्टव्याः ॥ ४२८ ॥ इति पुष्करादिः^४ ॥

कृथासुती भ्रातृशिखा पितासाव्

उत्साहपुचौ परिषच्च माता ।

उत्सङ्गपर्षद्रजसोऽथ दन्तः

कृथादिसंज्ञे गदिताद्य गणेऽस्मिन् ॥ ४३० ॥

१ ? Thus Hem.; विगर्ह A.; विवहा D. F.; विवह B. C. K.—The other works have विगर्हः.

२ यवाशिनी B. C. K.

३ यवास, यवाष, यव, माष Hem.; यवास and पयस् (cf. next note) Bö., Yajñ.; यवास Kāś. V. ed., β., यवस a. (v.l. ed. वयस्).

४ Kārikā 14 in Durgasimha's vṛitti on Kāt. ii. 6, 15 has पयस् only.

५ Hem. makes two *gatas* of this, पुष्करादि and अञ्जादि; the former taking इन् when देशे; the latter (with those in Pāṇ. v. 2, 137) when नान्नि. Cf. Index.

६ °संज्ञो गदितो B. C. F. K.

कृष्णार्शादेर्वलरात् इत्यनेन कृषीत्यादेरस्यर्थे वलः^१ । कृषि-
इत्यादेरः । अर्श इत्यादेरकारो भवति ॥ * ॥ कृषिरस्यास्तीति कृषी-
वलः । कुटुम्बी ॥ रुद्धिशब्दोऽयम् । अन्यत्र द्युषिमत् चेत्तम् । आङ्ग्ले
ऽच्च ह्रस्यस्य^२ वज्जलमिति दीर्घभावः ॥ * ॥ आसुतिः सुरापानम् ।
आसुतीवलः । शौणिकः ॥ नाममालास्यासुतीवलो यज्ञोन्यते ॥ * ॥
भ्रादवलः ॥ * ॥ शिखावलो मधूरः । शिखावलं नगरम् । शिखावला
खूणा ॥ * ॥ पितृवलः ॥ * ॥ उत्साहवलः^३ ॥ * ॥ पुचावलः^४ ॥ * ॥
परितः सीदति । परिषत् । परिषद्वलो राजा ॥ परिषद्वन् परिषत्
पञ्चः सर्वतोऽवतारो^५ वा । सोऽस्यास्तीति परिषद्वलं तीर्थमित्यन्ये
॥ * ॥ मातृवलः ॥ * ॥ उत्पञ्चावलः^६ ॥ * ॥ पर्षद्वलो राजा । यथा
सिद्धनागार्जुनस्य ।

लोकातीतामचिन्यां शमसुकृतफलामात्मनो यो विभूतिं^७
पर्षन्मध्ये विचित्रां कथयति महतीं धीमतां ग्रीतिहेतोः ॥ * ॥
रजस्याला स्त्री ॥ * ॥ इन्तावलो नाम राजा गजश्च ॥ * ॥

आसुतिपर्षद्वजःशब्दानां यौगिकलं केचिच्चतिपन्नाः^८ । तन्यत आ-
सुतिमान् परिषद्वान् रजस्यान् याम इत्यपि भवति ॥ परिषच्छब्द एव

१ B. K. & Hem. वल throughout.

२ See p. 449, note 7; P. vi. 3, 118.

३ Thus also Hem., Kāś. V. ed., β.
(v. 2, 112); उत्साहावलः K. V. a.

४ ? Thus MSS.; K. V. a.; पुचवलः
Hem., K. V. ed., β.

५ पंक्तसर्वतोवतारो B.; पंक्तसर्वतो-
रो C. K.—परिषद्वलः । पर्षद्वान् ।
परिषद्वलं तीर्थं पञ्चलमित्यर्थः । परि-
षद्वत् । Hem.

६ Thus also Hem., K. V. a.; उत्स-
ङ्गवलः Kāś. V. ed., β.

७ ? समसुकृतं यो विभूतिं A.; या-
विभूतिं D.; नावि भूतिः F.; नावि
भूतिं K.; नो विभूतिं B. C. (? copied
from K., where त् over ना in preceding
line).

८ यौगिकलं A.; यौगिले^९ D.;
प्रपन्नाः A. F.

गृह्णते । चखिदानीं तनपुस्तकेषु संयोगः परिषद्वद्वो दृश्यते स प्रसादपाठ एव । पुराणेषु हि भाष्यपुस्तकेषु परिषदो वलच् । काव्येषु ।

श्रीहर्षो निपुणः कविः परिषद्येषा गुणयाहिणी^१ ।

इत्यादिषु परिषद्वद्व एव दृश्यते । कथं तर्हि

परिषद्लान्महाब्रह्मराट नैकटिकाश्रमान्^२ ।

इत्यनुष्टुप् । अच हि रिशब्दे पृथगवस्थिते नवाच्चरः पादो भवति । न
चैतद्युक्तम् ।

चयः पादा अष्टाचरा अनुष्टुप् एको नवाच्चरः^३ ।

इत्युच्यते । अथ मयस्मि दृत्तप्रभेदो यचैकः पादो नवाच्चरोऽन्येऽष्टा-
चराः । यथा ।

प्रधाने कर्मण्यभिधेये लादीनाङ्गदिकर्मणाम् ।

अप्रधाने दुहादीनां षष्ठ्यते कर्तुश्च कर्मणः ॥

इति । अच द्वाद्य एव पादो नवाच्चरः परिशिष्टा अनुष्टुप्भ एवेति^४
कश्चिद्गृह्णते । तत्त्वत्सूच्येचिक्योच्यते^५ यतो व्याकरणलक्ष्यं चर्त्वा दाभ्या-
मपि शब्दाभ्यां व्याप्तम् । चोरखामिनापि मार्ष मारिष इत्यपि यथा
पर्वत्परिषदिति^६ शैक्याद्यां विवृतम् ॥ किं च । यो नवाच्चरः पाद
उदाहरणीकृतः सोऽपि न संगच्छते । प्रधाने कर्मण्याख्येय इति दर्श-
नात्^७ ॥ ४३० ॥ इति कव्यादिः^८ ॥

१ Ratnāv. sl. 6.

२ Bhaṭṭik. 4, 12; °ब्रह्मराप नै० B.
C. D. K.; °ब्राह्मरापनै० A.

३ अनुष्टुप्भ एको० D.

४ अनुष्टुप् ए० A.; °षुप्भवेति D.

५ अनु अति० B. C. K.; स तु अति०
F.; °चिक्या उच्यते MSS.

६ व्याकरणं लक्षं च A.; व्याकरणं ।
लक्षं चेद्वा० B. C. K.

७ मर्मणात्सहनाचारिषः। मार्षेऽपि
यथा परिषत् ॥ MS. Kshīr. on Am. K.
i. 1, 7, 14.

८ कर्मणापरे इति० A.; °कर्मणा-
राध्य इति B. C. K.; D. omits from
किं च.

९ Hem. has the same *gāṇa*; cf.
Pāṇ. v. 2, 112; 113.

ऊषनखपांसुकुञ्जाः खपागामधुसिन्धु[बन्धु]नगमुष्काः१ ।

पुष्कं करण्डमुखशुष्ठिनिर्मित२ हस्वा तथा कच्छूः ॥ ४३१ ॥

ऊषादे रः ॥ * ॥ ऊषो॑सिन्धुतीति । ऊषरं चेत्रम् । ऊषवद्
अन्यत् ॥ * ॥ नखरः ॥ * ॥ पांसुरः३ ॥ * ॥ कुञ्जावस्थ स्तः । कुञ्जरः
करी । कुञ्जशब्दो॑सिन् द्वनुपर्यायः । कुञ्जवान् अन्यः ॥ * ॥ खं मह-
त्कण्ठे विवरमस्यास्ति । खरो गर्दभः । खवान् अन्यः ॥ * ॥ पाण्डुरः
॥ * ॥ मधुरो रसः । मधुरं मधु । मधुशब्दः स्वादुललच्छणे४ गुणसा-
मान्ये गुणे च वर्तमानो युद्धते । न तु द्रव्यवृत्तिः । तत्र मधुमाञ्छटः
॥ * ॥ सिन्धुरो हस्ती । सिन्धुमान् अन्यः ॥ * ॥ [बन्धुरं नगरम्५ ॥ * ॥]
नगा दृच्छाः पर्वता वाऽसिन्धुतीति । नगरम् ॥ * ॥ मुष्कौ दृषणावस्थ
स्तः । मुष्करः पश्चुः । मुष्कवान् अन्यः ॥ * ॥ पुष्करः ॥ * ॥ कण्ठूरः
पुरुषः ॥ * ॥ मुखं सर्वसिन्धुक्तये॑स्यास्ति । मुखरो वाचालः ॥ अथवा ।
मुखविषया वाग् मुखम् । मुखवान् अन्यः ॥ * ॥ इष्ठिष्ठिद्रम् ।
इष्ठिरं६ काष्ठम् ॥ * ॥ कच्छुरः ॥ ४३१ ॥ इत्यूषादिः७ ॥

१ A. D. E. omit बन्धु. See note ५.

२ लच्छं कद्मसुखमुष्ठिं० E.; °मुष-
मुष्ठिं० A.; लच्छं (corr. लच्छं) कद्मसुख-
मुष्ठिनिं० D.

३ पांसुरः A. B. C. K.; पांसु विवाते
अस्तित्विति पांसुरो मार्गः D. [herewith
begins the spurious portion of the com-
mentary mentioned in the description
of MS. D. (Preface to Part I., p. v.-vi.),
and only occasionally referred to in
these notes].

४ स्वादुस्तस्तच्छणे० B. C. F. K.—अत्र
मधुशब्दः स्वादुले गुणसामान्ये वर्तते ।०

५ चौद्रादिद्रव्यवृत्तिशु मतुरेव । Hem.

६ A. om. from बन्धुरं; D. & Hem.
also omit the word.

७ Hem., Kāś. V. a. write शुष्ठिर;
eds. Pāṇ. Kāś. V. सुष्ठिर.

८ Hem. (vii. 2, 26) calls this *gana*
मध्वादिः; cf. Pāṇ. v. 2, 107 and vārtīs.
—Hem. omits the word सिन्धु and has
a special rule (vii. 2, 39) for कच्छु.

अर्शोऽभ्यन्दचतुरा वलकर्दमोरः
 कामास्तुराङ्गलवणाः पलितं जटा च ।
 घाटाघटे अघसुरे अपि शुक्रपद्मे
 स्वाङ्गाच्च हीनगुणतः परतश्च वर्णात् ॥ ४३२ ॥

अर्शादेरत् ॥ * ॥ अर्शो गुदकीलकः । तदस्तिवाह् अर्शसः
 पुमान् । विनि प्राप्ते ॥ * ॥ अभ्यन्दनभः^१ । ठेनोः प्राप्तौ ॥ * ॥ तुन्दः ।
 तुन्दिलः ॥ * ॥ चतुरा अस्य सन्ति । चतुरः । मिद्धराजः ॥ * ॥ बखः ।
 बखी बखवानित्यपि ॥ * ॥ कर्दमः प्रदेशः ॥ * ॥ उरसा बलं लक्ष्यते ।
 उरसः ॥ उरसिल इत्यपि ॥ * ॥ कामः । कामीत्यपि ॥ * ॥ अस्त्रो रसो
 ऽस्यास्त्रीति । अस्त्रः ॥ * ॥ तुण्डः । वाचाटः^२ ॥ * ॥ खवणो रसोऽस्या-
 स्त्रीति लवणः सूपः । लवणा यवागूः ॥ * ॥ पलितः ॥ * ॥ जटनं जटा ।
 साऽस्यास्त्रीति जटा केशविन्यासः । जटास्तिवाज्ञट इत्यन्यस्य मतम्
 ॥ * ॥ घाटे अस्य स्तः^३ । घाटः । निन्दाया अन्यत्र ॥ * ॥ घटनं घटा ।
 सास्त्र्यस्त्रिन् । घटा व्यूहविशेषः ॥ * ॥ अघः पापी । यथा ।

अविमृश्य गोवधसमुत्थमधमयमसीसरद्रुषा ॥ * ॥
 सुरैषामस्ति । सुरा देवाः । यतोऽविजा सुरा तैः पीता ॥ * ॥ इुकं
 तेजोऽस्यास्ति । इुको दैत्यगुरुः ॥ * ॥ पद्ममस्या अस्ति । पद्मा लक्ष्मीः
 ॥ * ॥ हीनगुणत इति हीनोपाधिकादित्यर्थः । खण्डः कर्णोऽस्यास्ति ।
 कर्णः । किन्ना नासिकाऽस्यास्त्रीति नासिकः ॥ हीनगुणादिति किम् ।
 कर्णवान् । नासिकावान् ॥ अन्ये तु काणमस्याच्यस्त्रीति काणः ।
 खञ्चः पादोऽस्यास्त्रीति खञ्चः । कुण्डः पाणिरस्यास्त्रीति कुण्डः ।

१ अभ्यन्दनभः । अभ्यः F.

२ वाचालः A.

३ घाटे शस्त्रः A.; घाटा यीवा

तदान् घाटः Yajñi.

खस्वाटं शिरोऽस्यास्तीति खस्वाट इत्याद्युदाहरणान्याङ्गः ॥ * ॥ शुक्लो
वर्णेऽस्यास्ति । शुक्लः पट इत्यादि ॥ * ॥ आकृतिगणस्यायम् । यत्रा-
भिन्नरूपेण शब्देन तद्विभान्यां तत्सर्वमिह द्रष्टव्यम् ॥ ४३२ ॥
इत्यर्थादिः^३ ॥

विमुक्तदेवासुरसत्वदयाविष्णुर्वशीडामरुतो महिची ।

सुपर्णरक्षोवसुवृच्छन्तृदशार्णरक्षोऽसुरवर्हवन्तः^४ ॥ ४३३ ॥

विमुक्तादेरण इत्यनेन विमुक्तादेरस्त्वर्णेऽध्यायानुवाकयोरभिधेय-
योरण ॥ * ॥ विमुक्तशब्दोऽस्मिन्बस्ति । वैमुक्तोऽध्यायोऽनुवाको वा ॥ * ॥
देवासुरशब्दोऽस्मिन्बस्ति । दैवासुरः ॥ अपरे विश्वहीतादयुदाहरन्ति ।
दैवः । आसुरः^५ ॥ * ॥ एवं सावतः ॥ सत्वनुरित्यपि केचित् । तन्मते
सात्वन्तवः^६ ॥ * ॥ अग्निस्त्र विष्णुस्त्र । अग्नाविष्णु^७ । अग्नाविष्णुशब्दो
ऽस्मिन्बस्ति । आग्नाविष्णवः ॥ भोजस्तु देवतादन्ते चत्युभयपदारैचि ।
आग्नाविष्णव इत्युदाहरति^८ ॥ * ॥ उर्वशीशब्दोऽस्मिन्बस्ति । और्वशः
॥ * ॥ ऐडः । लल ऐल इत्यपि ॥ * ॥ मारुतः ॥ * ॥ महयतीति
महिची । हप्रत्ययेऽखेडभावो^९ नुकार्यं तदनुकरणादण् । माहिचः
॥ * ॥ सौपर्णः^{१०} ॥ * ॥ राजसः ॥ * ॥ वासवः ॥ * ॥ वार्चहन्तः ।

१ शब्देन न तद्विभान्यां भिधानं० B.
C. K.; A. also corr. तद्विभान्यां—Yajñ.
as above.

२ Hem. (vii. 2, 46) calls this *gana*
अभादि०

३ सुवर्णरक्षो० E.

४ विमुक्तः शब्दो B. C. F. K.

५ Thus also Yajñ.; the other works
give only the compound form.

६ सत्त्वत् Bö.; सत्त्वत् Yajñ.; K. V.
ed., a.; सत्त्वत् B.; सत्त्वत् Hem.

७ अग्नाविष्णुः A.; om. B. C. K.

८ Yajñ. makes only आग्नाविष्णव;
cf. Pāp. vii. 3, 21.

९ महिची विप्रत्ययस्त्र इड़० A.; इड़-
भावे F. [? इड़ = P. णि].

१० सुवर्ण Bö., Yajñ., K. V. B.; सुपर्ण
Hem., K. V. ed. v.l.

वृच्छन्निति वामनः^१ ॥ * ॥ दाशार्णः ॥ * ॥ राचोऽसुरः ॥ * ॥ वार्ह-
वतः^२ ॥ ४३३ ॥

उपसद्योऽस्यहत्याः सोमापूषा पतचिवसुमन्तौ ।
परिसारको दशार्हः पत्नीवानथ हविर्धानः ॥ ४३४ ॥

औपसदः ॥ अकारान्तोऽयन्तेषां मतेन^३ ॥ * ॥ वायसः ॥ * ॥
अस्यहत्यशब्दोऽस्यहत्याशब्दो वाऽस्मिन्नस्ति । आस्यहत्याः^४ ॥ * ॥
सोमश्च पूषा च । सोमापूषाण्णौ । देवतादन्द इति^५ दीर्घलम् । सोमा-
पूषनशब्दोऽस्मिन्नस्ति । सोमापूषणः ॥ सोमापौष्ण इति भोजः ॥ * ॥
पातचिणः ॥ * ॥ वासुमतः^६ ॥ * ॥ परिधावतीति परिसारकः । स
शब्दोऽस्मिन्नस्ति । पारिसारकः ॥ * ॥ दाशार्हः ॥ * ॥ पात्रीवत्तः ।
पात्रीवतः^७ इति शाकटायनः ॥ * ॥ हविर्धानः^८ ॥

विमुक्तादयः खरूपनिष्ठा अनुकरणभूताः प्रत्ययभाजो द्रष्टव्याः ॥
४३४ ॥ इति विमुक्तादिः ॥

गोषदेवस्यत्वादेवीरापस्तदेवकृष्णोऽस्यौ ।
देवींधियप्रतूर्णेत्वारक्षोहणोशानाः^९ ॥ ४३५ ॥

^१ वार्हचः A. C.; वृहन्नितिं A.—
वृच्छन् B०., Yajñ. (वार्चन्नितिः); वृच्छन्निति
Hem.; वृच्छन् K. V. a. β., वृच्छन्निति ed.

^२ राचोसोसुरः । वार्हवतः A.; वा-
र्हवतः F.—Hem. has वर्हवत्तु; B०.,
Yajñ. वर्हवत्; om. Kāś. V.

^३ Hem. has both forms; the others
उपसद् only.

^४ Thus A.; cf. sl. 164 and comm.
(where आस्यहत्या, and Bhoja's reading
आस्यहत्य); आस्यहत्य: B. C. F. K.

^५ Pāp. vi. 3, 26.—Yajñ. forms सेमा-
पूष्णः (१), cf. p. 457, note 8.

^६ वासुमतः (or °मन्तः) A. B. C. K.;
वसुमत् B०., Yajñ., K. V. ed.; वसुमतु
Hem.; वसुवंतु K. V. β.

^७ पात्रीवतः पात्रीवतं A. F.; पत्री-
वतः पत्रीवत B. C.—Hem. पत्रीवत्,
the others पत्रीवत्.

^८ हविर्धानः A.

^९ देवींधियः B. C. F. K.; देवींधिषः
E.; प्रतूर्णेत्वारक्षोहणोंजानाः D.; °ह-
णोंसानाः B. E. K.; °सोनाः C.

गोषदादेरक इत्यनेन गोषदित्यादेरस्त्यर्थैऽथायानुवाकयोरको
भवति ॥ * ॥ गा॒: सी॒दि॒ति॑ । गो॒षत् । सुषा॒मा॒दि॒त्यात्वत्वम् । गो॒षद-
स्मिन्वस्ति॒ । गो॒षद्को॑ऽथायो॑नुवाको॒ वा ॥ * ॥ दे॒वस्येति॒ षष्ठ्यन्तं
लेति॒ युश्मदादे॒शः । तत्सुमुदायानुकरणादकः॑ । दे॒वस्यत्वकः॑ ॥ * ॥
दे॒वोरिति॒ च्छान्दसो॑ जसन्तः । दीर्घाज्जसि॑ च वा॒ कृन्दसीति॒ हि॒ च्छा-
न्दसं॑ सूत्रम्॑ ॥ अराप॑ इति॒ च जसन्तः । तत्र॑ दे॒वोराप॑ इत्यकारान्त-
भागानुकरणादकः॑ । दे॒वोरापकः॑ ॥ * ॥ तदे॒वकः॑ ॥ ४ । अर्थं भोजमतेन
॥ * ॥ कृष्णो॑स्यकः॑ । कृष्णो॑स्याखरेष्टकः॑ ॥ इत्यन्ये ॥ * ॥ दे॒वींधिय-
शब्दयोर्योर्ध॑कारान्तसुमुदायस्तदनुकरणादकः॑ । दे॒वींधियकः॑ ॥ * ॥
प्रदृष्टएकः॑ ॥ * ॥ इषे॑ । इतीच्छते॑ः किवन्ता॑च्छतुर्थ॑ । लेति॒ युश्मदस्त्रामौ॒
द्वितीयाया॑ इति॒ लादे॒शः । तत्सुमुदायस्य॑ । इषेत्वा॑ । इत्यखण्डमिद-
मनुकरणम् । इषेत्वा॑शब्दो॑स्मिन्वस्ति॒ । इषेत्वकः॑ ॥ * ॥ रचांसि॑ हन्तीति॒
रचोहा॑ । बङ्गले॑ जसि॑ । रचोहणः॑ । तत्राकारान्तभागानुकरणादकः॑ ।
रचोहणकः॑ ॥ * ॥ उशानकः॑ ॥ ४३५ ॥

१ गा॒: साद॒यति॑ Yajñi.—गो॒षद् is not given in the (ākṛiti) gāna सुषा॒मा॒दि॑. I. 158-9.

२ गो॒षद्दो॑स्मिन्वस्ति॒ F.—गो॒षद् Bö., Yajñi, Hem.; गो॒षद् K. V. ed., a. β.; Bö. v. L.

३ Pān. vi. I, 105-6.

४ Not given by the others.

५ कृष्णो॑स्याखरेष्टक A. D.; कृष्णो॑-स्याखरेष्टक B. C. F. K.; कृष्णो॑स्यकः॑ । खरेष्टकः॑ । कृष्णो॑स्याखरेष्टक॑ इत्यन्ये Yajñi.

६ दे॒विय॑ इति॒ पद्यो॑ यो॑ A.; दे॒विं-
वियशब्द॑ B. F. K.; दे॒विव्यश॑ C.

७ दे॒वींधियकः॑ A.; दे॒विंवियकः॑ B.
C. F. K.—दे॒वींधिय॑ Yajñi. and (v. l. °धि-
या) Bö.; दे॒वींधियम् K. V. ed. β. (दे॒-
वाधिया a.); दे॒विधिया Hem.

८ प्रतूर्तकः॑ D.—The other works
read प्रतूर्ति॑.

९ Pān. viii. I, 23.

१० ? उशीनक C.; उंजानक D.—
उशानु॑ Hem.; दृशान॑ Kāś. V. ed.; om.
others. [? उषा॑ न cf. Rigv. ii. 34, 12.]

वाचस्यतिः कृशानुश्च स्वाहाप्राणोऽज्ञनं तथा^१ ।
पत्त्वा सहस्रीष्टे च मातरिश्च च घोषदा^२ ॥ ४३६ ॥

वाचस्यतकः^३ ॥ * ॥ कृशानवकः ॥ * ॥ स्वाहाप्राणकः^४ ॥ * ॥ अञ्जनकः ॥ * ॥ पदे: क्वा । पत्त्वकः^५ ॥ * ॥ सहस्रशीष्टकः^६ ॥ * ॥ मातरिश्चयति गच्छति । मातरिश्च वायुः । तदनुकरणादकः । मातरिश्चकः ॥ * ॥ घोषदकः^८ ॥ ४३६ ॥ गोषदादिः^७ ॥

इति

ओगोविन्दस्त्रिशिष्टपिण्डितश्रीवर्धमानविरचिताथां स्खीय-
गणरत्नमहोदधिवृत्तावस्य संजातमस्य भावः कर्मवानेना-
स्थाच वास्त्वर्थविहितप्रत्ययगणनिर्णयो नाम
सप्तमोऽथायः समाप्तः ॥

१ प्राणोऽजनस्था B. C. D. F. K.

२ एत्वासह० B. C. F. K.; यथा स-
हस्त० D. E.; सहस्रशीष्टे B.; सहस्र-
दीष्टे C.

३ गोपदा A.; मातरिश्चावघोषदा:
D. E.

४ वाचस्यत Hem.; वातस्यते Kā. V.
β., v.l. ed.; om. others.

५ स्वाहकः । प्राणकः D.—स्वाहा-
प्राण Hem., K. V. β., v.l. ed., om. others.

६ पदे:त्वा पत्त्वकः A.; पादका पत्त्वकः
B.; पदे का पत्त्वकः C. K.; ॥ एत्वकः ॥
F. (om. D.).—पत्ता Hem.; omitted by
the others.

७ सहस्रशीष्टन् Hem., K. V. ed. v.l.;
सहस्रशीष्टा β.

८ अवघोषदकः C.—घोषद् Hem.;
omitted by the others.

९ Hem. (vii. 2, 74) calls this *gapa*
घोषदादि.

अथाष्टमोऽथायः ॥

चेभ्यस्तद्वितमिहेभ्यः शास्त्रिकेभैः पत्ताचितम् ।

गयेनापि मया दक्षं पदं तद्गणमूर्धसु^१ ॥

कराणूज्मेधातुरणभुरणा^२ गन्धो दुःखवेदौ^३

केलालाटौ समरभिषजौ तन्तसो मनुवल्गू ।

एलावेलासपरमगधाः पम्पसेरोमहीडः

खेलालोटावुरणचरणामूषसो वेइहणीडौ^४ ॥ ४३७ ॥

कण्डादेर्यगित्यनेन कण्डून्नित्यादेर्गणात्खार्थे^५ अगमवति ॥ * ॥ कण्डू
अङ्गूर्धणे । कण्डूयति । कण्डूयते । नखादिना गाचं घर्षति^६ ॥ * ॥
मेधा आङ्गुयहणे । मेधायति ॥ * ॥ तुरण लरायाम् । तुरण्णति ।
लरत द्रव्यर्थः ॥ तुरण धारणपोषणयोरित्यन्ये^७ ॥ * ॥ भुरण प्रहर-
णधारणयोः^८ । भुरण्णति^९ । युध्ते धारयतीति वा ॥ * ॥ गन्ध^{१०}

१ This couplet is omitted in D. (and E.), and is numbered as part of the text in F. K.

२ कंडूमेधा तुरणचुरणा B. C. F. K.; कंडूमेधा० E.; तुरणभुरणा D.

३ दुःखवेटौ E. F. K.

४ वेद for वेह A.; लह D.; वेद E. F.; चेट C.; वेट K.

५ कंडून्नित्या० A. B. C. K.

६ घर्षयति A.

७ ? Thus MSS.—चुरण चौर्ये॑। तुरण लरायाम् । भुरण धारणपोषणयोः॑। Siddh. K.; Yajñ. om. भुरण; cf. next note; also चुरण sl. 438, भरण 439.

८ चुरण प्र० B. C. F. K.; भुरण रणधारणयोः A.—चुरण चौर्ये॑। प्रहर-णधारणयोरितिवर्धमानः Yajñ. (from a MS. related to B. C. F. K.?).

९ चुरण्णति B. C. F. K.

१० गन्धा A.

वाक्यस्वल्लने । गङ्गद्यति ॥ अन्ये तु गङ्गदिङ्गिति^१ पठन्ति । तन्मते गङ्ग-
द्यते । डिल्लात्तङ्ग^२ ॥ * ॥ दुःख तक्षियायाम् । दुःख्यति ॥ * ॥ वेद्य-
ति^३ । मायाप्रपञ्चमाचरति ॥ वेटलाजित्यन्ये । वेटलायते । वेटला-
डिंति भोजः ॥ * ॥ केला विलासे । केलायति । विलसतीत्यर्थः ॥ * ॥
लाट् जीवने । लाव्यति^४ ॥ * ॥ समर रणकियायाम् । समर्यति^५ ॥ * ॥
भिषज कुत्सायाम् । भिषज्यति^६ । कुत्सयत इत्यर्थः ॥ चिकित्सायामि-
त्यन्ये ॥ * ॥ तन्तस दुःखे । तन्तस्यति । दुःखी भवतीत्यर्थः ॥ * ॥ मनु
रोषे वैमनस्ये च । मनूयति ॥ मनूञ्ज^७ मनूयति मनूयत इति
चन्द्रः ॥ * ॥ वल्लु माधुर्ये पूजायां च । वल्लूयति ॥ * ॥ एला विलासे ।
एलायति ॥ इलाशब्द^८ इत्यन्ये ॥ * ॥ वेला कालविशेषे । वेलायति
॥ * ॥ सपर पूजायाम् । सपर्यति । पूजयतीत्यर्थः । सपर्यचा साधु
स पर्यपूजत^९ ॥ * ॥ मगध परिवेष्टने । मगध्यति । परिवेष्टत इत्यर्थः ॥
नीचदासादिवृत्तिमनुतिष्ठतीत्यपरः^{१०} ॥ * ॥ पम्पस दुःखे । पम्पस्यति ।
दुःखायत इत्यर्थः ॥ * ॥ दरस् ईर्ष्यायाम् । दरस्यति ॥ * ॥ महोद-

१ गङ्गदिङ्गिति A. B. C. K.—गङ्गद ।
गङ्गडिल्लिके Hem.; गङ्गद वाक्यस्वल्लने
Siddh. K., Yajñi.

२ जिल्लात्तङ्ग A.; दिल्लात्तङ्ग B.;
दिल्लात्तङ्ग C. K.; डिल्लात्तङ्ग F.

३ वेद्यति F. (and perhaps others);
cf. वेद् further on.—वेद धौर्ये स्वप्ने च
Siddh. K.; वेद धौर्ये Yajñi.; वेद् & वेद्
Hem.; वेद् K. V. α. β., om. ed.

४ A. B. C. K. insert the passage
from केला after चिकित्सायामित्यन्ये.

५ समरायति F.; समर Hem.; om.
by the other works.

६ ? That is = अभिषवति “he re-
viles, casts aspersions on.”—भिषज
चिकित्सायाम Siddh. K., Yajñi.

७ मनूञ्ज B. C. K.—मनु अपराधे ।
रोष इल्लिके । मनूयति । चन्द्रसु चित-
माह । मनूयते ॥ Siddh. K., Yajñi.

८ ? इला शब्दे; पला शब्द A.—एला
Hem., Yajñi.; एला (केला खेला) वि-
लासे । इलेयन्ये Siddh. K.

९ शिशुप. 1, 14.

१० धृतिमनु० C.; धृत्ति० K.—मगध
परिवेष्टने । नीचदास्य इल्लिके Siddh. K.,
Yajñi.

दृद्धौ पूजायां च । महीयते । डित्त्वान्तङ् ॥ * ॥ खेला स्वलनविलासयोः । खेलायति ॥ खेल इत्यकारान्मित्यन्ये^१ । तन्मते खेल्यति ॥ * ॥ लोच्यति बटुः । भूमौ विपरिवर्तत इत्यर्थः ॥ लेट् दीप्तावित्यन्ये^२ ॥ * ॥ उरण्यति सादिनम्^३ ॥ * ॥ चरण^४ गतौ । चरण्यति ॥ वरण^५ इति भोजः । यथा ।

चरण्यन्वारण्येवलां तरण्यन्नौभिरण्वम्^६ ॥ * ॥

असु मानस उपतापे च । असूयति ॥ अन्ये तु । असूडिति डितं दीर्घान्तं पठन्ति । तन्मते । असूयते^७ ॥ * ॥ उषख्यति रात्रिः । प्रभातीभवतीत्यर्थः ॥ * ॥ वेडिति धौर्ये स्वप्ने च । वेच्यति^८ ॥ * ॥ हणीड़रोषे ज्ञायां च । हणीयते वीरवती न भूमिः^९ ॥ ४२७ ॥

रेखास्वरेयोद्रवसः^{१०} मुखेरजौ

भिष्णुक्तिरोलादिषुधेरधो^{११} गदः ।

लेखालिटौ लेदचुरणाररोरसो^{१२}

वेटाऽथ लोटातरणौ तथा पयः ॥ ४३८ ॥

१ खेला । खल इत्यन्ये Hem.; खेला विलासे Siddh. K., Yajñ.

अस् & असूच् K. V. a.; अस् & असूच् Kls. V. ed.

२ लेट् लोट् धौर्ये पूर्वभावे स्वप्ने च । दीप्तावित्येके Siddh. K.; लेट् लोट् Kls. V., Yajñ.; लोट् only Hem.

३ ? वेच्यति धौर्ये^० वेच्यति B. C. K.; वेड्यति A.; वेच्यति । धूर्णे स्वप्ने वा । वेच्यति F.—Cf. page 462, note 3.

४ उरण् Hem.; om. by others.

४ चरण् वरण् गतौ Siddh. K., Yajñ.; चरण् Hem., K. V. ed.

५ चरण्यनुचारण्येवलांवरण्यं A.;

यथा चरण्येवंपातरण्यनोभिरण्यं B.; यथा वरण्येवलांतरण्यनौ^० C. K.

६ असु उपतापे । अस् असूच् इत्येके ।

७ असु उपतापे । अस् असूच् इत्येके ।

Siddh. K., Yajñ.; अस् & असु Hem.;

८ अस् & असूच् K. V. a.; अस् & असूच् Kls. V. ed.

९ असूच् K. V. a.; असूच् Kls. V. ed.

१० भिष्णुक्तिः A. B. C. E. F. K.

११ लेट् चरः A.; लेहूरणारसो E.;

लेट् वरणा^० D.

रेखाधति । आधामासादयति^१ । रेखाकर्माचरंश्चित्करादिवर्णचते ॥ * ॥ अम्बर्यति ॥ सम्बर^२ इति वामनः ॥ * ॥ दयस्^३ ईशैश्चर्ययोः । दयस्यति । अयं दुर्गमतेन ॥ * ॥ द्रवस्^४ परितापे परिचरणे च । द्रवस्यति ॥ * ॥ सुख तत्त्वायाम् । सुख्यति । सुखी भवतीत्यर्थः ॥ * ॥ द्ररज् ईर्ष्यायाम् । द्ररज्यति ॥ * ॥ भिष्णुज् उपसेवायाम् । भिष्णुज्यति^५ । उपसेवत दत्यर्थः ॥ * ॥ तिरस्यति । अन्तर्हितो भवतीत्यर्थः ॥ * ॥ लाडिति वेदवत् । लाघ्यते^६ ॥ * ॥ द्रषुध अस्त्रधारणे । द्रषुध्यति ॥ * ॥ द्ररथति । अगद्यति । दयं भोजमतेन^७ ॥ * ॥ सेखार्थो रेखार्थवत् ॥ * ॥ लिट् अत्पार्थै कुत्सायां च । लिव्यति ॥ * ॥ सेव्यति^८ । भूमौ वियरिवर्तत दत्यर्थः ॥ * ॥ चुरण^९ गतौ चौर्ये च । चुरण्यति । गच्छति । चौरथति ॥ * ॥ अरर आराकर्मणि । अर्थति ॥ अररेति नाम । आरापर्यायवाचि ।

स राजसेन्द्रस्य निशाचरेन्द्रो विभेति चर्मारर एव चर्मा^{१०} ॥
अररो यज्ञाङ्ग^{११} रणश्चेत्यन्यः ॥ * ॥ उरस्यति ॥ * ॥ वेटायति । लौटायति । एतौ वामनमतेन ॥ वेटालाटेति^{१२} केचित्पठन्ति । तेषां मते

१ रेखा आधामासादयोः Siddh. K., Yajñ.

२ अग्नधर्यति । अग्नधर B. C. F. K.—अम्बर सम्बर संभरणे Siddh. K.; संवर अंवर संवरणे Yajñ.; om. Kāś. V., Hem.

३ Thus also Hem.; om. others.

४ Hem. has द्रुवस्; Siddh. K. also adds द्रुवसुहृ संदीपने.

५ भिष्णुजः भिष्णुज्यति A. B. C. F. K.; Hem.

६ वेदवट^० B.; वेनवत^० C.; लाडि-

ति वेदवत् । वेट लाघ्यते इत्यन्ये A.—लाट (लाट) बीबीने Siddh. K., Yajñ.

७ Hem. has both; Siddh. K., Yajñ. अगद नीरोगले and इरज् ईर्ष्यायां (इर्यति, ऋते Yajñ., ईर्यति, ऋते Siddh. K.).

८ See note २, preceding page.

९ See page 461, notes ७ and ८.

१० ? धर्मारर एव चर्मा (चर्मा?) A.

११ यज्ञां A.—अरर आराकर्मणि Siddh. K., Yajñ. [अररेति प्रातिपदि-कमारापर्यायवाचि Yajñ.].

वेटालात्यति॑ ॥ * ॥ तरण गतौ । तरण्यति॒ ॥ * ॥ पयस्यति॒ गौः ।
पयः प्रसूत इत्यर्थः ॥ ४३८ ॥

संभूयोभरणौ नन्दपुरणौ कुषुभेमसौ ।

ईयसपुष्पौ तथा गोधा चिचड़ आश्वर्य इथते॒ ॥ ४३९ ॥

संभूयस्यति॒ सख्य । वर्षति॒ पर्जन्ये प्रभूतं भवतीत्यर्थः ॥ * ॥ भरण
धारणपोषणयोः । भरण्यति॒ ॥ * ॥ नन्द सम्भूतौ । नन्द्यति॒ ॥ * ॥
पुरण॑ गतौ । पुरण्यति॒ । गच्छतीत्यर्थः ॥ * ॥ कुषुभ चेपे । कुषुभ्यति॒ ।
चिपतीत्यर्थः ॥ कुषुभ्यति॒ स्खदेहाश्रयां परकर्त्तकां निरोधक्रियामनुभव-
तीत्यर्थ इत्यन्ये ॥ * ॥ इमस् ईयस्॑४ ईर्ष्यायाम् । इमस्यति॒ । ईयस्यति॒४
॥ * ॥ पुष्प संतोषे । पुष्प्यति॒ ॥ * ॥ गोधायति॒ । अयं चन्द्रमतेन ॥ * ॥
चिचूयते । आश्वर्यमुत्पादयति॒ ॥ * ॥

कुषुभादीनामकारलोपश्च । दिविधाः कण्डवादयः स्मर्यन्ते भादयश्च
नामानि च । तत्र भाद्यधिकाराद् भादिभ्यः प्रत्ययः । तदुक्तमुभयम् ।
कण्डवादीनि धातवस्त्रैव॑५ प्रातिपदिकानि च । आतस्त्रोभयम् । कण्डूय-
तीति॒ ह्याङ्गधर्षणे प्रयुज्यते । अस्ति॒ मे कण्डूरिति॒ वेदनामाचे ॥ अपरो
धातुलस्य विकल्पे युक्तिमाह धातोरित्यधिकारात् । ककारस्य॑६ च गुण-
प्रतिषेधार्थस्यासञ्जनादवसीयते । धातवस्त्रावलकण्डवादय इति॒ । कण्डूञ्ज-
हणीङ्ग॑७ इति॒ च दीर्घं गणे पठति॒ । यदि॒ च नित्यः प्रत्ययः स्वाद-

१ वेटालोटेति॑० वेटालोत्यति॑ F.—
The other works omit all three forms.

२ इरजपुष्पौ तथा गोधा अंवरा-
श्वर्यमिष्ठते॑ D.; A. om. text and be-
ginning of comm. to भवतीत्यर्थः.

३ Thus also Hem., v.l. K. V. ed.

४ इयस॑० इयस्यति॒ A. B. C. K. (cf.
preceding sloka); Hem. has इमस्;
the others omit both.

५ संतापें० C. [विकसने D.]; पुष्पति॒
A. B. C. F. K.—Not given by the
others.

६ ०४३१८ A.

७ Viz. of the pratyaya अब्; cf.
Pāṇ. i. 1, 5.—A. om. च.

८ कंदूञ्ज हणीञ्ज A.; कंदूञ्ज हणीञ्ज
B. C. F. K.

व्ययेगित्यनेनैव १ दीर्घत्वस्य मिद्दुलादनर्थकं दीर्घेच्चारणं स्थात् कृतं च
तस्माद्वसीयते धातुबमेव कण्डादिषु विभावितमिति । तदुक्तम् ।

धातुप्रकरणाद्वातुः कस्य चासञ्जनादपि ।

आह चायमिमं दीर्घं मन्ये धातुर्विभाषितः २ ॥

खाद्यधिकारः किम् । कण्डूनाम्बः स्थादयो भवन्ति । नदीसंज्ञकश्चायं
स्त्वाख्यवात् । तेन नियाङ्ग भवन्ति । रणेन कण्डास्त्रिदशैः समं पुनः ३ ।
मनुः । वस्त्राः ॥ पाणिनिश्कटाङ्गजदिग्वस्त्रवामनमतेन खार्ये कण्डा-
दिभ्यः प्रत्ययः । चन्द्रादीनां मतेन करोत्यर्थे ॥ * ॥ आळतिगणोऽयम् ।
तेन रैधवलप्रभृतयो द्रष्टव्याः ४ ॥ ४३८ ॥ इति कण्डादिः ॥

भृशतृपच्चपलाराङ्गरेहतो ५

हरितपरिडतकराङ्गरेफतः ।

अभिमनःशुचिदुर्मनसोजसः

सुमनसोन्मनसोत्सुकवेहतौ ॥ ४४० ॥

कर्तुर्भृशादेहकुक् चाच्चेरित्यनेन भृशादेरच्यन्नाद् अभृततद्वाव-
विषयात् ६ कर्द्मभृतात् क्वाङ् भवति । तस्मनियोगेन हस्तो लुक् ॥ * ॥
अभृशो भृशो भवति । भृशायते ॥ * ॥ तपत् । चन्द्रः समुद्रस्य । तपा-
यते ७ ॥ * ॥ चपलायते ॥ * ॥ आळरो मूर्खो मुक्खरो वा । आळरा-

१ ? व्ययेतिगित्य A.; व्यसिगित्य F.; व्याप्तिगित्यनेन च C. K.—? च्यथं cf. P. vii. 4, 25; 26.

२ See Mahâbh. on P. iii. 1, 27.

३ Śisup. 1, 48.

४ रैधवलप्रत्ययो A.—? रैयति P. vi. i. 79 scholl.; धवच्य धवलित; neither word is given by the other works.

५ भृशतृपचं B. K.; भृशतृपचं C.; भृशनुपीचं F.

६ Thus A.; अभृतात् भूतविषयात् B. C. F. K.

७ तृपचंद्रः or नृपचंद्रः ० नृपायते B. C. F. K.; चंद्रसमु A.—तृपत् B., Hem., K. V. a.; नृपत् K. V. ed., β.; om. Yajū.

यते ॥ अङ्गर इत्यन्ये^१ ॥ * ॥ रेहत् । नैर्घृण्डर्मवृत्तिभिर्चाभिलाष-
धर्मवृत्तिर्वा^२ । रहसि वर्तत इत्यन्ये । रेहायते ॥ * ॥ हरितायते ॥ * ॥
पण्डितायते ॥ * ॥ कङ्गरायते^३ ॥ * ॥ रेफत्^४ । सदोष इत्यर्थः ।
रेफायते ॥ * ॥ अभिमनायते ॥ * ॥ शुचीयते ॥ * ॥ दुर्मनायते ॥ * ॥
ओजःशब्दस्तद्विति वर्तते । ओजायते ॥ * ॥ सुमनायते ॥ * ॥ उच्च-
नायते ॥ * ॥ उत्सुकायते ॥ * ॥ वेहत् । गर्भघातिनी^५ । वेहायते ॥ * ॥
सुमनसोन्मनसेति वृत्तीयान्ते पदे ॥ ४४० ॥

शीघ्रं फेनो नीलमन्दौ च वर्चः
संश्वन्मद्रौ भद्रयुक्तौ भृशादौ^६ ।

श्रीद्रायते ॥ * ॥ फेनायते ॥ * ॥ नीलायते ॥ * ॥

दिशि मन्दायते तेजो दच्छिणस्त्रां रवेरवि^७ ॥

वर्चायते^८ ॥ * ॥ संश्वायते^९ । सातत्येन भवति ॥ शश्वदिति श्राकटा-
यनः ॥ * ॥ मद्रायते^{१०} ॥ * ॥ मद्रायते ॥

ननु उद्मनायतेत्यादयः^{११} प्रयोगः कथं सिद्धन्ति । सप्रादीना-

१ अङ्गरायते । अङ्गर० A.; आङ्ग इत्यन्ये B.; वा । आङ्गरा इत्यन्ये C.; वा । आङ्गरा [इति आङ्ग suppl.] इत्यन्ये K.—अङ्गर B०, Yajñ., Hem.; अङ्गर K. V. ed. [अङ्गरायते । अङ्गरो मुखः Yajñ.].

२ ०भिर्चाभिलाष० A.; ०भिर्चाभि-
यधर्मवृत्तिर्वा B. C. orig. K.—रेहवृ-
द्वो नैर्घृण्डवृत्तिभिर्चाभिषवधर्मवृत्ति-
र्वा । रहसि वर्तत इत्यन्ये Yajñ.

३ कंडिरायते B.; om. F.—कंडर
Hem.; om. by the others.

४ Thus also Hem.; रोहत् B०,
Yajñ., v.l. K. V. ed.; रोहिस् a. b.

५ Om. A.

६ सश्वन्० A.; शंश्वन्० B. C. K.;
शश्वन्० F.; सप्रवचद्रौ E.

७ Raghuv. 4, 49.

८ Om. A. B. C. K.

९ चत्र राश्वायते A.; शंश्वायते B.
K.; शश्वायते C.; शश्वायते F.—शश्वत्
Yajñ.; शश्वत् Hem.; संश्वत् and शश्वत्
B०; om. Kāś. V.

१० मंद्रायते A. F.—मंद्र B०, Yajñ.,
Hem.; Triloch. on Kat. iii, 2, 8; Kāś.
V. ed.; मंद्र a. B.

११ उच्चनायते र० B. C. K.

मेषां^१ पाठात् । नैवम् । संयामयते: प्रसादेः स्वादिषु पाठात्^२ । अन्येभ्योऽपि निरूपसर्गेभ्य एव क्यङ्कादिविधिः^३ । तेन । उदपुच्छयत समभाष्यतेव्यादयोऽपि सिद्धाः ॥ * ॥ इति भृशादिः^४ ॥

शब्दाटाट्याकरणमेघाभकोटाः ५

पोटासोटाशुभ्रनीहारशीकाः^६ ॥ ४४१ ॥

शब्दादि करोति क्यङ्केत्यनेन शब्दादेः करोतीत्यर्थे क्यङ्क वा भवति ॥ * ॥ शब्दं करोति । शब्दायते ॥ शब्दयति^७ शाव्दिक इत्यपि ॥ * ॥ अटाच्यायते ॥ * ॥ कण्ठं पापम् । कण्ठायते^८ ॥ * ॥ मेघायते तपात्यये वाच्युः ॥ * ॥ अभायते ॥ * ॥ कुट कौटिल्ये । कोटयतीति कोटा स्त्री । कोटायते ॥ * ॥ पोटा स्त्री । पोटायते ॥ * ॥ सोटायते^९ ॥ * ॥ इुभ्रायते शशी ॥ * ॥ नीहारायते हिमर्तुः ॥ * ॥ श्रीकायते । श्रीलकारं करोतीत्यर्थः ॥ ४४१ ॥

मुदिनं दुर्दिनं युज्ञं वैराटाटाटशीकराः ।

मुष्ठ्वा वेगौघकराहाटा ममश्च कलहो मतः^{१०} ॥ ४४२ ॥

मुदिनायते शरत् ॥ * ॥ दुर्दिनायते प्रावृद् ॥ * ॥ युद्धायते सुभटः ॥ * ॥

१ प्रसादीना० A. C.

२ संयामायते । प्रसादेः स्वादिपाठात् । A.

३ एवं ऊङ्खदिविधिः B. C. K.

४ Vardh.'s (and Hem.'s) भृशादि also includes the *gana* लोहितादि to Pāṇ. iii. 1, 13, exc. लोहित itself, for which see §. 443 [and चरित & दास which are also omitted by Kā॒. V.].

५ कंठ for कण्ठ A. B. C. E. K.

६ शोटा for सोटा B. F. K.; शुची; ०सीका: E.; ०शंका: A.

७ शब्दायति A. C.

८ कण्ठं कण्ठायते A. B. K.; कटं कंडायते C.

९ शोटायते A. B. C. F. K.—The other works read सोटा.

१० मुष्ठा वेगोद्धममाच्च० A.; B. C. E. F. K. om. this sloka (F. leaving blank space for it); D. om. text and comment.

वैराधितारस्तरलाः स्त्रयं मत्सरिणः परे^१ ॥ * ॥
 अटाटायते ॥ * ॥ अटायते^२ ॥ * ॥ श्रीकरायते ॥ * ॥ सुष दाहे वन्न-
 त्यये । सुच्चा । सुच्चायते^३ ॥ * ॥ वेगायते तुरगः ॥ * ॥ ओघायते^४ ॥ * ॥
 कण्ठेवप्रत्यये उक्कागमः^५ । कण्ठून् दत्यस्य वा वप्रत्यये^६ ऊकारलोपस्थ ।
 कण्डा^७ खापा । कण्डायते ॥ * ॥ अटायते ॥ * ॥ ममेति पष्ठ्यन्तानु-
 करणम् । ममायते ॥ * ॥ कलहायते ॥ ४४२ ॥ इति शब्दादिः^८ ॥

लोहितश्यामदुःखानि हर्षगर्वसुखानि च ।

मूर्ढानिद्राकृपाधूमाः कस्तणा० जिह्वचर्मणी^९ ॥ ४४३ ॥

डालोहितादेखु क्यष् । इत्यनेन लोहितादेर्गणात् क्यष् भवति^{११}
 ॥ * ॥ अलोहितो लोहितो भवति । लोहितायते । लोहितायति ।
 यथा । लोहितायति सहस्रमरीचौ^{१२} ॥ * ॥
 श्यामायति । श्यामायते । यथा । श्यामायमानानि वनानि पश्चन्^{१३} ॥ * ॥
 दुःखायति । दुःखायते ॥ * ॥ हर्षायति । हर्षायते ॥ * ॥ गर्वायति ।
 गर्वायते ॥ * ॥ सुखायति । सुखायते ॥ * ॥ मूर्ढायति । मूर्ढायते ॥ * ॥

१ Śisup. 2, 115.

२ अटायते A.—The other works read अटा for अटु.

३ सुष दाहे^० A.; °पुष्टा सुष्टायते C.; सुष्टा सुष्टायते F.; सुष° सुष्टा सुष्टायते K.—सुष्टा and सुष्टा eds. Pāṇ.; सुष्टा Hem.; सुष्टा । सुष्टा v. II. Kāś. V. ed.; सुष्टा a.; सुष्टा B.

४ उच्चायते A. B. C. K.—ओघ Hem.; om. by others.

५ कण्ठेवं B. C.; कण्ठेवाप्रत्ययो उ^० A.; उक्कागमः(?) B.; उक्कागमः C.

६ वाप्रत्यये^० A.

७ कंदूं A.—Not given by others.

८ Hem. has the same *gāpa*; cf. Pāṇ. iii. 1, 17 and vārtts.

९ करणा० E.; कारणा D.

१० जिह्वाकर्मणी A. D.; जिह्वावर्मणी C.—Yajñ., page 45, quotes this sloka
०करणा जिह्वचर्मणी.

११ क्यप० क्यप B. C. K.; काव्यभवति A.; cf. Pāṇ. iii. 1, 13.

१२ Kirāt. 9, 4.

१३ Raghuv. 2, 17.

निद्रायति । निद्रायते ॥ * ॥ कृपायति । कृपायते ॥ * ॥ धूमायति ।
धूमायते ॥ * ॥ करुणा दया । करुणायति । करुणायते^१ ॥ * ॥ जि-
ज्ञायति । जिज्ञायते ॥ * ॥ चर्मायति । चर्मायते^२ ॥ * ॥

लोहितश्शामवर्जमन्येषां तद्विति प्रत्ययः । तेनादुःखवान् दुःखवान्
भवतीत्यादि वाक्यम् ॥ तु यह एवं क्यषोऽवधारणार्थम् । लोहितादेरेव
क्यष् नान्येभ्यः^३ ॥ आच्छतिगणोऽयम् । तेन । अस्तु यस्य विषयायति^४ ।
इत्यादयः सिद्धाः ॥ ४४३ ॥ इति लोहितादिः^५ ॥

सुखदुःखास्त्रकृच्छ्राणि^६ प्रतीपः करुणस्तथा ।

कृपा चालीकतृप्रास्त्रकृपणाः^७ सोढसंयुताः ॥ ४४४ ॥

सुखादिर्भुङ्ग इत्यनेन^८ सुखादेर्गणाद् भुङ्ग वेदयते^९ नुभवतीत्यर्थे
क्यद् भवति ॥ * ॥ सुखं वेदयते । सुखायते ॥ * ॥ दुःखायते ॥ * ॥
अस्तु तेऽनेन । अस्तु^{१०} रुधिरं वा । अस्त्रायते ॥ * ॥ कृच्छ्रायते
॥ * ॥ प्रतीपं प्रतिकूलम् । प्रतीपायते ॥ * ॥ करुणं शोचनम् । करुणा-
यते ॥ * ॥ कृपायते ॥ * ॥ अलीकम् अनृतम् । अलीकायते ॥ * ॥ वृप्र^{११}

१ [करुणायति । करुणायते D.]

२ चर्मायति C. (P. i. 1, 15 scholl.); [कर्मायति । कर्मायते D.]; चर्मन् Hem.

३ क्यषन् नान्येभ्यः A.

४ Böhtl., Ind. Spr., 2 ed., 2454.

५ Hem. has the same *gāya*. The लोहितादि to Pāṇ. iii. 1, 13 is entirely different from it, except the word लो-हित, cf. page 468, note 4. — Yajñ.

remarks: यत्तु गणरत्नमहोदधी लो-हितश्शामदुःखानि० इति पठिला श्शा-मादिभ्योऽपि क्वचिप वद्वयसुदाहृतं

तत्त्वक्त्वाद्यवार्त्तिकविश्वम् । तस्मात्ते-
भ्यो क्यषेवति ध्येयम् ॥

६ दुःखाद्य A. B. C. K.; दुःखासु० D. E.

७ तुप्राश्च A. B. C. K.; तृप्ता [स्त्र om. E.] कृपाणाः D. E.

८ सुखादि भुक्ति० A.; om. B. C. K.

९ अस्तु A. B. C. K.—अस्तु तेऽसु अस्त-
च । अस्तु आकंठ अशु वाप्तो नानार्थे ।
Kshem. on A. K. ii. 6, 2, 44.

१० Thus Hem., Yajñ., Kāś. V. a. β.;
तृप्त बौ, Kāś. V. ed. (v. l. तीव्र).—तृप्र-
दुःखं चंद्रं समुद्रं वा तृप्रायते Yajñ.

दुःखम् । हप्रायते ॥ * ॥ अस्तमेवास्तम् । आस्तायते ॥ * ॥ कृपणं
हैन्यम् । कृपणायते ॥ * ॥ सोढं सहनम् अभिभवो वा । सोढायते ॥ * ॥

सुखादीन्येके लोहितादिव्यच्छन्ति । तेषां मते । असुखः सुखो
भवति । सुखायति । सुखायते ॥ ४४४ ॥ इति सुखादिः ॥

यहस्त्रिहौ वदं दीधीभणौ रणपठौ कुचम् ।

लिखं च कम्पमन्दोलिमुम्बिं लोचं मथिं^१ विदुः ॥ ४४५ ॥

क्रेयहादेरित्यनेन यहादिवर्जितात्परस्य क्रेरिङ् न भवति ॥ * ॥
निश्चितिः^२ ॥ * ॥ अपस्त्रिहितिः ॥ * ॥ उदितिः ॥ * ॥ दीधितिः ॥ * ॥
भणितिः ॥ * ॥ रणितिः ॥ * ॥ निपटितिः^३ ॥ * ॥ निकुचितिः ॥ * ॥
लिखितिः ॥ * ॥ विकम्बितिः ॥ * ॥ अन्दोलितिः ॥ * ॥ उभितिः ॥ * ॥
आलोचितिः ॥ * ॥ मथितिः ॥ ४४५ ॥ इति यहादिः ४ ॥

वारतर्परगराः शरभेरे^४

कन्द्रः करभमरडरकाराः ।

रघुरंकपरिकाङ्गुरिखा

रोमकर्मपुरुषासुररिक्षाः ॥ ४४६ ॥

वारादेवैत्यनेन रश्वतेर्लश्वतिर्वा भवति ॥ * ॥ वारः क्रियाभ्या-
वृत्तिः^५ । वालः केशः ॥ * ॥ तर्परः पश्चनां कण्ठघट्टा^६ । तत्पलो

^१ °मंदोलितुभिलोरमथिं E.; °मं-
दो स्त्रांभितुभिफमथिं D.

^२ The compiler of the comm. in D.
mistook the application of this *gana*,
and forms चृणाही । पुत्रज्ञेही etc.
(cf. §1. 457).

^३ Thus also Hem.; पटितिः B.C.K.

^४ Hem. has the same *gana*, but

gives only the nouns. He omits, how-
ever, the words उभितिः, दीधितिः
and लोचितिः.

^५ °शारभेरः B.; सरभेराः A.;
सभभेराः E.

^६ क्रियाभ्यावृत्तिः A.; F. adds सं-
घातो वा.

^७ कंठघंटः A. B. F.; Hem.

गजपृष्ठैकदेशः^१ ॥ * ॥ गरो विषम् । गलः प्राण्यज्ञम् ॥ * ॥ शरभो
इष्टापदः । शरभः^२ पतञ्जः ॥ * ॥ दराइष्टम् । दला भूमिः ॥ * ॥
कन्दरो गिरिगुहा । कन्दलः कन्दविशेषः ॥ * ॥ करभ उद्धः । कलभो
बालहस्ती ॥ * ॥ मण्डरो जीवविशेषः । मण्डलं विम्बं संघातो वा ॥ * ॥
कारो रचानिर्वेशः । कालो वर्णः ॥ * ॥ रघुः । राजा । लघुः । अप-
चितपरिमाणः ॥ * ॥ अरम् अत्यर्थम् । अलं पर्याप्तम् ॥ * ॥ एतेषा-
मर्थभेदे ललं रुठिवशात् । भोजस्तु सामान्येनाह ॥ * ॥ कपरिका ।
कपलिकाः^३ ॥ * ॥ अञ्जुरिः । अञ्जुलिः ॥ * ॥ रेखा । लेखा ॥ * ॥
रोम । लोम ॥ * ॥ कर्म । कल्प ॥ * ॥ पुरुषः । पुलुषः ॥ * ॥ असुरः ।
असुलः ॥ * ॥ रिचा । लिचा ॥ ४४६ ॥

पांसुरकरीमूरं^४ तिर्पिरिकातरुणशुक्रपर्यङ्काः ।

परियोगमुकुरसरिं रोहितपरिघौ सरोहिण्यौ^५ ॥ ४४७ ॥

पांसुरः । पांसुलः^६ ॥ * ॥ करीरः । कलीलः ॥ * ॥ मूरम् । मूलम्
॥ * ॥ तिर्पिरिका । तित्पिलिका ॥ तिर्पिरीकमिति^७ वासनः ॥ * ॥
तरुणः । तलुनः ॥ * ॥ शुक्रः । शुक्रः ॥ * ॥ पर्यङ्कः । पल्लङ्कः^८ ॥ * ॥
परियोगः । पलियोगः ॥ * ॥ मुकुरम् । मुकुलम् ॥ * ॥ सरिरम् ।
सलिलम् ॥ * ॥ रोहितम् । लोहितम् ॥ * ॥ परिघः । पलिघः ॥ * ॥

१ Thus also Hem.

२ सरभोऽ सलभः A.

३ कपरिका and कपिरकं Hem.;
कपिरक and कपिरिका Bö.; कपिरक
Käś. V.

४ पांशुरः B. C. E. K.; करीरसूरं
D. E.

५ सारोहिण्यौ B.; सरोहिण्यौ D.E.

६ पांसुरः पांसुलः B. C. K.; Bö.,
Käś. V. ed.

७ तिर्पिरिका and निर्विरीक Bö.;
तिर्पिरीकं Käś. V., Hem.

८ For the words पर्यङ्क, परियोग,
and परिघ Hem. has a special rule
परेषाङ्कयोगे । (cf. Pān. viii. 2, 22
with vārtt. I).

रोहिणी । लोहिणी^१ ॥ * ॥ आङ्गतिगणोऽयम् । तेनान्वेषामपि लत्वं
भवति ॥ ४४७ ॥ इति वारादिः^२ ॥

समादितः पदिं सदिं विदिं नहिं वृषिं प्रुषिं^३ ।

इणं वृतिं यतिं शुवं सुवं^४ भरि विदेव्यना^५ ॥ ४४८ ॥

संपदादेः क्षिप् क्षिरित्यनेन संपदादेः स्त्रियां भावे ऽकर्तरि च
कारके क्षिप्क्षिप्रत्ययौ भवतः ॥ संपत्तिः । संपत् ॥ विपत्तिः । विपत् ॥
व्यापत्तिः । व्यापत् ॥ प्रतिपत्तिः । प्रतिपत् ॥ संसत् । परिषत् । उप-
सत् । उपनिषत् ॥ संवित् । निर्वित् ॥ उपानत् ॥ प्रावृट् ॥ विप्रुद् ॥
समित् ॥ नीवृत् । उपावृत् ॥ संचत् ॥ प्रतिश्रुत् ॥ उपस्तुत्^६ ॥ उप-
भृत् ॥ विदेति जानात्यर्थेत्यन्यः^७ ॥ समिध्यते^८ नया । समित् ॥ वाम-
नमते क्षिप्रत्ययो द्रष्टव्यः^९ ॥ ४४८ ॥

कुधिं युधिं शुधिं तृधिं त्विधिं रुधिं रुजं शुचम् ।

चृचिं^{१०} मुदिं मृदिं गिरिं ह्रियं भियं लुवं भुवम^{११} ॥ ४४९ ॥

कुत् ॥ चुत् ॥ चुत् ॥ वट् ॥ लिट् ॥ रुट् ॥ रुक् ॥ प्रुक् ॥

१ [रोहिणः । लोहिणः D.]—Om.
by the other works.

२ कपिलकादि to Pān. viii. 2, 18
vārtt.; चृफिडादि Hem. ii. 3 (last
rule but one चृफिडादीनां छश्च लः) ।

चृफिडः । लृफिडः । लृतकः । चृतकः ।
कपरिका । कपलिका । etc. interchange
of र and ल; then that of ड and ल:

चृफिलः । चृफिडः । बलभी । बडभो ।
चूलां० इलां० । व्यालः० । पुरीलाशः० ।

घालशः । वलिशः० । पुलिनं० । पोला० ॥
३ B. C. K. om. पुषिः पृषिः D. E.

४ शुवं सुवं (or सुवं) D. E.

५ विदिंधिना B. F. K.; वदिंधनः
C.; दिदेव्यनी D.

६ परिश्रुत । उपश्रुत । परिश्रुत । F.;
प्रतिश्रुत । उपश्रुत परिश्रुत K.; [सं-
स्तुत । सुतिः D.]—Hem. has only शु
प्रतिश्रुत । उपश्रुत । परिश्रुत.—? [उप-
स्तुत].

७ जानीते इत्यर्थेत्यन्यः F.; (? जा-
नीतित्य० “know ye”).

८ क्षिप्रत्ययोपि द्रष्टव्यः A.

९ कुर्वि B. C. F. K.; चृचि E.

१० सुवं A. B. C. D.; broken away
in K.

चक्^१ ॥ मुत् ॥ मृत् ॥ गीः ॥ अत्रापि क्रिप्रत्ययो^२ वामनमतेन । भोजस्तु
क्रिप्रत्ययं^३ न ददर्श ॥ इतिः । इतिः ॥ भीतिः । भीः ॥ लूनिः^४ । लूः ॥
भूतिः । भूः^५ ॥ ४४६ ॥

कृजं भिदिं छिदिं नुदिं^६ हशिं नशिं युजिं ज्वरम् ।
अवं त्वरं श्विवं^७ मवं शकिं^८ नुवं विदुर्बुधाः ॥ ४५० ॥

कृतिः । कृत् ॥ भित्तिः । भित् ॥ वित्तिः । वित् ॥ नुत्तिः । नुत्^९ ॥
दृष्टिः । दृक् ॥ नष्टिः । नक् ॥ युक्तिः । युक् ॥ जूर्तिः । जूः ॥ ऊतिः ।
ऊः ॥ दूर्तिः । दूः ॥ श्रूतिः । श्रूः^{१०} ॥ मूतिः । मूः^{११} ॥ शक्तिः । शक् ॥
नुतिः । नुत्^{१२} ॥ भोजोऽपि क्रिक्षिपौ^{१३} ददर्श ॥ * ॥ आकृतिगणोऽयम् ।
तेन शास्त्रैकाण्डूयप्रभृतयो^{१४} द्रष्टव्याः ॥ ४५० ॥ द्रृतिं संपदादिः^{१५} ॥

भिदिं छिदिं विदिं दयिं रुजिं^{१६} मृजिं प्रछिं चुरिम्^{१७} ।
अनामनि क्षिपिं तथा गुहिं त्रुलिं वसिं वपिम् ॥ ४५१ ॥

१ ? कुक् B. C. F. K.—Hem. has nothing like this except सृजि (स्त्रक्).

२ क्रितिचप्र० B. C. K.; क्रितिच्चप्रत्ययः । F.; क्रिप्र० A. [क्रिच्चर्च०?].

३ क्रिप्रत्ययं A.

४ ? लूतिः A. B. K.; om. C.—MS. Hem. also has लूतिः..

५ Thus MSS.

६ तुदिं E.; तुद् Hem.

७ श्रियं D. E.; सृतं B. K.; अवं F.; मृति C.

८ मुचिं A.; भुवं B. C. D.

९ ? तुत्तिः । तुत् A.

१० Thus Hem.; Kāś. V. vi. 4, 20; क्षिवि eds. Pāṇ.

११ मूतिः मूः B. C. F. K.

१२ मृतिः । मृक् A.—Hem. has नीतिः । नुत् । नुतिः ।

१३ क्रिक्षिपौ A.

१४ MSS. differ more or less; Hem. has all three.

१५ Hem. makes three gaṇas of this in the sūtras क्रुत्संपदादिभ्यः क्रिप् ॥ भ्यादिभ्यो वा ॥; the क्रुधादि being the simple, and the संपदादि the compound verbs, which necessarily take क्रिप्; while the भ्यादि take optionally क्रिप् or त्रिः; see Index. Cf. also Pāṇ. iii. 2, 61; 178.

१६ भजिं D. E.; रुजं F.

१७ तुरिं A.; रुरिं E.; रुजिं D.

विद्विदादिभ्योऽङ् इत्यनेन षितो भिदादेश्च स्त्रियां भावेऽकर्तरि-
च कारकेऽङ् भवति ॥ * ॥ भिदा । विदारणम् ॥ * ॥ विदा । देही-
करणम् ॥ * ॥ विदा । लाभो ज्ञानं वा॑ ॥ * ॥ दया । करणा॒ ॥ * ॥
रुजा [रोगः] ॥ * ॥ मृजा॑ [शरीरसंख्कारः] ॥ * ॥ पृच्छा [प्रश्नः] ।
अच चक्षन्दोभङ्गभयाद् दिनं कृतः ॥ * ॥ चुरा । चौर्यम् ॥ * ॥ चिपा
[प्रेरणम्] ॥ * ॥ अनाम्निति किम् । भिन्निः । विच्छिन्निः । विचिप्तिरि-
त्यनः ॥ अत ऊर्ध्वं नामनि ॥ * ॥ गुहा । पर्वतकुहरम् ओषधिविशे-
षश्च ॥ * ॥ तुला । उन्नानम् ॥ * ॥ वसा॑ ॥ खेहः ॥ * ॥ वपा । मेदो-
विशेषः ॥ ४५१ ॥

स्थिरं स्थियं रिखिं लिखिं शुभिं सिधिं मिधिं गुधिम् ।

अरि गदिं धृतं तरि करि हरि खिदिं४ विदुः ॥ ४५२ ॥

चपा । राचिः६ ॥ * ॥ चिया । आचारभेदः ॥ * ॥ रेखा । राजिः ॥
लेखा । सैव ॥ रिखिर्लिखेः समानार्थः सौत्रधातुः ॥ * ॥ श्रीभा ।
कान्तिः ॥ * ॥ सेधा । सत्त्वम् ॥ * ॥ सेधा । बुद्धिः ॥ * ॥ गोधा । प्रा-
णिविशेषः ॥ * ॥ एतेषामरेऽच ॥ * ॥ आरा । शस्त्री ॥ * ॥ गदा॑ ।
प्रहरणम् ॥ * ॥ धारा । प्रपातः ॥ * ॥ तारा । ज्योतिः ॥ * ॥ कारा ।

१ विदा विचारणा Hem.; om.
Bö.; Kāś. V.

२ दया अनुकम्पा Hem.—Bö., Kāś.
V. om. दया, पृच्छा, चुरा, तुला,
रुजा, श्रीभा, सेधा.

३ K. V. ed. सृजा; a. β., Hem., Bö.
मृजा.—The equivalents in brackets
have been added from Hem.

४ वशा A.—वसा Bö., K. V.; वशा

खेहनद्रव्यं धातुविशेषश्च । उष्टिरन्त्या ॥
Hem.

५ ?स्विदि A. B. C. F. K.; विदि E;
शिदि D.

६ Thus also Hem.; क्रपि: संप्रसारण
च । छपा । Kāś. V., Bö.

७ This is not given by the other
works, and seems to be out of place
here.

गुप्तिः ॥ * ॥ हारा । मुक्ताफलभाल्मा । मानमिति भोजः^१ ॥ * ॥ एतेषां
वृद्धिश्च ॥ ** ॥ खेदा^२ । दैन्यम् । निपातनादरेष्ट ॥ * ॥ आकृतिगण-
स्थायम् । तेन चूडापीडाकहाप्रभृतयो^३ द्रष्टव्याः ॥ ४५२ ॥ इति
भिदादिः ॥

नन्दिवासिर्वर्धिनर्दीं च रोचिर्
टूषिभीषिर्भूषिशोभी मंदिश्च ।

साधिरर्थन्ताः सर्व एते च नाम्नि

क्रन्दिः कर्षिः स्यासमो हर्षियुक्तः ॥ ४५३ ॥

नन्दिपचिग्हादिभोऽनाजिण इत्यनेन नन्द्यादिभः पचादिभो
यहादिभ्यश्चाऽन अच् लिन् इत्येते क्रमेण कर्तृरि प्रत्यया भवन्ति ॥ * ॥

नन्दयतीति नन्दनः ॥ * ॥ वास्तु णास्तु शब्दे^४ । वासयतीति वासनः
॥ * ॥ वर्धनः ॥ * ॥ नर्दनः । अयं भोजमतेन ॥ * ॥ रोचनः ॥ * ॥
दूषणः ॥ * ॥ विभीषणः ॥ * ॥ भूषणः ॥ * ॥ शोभनः ॥ * ॥ मदनः
॥ * ॥ साधनः ॥ * ॥ संकन्दनः ॥ * ॥ संकर्षणः ॥ * ॥ संहर्षणः ॥ ४५३ ॥

रमिरुचिकृतितपितृदिपूदहिसहियुक्ता^५ जुजल्पिदमयः स्युः
संज्ञायां लवणोऽथो आद्याहम्यर्दिनाशिसूदि मतम् ॥ ४५४ ॥

रमयतीति रमणः ॥ * ॥ रोचत इति रोचनः । विरोचनः ॥ * ॥
विकर्तनः^६ ॥ * ॥ तपनः ॥ * ॥ तर्दनः^७ ॥ * ॥ पवनः ॥ * ॥ दहनः ॥ * ॥

^१ हारा मानं । हतिरन्या Hem.

वास्तु (वासृ) शब्दे Dhātup. 26, 54.—

^२ ? खादा A.; खेदा B. K.; चदा C.; खेदा F.; (खिदा D., but wrong throughout). The other works have neither खेदा nor खेदा.

वाश्च (वाशन) Bö., Yajñ., Hem.; वासि Kāś. V. ed., a.

^३ Hem. has चूडा & पीडा.

४ त्रिदि for तृदि B. C. K.; तृत A.; om. F.

^४ ? Perhaps a mistake for णास्तु

५ कर्त्तनः A.
६ कर्त्तनः A.
७ Om. B. C. F. K.—तृदि । प्रतर्दनः Hem.; om. by the others.

रास्तु शब्दे Dhātup. 16, 24, 25; cf.

सहनः ॥ * ॥ जवनः^१ ॥ * ॥ जच्चनः ॥ * ॥ दमनः^२ ॥ * ॥ खुनातीति
लवणः^३ । निपातनाख्यम् ॥ * ॥ सर्वदमनः ॥ * ॥ जनार्दनः ॥ * ॥
वित्तविनाशनः ॥ * ॥ मधुसूदनः ॥ * ॥ असंज्ञायामपि । रिपुदमनः ।
पुरार्दनः^४ । रोगनाशनः । अरिसूदनः ॥ ४५४ ॥ इति नन्द्यादिः ॥

पञ्च पतं वदं वशं वणं रणं क्षमं^५ भृजम् ।

वृजं गुप्तिं सृष्टिं नृतिं दृशिं मिथिं मिथिं विदुः ॥ ४५५ ॥

पतः । अपत्त इत्यपि ॥ * ॥ पततीति पतः । पारापत इत्यपि ।
एस्तु ज्वलादिपाठात्यचे भवत्येव निपातः ॥ * ॥ वदतीति वदः । कद्ददो
यद्दद इत्यपि ॥ * ॥ वष्टीति वशः ॥ * ॥ ब्रणयतीति ब्रणः ॥ अरिब्रणा
शक्तिरित्यएर्द्धं न भवति ॥ * ॥ रणयतीति रणः ॥ * ॥ चमः^६ ॥ * ॥
भरः । जारभरः ॥ * ॥ दृष्णोतीति वरः । कन्यावर इत्यपि ॥ * ॥ गोपः
॥ * ॥ सर्पः ॥ * ॥ नर्तः ॥ * ॥ दर्शः ॥ * ॥ मेषः । अनिमिष इति बङ्ग-
लाधिकारात् कोऽपि भवति ॥ * ॥ मेधः ॥ * ॥ लगौ प्रमाण्यनन्त-
रम् ॥ ४५५ ॥

मिहिदिहस्त्यो नदभषदिवयः^८ सिविचोरिगाहिगुचिलयः^९
तृट्टचरयः^{१०} सूदिस्त्कन्दी^{११} शिषिहभिवहमुदंशः स्युः ॥ ४५६ ॥

१ The other works have चु (चौति मिश्रभावं प्राप्नोतीति चयनः Yajñi.).

२ दवनः A.; om. B. C. F. K.

३ लवणी रात्सविशेषः । चारवि-
शेषं लवणम् । Yajñi.

४ पवार्दनः B.; पचार्दनः K.; स-
व-नः C.

५ कमं B. F. K.; छमं C.

६ अरिब्रणशः A.; परिब्रणशक्तिं
B. C. K.; परिब्रणाज्ञातिं F.—अरीन-

ब्रणयतीति । अरिब्रणा शक्तिः Hem.;
ब्रणयति शब्दं कारणतीति ब्रणः Yajñi.

७ कमः B. C. K.—कम Kāś. V.; v. L.
Bō.; चप Bō., Yajñi.; om. Hem.

८ भय for भष D. E.; भव A. B. C. K.

९ शिविचोह० A.; शिव० चलयः
D. E.; गविलयः B. F.; गवलयः K.;
सिचिचोरिगोहि—लयः C.

१० तृढू० C.; तृढू० E.; हृढूचरया:
D.; तृढूवसयः F.

११ सूदिवदं D. E.

भेघः ॥ * ॥ देहः ॥ * ॥ प्रारोहः ॥ * ॥ नदः ॥ * ॥ भषः^१ ॥ * ॥
 देवः ॥ * ॥ सेवः ॥ * ॥ चोरः ॥ * ॥ गाहः ॥ * ॥ गरः ॥ * ॥ ब्राह्म-
 णचेलः^२ ॥ * ॥ तरः ॥ * ॥ दरः ॥ * ॥ चरः ॥ * ॥ सूदः ॥ * ॥
 स्कन्दः ॥ * ॥ शेषः ॥ * ॥ दर्भः ॥ * ॥ वहः । रघुदहः । रसावहः ॥ * ॥
 झवः ॥ * ॥ दंशः ॥ * ॥ आङ्गिणीयम् । तेनान्येऽपि द्रष्टव्याः ॥
 ४५६ ॥ इति पचादिः ॥

यहिसंमर्दी३ मन्त्रिः स्याद् अपराधिरवरुद्धुपरुद्धिस्याः४ ।
 हस्तो वा भवः परिवेरत्यूर्वा भासिदसिसहयः ॥ ४५७ ॥

युह्नातीति याही ॥ * ॥ संमर्दी ॥ * ॥ मन्त्री ॥ * ॥ अपराधति ।
 अपराधी ॥ अवरोधी ॥ उपरोधीति भोजः^५ ॥ * ॥ स्थायी६ ॥ * ॥ परि-
 भावी ॥ परिभवी ॥ विभावी ॥ विभवी७ ॥ इयं भोजमतेन ॥ * ॥ उद्भासी
 ॥ * ॥ उद्भासी ॥ * ॥ उत्साही ॥ ४५७ ॥

श्रुविशौ वपिरक्षी शावसिशीडन्धन्द नेः पराः ।
 याचिसंव्यवहव्याहवजा वदवसौ नजः ॥ ४५८ ॥

निश्रावी ॥ निवेशी ॥ निवापी ॥ निरची ॥ निश्चति । निशायी ॥
 निवासी ॥ निशायी ॥ * ॥ न याचते । अयाची ॥ * ॥ असंव्यवहारी ।

१ भवः B. C. F. K.—भवी Hem.;
भषट् (भषी) Bö., Käs. V.

२ ब्राह्मणवेलः B. F.; ब्राह्मणावलः C. K.; ब्राह्मणावलः A.—Not given by the others.

३ याहिं E.; याहिमर्दि D.

४ अपरावेरथरुद्धपरिधिस्याः A.;
रुद्धपरुद्धिस्याः B. C. K.; अपराधव-
रुद्धधीस्याः D. E.

५ अवरोधीति भोजः । उपरोधी ।
F.; उपराधीतीत्युपराधी । एवमपरा-
धी । Yajñ.; Hem. has all three; the
others om. अवरोधिन्.

६ Hem. gives उपस्थायी besides.

७ Thus also Hem.; the others have
only भिभावी भूते, see next sloka.

८ श्रुविशौ सावसि० D. E.; सा-
वसि A. B.

असंव्याहारीति^१ शकटाङ्गजवामनौ ॥ अव्याहारी ॥ * ॥ अब्राजी ॥
अवादी ॥ अवासी ॥ ४५८ ॥

नञ्जपूर्वादेव स्यादचश्च धातोरचित्तकर्तृकातः ।
अभिवेभुवस्तु भूते^२ विशयी विषयी च देशे स्यात्^३ ॥ ४५९ ॥

अकारी परश्चः ॥ अहारी गन्धः ॥ अचिन्तकर्त्तकादिति किम् ।
अकर्ता । अहर्ता ॥ केचिच्चञ्जपूर्वादि न^४ मन्यन्ते । तन्नते कारी हारीति
स्यात् ॥ * ॥ अभिभूतवान् । अभिभावी ॥ विभूतवान् । विभावी ॥ * ॥
गुणेच्चित्ते विशेते^५ विशिनोति वा । विशयी विषयी वा देशः । निपात-
नात्पत्वम् ॥ ४५८ ॥ इति यहादिः ॥

मूलविभुजो महीध्रः पृथ्यादिभ्यो स्त्रह विज्ञेयः ।
स्त्र्याख्योषर्वुधनखमुचकुमुदं दायादकाकगुहौ ॥ ४६० ॥

मूलविभुजादेरित्यनेन मूलविभुज इत्यादयः कप्रत्ययान्ता निपा-
त्यन्ते ॥ * ॥ मूलानि विभुजति वक्त्रीकरोति । मूलविभुजो रथः ॥ * ॥
महीं धारथतीति महीध्रः^६ ॥ * ॥ पृथ्यां^७ रोहति । पृथ्यीरुहः । तरुरि-
त्यादयः ॥ * ॥ स्त्रियमाचष्टे । स्त्र्याख्यः ॥ * ॥ उषसि बुधते । उषर्वुधो

१ ? असंव्यवहारी । असंव्यावहारी F.; twice असंव्यवहारी A.; ॥ असंव्याव-
हारी B. C. K. (B. C. apparently copied from K., where असं end of p. and then
संव्यावहारी, with सं crossed out).—Hem. makes अव्याहारी, असंव्यावहारी and
असंव्यवहारी; the others अव्या-
हारी (om. Yajñ.), and असंव्यावहारी.

२ अभिवेभुवस्तु भूते A.; अभिवेश
वस्तु भूते B. C. F. K.; अभिभूते E.;
अभिभावी भूते D.

३ देशे च विज्ञेयः D. E.
४ नञ्जपूर्वादिन B. K.; नञ्जपूर्वादिनं
न F.; नञ्जपूर्वादिमं C.—Hem. also re-
marks: केचिदनञ्जपूर्वादिच्छन्ति । का-
री । हारी ।

५ गुणेच्चित्तोर्विशेते F.; विशेषण शेते
शिनोतीति वा^८ Yajñ.

६ धरतीति^९ F.; महीधरः A.

७ पृथ्यी A. B. C. K.; Hem. gives
उर्वीरुहो वृतः and सरसिरुहं पद्मम
instead.

उग्रः १ ॥ * ॥ नखान्मोचयन्ति । नखमुचानि धनूषि ॥ * ॥ कौ पृथिव्यां
मोदते । कुमुदम् ॥ * ॥ दायमादत्ते । दायादः ॥ * ॥ काकेभ्यो गूहि-
तव्याः । काकगुहास्तिलाः ॥ * ॥ आङ्गुतिगणोऽयम् २ ॥ ४६० ॥ इति
मूलविभुजादिः ॥

इति

श्रीगोविन्दस्त्रिशिष्यपण्डितश्रीवर्धमानविरचितादां स्त्रीयगणरत्नम-
होदधिवृत्तावाख्यातकादाश्रितप्रत्ययगणनिर्णयो
नामाष्टमोऽथायः समाप्तः ॥

किंचित्कचित्कथंचिद्रचितं पद्यानुसारतो ३ उम्माभिः ।
सुन्दरमसुन्दरं वा तस्मच्चं सहृदयैरेव ४ ॥ १ ॥
सप्तनवत्यधिकेवेकादशसु शतेव्यतीतेषु ।
वर्षाणां विक्रमतो गणरत्नमहोदधिर्विहितः ५ ॥ २ ॥

इति

श्रीवर्धमानविरचितः स्त्रीयदृत्तिसहितो गणरत्नमहोदधिः
समाप्तः ॥

१ A. B. C. K. om. अयिः.

२ Hem. includes also अपो विभर्ति

अव्यञ्जयेभः । धर्माय प्रददाति धर्म-
प्रदः । एवं कामप्रदः । स्वर्गप्रदः ॥ शा-
स्त्रेण प्रजानाति शास्त्रप्रज्ञः । एवमाग-
मप्रज्ञः (cf. Pāṇ. iii. 2, 6); Pāṇ. ed. Calc.

has कुध्र and गिध्र (neither of which is
given by the Kā. V.).

३ पादानुसारतो F.

४ From क्षं स to सप्तनव broken
away in A.५ वर्षेषु च विक्रमतो F.—B. C. D.
E. K. omit these two couplets.